СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Випуск 9

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Випуск 9

Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції
“Україна як геополітична реальність: політика,
економіка, право, духовність”,
м. Київ, МАУП, 21 березня 2013 р.

Київ
ДП “Видавничий дім “Персонал”
2013

ББК 65.290-2я43
М50

Рецензенти: *О. В. Кураченко,* д-р екон. наук, проф.
А. С. Лисецький, д-р екон. наук, проф.
К. В. Пічик, канд. екон. наук, доц.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 5 від 29.05.13)

Редакційна колегія:
А. М. Подоляка (голова), д-р юрид. наук, проф.;
А. А. Ігнатченко (заступник голови), канд. техн. наук;
М. Ф. Головатий, д-р політ. наук, проф.;
О. В. Кураченко, д-р екон. наук, проф.;
А. С. Лисецький, д-р екон. наук, проф.;
І. П. Розпутенко, д-р наук держ. упр., проф.;
Г. П. Ситник, д-р наук держ. упр., проф.;
Ю. П. Сурмін, д-р соціальних наук, проф.;
В. В. Утвенко, канд. іст. наук, доц.;
Н. М. Чернуха, д-р пед. наук, проф;
М. В. Чечетов, д-р наук держ. упр., проф.;
Н. П. Ярош, д-р наук держ. упр.

Видання здійснене в рамках проекту
“Наукові праці МАУП”

Становлення і розвиток української державності : [зб. наук. пр.] / МАУП. — К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2008 —
М50 Вип. 9: Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції “Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, духовність”, м. Київ, МАУП, 21 берез. 2013 р. / редкол.: А. М. Подоляка (голова) [та ін.]. — 2013. — 288 с. : іл. — Бібліогр. в кінці ст.

Розглядаються питання організації управлінської діяльності, управління персоналом в сучасних організаціях, досліджуються актуальні проблеми менеджменту, що свідчить про активне залучення студентів до проведення наукової діяльності. Це дасть можливість усім бажаючим ознайомитися із сучасним станом управлінської науки в Україні.

Для студентів, викладачів і всіх, хто цікавиться менеджментом.

ББК 65.290-2я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2013
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2013

ЗМІСТ

Радзієвський О. І.
Україна між ЄС та ЄЕП: сучасний стан і перспективи 7

Куценко В. І., Гаращук О. В.
Освіта України в контексті європейських глобалізаційних процесів 12

Рудницька Т. М.
Глобалізація соціокультурного простору України: позитиви й ризики 17

Липчук В. В.
Глобалізаційні чинники формування аграрної структури України 25

Студінський В. А.
Українсько-грузинські паралелі розвитку паперового виробництва у XX столітті 28

Баєва О. В.
Гендерні особливості в менеджменті 32

Березовська-Чміль О. Б.
Трансформація соціальної сфери в контексті євроінтеграції України 39

Боєва Т. І., Немченко Н. В.
Українська геополітика та українська національна ідея 42

Гольцов А. Г.
Сучасний геополітичний статус України: буферна держава чи самостійний актор 45

Журжа І. В.
Українці в світі. Особливості формування української діаспори на південнослов'янських землях 50

Ірха К. О.
Сучасна українська геополітика: політичний контекст 54

Липчук О. І.
Україна — ЄС: соціально-економічні аспекти інтеграційних процесів 57

Ломака І. І.
Територія України у геополітичному просторі Європи 60

Медвидь Ф. М., Содель Ю. В., Пузько В. О.
Украино-белорусские отношения в постбиполярном мире 64

Медвідь Ф. М., Федоренко О. А.
Геополітичні студії ідеологів національного державотворення першої половини XX століття: візія у майбутнє 67

Мислюк Ю. В.
Імідж, брендинг та репутація держави на міжнародній арені 73

Михайловська О. Г.
Україна і глобальна інституціоналізація міжнародних організацій 75

Міщук М. Б.
Глобалізаційні процеси в соціальній доктрині католицизму 79

Новальська Н. І.
Формування управлінської думки в Україні з другої половини XIX ст. і до початку XX ст. 82

Паршина Н. П.
Геополітична ідентичність населення України: фактори формування..... 86

Радченко О. Б.
Самолегітимація і суб'єктність як умови геополітичної безпеки сучасного українського суспільства 90

Соколовська К. М.
Українська мова як чинник формування духовності нової генерації українців 93

Шусть В. В.
Соціокультурні аспекти впливу глобалізаційних процесів на українське суспільство 100

Подоляка С. А.
Адміністративні процедури прокурорської діяльності щодо звернення громадян 103

Юлдашев С. О.
Використання альтернативних методів розгляду економічних спорів за кордоном..... 109

Ємельянов А. С.
Вексельні правовідносини як самостійний інститут господарського права 111

Лісовський П. М.
Феноменологічна редукція духовного капіталу як сенсорно-розумовий акт у конструктивній моделі мудрості: філософсько-політичний вимір.....113

Степахно И. В.
Духовный смысл современных экономических отношений.....116

Темник І. О.
Економіка знань за сучасних геополітичних умов 123

Тімашова В. М.
Культурне надбання в сучасному інформаційному суспільстві.....126

Костюк Т. О.
Динаміка змін зовнішньополітичних пріоритетів України і їх вплив на імідж держави у світі 128

Баєв В. В.
Формування системи безпеки туристичного підприємства в умовах глобальної нестабільності 131

Доносо Варгас Дієго Хосе, Доносо Варгас Сантьяго Феліпе, Доносо Варгас Хавієр
Стратегія національної безпеки України в умовах глобалізованого світу 137

Магеррамзаде Алібала Саттар огли
Основні засоби протистояння фінансовій кризі на національному і міжнародному рівні.....141

Астафьева Г. И.
Утраченная эмпатия, социальные проблемы, "эмоциональное выгорание" и необходимые решения 149

Бондаренко С. В.
Роль громадської дипломатії у національному брендингу України.....153

Вакуленко Н. А.
Активізація самостійної роботи студентів-економістів як шлях до запровадження у навчальний процес проекту "Європейський Мовний Портфель для економістів".....155

Колпаков В. М.
Человек в условиях геополитической реальности 163

Кравченко Т. А.
Форми політичної участі та легітимація державної влади: проблеми теоретично-правового аналізу 169

Красота О. І.
Медіація як спосіб вирішення господарських спорів 176

Курчина Т. О.
Духовна безпека як складова системи національної безпеки України 178

Медвідь М. Ф., Ластовченко А. В.
Право на свободу слова в Україні у нових геополітичних реаліях.....181

Руденко А.Ф.
Передвиборні партійні програми та інтеграційний вибір України.....185

Смоль С. С.
Соціогуманітарна сфера України в умовах сучасного геополітичного суперництва 187

Таран Є. І.
Сучасна енергетична політика України в європейському геополітичному просторі 191

Тунік І. Ю.
Методи психологічного сприяння розвитку критичного мислення в процесі навчання курсантів вищих військових навчальних закладів 195

Фомин А. А.
Основные причины утраченных возможностей для построения инновационной модели развития и рекрутирования политических элит в Украине.....202

Яценко І. С.
Повноваження органів конституційної юрисдикції в контексті забезпечення системи стримування і противаг на прикладі України та Республіки Польща.....208

Бур'ян В. О.
Шляхи вдосконалення методів управління залученими ресурсами банку 215

Бушин О. О., Алкум Майсара
Еволюція політичного режиму в Україні в умовах євроінтеграції.....218

Василевич Р. А.
Управління кредитним портфелем банку 221

Вітів В. А.
Державна концепція В. Липинського в умовах сучасності 225

Волобоєва Т. В.
Світовий досвід у правовому забезпеченні трансплантації органів та анатомічних матеріалів 229

Гавриш Д. О., Дубов А. О.
Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні: українські реалії та європейська практика 235

Жалдак Т. Л.
Аналітичне забезпечення як засіб розробки та вдосконалення депозитної політики.....240

Завадецька Н. В.
Становлення банківського регулювання в Україні.....247

Лукіч Т. О., Кокоріна А. І., Хоменко В. О.
Національна безпека України в сучасних геополітичних умовах.....250

Пешков Є. О.
Проблеми оцінки кредитоспроможності позичальника банку 256

Семенович О. Ю.
Придністровська проблема в системі геополітичних пріоритетів України.....260

Сотніков Д. П.
Перспективи розширення миротворчої діяльності України в рамках місій ООН.....263

Токар С. Д.
Деякі аспекти геополітики СНД.....268

Цесаренко Ю. С.
Поняття соціальних комунікаційних проектів та їх роль у формуванні міжнародного іміджу України.....271

Шабанова Я. В.,
Циганок Ю. В.
Відносини між Україною і НАТО в нових геополітичних реаліях 275

Шкрід С. О.
Вигоди й ризики Угоди про асоціацію України з ЄС 278

Відомості про авторів *.....285*

УДК 339.54(477):061.1 [ЄС+СЄП]

О. І. РАДЗІЄВСЬКИЙ

УКРАЇНА МІЖ ЄС ТА ЄЕП: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. *7—11*

16 червня 1994 р. у Люксембургу була підписана Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС [1, *20*]. 1 березня 1998 р. Угода набула чинності, а 11 червня 1998 р. Указом Президента України було затверджено "Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу", яка мала дію до 2007 р. Набуття Україною повноправного членства в ЄС було проголошено стратегічною метою, а отримання статусу асоційованого члена — головним зовнішньополітичним пріоритетом України. З 5 березня 2007 р. розпочато переговори щодо укладання нової посиленої угоди на заміну Угоди про партнерство та співробітництво.

30 березня 2012 р. головами делегацій України і ЄС було парафовано Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, у тому числі з частиною про створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі [2]. Україна та ЄС стоять на порозі її підписання, і наближається час встановлення між Україною та країнами ЄС зони вільної торгівлі (ЗВТ). Час вступу України до ЄС залишається невизначеним. На думку академіка НАН України, директора Інституту економіки та прогнозування НАН України В. М. Гейця: "Зближення України... із ЄС буде важким та, найімовірніше, ґрунтуватиметься на більш жорстких умовах і критеріях та не до кінця зрозумілій перспективі самого входження" [3, *13*].

Україна є членом ЗВТ з країнами Співтовариства незалежних держав (СНД), до якої входять Білорусь, Казахстан та Російська Федерація, які з 1 січня 2010 р. сформували Митний союз (МС), що з 1 січня 2012 р. трансформується в Єдиний економічний простір (ЄЕП).

Подальший інтеграційний розвиток України істотно визначатиметься переходом від стану члена ЗВТ до стану члена митного союзу. Одночасно бути членом двох і більше митних союзів Україна не зможе, зважаючи на саму сутність цих інтеграційних форм [4, *205*]. Проблема вибору напряму розвитку інтеграційних процесів України загострилась останнім часом через різке зростання з 2009 р. ціни на газ, що надходить в Україну з Російської Федерації, і можливостями її поступового розв'язання за рахунок вступу України до МС. Піком цього загострення стала пропозиція Україні керівництвом ЄЕП, зокрема президентом Росії, вступити в ЄЕП з висловленням економічної доцільності цього для України і натяками на те, що в разі її відмови й утворенні між Україною і ЄС ЗВТ країни ЄЕП змушені будуть скоригувати умови торгівлі з Україною, що може

призвести до певних ускладнень на шляху руху товарів України на їхні ринки.

Тобто перед Україною постало питання вибору між раніше проголошеним вступом до ЄС і висловленою керівництвом ЄЕП пропозицією приєднатися до МС. Нещодавнє намагання поєднати вступ до ЄС з відносинами з ЄЕП (МС) за формулою 3+1 президентом Росії було рішуче відкинуте, і на сьогодні Україна у відносинах з Митним союзом має статус спостерігача.

У світлі цих подій розглянемо сучасний стан торговельно-економічних відносин між Україною і країнами ЄС та ЄЕП. У 2012 р. 88,35 % усього зовнішньоторговельного обороту України становили товари, тому специфіку торговельно-економічних зв'язків України з країнами ЄС та ЄЕП розглянемо у торгівлі товарами.

Країни ЄС є споживачами значної частини українського експорту товарів, а значною частиною українського імпорту є їхня продукція, причому торгівля розвивається передусім за рахунок імпорту, стимулюючи розвиток інтеграційних процесів й водночас трансформацію позитивного сальдо у негативне з постійним зростанням останнього (табл. 1).

Дослідження динаміки розвитку інтеграційних процесів між Україною і країнами ЄС за допомогою коефіцієнта інтеграції (дезінтеграції) [8, *71—72*] дає підстави констатувати, що на досліджуваному проміжку часу спостерігається тенденція до зменшення коефіцієнта інтеграції між Україною та країнами ЄС, тобто **тенденція до дезінтеграції України з країнами ЄС у торгівлі товарами.**

В експорті України до країн ЄС, за винятком електричних машин і устаткування, спостерігається переважання питомої ваги товарів з невеликим обсягом доданої вартості. В імпорті України з країн ЄС домінують товари зі значною часткою доданої вартості, зокрема автомобілі легкові, які становлять у всьому імпорті України товарів товарної групи 87 "наземні транспортні засоби, крім залізничних", значну частину, яку потрібно переглянути на користь виробничого устаткування, що сприятиме оновленню й збільшенню виробничого потенціалу промисловості та сільського господарства країни.

Країни ЄЕП є споживачами значної частини українського експорту товарів і постачають значну частину українського імпорту, за період з 2001 р. по 2012 р. питома вага експорту України до країн ЄЕП підвищилась майже на 8 відсоткових пунктів. Питома вага імпорту, за винятком 2004 р., постійно зменшується, а у

Таблиця 1

Динаміка сальдо торгівлі товарами України з країнами ЄС, млн дол. США

Роки	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Сальдо	758,2	870,8	820,9	1462,2	—1958,5	—4106,7
Роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Сальдо	—8302,3	—10738,9	—5893,4	—6049,3	—7782,9	—9075,1

Джерело [5; 6; 7]

2009—2011 рр. зростає, що можна пояснити значним зростанням цін на газ і нафту. У 2012 р. питома вага експорту й імпорту зменшилась.

Країни ЄЕП забезпечують Україну енергоносіями та мають попит на продукцію її обробної промисловості, і, що особливо важливо, на продукцію машинобудування. Відносини характеризуються зростаючим негативним сальдо (табл. 2).

Аналіз динаміки розвитку інтеграційних процесів між Україною і країнами ЄЕП дає підстави констатувати, що на досліджуваному проміжку часу спостерігається тенденція до зростання коефіцієнта інтеграції між Україною та країнами ЄЕП, тобто **тенденція до інтеграції України з країнами ЄЕП у торгівлі товарами**.

Основою українського експорту до країн ЄЕП є чорні метали (чавун, залізо, сталь, готовий прокат, залізний дріт, прутки гарячекатані тощо) та вироби з них (сталеві труби, металоконструкції з чорних металів, радіатори для центрального опалення тощо). Країни ЄЕП є основними споживачами продукції машинобудування України. Так, у 2012 р. країни ЄЕП імпортували: 71,6 % експорту України інструментів, ножових виробів; 71,5 — інших виробів з недорогоцінних металів; 68,5 — котлів, машин, апаратів та механічних пристроїв; 41,8 — електричних машин і устаткування; 89,3 — залізничних або трамвайних локомотивів, шляхового обладнання; 83,0 — наземних транспортних засобів, крім залізничних; 21,6 — аеронавігаційних або космічних апаратів; 26,5 — плавучих засобів (морських або річкових); 58,3 % — приладів і апаратів [11]. **У 2012 р. Білорусь, Казахстан і Російська Федерація спожили 64,6 % усього українського експорту високотехнологічної продукції** (коди товарів згідно з УКТЗЕД — 82—91) [11]. **64,9 % реалізованої у 2011 р. підприємствами України за кордоном інноваційної продукції було відправлено в країни СНД** [12].

Враховуючи необхідність переорієнтації продажу сталевої металопродукції з експорту на внутрішній ринок [13, *51*] стає очевидним, що роль Білорусі, Казахстану і Російської Федерації як споживачів продукції машинобудування України зростатиме.

Для переходу економіки України на інноваційно-інвестиційну модель розвитку в умовах світової фінансової кризи і подорожчання енергоресурсів розвиток торговельних відносин з країнами ЄС і ЄЕП набуває рівнозначної ваги, оскільки основним постачальником сучасної техніки і технологій є країни ЄС, а основним постачальником енерго-

Таблиця 2

Динаміка сальдо торгівлі товарами України з країнами ЄЕП, млн дол. США

Роки	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Сальдо	—2845,4	—3312,9	—4523,4	—6008,1	—5881,8	—5308,2
Роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Сальдо	—4306,7	—5656	—5790,3	—8904,1	—11420,5	—11639,6

Джерело: розраховано за [6; 9; 10; 11]

ресурсів та споживачем продукції із значною часткою доданої вартості — країни ЄЕП, втрата ринку яких завдасть серйозного удару економіці України, а окремі галузі високих технологій, зокрема авіакосмічна, суднобудування, ядерної енергетики, військово-промислового комплексу, мають перспективи розвитку і реалізації своєї продукції саме у тісній науково-виробничій кооперації з країнами ЄЕП. Тому перспективним і конче необхідним для України є посилення зовнішньоторговельної діяльності на цих обох геополітичних напрямах.

У 1992 р. в Інституті економіки НАН України здійснено розрахунки балансу ввозу і вивозу основних видів сировини і готових виробів у товарообороті України з іншими незалежними державами (республіками СРСР) у 1989 р. у світових цінах. **Від'ємне сальдо становило 9,79 млрд дол. США** [14, *73*]. Тобто вже на той час було відомо, що за умов досягнення рівня цін на сировину і продукцію, що ввозилась з республік СРСР, рівня світових цін[1] українська економіка стає збитковою, а з урахуванням імпорту, за нашими розрахунками, від'ємне сальдо досягало навіть 18,33 млрд дол. США [14, *73*]. Тому можна стверджувати, що в сучасних умовах Україна при світовому рівні цін на енергоресурси буде розвиватися з нарощуванням валового зовнішнього боргу. Подолати цю негативну тенденцію можна лише шляхом вступу до ЄЕП, що приведе до зниження цін на енергоресурси (газ і нафту) і збереже для України ринки продукції машинобудування країн ЄЕП. Тим більше, що, на думку ряду дослідників, "для Української Держави актуальними стають також запитання: чи є життєздатною економіка Євросоюзу, чи є перспективи у національної євроінтеграційної стратегії?..." [15, *3*].

[1] У колишньому СРСР "внутрішня ціна нафти у 1990 р. становила лише 0,9 % від світової ціни, частка вартості енергоресурсів у структурі витрат на виробництво промислової продукції становила відсотки, а іноді й частку відсотків". *Бурлака В. Г.* Стратегія розвитку нафтового сектору України // Нац. акад. управління. — К., 2012. — С. 228—229.

Література

1. *Губський Б.* Європейський вектор інтеграційної політики України // Екон. України. — 2003. — № 5. — С. 19—27.
2. *"Угода* про асоціацію між Україною та ЄС: перспективи підписання та можливості тимчасового застосування". Аналітична записка (14.05.2012 р.). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/9111
3. *Геєць В. М.* Посткризові перспективи та проблеми розвитку економік України й Росії (макроекономічний спектр) // Фінанси України. — 2011. — № 2. — С. 11—23.
4. *Фомин С.* Экономическая интеграция как ответ на вызовы глобализации // Дослідження світової політики: Зб. наук. пр. Вип. 37 / НАН України. Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин; Відп. ред. С. В. Кононенко. — К., 2006. — С. 189—216.
5. *Географічна* структура експорту-імпорту товарів. Держстат України, 1998—2012. Дата останньої модифікації: 6/06/2011. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gs_u.html

6. *Зовнішня* торгівля України: Стат. зб. // Держ. служба статистики України. — К., 2012. — 102 с.
7. *Зовнішньоторговельний* баланс України // Експрес-випуск. Держ. служба статистики України. 15.02.2013 р. № 08.2-27/18.
8. *Радзієвська С. О.* Конкурентоспроможність та інтеграційні перспективи України: Монографія. — К.: Знання України, 2012. — 344 с.
9. *Зовнішня* торгівля України за 2001 рік, Т. 1 // Стат. зб. / Держкомстат України. — К., 2002. — 146 с.
10. *Зовнішня* торгівля України за 2002—2007 роки // Стат. зб. / Держкомстат України. — К., 2008. — 108 с.
11. *Країни* за товарною структурою зовнішньої торгівлі на 2зн. УКТЗЕД за січень—грудень 2012 року. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
12. *Наукова* та інноваційна діяльність в Україні // Стат. зб. / Держ. служба статистики України. — К.: ДП "Інф.-видав. центр Держстату України", 2012. — 305 с.
13. *Єфіменко Г. Г.* Україна у світовому виробництві і споживанні сталі / Г. Г. Єфіменко, В. П. Самарай, В. А. Гнатуш // Сучасні питання економіки і права: Зб. наук. праць. — К.: КиМУ, 2012. — Вип. 1. — С. 46—53.
14. *Радзиевский А.* Интеграция Украины в мировую экономику и взаимоотношения с Россией // Экон. Украины. — 2003. — № 4. — С. 72—79.
15. *Клименко І. В.* Ризики Європейського інтеграційного проекту: виклики та можливості для України: Аналітична доповідь / І. В. Клименко, І. В. Ус; за ред. Я. А. Жаліла. — К.: НІСД, 2012. — 88 с.

УДК 37.014(477)

В. І. КУЦЕНКО
О. В. ГАРАЩУК

ОСВІТА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 12—16

Освіта жодній людині не може бути передана. Кожен, хто бажає до неї долучитись, повинен досягти цього власною діяльністю, власними силами, власним напруженням.

А. Дістервег

XXI ст. характеризується загостренням конкуренції у всіх сферах діяльності. У цій боротьбі, як зазначає В. Вернадський, виграє той, на чиєму боці стоять освіта та наука, які є складовими людського капіталу. Чимало науковців висловлюють припущення, що для країн із соціально орієнтованою економікою ефективність виробництва більше ніж на 60 % зумовлюється вмінням керівника управляти персоналом, а значить — людським капіталом.

Вагомий внесок у пошук шляхів забезпечення стратегії розвитку освіти внесли В. Андрущенко, Н. Болотін, В. Вітлинський, Г. Еспін-Андерсен, І. Зязюк, В. Кравченко, В. Краєвський, В. Кремень, В. Луговий, Т. Маршал, Н. Нечаєва, Н. Ничкало, А. Ноткін, В. Рябцев, В. Савчук, В. Садовий, В. Сафонова, С. Струмилін, Г. Тілтон, Н. Фурніс, В. Філіпов, А. Хуторський, К. Ушинський, А. Юзефович та багато ін.

У нашій державі нині реалізується "Стратегія економічного і соціального розвитку України шляхом європейської інтеграції на 2004—2015 рр.", яка передбачає перехід на інноваційний шлях розвитку, орієнтований на моделі, властиві країнам із високорозвиненою економікою та потужним науково-технічним потенціалом. У досягненні поставленої мети цього документа важлива роль відводиться освіті в цілому та вищій зокрема.

Збільшення випуску вищих навчальних закладів позитивно впливає на зростання освітнього рівня населення (див. табл.). Адже освіта покликана сприяти реалізації основних завдань соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. Вищі ж навчальні заклади готують людину до активної діяльності у різних сферах економічного та культурного життя суспільства.

Таке зростання освітнього рівня забезпечує підвищення не лише інтелектуального, людського, а й соціального[1] капіталу, ефективне використання якого сприяє економічному зростан-

[1] Соціальний капітал — це сукупність певних соціальних цінностей, стандартів, норм поведінки, правил моралі, комунікативних навичок.

Зростання частки фахівців з вищою освітою у відповідних вікових групах

	Всі домогосподарства		у тому числі, які проживають					
			у міських поселеннях				у сільській місцевості	
			у великих містах	у малих містах	Разом			
	2011	2012	2012		2011	2012	2011	2012
Частка населення (%) віком 22 роки і старші, яке має певну вищу освіту	23,8	24,2	35,8	21,8	30,1	30,6	10,3	10,9
Частка населення (%) віком 21 рік і старші, яке має базову вищу освіту	1,5	1,4	1,8	1,4	1,7	1,6	1,1	0,7
Частка населення (%) віком 20 років і старші, яке має неповну вищу освіту	21,1	21,4	23,4	24,4	23,3	23,8	16,4	16,3

Джерело [14; *52*]

ню. Саме завдяки раціональному використанню останнього, — скажімо, Німеччина, яка під час Другої світової війни втратила дві третини економічного виробництва, — нині є однією з найрозвиненіших країн світу. Вкрай зруйновану економіку[1] взявся відродити професор Мюнхенського університету Людвіг Ерхард, який в основу економічного відродження поклав принцип соціальної ринкової економіки. До речі, в Німеччині освіту і сьогодні розглядають не як кінцевий, а як тривалий процес індивідуального розвитку з використанням усіх можливих форм і способів навчання.

Нині важливо не просто забезпечити продукування та передачу знань, а й їх ефективне використання. Це є сутністю сучасної знаннєвої економіки, побудова якої проголошена стратегічною метою Європейського Союзу. За цих умов освіта в цілому і вища зокрема потребує докорінної модернізації, що забезпечила б високу якість освіти, яка б відповідала вимогам Європейського Союзу.

Подальшого поліпшення якості підготовки кадрів потребує і програма економічних реформ на 2012—2014 рр. "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава", реалізація якої, приміром, у сфері освіти передбачає:

- створення методологічної бази для комплексного реформування державного управління освітньою сферою;
- запровадження внутрішнього аудиту відповідно до стандартів Європейського Союзу;
- створення ефективної системи стратегічного планування регіонального розвитку;
- удосконалення нормативно-правової та методологічної бази щодо застосування програмно-цільового методу на рівні місцевих бюджетів з ура-

[1] У 1945 р. Німеччина перейшла на карткову систему. У розрахунку на одного жителя на місяць у зазначеному році виділялось 200 г м'яса, одна тарілка — на 5 років, одні черевики — на 12 років, один костюм — на 50 років, а рівень інфляції досягав 600 % довоєнного рівня.

хуванням реальних потреб і можливостей;
- модернізацію[1] мережі навчальних закладів з урахуванням демографічної та економічної ситуації тощо.

Головна мета модернізації освіти — це зміна парадигми: від масової уніфікованої до гуманно-особистісної, від знаннєвої до компетентнісної. Такий підхід до змісту сучасної освіти є одним із чинників, що сприяє модернізації освіти. Він достатньо широко висвітлений у працях Н. Бібік, С. Бондаря, О. Локшина, І. Родигіна, О. Савченко, Л. Тарасенко, А. Хуторського та ін.

Поліпшення якості освіти можна забезпечити також шляхом:
- залучення до читання лекцій професорів зі світовим ім'ям, а до наукової роботи викладачів і студентів;
- забезпечення реалізації принципів наукової освіти;
- інтеграції освітньої та науково-дослідної діяльності, оновлення навчальної та дослідницької лабораторної бази;
- поліпшення соціальних умов життя професорсько-викладацького складу, студентів, аспірантів, докторантів;
- поліпшення кадрового потенціалу вищих навчальних закладів;
- освоєння та ефективного використання інформаційно-комунікаційних освітніх технологій;
- розширення спектра освітніх послуг та реалізації системи неперервної багаторівневої освіти відповідно до потреб реальної економіки, суспільства, особистості.

Досягти високої якості знань можна різними шляхами, у тому числі наданням населенню якісно нових знань, які сприяли б формуванню у кожної людини здатності до творчої праці, прагнення до самоосвіти.

На сьогодні вища освіта стає все менш доступною для так званого пересічного громадянина, особливо для бідних родин. У сучасних умовах вся освітня сфера, передусім вища школа, має впроваджувати ринкові засади, надавати освітні послуги, у тому числі й на платній основі. Проте висока якість освіти має бути забезпечена незалежно від того, на яких засадах здійснюється освітній процес. Для цього він (освітній процес) має у своїй діяльності дотримуватись таких принципів:
- органічна єдність освіти та науки, що забезпечує широту світогляду;
- єдність навчання, досліджень та просвіти, масового навчання з індивідуалізацією виховання, різноманітності;
- свобода творчості у процесі досліджень, викладання та навчання;
- самооновлення через підготовку вчених-викладачів;
- повнота пропонованого наукового знання;
- автономія за достатнього державного фінансування;
- поширення культурних традицій;

[1] Модернізація — це якісне поліпшення форм, методів, результатів діяльності, удосконалення методів, способів управління як окремими навчальними закладами, так і всією освітньою сферою з обов'язковим урахуванням світового досвіду та національних здобутків.

- індивідуалізація форм навчання за темпом засвоєння знань;
- кооперація навчання за різними типами та рівнями;
- толерантність і повага до культурних відмінностей;
- перехід від кількісного зростання до якісного розвитку;
- формування гуманітарних традицій через упровадження різноманітності, наукового аналізу, індивідуальної відповідальності, забезпечення свободи вибору, вимогливості поваги до унікальності й духу жорсткої конкуренції, науковості, гуманізму, демократизму, поступовості і неперервності, рівності можливостей [11].

Для вищої освіти на глобальному рівні характерним є дедалі виразніша орієнтація на практичне навчання, на набуття безпосередніх навичок виконання певних функцій. Цим аспектам важливу увагу приділяють і українські ВНЗ. Зокрема, у листі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України "Про практичну підготовку студентів" поставлено чіткі завдання:

- упровадження в навчальний процес нових систем практичної підготовки студентів;
- формування системи зв'язків між університетом і роботодавцями для забезпечення необхідності здобуття студентами професійних навичок під час проходження практики;
- розроблення та запровадження системи ранньої адаптації випускників на первинних посадах;
- підвищення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів у сучасних умовах [10].

У реалізації забезпечення високої якості практичної підготовки кадрів важливу роль відводять також участі студентів у наукових дослідженнях, що сприяє як удосконаленню навчального процесу, так і розширенню світогляду студентів, вихованню вміння майбутнього фахівця спостерігати, аналізувати, формувати вміння, виховувати фахівця-дослідника тощо.

У Декларації першої Всесвітньої конференції "Вища освіта в XXI столітті: підходи і практичні заходи", проведеної ЮНЕСКО, відмічена також необхідність відмови від підготовки "вузьких" спеціалістів. Такий підхід — це зміна парадигми фундаменталізації освіти. Тобто нині необхідно вчити не вузькій спеціальності, а готувати випускників до університетської діяльності, що передбачає відмову від прагматизму та утилітаризму, орієнтацію на інтелект, інновацію, творчість. Прийнята європейською спільнотою парадигма "освіта через усе життя" виходить з того, що в умовах швидко змінюваної реальності у світі, невизначеності та хаотичних змін кожному фахівцю необхідно вчитись самостійно приймати рішення, ефективно працювати з постійно змінюваною інформацією в умовах як її дефіциту, так і надлишку.

Усе це, на наш погляд, сприятиме підвищенню ефективності української освіти, її якості та прискоренню її входження в єдиний європейський освітній простір.

Література

1. *Біла* книга національної освіти України / За ред. В. Г. Кременя. — К.: Акад. пед. наук України, 2009. — 85 с.
2. *Боголіб Т. М.* Модернізація економічного механізму діяльності університетів // Економіка України. — 2012. — № 3. — С. 24.
3. *Вища* освіта в Україні: Навч. посіб. / За ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. — К.: Знання, 2005. — 328 с.
4. *Дебич М.* Європейські інновації у підготовці кадрів для XXI століття // Вища освіта України. — 2012. — № 4. — С. 90.
5. *Завражков А. Ю., Наумов А. В.* Учить нельзя отчислить (о проблемах высшего образования) // Вестник Воронежского гос. ун-та, 2012. — № 1. — С. 74—75.
6. *Комплексна* програма "Освіта для сталого розвитку на період 2009—2015 рр." — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: hpp. www.Фіppo.dp.ua/.../096_наказ % 20МОН% 20стали*% 20 розвиток doc
7. *Павлюк К. В., Степанова О. В.* Модернізація системи соціального захисту в контексті накопичення соціального капіталу в Україні // Фінанси України, 2012. — № 6. — С. 15—29.
8. *Попова О. А.* Современная система образования: проблемы и пути их решения // Образование и общество. — 2009. — № 5. — С. 115.
9. *Присяжнюк Ю.* Інноваційні освітні технології як засіб розвитку методичної компетентності викладачів у післядипломній педагогічній освіті // Імідж сучасного педагога. — 2012. — № 8. — С. 16.
10. *Про практичну* підготовку студентів: Лист Міністерства освіти і науки України від 7 лютого 2009 р., № 1/9-93.
11. *Семенюк Н.* Безперервна освіта: світова практика й Україна // Вища освіта України. — 2012. — № 4. — С. 104.
12. *Современные* образовательные технологи / Сост. М. А. Хайруддинов, Э. Р. Наметова, М. М. Хайруддинов. — Сімферополь: Тарпан, 2003. — 128 с.
13. *Соловьев В. П.* Компетентностная модель выпускника // Высшее образование сегодня. — 2007. — С. 76—79.
14. *Соціально-демографічні* характеристики домогосподарств України у 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). — К., 2012. — С. 52.
15. *Супрун В. В., Супрун К. В.* Проблеми якості професійно-технічної освіти // Менеджер. — 2012. — № 3 (61). — С. 187.
16. *Урядовий* кур'єр. — 4 трав. 2012 р. — № 6.
17. *Хорунжий Г.* Інноваційність як принцип діяльності вищої школи // Вища школа. — 2010. — № 11. — С. 14—25.
18. *Чухно А. А.* Модернізація економіки та економічна теорія // Екон. України. — 2012. — № 9. — С. 4.
19. *Philip G.* Altbach Trends in Global Higher Education Fraching an Academia r Revolution / Philip G. Altbach, Liz Reisberg, Laura E. Rumbley // A. Report Prepared for the UNESCO 2009 World Conference on Higher Education. Paris.UNESCO. 2009. 278 h/

УДК 005.44:304.4(477)

Т. М. РУДНИЦЬКА

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ: ПОЗИТИВИ Й РИЗИКИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 17—24

Глобалізація, що почалася наприкінці XX ст. відрізняється від попередніх процесів встановлення тісних міжнародних зв'язків. Вона характеризується зникненням закритих зон для функціонування західного капіталу, повсюдним прагненням до вільного ринку, появою низки спільних ідей у політиці та праві, таких як ідея прав людини чи правової держави, а також світовим поширенням таких загальновизнаних універсалій, як спорт, мода, ЗМІ, туризм тощо. Виникає глобальна культурна система, ознаками якої є: формування глобальної комунікації, всесвітньої культурної стандартизації, споживацьких стандартів, космополітичного стилю життя; всесвітнє визнання найвищих досягнень (наприклад, Олімпійські ігри та Нобелівська премія); наявність глобальних проблем — екологічних, тероризму, проблем війни та миру, стабільного розвитку, прав людини тощо.

У світлі вищезазначеного перед українською соціологією постає складне завдання: визначити, в якій формі і в якому масштабі на сьогодні реалізуються на теренах України світові глобалізаційні тенденції, на які сфери соціального життя ці тенденції найістотніше впливають. Значна кількість зарубіжних дослідників справедливо відзначає загострення під впливом процесів глобалізації проблем у соціальній, а також у соціально-психологічній сфері, проявом яких стало зростання безробіття, поглиблення диференціації між багатими й бідними, ослаблення традиційних моральних устоїв, зростання десолідаризації суспільства і т. д. Фахівці Науково-дослідного інституту соціального розвитку при ООН, визнаючи неоднозначність та суперечливість впливу глобалізації, відзначають: "Відкриваючи величезні можливості одним людям і цілим країнам, ті самі глобалізаційні сили відіграють не останню роль у зростанні зубожіння інших людей і країн, їхньої непевності у завтрашньому дні, в ослабленні соціальних інститутів і систем соціального захисту, у руйнуванні традиційних особистісних і суспільних цінностей" [1, *86*].

Авторитетні політологи та культурологи серед численних протиріч глобалізації виокремлюють основні, найвагоміші для світового розвитку: це — накопичення багатства (в руках олігархів) на тлі зростання бідності; збільшення прав і свобод індивіда при паралельному "оболванюванні" мас за допомогою системи комерціалізованих ЗМІ; "пі-

лотні" досягнення людського духа у науковій і технічній творчості та інтелектуальна деградація населення в системі "наркотичної" масової культури; реальне єднання людства, транснаціоналізація економічної та наукової діяльності, систем освіти, охорони здоров'я, природокористування й водночас — маргіналізація "неперспективних" країн і народів, приречених на деградацію і фактичну втрату державності [2, *158—159*].

У руслі всесвітнього ***етнічного процесу*** доводиться констатувати дві стійки, але взаємовиключаючі тенденції. Перша — веде до регіоналізації та суверенізації дедалі менших етнічних одиниць. Друга — прагнення до мультикультурності в межах глобалізації економіки, політики, культури, до об'єднання у наднаціональні союзи цілої низки держав (наприклад: Євросоюз, Шенгенська система).

Нині значна увага дослідників сконцентрована на вивченні ***культурного аспекту глобалізаційних процесів***. Частина західних соціологів і політологів трактує процес глобалізації однозначно позитивно й оптимістично, вважаючи, що він приведе до консолідації світу і подоланню конфліктів, поліпшенню рівня життя народів, соціальної стабільності. Так, Н. Луман розуміє процес глобалізації світового співтовариства як становлення такої глобальної соціальної системи, яка не має ні вершини, ні центру, а являє собою поліцентричне, поліконцептуальне (завдяки різноманіттю культур) суспільство, у якому взаємодіють один з одним різні політичні, етнічні, релігійні, соціокультурні ідентичності індивідів і соціальних груп [3, *138*].

Однак соціальна реальність набагато складніша, суперечлива і непередбачувана, ніж теоретичні побудови. Глобалізація, у тому вигляді, якою вона є тепер, кидає виклик не тільки майбутньому національних економік та суверенітетам держав, а й майбутній долі регіональних культур і способів життя. Реалістична оцінка її практичних результатів показує, що вона не тільки об'єднує, а й роз'єднує різноманітний світ культур, розв'язуючи певні проблеми і породжуючи інші, не менш складні та небезпечні. Домінування Заходу, а передусім США, у багатьох царинах сучасного життя накладає відбиток на взаємодію культур. Інформаційна і культурна експансія Заходу створює серйозну загрозу соціально-культурній ідентичності інших народів і країн. Найбільш очевидним проявом такої загрози є феномен вестернізованої, американізованої маскультури, що підкріплюється могутньою матеріально-технічною базою та агресивними методами її розширення. Інтенсивний процес неухильного перетворення біполярного світу в однополярний, у якому переважна економічна, фінансова, науково-технічна і військова міць США сприяє глобальній переорієнтації культури, веде до становлення культури "транснаціонального структурного капіталізму", орієнтованого на формування американоподібного середовища для бізнесу і продуктів масової культури у світовому масштабі.

Американізація (цей процес ще визначається як макдональдизація або вестернізація), по суті, являє собою конкретизацію глобалізації разом з елементами американської національної культури. Особливості американізації у сфері культури — за Дж. Рітцером [4, *71*] — полягають у доведенні до абсурду раціональних елементів культури, а саме: комерціалізація, готовність до використання, гарантованість певного рівня якості, упакованість у яскраві символічні форми, віртуалізація культурних образів.

Нові ціннісні орієнтири, що реалізують себе в сучасних формах (зазвичай американізованої або вестернізованої) культури, породжують цілий ряд феноменів, які часто вважаються за ***культурну девіацію***. Проте, як свідчить аналіз значної кількості наукових праць, присвячених проблемам культурної глобалізації [5, *73—75*], нині є всі підстави розглядати ці феномени як зразки нових гібридних форм життєдіяльності культури в суспільстві, в яких театралізація чи яскрава "упаковка" стають їх головним змістом.

До кола таких гібридних культурних форм (крім дещо одіозних, але фактично вже нормативних, — ***шоубізнесу, мас-медіа, реклами, PR) можна віднести освіту, туризм, а також деякі сучасні форми праці***.

Нові культурні цінності набувають особливого сенсу в ***системі вищої освіти***, яка, як відомо, слугує одним з головних агентів соціалізації, тобто відтворення ціннісних структур суспільства. Вища освіта у новому спектрі ціннісних орієнтацій вже не є джерелом розповсюдження фундаментальних наукових цінностей. Споживачі вищої освіти насамперед цінують її за:

- доступність чи "зручність", тобто максимальне зменшення зусиль для отримання бажаного результату;
- економічну усередненість та ефективність (платити менше — отримувати більше);
- упакованість навчальних програм у яскраві функціональні упаковки, що полегшують споживання "товару", яким виступають знання та вміння;
- максимальна комерційна цінність здобутих знань, які в подальшому можливо успішно реалізувати.

Одним з різновидів сучасної культури став ***туризм***. У традиційній культурі подорожі символізували набуття емоційно насиченого культурного досвіду, пов'язаного передусім з переживанням історичних та природно-естетичних реалій. Нині ж туризм перетворюється на індустрію "квантованих" розваг та насолод, що розуміються не стільки як культурні, скільки суто фізіологічні аспекти споживання. Першу позицію значущості в туристичній програмі усе частіше займає так зване "обслуговування".

Головним мотиваційним чинником "споживання туристичних послуг" поступово стає не намагання зрозуміти світ іншої культури та іншої соціокультурної й екологічної реальності, а долучення до тієї культурної гіперреальності, яка створюється телевізійною рекла-

мою та популярними журналами в яскравих обкладинках. Дедалі більше туристичні об'єкти в усьому світі набувають характеру імітацій, і, відповідно, відходять від справжньої історико-культурної автентичності, наприклад: декораційно-імітаційна реставрація і відтворення історичних пам'яток, сувенірна індустрія, етнографічні імітації тощо.

Схожі тенденції еволюції соціокультурних цінностей можна побачити також і в розвитку ***сучасних форм праці***. Труд в умовах постіндустріального міста з процесу професійної самореалізації людської особистості часто перетворюється на своєрідну систему отримання квантованих задоволень. Легка і постійна зміна робочих місць та спеціалізацій, а також велике значення, що надається зовнішнім аксесуарам престижності та відповідним формам престижного споживання — усе це створює нову ціннісну реальність трудової діяльності, яка має мало спільного з традиційною концепцією праці [5, *74—75*].

Наочним проявом дієвості глобалізаційних процесів стає передусім ***однаковість товарів***, які користуються підвищеним попитом на світовому ринку, стандартизація навичок і способів праці у сфері професійної діяльності, а також поширення й укорінення стереотипів поведінки та манери спілкування, ніяк не пов'язаних з національною і культурною належністю людей. Загальна поширеність терміну ***"світовий стандарт"*** сформувалася й вкорінилася у свідомості людей саме процесом глобалізації. Нині стандартизація все активніше упроваджується в соціально-культурний простір країн, які до недавнього часу відзначалися розмаїттям, а також самобутністю форм і норм спілкування та поведінки, одягу й етикету, побутових зручностей та розваг. Особливо небезпечною така стандартизація стає у ***царинах етики та мистецтва***. Значну роль у цьому зв'язку відіграє ***індустрія культури***, невід'ємними рисами продукції якої є стандартизація, масовість, стереотипність.

За таких умов традиційні культурні цінності опиняються під загрозою витіснення на маргіналії як національної, так і світової культури. Водночас масштабне проникнення іншокультурних зразків в ***американський соціокультурний простір*** спостерігається доволі слабко, маючи при цьому дуже обмежений за часом характер, радше у вигляді ***модних трендів***.

Однак новий культурний інтервенціонізм все ж наштовхується на зростаючу перешкоду, а нерідко й опір національних та культурних еліт, а також значну частину населення країн, які задіяні у глобалізаційному процесі. Приклади підтримки державою національних культурних програм у Франції, Італії, Польщі, у країнах Азії й Африки свідчать про те, що глобалізація, яка дедалі посилюється, не веде до зникнення національних інтересів ні в економіці, ні в політиці, ні тим паче в культурі.

І все ж світовий досвід свідчить, що країни, які більш-менш успішно долучилися до сучасного світу, тобто досягли реального економічного та

соціального прогресу шляхом модернізації, тією чи іншою мірою зберігають свою культурну ідентичність. Це можна сказати, наприклад, про нафтовидобуваючі країни Близького Сходу та Латинської Америки, а також нові держави Балтії.

Отже, усвідомлення вищезазначеного викликає питання: глобалізація в Україні — це реальність чи перспектива? Спробуємо, в міру своїх можливостей, дати відповідь на це питання з точки зору соціології.

Очевидно, що на сьогодні глобалізація ще не стала всеохоплюючим світовим явищем. На думку академіка Ю. Пахомова, глобалізаційні процеси ще не торкнулися три четверті населення планети [6, *14*]. Багато країн залишаються ще недостатньо включеними в процеси глобалізації. Вони ще мають пройти стадію локальної (наздоганяючої) модернізації. Так, Україна перебуває тільки на початковому етапі входження в глобальну цивілізацію. Незначна включеність у міжнародні господарські структури, низька конкурентоспроможність українських товарів, відсутність значних іноземних інвестицій гальмують входження України в глобальний простір, що народжується. Доводиться констатувати, що за інвестиційною привабливістю експерти ставлять Україну на 111 місце у світі [7, *176*]. "Для такої країни, як Україна, — вважає Ю. Пахомов, — глобалізація — це і велика спокуса, і чималі ризики. І при всьому цьому шлях до глобального простору є безальтернативним, оскільки ізоляціонізм створює лише тимчасову, оманну ілюзію захищеності. Оманну тому, що, власне, захищеність, яка затягнулася, посилює відсталість" [6, *9*].

Помітним проявом глобалізації в Україні стали міграційні відтоки населення на міжнародні ринки праці переважно як дешева робоча сила. Водночас імміграція з країни кваліфікованих фахівців істотно знижує її трудовий потенціал. Відповідно до думки західних експертів, еміграція одного висококваліфікованого фахівця рівнозначна вкладенню мільйона доларів в економіку приймаючої його країни [7, *230*]. Надзвичайно гострою є проблема інтелектуальної міграції і для України. За різними оцінками, країна протягом останнього 20-річчя втратила від 15 до 20 % свого інтелектуального потенціалу в результаті імміграції найбільш підготовленої робочої сили. Експерти вважають, що Україна досягла порога "критичної маси" інтелектуальної імміграції, перевищення якого веде до незворотних наслідків [8, *81*].

Найбільш наочним проявом глобалізації стали революційні зміни у сфері інформації. Інформаційною моделлю глобалізації може слугувати ***Інтернет***. За оцінками експертів на лютий 2013 р. в Україні вже налічується понад 5 млн користувачів Всесвітньої мережі. Ці дані свідчать про помітний прогрес у царині інтернетизації України, якщо згадати, що в 2000 р. кількість українських користувачів не досягала й 1,5 млн, тобто за дванадцятирічний період часу цей загін більш ніж потроївся. Зрозуміло, що Інтернет надає людству значні шанси якісно нового розвитку, в руслі якого сучасні комп'ютерні

технології, створюючи єдиний глобальний інформаційний простір, стискають простір і час, роблять прозорими границі, дають можливість налагоджувати контакти між людьми, які перебувають у різних точках земної кулі. Проте слід враховувати, що Інтернет відображає не лише інформаційно-технологічну природу глобалізації, а й справляє відчутний вплив на особистість людини, її духовний світ, змінюючи традиційні культурні цінності різних народів та цілих регіонів.

Якщо розглядати зміни, що відбуваються в соціальному й культурному ареалі України як процеси вестернізації нашого суспільства, то тут можна говорити радше про "квазівестернізацію" (поряд із "квазідемократизацією"), коли відбувається експансія західних культурних і політичних сурогатів. При цьому не відбувається помітного долучення українського соціуму до фундаментальних основ соціальних і культурних традицій Заходу, до тих моральних норм і цінностей, завдяки яким західні суспільства досягли економічних успіхів та соціальної стабільності.

На сьогодні в усьому світі роль головного транслятора ідей, образів, понять, символів виконують не традиції, а ЗМІ. Телебачення, радіо, відео, реклама впливають на суспільну свідомість, змінюючи установки, цінності, ідеали. Через ЗМІ на українського глядача виливається потік різного роду культурних сурогатів, спрямованих, головним чином, на американізацію.

Така продукція, що несе в собі ***аномію*** (тобто злам традиційних норм моралі, поведінки, етики, естетики тощо), наслідком чого стає агресія, особливо згубно впливає на підлітків та молодь. Про це свідчать соціологічні дослідження, проведені Інститутом соціології НАН України у 2011 р. [9, *285*]. Отримані дані свідчать, що в період системної кризи соціальних інститутів в Україні (зокрема, інститутів виховання) субкультура молодого покоління набуває аномальних рис: виявляється, що дозвілля для багатьох сприймається як основна сфера життєдіяльності. Від реалізації такої позиції повністю залежить внутрішній комфорт молодої людини. Освіта, духовні запити відходять на другий план. Отже, економічні потреби ("якомога більше заробити грошей, причому будь-якими засобами") та питання дозвілля ("як цікаво провести вільний час") витісняють духовні запити.

Відбувається вестернізація культурних потреб та інтересів. Вона проявляється у повсюдній появі схематизованих зразків-стереотипів масової культури, зорієнтованих на впровадження цінностей "американського способу життя" в його примітивному і полегшеному відтворенні [17, *285*].

Потрібно враховувати, що культурний базис українського суспільства не настільки міцний, щоб ефективно протистояти потоку вестернізації. В умовах України, де національна культура, суттю якої є мова, релігія, цінності, традиції, звичаї, перебуває у стадії становлення, а соціальні інститути невизначені й хиткі, вестернізація може значно впливати на особистість. Проникнення

разом із товарами ідеологій, зразків поведінки й споживання західного типу стає все більш помітним. Очевидно, що за відсутності серйозних позитивних зрушень у соціально-економічному житті країни, помітних успіхів у культурній сфері, інформаційна й культурна експансія Заходу створює в Україні загрозу втрати особистістю її національно-культурної ідентичності.

Проте, все більше стає очевидним, що нові ціннісні орієнтири, які реалізують себе у нових (скоріше вестернізованих) формах культури, поступово входять до соціокультурного ареалу життя в Україні, породжуючи цілу низку феноменів, які все ж таки слід розглядати ***не як культурну девіацію***, а, навпаки, — як зразки нових ***гібридних форм культури*** в нашому суспільстві. У зв'язку з цим не можна не враховувати, що стимульовані глобалізацією модернізаційні процеси породжують нове світовідчуття і нові потреби, виразити й задовольнити які неможливо на основі традиційного культурного арсеналу і традиційних цінностей.

У такій ситуації перед українським суспільством постає складне завдання — здійснити синтез властивих йому соціальних і культурних цінностей з новаціями сучасного західного способу життя. За цих умов на перший план виходять функції держави як основного соціального інституту, що створює базові умови доступу до культурних благ, визначає "правила гри" у сфері культурного розвитку. Нині крайньою необхідністю стає розробка культурної та інформаційної політики, що передбачає розумне поєднання регулятивно-обмежувальних заходів щодо культурної продукції інших країн із розвитком власного ринку культурних товарів і послуг. Однак, на сьогодні збереження культурної самобутності українського суспільства значною мірою є проблематичним, якщо врахувати, що становлення соціальних інститутів в Україні (у тому числі з державою) ускладнюється тривалою системною кризою. Державним структурам на всіх управлінських рівнях, як і всьому суспільству в цілому, необхідно зрозуміти, що у випадку втрати національної культурної самобутності виникає ймовірність того, що культурний простір України не інтегрується у світовий культурний простір, а в ньому розчиниться.

Література

1. *Международная* экономика и международные отношения. — 1998. — № 3. — С. 73—97.
2. *Неклесса А. И.* Конец эпохи Большого Модерна // Постиндустриальный мир и Россия. — М., 2001. — С. 146—172.
3. *Луман Н.* Глобализация мирового общества: как следует понимать современное общество // Социология на пороге XXI века. — М., 1999. — С. 137—145.
4. *G. Ritzer.* The McDonalds Thesis. — London, Sage. — 1998.
5. *Покровский Н. Е.* Феноменологические ориентиры современного российского общества //Социальные процессы на рубеже веков: феноменологическая перспектива. Науч. труды МГИМО. — М.: Изд-во МГИМО, 2006. — С. 67—76.

6. *Пахомов Ю.* Взгляд на трансформации в Украине с позиции глобализации // Стратегія економічного розвитку України. — К.: КНЕУ, 2002. — Вип. 7 (8). — С. 8—19.
7. *Политика* в области занятости в условиях глобализации экономики. — Женева: МОТ, 2006.
8. *Колот А. М.* Держава як суб'єкт регулювання соціально-трудових відносин в умовах глобалізації економіки // Стратегія економічного розвитку України. — К.: КНЕУ, 2002. — Вип. 1 (8). — С. 75—86.
9. *Про становище* молоді в Україні (за підсумками 2011 р.). Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. — К., 2012.

УДК 339.7:923

В. В. ЛИПЧУК

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ АГРАРНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 25—27

Вітчизняний аграрний сектор останніми роками формувався під впливом таких основних зовнішніх передумов:

- втрата позицій на зовнішніх ринках сільськогосподарської продукції, зокрема країн СНД;
- швидке зростання конкуренції зарубіжних ринків за рахунок офіційного та неофіційного імпорту;
- слабка перспектива виходу на зарубіжні ринки через недостатню інтегрованість України в економічні й торговельні структури;
- глобальна фінансова криза, яка особливо відчутна в слабоінтегрованих країнах.

Подальший розвиток у сільському господарстві України визначатиметься як внутрішніми передумовами й особливостями, загальнонаціональними тенденціями, так і глобалізаційними процесами. Особливий вплив на розвиток аграрного сектору матимуть глобалізаційні процеси, зокрема: динамічне зростання попиту на продовольство і зміни в структурі споживання, вища нестабільність цін на продовольство і коливання пропозиції, зростання витрат виробництва (передусім через високі ціни на енергоносії), а також зміни у природному середовищі й кліматі.

Глобальний попит на сільськогосподарську продукцію детермінований передусім демографічними процесами і зростанням попиту на продовольство та корми. Зміни в структурі попиту зумовлені темпами економічного зростання, урбанізацією та розвитком ринку біопалива. За даними ООН, у 2050 р. населення світу збільшиться до 9 млрд осіб. Розв'язання проблеми голоду залишається одним з ключових викликів XXI ст. У 2008—2011 рр. у результаті глобальної економічної кризи число голодуючих різко збільшилося. Згідно з FAO в 2010 р. кількість голодуючих у світі становила 924 млн осіб [2]. Однак, згідно з даними Всесвітньої Продовольчої організації на сьогодні у світі виробляється у півтора раза більше продовольства, ніж потрібно, щоб забезпечити кожній людині на Землі необхідний споживчий раціон [3]. Проблема в іншому — в продовольчій доступності. Згідно з оцінками ООН і Всесвітнього Банку 2,8 млрд людей (понад дві п'ятих популяції Землі) — живе на менш ніж 2 долари в день, а 1,2 млрд людей перебувають у ситуації "крайньої бідності", тобто живуть на менш ніж один долар у день [5].

У подальшому розвитку світового сільського господарства доцільно очікувати ряд тенденцій. Так, прогнозоване зростання споживання продовольства буде пов'язане з подальшою зміною його структури. Зокрема, цілком очікуваним є зменшення споживання хліба та хлібобулочних виробів, однак виробництво зерна, з огляду на потреби в кормах і біопаливі, зростатиме. Достатньо прогнозованим є зростання продуктів тваринного походження (молоко, м'ясо, яйця), а також рослинної олії і цукру.

Сільське господарство як сектор, в якому умови наближені до досконалої конкуренції, все більше наражається на ефекти оточуючих його ринків, які стають щораз все більш глобалізованими. Характерні для глобалізації міграція виробництва, капіталу і технологій з метою мінімізації витрат виробництва формують особливості ринку продовольства. Головними учасниками цього процесу є не споживачі, а великі міжнародні корпорації. Менші сільськогосподарські виробники і переробні підприємства все більше підпадають під економічну деградацію, регіони — екологічну деградацію, а сільські території — деградацію соціальну [1, *15*].

Безпосередній, переважно загрозливий, вплив на продовольчі ринки матимуть і зміни, що відбуваються у природному середовищі та кліматичні явища, зокрема щодо зменшення площ у сільськогосподарському обороті, поширення хвороб рослин і тварин, забруднення територій. З іншого боку, сільськогосподарське виробництво призводить до негативних змін у природному середовищі. Тому, в сільськогосподарській політиці потрібно зробити більший акцент на дотримання засад зрівноваженого розвитку сільського господарства і сільських територій [4, *384*].

Саме тому розроблено концепцію, що ґрунтується на суспільно-зрівноваженому процесі відтворення. Вона є значно ширшою за мікроекономічну ефективність, відзначаючи, що для національної економіки важливим є динамічне зрівноважене зростання. У цьому контексті особливого значення набуває застосування у вітчизняному аграрному секторі економіки екологічної та інтегрованої систем ведення сільського господарства.

Найімовірніше, в українському сільському господарстві здійснить-ся сценарій дуальної поляризації — з одного боку, концентрація господарств та їх індустріальний розвиток, з другого — обмеження інтенсифікації дрібних господарств з перевагою традиційних методів господарювання і збереження навколишнього середовища, виробництвом екологічно чистої продукції, але дорожчої.

У контексті вибору стратегій розвитку вітчизняного сільського господарства особливо актуальним може бути використання критерію його конкурентоспроможності. Очевидним є те, що спроба конкурувати з високорозвиненими країнами в індустріальній моделі розвитку сільського господарства є малоперспективною.

Україна може, і повинна, шукати свої шанси, пропонуючи модель зрівноваженого сільського господарства і здорового харчування, а та-

кож багато послуг, що генерує зрівноважений розвиток. Україна має мало шансів у конкуренції на ринку стандартних продуктів (хоча займає одні з провідних позицій на ринку зерна та соняшнику), але має шанси виходу на ринки з продуктами екологічними та регіональними. Такі продукти харчування можна виробляти лише в чистому природному середовищі. Саме в період трансформації в Україні різко зменшилося застосування мінеральних добрив та інших хімічних засобів у сільському господарстві, що певною мірою дало можливість зберегти природне середовище.

Вибір стратегії розвитку сільського господарства України з огляду на існуючі передумови і наявність значних суспільних проблем, зокрема у сфері фінансів, доходів, навчання та інфраструктури, є особливо складним. Очевидним є те, що нова стратегія не може бути продовженням сучасного напряму розвитку сільського господарства, яка не забезпечує розвитку селянських господарств, які виробляють три чверті сільськогосподарської продукції, і не підтримує індустріальний тип розвитку.

Компромісною є інша позиція — поєднання достатньо сильних сільськогосподарських підприємств з одночасним збереженням природного і соціально-культурного середовища, тоді як селянські господарства видозмінюються і ці зміни необхідні. Проте вони не повинні стосуватися виключно аграрної структури, традиційних технологій чи надмірної зайнятості. Очевидним є зміни в підходах до ведення сільських господарств на основі знань та інновацій.

Література

1. *Adamowicz M.* Wymiary i cele interwincjonizmu rolnego w krajach o roznym poziomie rozwoju //Wspolna Polityka Rolna Unii Europejskiej. Uwarunkowania, mechanizmy, efekty, pod red. M. Adamowicz. — Warszawa: SGGW, 2009.
2. *FAO*. Статистичні дані (FAOSTAT). — Mode of acces: http://faostat.fao.org/default.aspx
3. *FAO*. The State of Food Insecurity in the World 2003: Monitoring progress towards the World Food Summit and Millennium Development Goals. — Rzym, 2003. — S. 4.
4. *Peplinski B*. Agrobiznes. Podstawy ekonomiki. — Warszawa: WSIP, 2009.
5. *Sanjay S. J., Pogge T. W*. How not to count the poor, “Colombia University Technical Paper”, wersja 6.2, 29 października 2005. — Mode of acces: www.columbia.edu/~sr793/count.pdf

УДК:94(477):676

В. А. СТУДІНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ РОЗВИТКУ ПАПЕРОВОГО ВИРОБНИЦТВА У XX СТОЛІТТІ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 28—31

Паралель перша. *Визначення позицій.*

Українська паперова промисловість, історія якої сягає XVI ст., на початку XX ст. зазнала бурхливого піднесення. Зокрема, це стосується розвитку підприємств галузі у Малині, Дитятках, Коростишеві, Чижівці, Понінках, а також створення нових виробництв у Катеринославі, Росоші, Камишуватці, Кременчуку та інших містах. Загалом у 1913 р. українські папероробні підприємства (що були розташовані на території Російської імперії) виробляли 28,6 тис. т паперу, 9,5 тис. т картону та 1,6 тис. т целюлози.

Проте вступ Росії у Першу світову війну вкрай негативно вплинув на весь економіко-господарський комплекс країни, у тому числі й на паперову промисловість. У 1919 р. більш-менш стабільно працювало лише одне виробництво — у Понінках [1, *120*].

У період 1920—1940 рр. радянськими органами господарського управління вживались заходи щодо відродження галузі в цілому та модернізації вже діючих виробничих одиниць. Так, на Малинській паперовій фабриці у 1927 р. була встановлена нова папероробна машина німецької фірми "Фойт" та в подальшому модернізовані вже дві діючих машини. Це дало можливість подвоїти випуск продукції у 1929 р. порівняно з 1925 р. [2]. До того ж на окремих підприємствах, у тому числі і Малинській паперовій фабриці, почала запроваджуватись спеціалізація на окремих видах паперу. Зокрема, в 30-х роках XX ст. це підприємство почало виробляти конденсаторний папір і до середини 1950-х років залишалось єдиним постачальником цієї продукції у СРСР [3, *2*].

Проте, вжиті заходи не дали очікуваного результату, оскільки не відбувалось ефективного поновлення основних виробничих фондів, кадрові зміни не сприяли стабілізації роботи виробництв, а політика матеріального стимулювання працівників галузі не витримувала жодної критики. Тому наприкінці 30-х років XX ст. у паперовій промисловості України намітились чіткі тенденції спаду виробництва. Зокрема, у 1940 р. виробництво картону знизилось на 5,1 %, целюлози — на 22,3 % порівняно з 1935 р. [4, *18*]. А виробництво паперу в 1940 р. так і не досягло обсягів 1913 р.

Щодо Грузії, то до кінця 30-х років минулого століття тут не було підприємств целюлозно-паперової галузі, які відігравали б певну роль в

економічному розвитку країни. Першим значним підприємством, що було створене на Закавказзі, виявився Інгурський целюлозно-паперовий комбінат у Зугдіді, який ввели в експлуатацію у 1939 р. Вже наступного року він виробив 7,1 тис. т целюлози та 9,7 тис. т паперу [5, *86*]. З цього приводу лише зазначимо, що ці обсяги становили 32,8 % виробництва паперу та 25,3 % виробництва целюлози порівняно з річними обсягами випуску цієї продукції українськими підприємствами целюлозно-паперової промисловості.

Паралель друга. *Спеціалізація.*

У 1960-х роках в галузі широко запроваджується політика спеціалізації підприємств. Так, у 1969 р. на підприємстві в Зугдіді вводиться в експлуатацію картоноробна машина щорічною потужністю 20 тис. т тарного і коробкового картону (у середині 80-х років XX ст. в результаті модернізаційних заходів проектна потужність була перевищена у 1,5 раза), потужності з виробництва 14,2 тис. т целюлози та поточна лінія з виробництва 60 тис. т гофрованої картонної тари. А в 1976 р. тут було замінено першу папероробну машину, що сприяло збільшенню виробництва паперу в 2 рази. У результаті здійснених робіт із розширення виробничих потужностей комбінату у 1980 р. було вироблено 18,2 тис. т паперу та 65 тис. т картону [5, *86—87*].

Подібним підприємством в Україні був Жидачівський целюлозно-паперовий комбінат. Так, целюлозний завод комбінату виробляв сульфатну целюлозу високого виходу; паперова фабрика — папір друкарський, письмовий, основу глянцевого для обкладинок, обгортковий, пакувальний тощо; картонна фабрика — коробковий картон, картон для плоских шарів гофрокартону, облицювальний картон; цех з переробки паперу й картону — гофротару, склеєний картон, кабельний папір, пакувальний та інші види продукції.

На початку 1980-х років на цьому комбінаті загальна виробнича потужність становила 70 тис. т паперу та 107 тис. т картону [1, *156*]. Щоправда, на виробництві целюлози, картону, гофрокартону і гофротари в Україні почали спеціалізуватись й інші підприємства, які споруджувались у 60—80-ті роки: Ізмаїльський ЦКК, Херсонський ЦПК, Київський КПК, Рубіжанський комбінат.

Також зазначимо, що на Інгурському комбінаті було організовано виробництво паперово-білових товарів, у тому числі шкільних та загальних зошитів. На виробництві такого типу продукції в Україні спеціалізувалась і Понінківська картонно-паперова фабрика. Зокрема, у 1961 р. тут було проведено модернізацію папероробної машини № 1, що дало можливість випускати 1 млрд штук учнівських зошитів. 1964 р. тут запущено в дію новий цех [6], а в 1973 р. введено в дію лінію з виробництва "загальних" зошитів (96 аркушів) потужністю 35 млн штук [7].

Значним підприємством з виробництва покрівельного картону Грузії був Гарбаданський картонно-руберoїдний комбінат Міністерства промисловості будівельних матеріалів Союзу РСР.

9 серпня 1973 р. подібне виробництво вступило до ладу і в Луцьку [8]. Вартість такого підприємства становила 16 млн радянських руб-

лів [9]. Проектна потужність Луцького картонно-руберoїдного заводу визначалась по покрівельному картону-основі — 50 тис. т, по м'якій покрівлі — 125 тис. квадратних метрів щороку.

Паралель третя. *Екологія.*

Важливим аспектом діяльності підприємств целюлозно-паперової промисловості України та Грузії виявилась сфера охорони навколишнього природного середовища. Це посилювалось ще й тим фактором, що підприємства галузі обох країн розташовані в басейні річок Чорного моря. У 1960—1980-ті роки було здійснено будівництво водоохоронних об'єктів на Херсонському, Ізмаїльському, Жидачівському, Інгурському комбінатах, а в середині 90-х років — у м. Малині, де розташовані кілька потужних підприємств ЦПП. Проте все це не вирішило проблеми в комплексі [10].

Тому, на думку ряду фахівців, у системі консолідації зусиль держав Чорного моря, в тому числі України та Грузії, повинна виступати програма з розвитку морегосподарського комплексу, де має передбачатись й еколого-економічний проект "Охорона природно-господарської контактної зони "суходіл — море" [11, *14*].

Паралель четверта. *Галузева наука.*

Розширення технічних та технологічних процесів паперового виробництва у XX ст. сприяло широкому застосуванню продукції практично в усіх сферах людської життєдіяльності. Папероробна галузь із суто виробничої сфери перетворилась на науково-ємну. Науково-дослідні інститути, експериментальні лабораторії та конструкторські бюро активно здійснювали, особливо у другій половині минулого століття, свою діяльність у сфері вдосконалення виробництва паперу, картону та целюлози. На кінець XX ст. ЦПП стала однією із науково-ємних галузей, поступаючись лише металургійній та хімічній промисловостям.

Велику роль у розвитку виробництва продукції та розширенні виробничих майданчиків целюлозно-паперових підприємств України і Грузії відіграли науково-дослідні установи — Український державний інститут по проектуванню підприємств целюлозно-паперової промисловості (Укрдіпропапір) та Український науково-дослідний інститут целюлозно-паперової промисловості (УкрНДІпапір). Зокрема, ними розроблялись проекти для підприємств галузі шести союзних республік СРСР — України, Грузії, Росії, Білорусії, Казахстану та Вірменії [12, *52—53*].

Доволі цікавим у цьому аспекті є співпраця науковців із виробничниками. Зокрема, у середині 80-х років минулого століття вивчалось питання про виробництво паперової упаковки чаю для одноразового використання. У результаті проведених досліджень на підприємствах галузі у Малині та Зугдіді перевагу віддали грузинським паперовикам [13]. Це рішення було достатньо виправданим навіть тому, що в Грузії вирощується цей продукт харчування.

Таким чином, у сфері виробництва паперу (одного з найкращих винаходів людства) Україна і Грузія мають багато спільних сторінок в історії минулого століття. Поглиблене вивчення їх дасть змогу розглянути аспект українсько-грузинських економічних

взаємозв'язків не лише в загальному плані, а й у спектрі розвитку виробництва продукції, яка має безпосередній вплив на освіту, культуру і добробут нації, — папір. Крім цього, подібний історико-економічний аналіз сприяє розумінню інтеграційних процесів економічних систем обох держав у транзитивному стані, оскільки базовим для таких систем була радянська модель економіки.

Література

1. *Студінський В. А.* Паперова промисловість України: XVI—XX ст. — Житомир: Волинь, 2004. — 268 с.
2. *ДАЖО.* — Ф. Р. 327. — Оп. 1. — Спр. 79. — Арк. 34.
3. *Малинская* бумажная фабрика: краткие сведения. — Малин, 1962. — 8 с.
4. *Лысков М. И., Хват С. П.* Бумажная промышленность Украины // Бумажная промышленность. — 1957. — № 11. — С. 15—20.
5. *Индустрия* бумаги СССР. — М.: Лесная промышленность, 1985. — 224 с.
6. *ЦДАВО.* — Ф. 5111. — Оп. 1. — Спр. 381. — Арк. 52.
7. *ДАВО.* — Ф. 337. — Оп. 18. — Спр. 338. — Арк. 3.
8. *К новым* рубежам. — Луцк, 1983 [буклет].
9. *Опанасенко І.* Новий завод // Радянська Волинь. — 1973. — 12 серп.
10. *Студинский В.* Экологический вопрос бумажного производства в Украине: исторический аспект // Бумага и жизнь. — 2006. — № 10. — С. 52—55.
11. *Тараканов Н. Л., Живицкий А. В., Студинский В. А.* Морехозяйственный комплекс Украины: проблемы и перспективы интеграции в мировую экономику. — Одесса: ИПРиЭЭИ, 1996. — 52 с.
12. *Сборник* статей ведущих специалистов Укргипрбума. — К., 1975. — 256 с.
13. *Пипия Б.* И пакетик чая // Правда. — 1986. — 28 сент.

УДК 371.23+243.5

О. В. БАЄВА

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ В МЕНЕДЖМЕНТІ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 32—38

Останніми роками в усьому світі збільшується число жінок, які беруть участь у прийнятті рішень в економічній сфері. У США, Канаді, Німеччині кількість жінок, які очолюють фірми, зростає швидше, ніж число чоловіків, проте вони керують підприємствами та організаціями з більш низьким рівнем обороту.

Зважаючи на зазначене, ряд вищих навчальних закладів Європи включив у програму підготовки майбутніх менеджерів лекції щодо специфіки жіночого стилю управління. У жінок перші позиції займають такі якості й уміння:

- уміння йти на компроміс, гнучко вести переговори, з огляду на позиції інших сторін;
- упевненість у собі та своїй місії;
- уміння діяти в ситуації конфлікту й загрози ризику;
- постійна готовність до змін, до нововведень;
- здатність швидко робити вибір;
- уміння ефективно використовувати здатності й уміння інших людей;
- тверезе ставлення до нововведень, здоровий консерватизм;
- уміння протистояти тиску й натиску, відстоювати власну позицію;
- уміння жити сьогоднішнім днем, тобто " тут-і-зараз".

"Чоловічий" менеджмент має такі відмінні особливості, що спираються на такі провідні якості й уміння:

- постійна готовність до змін, до нововведень;
- уміння за необхідності нав'язати власну позицію;
- уміння почувати себе вільним, і зважаючи на рамки прийнятих обмежень і правил;
- уміння ефективно використовувати здатності й уміння інших людей;
- уміння використовувати чужі ідеї для реалізації власних цілей;
- уміння діяти в ситуації конфлікту і загрози ризику;
- уміння справляти враження, налагоджувати й підтримувати стосунки з іншими людьми;
- упевненість у собі і своїй місії;
- уміння протистояти тиску й натиску, відстоюючи власну позицію.

Більшість науковців відзначають, що жінки на тлі вираженої здатності до домінування у своїх стратегіях орієнтовані на компроміс, упевненість у собі, розрахунок на власні можливості, довіряючи тільки собі при високій пластичності, здатності пристосовуватись до ситуації. Чоловіки ж схильні лідирувати, опираючись передусім на вміння домінувати, діяти в ситуації невизначеності й загрози

ризику, ефективно використовувати інших людей для реалізації власних цілей. Чоловіки сильніше, ніж жінки, орієнтовані на "демонстративні якості", тоді як жінки в меншому ступені прагнуть до "самопрезентації".

Такі особливості в управлінській діяльності мають базову біологічну основу. Психофізіологічні особливості людини — поняття багатофакторне, яким визначають не лише темперамент, рухливість нервових процесів, стресостійкість або стресореактивність, а й статеву належність. З нейробіологічної точки зору особистості, якості людини значною мірою обумовлені статевим диференціюванням головного мозку.

Розвиток людини та її здатності також обумовлені програмою, тільки генетичною. Уже в першу мить внутрішньоутробного життя чоловіча та жіноча зиготи мають різний генотип. У майбутньому ця різниця реалізується в розвиток генетично відмінних організмів, з різною функціональною будовою головного мозку, що обумовлює поведінку, стиль праці й керівництва. Два принципово різних генотипи покликані забезпечити гармонію буття.

Особливості розвитку головного мозку чоловіка та жінки запрограмовані генетично. Реалізація генетичної програми і визначає статеві відмінності в будові та функціях. Для визначення цього процесу фізіологи використовують термін "статеве диференціювання мозку". Критичним періодом статевого диференціювання головного мозку є 3—6 місяців внутрішньоутробного розвитку. В цей час у кров плоду, який має чоловічий генотип, починає виділятись чоловічий гормон — тестостерон.

У чоловіків рівень цього гормону обумовлює статеву поведінку. Але не тільки. Експеримент із стадними тваринами показав, що лідером є самець з найвищим рівнем тестостерону в крові. При внутрішньоутробному розвитку тестостерон регулює статеву диференціацію головного мозку. Мішенню для його діяльності виступає гіпоталамус.

В анатомічній будові гіпоталамуса розрізняють два важливих ядра: преоптичне й аркуатне, особливістю яких є підвищена чутливість до статевих гормонів [4]. У 3—6-місячного плоду дія тестостерону на нервові клітини преоптичного ядра гіпоталамуса проявляється у гальмуванні роботи генів, які кодують роботу рецепторів до жіночих статевих гормонів. У плода з чоловічим генотипом преоптичне ядро гіпоталамуса втрачає чутливість до естрогенів — жіночих статевих гормонів.

Таким чином, відмінності чоловічого та жіночого головного мозку проявляються не тільки в активності аркуатного та преоптичного ядер гіпоталамуса, а й у цитоархітектоніці всіх відділів головного мозку. Статева диференціація головного мозку починається вже на третьому місяці внутрішньоутробного розвитку людини, проте кінцевий "результат", весь візерунок нейронсплетінь головного мозку вималюється тільки у трирічному віці.

Статева диференціація головного мозку обумовлює особливості вищої нервової діяльності людини, а отже, її поведінку, прихильність до певного

стилю керівництва. Проте цей факт не означає якихось обов'язкових вчинків чоловіка або жінки за подібних обставин. Ніхто не відміняє вплив на поведінку людини, її темперамент, виховання, освіту, етичні норми та інші, добре відомі чинники. Статева диференціація головного мозку обумовлює такі види поведінки: статеву; турботу про потомство; охорону території. Фізіологами доведено, що материнський інстинкт у жінок має нейробіологічну природу, тобто запрограмований генетично. Турбота про потомство у чоловіків — це тільки наслідок виховання в сім'ї, що значною мірою обумовлено морально-етичними нормами суспільства.

Вже у трирічному віці статева диференціація головного мозку відображається в ігровій поведінці дитини. Дівчатка надають перевагу грі з ляльками, хлопчики — машинками та війні.

Аркуатне ядро гіпоталамуса, яке визначає статеве диференціювання головного мозку чоловіків, обумовлює і статеві відмінності у прояві агресивності. Для поведінки чоловіка більш властиві такі прояви агресивності, як рішучість, упевненість в собі, цілеспрямованість. Тобто якості, які ніколи не завадять у кар'єрі.

Саме тому, виходячи з нейробіологічних відмінностей осіб різної статі, при управлінні персоналом доцільно визначати пріоритети при розподілі функціональних обов'язків. Співробітниці більш схильні до виконання функцій, пов'язаних з опікою: первинна та вторинна адаптація персоналу; навчання; підвищення кваліфікації. Жінки більш охоче виконують громадські доручення, навіть тоді, коли це пов'язано з рутинною роботою. Фізіологами доведено, що здібність жінок до оволодіння як рідною, так й іноземною мовами обумовлено функціональною будовою головного мозку: перевагою дифузних міжпівкулькових зв'язків [12].

Статева диференціація головного мозку впливає не тільки на статеву поведінку, турботу про потомство або агресивність, а й на інші прояви вищої нервової діяльності. У переважної кількості жінок сильніше розвинене вербальне мислення, яке є більш предметним та конкретним [10]. У чоловіків домінує абстрактне мислення. Вирішуючи конкретні ситуаційні завдання, здійснюючи аналіз перед прийняттям рішень, керівники-жінки частіше використовують інтуїцію, а керівники-чоловіки — абстрактну конструкцію. Така відмінність у мисленні проявляється вже в дитинстві й з нейробіологічної точки зору обумовлена відмінностями у розподілі функцій між лівою та правою півкулями головного мозку у чоловіків та жінок [9].

Американські спеціалісти з фізіології вищої нервової діяльності Каміла та Роберт Бенбой встановили, що у звичайній школі кількість хлопчиків, які показали відмінні здібності з математики, відповідно до дівчаток, які показали такі самі здібності, становить 2 : 1. Проте, унікальні математичні здібності зустрічаються не часто — тільки в одного з 10 тисяч дітей, тому, зважаючи на це, спостерігається вже інше співвідношення. На 13 талановитих хлопчиків припадає тільки одна дівчинка. Фізіолога-

ми показано, що успіхи в математиці обумовлені розвитком правої півкулі головного мозку, а здібності до оволодіння мовами — перевагою лівої півкулі [3]. Тестостерон стримує розвиток і спраутинг нейронів лівої півкулі головного мозку. Тому у чоловіків вся енергія розвитку спрямована на праву півкулю головного мозку. Саме у фронтальній частині правої півкулі є кілька центрів, які відповідають за орієнтацію в просторі, логіку, абстрактне мислення. Сканування за методом магнітного резонансу, яке провела Каміла Бенбой, показало, що вже у чотирирічному віці дівчатка бачать у двомірному вимірі, а хлопчики — у тримірному. Тому чоловіки легко реалізують свої схильності до таких видів діяльності, як конструювання, техніка, архітектура, водіння автомобіля й літака, спортивні ігри, такі як футбол, теніс, більярд. На вербальне мислення у чоловіків "відведена" ліва, менш розвинена півкуля, тому в предметному та конкретному вони часто поступаються жінкам [1].

Безумовно, певний відсоток жінок мають не гірші за чоловічі і математичні здібності, та орієнтацію в просторі. Природа має не тільки контрастні кольори, а й відтінки. Тому, з одного боку, процес статевого диференціювання явище не якісне, а кількісне. З другого боку, кожна людина використовує тільки незначні резерви свого головного мозку, постійне тренування з дитинства дає змогу досягти певних результатів. При цьому таке тренування залишає відбиток у цитоархітектоніці головного мозку.

У 1990-х роках удосконалення методу сканування дало можливість фізіологам встановити ще одну цікаву особливість у статевій відмінності будови головного мозку. Було встановлено, що у жінок мозолясте тіло, структура, яка поєднує праву та ліву півкулі, має більшу кількість нейронів. Тобто, різні структури жіночого головного мозку мають більше можливостей щодо обміну інформацією. Цією своєю перевагою жінки зобов'язані статевому гормону — естрогену. Такий привілей у будові головного мозку дає жінкам можливість займатись кількома, не пов'язаними одна з одною, справами, мати більш точні судження про людей, оцінювати події на рівні інтуїції. Жінки, як правило, можуть краще розібратись у причинах виникнення конфліктних ситуацій. Більш досконалий обмін інформацією між півкулями головного мозку дає жінкам можливість зіставлення вербальної інформації та візуального спостереження. Жінкам-співробітницям, тим паче керівникам, варто не брехати. У крайньому випадку зробити вигляд, що не помітили.

У компенсацію за відсутність чоловічої логіки, жінкам дано більш досконале чуттєве сприйняття навколишньої дійсності. Екстрасенсорні здібності частіше виявляють саме жінки. Кожна рекламна газета має велику кількість оголошень про ворожбу, зняття наслання, а в середньовіччі на вогнищах частіше спалювали саме жінок. Саме тому з жінок виходять кращі психотерапевти.

Дослідження зі сканування головного мозку дали можливість

підтвердити гіпотезу про те, що у чоловіків за функцію мови відповідає ліва півкуля. У жінок за мову відповідає особлива частина фронтального відділу лівої півкулі, проте є область, яка виконує аналогічну функцію і в правій півкулі.

Наявність мовних зон в обох півкулях головного мозку дає жінкам певні переваги в оволодінні іноземними мовами. Взагалі жінки легше самореалізуються у професіях, які пов'язані з необхідністю розмовляти: викладання; виховання; соціальна робота; медицина.

Жіночі статеві гормони не тільки забезпечили кращий зв'язок між півкулями головного мозку, зробили можливими зносини між двома центрами мови, вони виконують функцію активаторів нейронів в обох центрах. Саме тому ораторські здібності жінки прямо залежні від рівня естрогенів у крові, а отже і від періоду менструального циклу.

Особистісні якості людини визначаються її спадковістю, тобто нейробіологічними особливостями головного мозку і навичками, які людина набула в процесі навчання та роботи. Мікро- та макрооточення людини справляє великий вплив на формування особистості, проте кінцевий результат їх впливу залежить від того, на якому генетичному "ґрунті" трансформується ця дія. Тобто психофізіологічні особливості людини вносять свою тональність у результат виховання та освіти.

Останніми роками спостерігається позитивна динаміка кількості наукових праць щодо статевих відмінностей в стилі управління.

S. Sonnentag [11] виявила закономірність між ступенем стабільності в роботі однопрофільних організацій і статтю керівника. Організації, якими керували жінки, відрізнялися стабільністю. Компанії, які очолював чоловік, частіше потрапляли в кризове становище.

Аналогічні дослідження були проведені *F. Grundy* [8] в компаніях, які спеціалізувалися на розробці програмного забезпечення. Було зроблено висновки про схильність співробітників-чоловіків до вибору абстрактної роботи, пов'язаної з постановкою завдань та програмуванням ключових процесів. Рутинна, хоча й не менш важлива робота із забезпечення та взаємодії баз даних, написання програм зі складання звітів залишалась для програмістів-жінок.

Як не існує універсального показника ефективності роботи керівника, так не існує точної моделі особистісних якостей успішного лідера. Як правило, до найтиповіших характеристик ефективних менеджерів відносять як якості, що зумовлені статевим диференціюванням мозку за чоловічим типом, так і якості, що характерні для "жіночого" мозку.

До особистісних якостей, які значною мірою обумовлені диференціюванням головного мозку за чоловічим типом, можна віднести амбіційність та орієнтацію на досягнення мети, енергійність, завзятість, впевненість у собі. Проте, існують "жіночі" особистісні якості, які часто пов'язують з успіхом керівника: здатність адаптуватись до ситуації; надійність; стійкість до стресу.

На відміну від чоловіків, у жінок мовні зони містяться в обох півкулях головного мозку, тому коли жінка розмовляє, в неї активізується робота обох півкуль. Тобто для того щоб змусити головний мозок активно працювати, жінці достатньо почати розмовляти. Тому жінці-керівнику для прийняття рішення просто необхідно "проговорити" ситуацію або проблему. Мозок активується, підключається інтуїція і ось воно — єдине правильне рішення. Зазвичай жінки мають довірених осіб для подібних розмов.

При прийнятті рішення у керівника-чоловіка значно рідше виникає потреба у проголошенні проблеми. Чоловіки схильні приймати рішення після самостійного мовчазного обмірковування, при цьому активізується робота правої півкулі головного мозку, що відповідає за логічне мислення. На відміну від жінки, чоловік частіше звертається до керівника з двох причин. По-перше, за порадою, коли не вистачає професійності та досвіду для прийняття рішення. По-друге, для того, щоб повісити "мавпу на шию", тобто перекласти відповідальність за прийняття рішення на іншого, краще — на безпосереднього керівника.

Статеве диференціювання мозку, яке надало людині з чоловічим генотипом певні переваги в лідерстві (агресивність, войовничість, наполегливість при досягненні мети та ін.), має зворотний бік медалі. Чоловіки-керівники "швидкі на руку". Не випадково в прусській армії ще за часів Бісмарка існував циркуляр, який забороняв писати рапорт у день інциденту. З проблемою необхідно було переночувати.

Таким чином, гендерні особливості менеджерів доцільно враховувати при доборі кадрів та при формуванні колективу та робочих груп.

Література

1. *Болдырева Г. Н., Шарова Е. В., Добронравова И. С.* Роль регуляторных структур мозга в формировании ЭЭГ человека // Физиол. человека. — 2000. — Т. 26. — № 6. — С. 19—34.
2. *Вольф Н. В., Разумникова О. М.* Динамика межполушарной ассиметрии при восприятии речевой информации у женщин и мужчин. ЭЭГ анализ // Журн. высшей нервной деятельности. — 2001. — Т. 51. — № 3. — С. 310—314.
3. *Дмитриева Е. С., Гельдман В. Я., Зайцева К. А., Орлов А. М.* Онтогенетические особенности взаимосвязи психофизиологических механизмов восприятия эмоций и успеваемости у школьников// Журн. высшей нервной деятельности. — 2003. — Т. 53. — № 5. — С. 560—568.
4. *Коуэн У.* Развитие мозга. — М.: Мир, 1998. — 356 с.
5. *Селье Г.* От мечты к открытию. — М.: Прогресс, 1987. — 366 с.
6. *Сорокина Н. Д., Селицкий Г. В., Косицын Н. С., Свинов М. М.* Нейробиологические аспекты ишемии мозга и постинсультной эпилепсии // Журн. высшей нервной деятельности. — 2002. — Т. 52. — № 6. — С. 656—664.
7. *Спрингер С., Дейч Г.* Левый мозг, правый мозг. — М.: Мир, 1983. — 256 с.
8. *Grundy F.* Women and Computers. — Exeter. — London. — 1996.

9. *Munro P., Govier E.* Dynamic gender-related differences in dichotic listening performance // Neuropsychologia. — 1993. — V. 31. — P. 347—353.
10. *Petsche H.* Approaches to verbal, visual and musical creativity by EEG coherence analysis // Intern. J. Psychophysiol. — 1996. — V. 24. — P. 145—159.
11. *Sonnentag S.* Team leading in software development: a comparison between women and men. In: Women Work and Computerisation. — Elsevier. North. Holland. — Amsterdam. — 1994.
12. *Shaywitz B. A., Shaywitz S. E., Pugh K. R.* et.al. Sex differences in the functional organization of the brain for the language // Nature. — 1995. — V. 373. — P. 607—609.

УДК 327.7

О. Б. БЕРЕЗОВСЬКА-ЧМІЛЬ

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 39—41

У контексті курсу України на євроінтеграцію нині існує потреба в дослідженні новітніх тенденцій модернізації соціальної політики та можливих наслідків адаптації вітчизняної нормативно-правової бази відповідно до європейських стандартів.

Відсутність чіткої концепції соціальної політики в нашій державі впродовж тривалого періоду призводила до зростання соціальної напруги та поглиблення соціальних протиріч. Тому проблема формування ефективної та скоординованої соціальної політики є вкрай важливою.

Ефективність соціальної політики впливає не лише на соціальну сферу в традиційному розумінні, а й на перспективу демократичного розвитку всього суспільства через кореляцію моделі соціальної політики з ліберальною чи соціалістичною ідеологіями й відповідними політичними та економічними механізмами. Соціальна політика значною мірою впливає на різноманітні суспільні інститути як державні, так і недержавні, формуючи довіру суспільства до існуючої влади, а також сприйняття населенням державної політики в інших сферах. Вона сприяє підтримці конституційного ладу, досягненню соціальної справедливості та добробуту. Стабілізація та підвищення життєвого рівня населення, на наш погляд, є одними з пріоритетних завдань державної політики й потребують формулювання чіткої та виваженої соціальної стратегії.

Керівною ідеєю для формування спільної моделі соціальної політики Європи протягом останнього десятиліття стала соціальна згуртованість. Суть її — у суспільному благополуччі, гармонійних і стабільних соціальних відносинах як невід'ємних складових соціально-економічного прогресу і мирного співіснування. Погляд крізь призму соціальної згуртованості дає можливість виявляти соціальні основи демократії, зокрема, соціальні умови, необхідні для оптимального функціонування демократії. Це пов'язане з тим, як державні органи приходять до своїх рішень і якою мірою вони при цьому враховують широкі інтереси громадськості. Сильною стороною соціальної згуртованості є той факт, що вона виявляє себе на всіх рівнях, тобто має належність не тільки до місцевого, а й до національного і міжнародного рівнів.

Трансформація соціальної сфери в контексті євроінтеграції потребує формування нових для України соціально-політичних інструментів і

механізмів, а також корекції використання вже існуючих. Із цієї точки зору, важливим є залучення до проведення соціальної політики політичних партій, неурядових організацій, сприяння розвитку соціальних мереж і розширенню каналів соціальної комунікації. Для підвищення ефективності такого підходу держава повинна вирішити завдання створення дієвих механізмів стимулювання, відбору, контролю тощо через ліцензування, тендери, конкурси. Одним із найбільш важливих і перспективних у стратегічному вимірі напрямів соціальної державної політики є розвиток структур громадянського суспільства та їх якомога повне залучення до співпраці з державою в соціальній сфері.

При побудові ефективної соціальної політики важливу роль відіграють такі фактори: визначення моделі соціальної політики із врахуванням специфічних для країни духовних, моральних підвалин суспільства, національних традицій, історичних особливостей; знаходження оптимального співвідношення між ефективністю економіки і соціальною захищеністю; активна участь у реалізації соціальної політики усього населення через політичні інститути, соціально-професійні об'єднання громадян, особисті ініціативи тощо; забезпечення разом із матеріальними гарантіями комплексу інших видів соціальної підтримки громадян (допомога в адаптації до життєвих умов, професійне навчання, культурно-освітні послуги).

Майнове розшарування, зростання невдоволеності у суспільстві, низький рівень соціального захисту, концентрація значного капіталу в руках у невеликого прошарку населення разом із зниженням життєвого рівня і навіть зубожінням переважної більшості громадян України свідчать про недосконаліть системи оплати праці та податкових механізмів регулювання доходів населення, прояви корупції та тінізацію економіки.

До пріоритетних напрямів соціальної політики належать: подальше вдосконалення загальних та спеціальних механізмів державного регулювання у сфері соціальної політики; обґрунтування напрямів інноваційного розвитку країни; розв'язання основних проблем у сфері зайнятості; створення сприятливих умов для становлення середнього класу; активізація діяльності із заміни однієї частини пільг адресною допомогою та скасування інших, як неефективних.

Отже, соціальна політика України потребує нагального реформування, упорядкування законодавчої бази, чіткого розподілу повноважень і узгодження діяльності між різними державними органами, а також залучення структур громадянського суспільства та контроль за їх діяльністю. Крім того, важливим є врахування ринкових трансформацій і усунення спричинених ними соціальних ризиків. Одним з ключових завдань реформування має бути вдосконалення системи напрямів, форм і методів соціального захисту та усунення попередніх недоліків її розвитку.

Необхідно зауважити, що реформування соціальної політики, розвиток соціальної сфери та поліп-

шення соціального становища населення України цілком можуть стати однією з точок досягнення соціального консенсусу між різноспрямованими політичними силами, групами політико-економічних інтересів, працівниками й роботодавцями, різними верствами населення України. Адже забезпечення соціальної стабільності та продуктивності людського капіталу як головні наслідки ефективної соціальної політики є необхідними умовами отримання належного рівня доходів економічно активним населенням і надання потрібного соціального захисту.

УДК [327+351.858](477)

Т. І. БОЄВА
Н. В. НЕМЧЕНКО

УКРАЇНСЬКА ГЕОПОЛІТИКА ТА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 42—*44*

Національні ідеї істотно впливали на процес становлення громадянських суспільств у країнах Західної Європи. Вони відігравали роль духовної основи, що спонукало різних суб'єктів діяльності до консолідованої співпраці.

Фінансова криза 2008—2010 рр. поставила під сумнів перспективу однополярного світу та гегемонії американської нації. Саме ця економічна криза стала першою у новітній історії процесу глобалізації. Її причини були пов'язані з серйозною системною кризою. Численні фінансові кризи 1982, 1987, 1994, 1997—1998 рр. стали наслідком економічної кризи 2008—2010 рр. [6, *132*].

Фахівець Клауді Перес із Іспанії у національній газеті "EI Pais" пише: "Євророзчарування, що перетворилося в деяких місцях у дратівливий євроскептицизм, стало передостанньою крапкою кризи, яка є вже не лише економічною, а й також політичною, соціальною, культурною. Кризою моделі розвитку, що пускає метастази в усі боки і відчувається буквально в усьому. Європа застосовує якість дії для боротьби з нею, але робить це вкрай кволо, та й тільки тоді, коли ситуація досягає критичної точки..." [10, *9*]. За його дослідженням, ряд сучасних країн перебувають у фазі спаду виробництва — Італія, Голландія, Бельгія, Греція, Португалія. Інші країни — Іспанія, Ірландія — також наближаються до кризи. Розвиток економіки в європейських країнах все більше вимагає скорочення демократичних принципів. Євросоюз, за висновками фахівців, стає дедалі неефективним і все швидше виявляє фактори шкідливості [10, *9*].

Сучасні українські процеси державотворення з урахуванням світових подій мають забезпечити панування права, захист і гарантування основних прав і свобод людини і громадянина, поділ влади та ін., що стало головним змістом української національної ідеї.

Однак слід мати на увазі, що правову державу не можна побудувати, обмежившись прийняттям законів. Крім демократичного, прогресивного законодавства, необхідно забезпечити систему суворого дотримання і виконання законів усіма суб'єктами: державою, державними органами, суспільними організаціями, посадовими особами і громадянами. Це тим більш важливо в умовах перехідного періоду, коли нарівні з попередніми формами суспільних відносин роз-

виваються нові. Поряд з удосконаленням законодавства не менш важливою умовою побудови правової держави є підвищення якості юридичної практики, яка, у свою чергу, залежить від правової, професійної культури тих, хто створює і застосовує законодавство.

Конституція, проголосивши Україну правовою державою, закріпила не стільки реальний, скільки бажаний стан держави, що констатується в її преамбулі. Таким чином, в Україні на сьогодні створені лише правові передумови для становлення і подальшого розвитку держави, де повинна панувати українська національна ідея.

На нинішньому етапі політичного й соціально-економічного розвитку країни необхідно підвищувати рівень державно-правової свідомості як частини самосвідомості народу, і тільки глибоке осмислення минулого, яким би суперечливим воно не було, зможе створити нову правову державу.

Певною мірою ця характеристика стосується й посттоталітарної України. "Однією з особливостей перехідного періоду у нас є те, — пише професор В. Черняк, — що відсутня консолідація нації. А як наслідок, ми не маємо й загальнонаціональної еліти, що неминуче відбивається на політичній та економічній ситуації. Маємо справу з розколотим суспільством. Воно розколоте за такими фундаментальними питаннями, як **незалежність, демократія, ринок, приватна власність, форми державного управління, устрою і територіальної організації, національна безпека, мова.** На цьому ґрунті існує і зростає політичне протистояння... Створення держави може бути успішним лише на основі **консолідації нації** (нації не тільки у вузькому, політичному, а й у державному розумінні). Створення держави і створення нації — взаємопов'язані процеси. Без створення нації та її консолідації на нашій території може бути держава, навіть незалежна, але чужа".

Отже, формування правової держави та національної ідеї в Україні тісно пов'язано з підвищенням рівня правової культури і правосвідомості громадян, посадових осіб і суспільства в цілому, вихованням почуття поваги до права, забезпеченням знаннями своїх прав і свобод, юридичних обов'язків, умінням їх правильно реалізовувати та виконувати. Високий рівень правової культури і втілення національної ідеї — необхідний етап для утвердження в суспільстві законності, справедливості, встановлення такої атмосфери, в якій людина може вільно жити і розвиватися як особистість. Знання права, повага до нього, переконаність в обов'язковості його виконання — необхідна умова створення правової держави. З цього випливає, що ще однією умовою на шляху формування правової держави є переборення правового нігілізму. Значна частина суспільства досі скептично ставиться до думки, що закріплені в Конституції цінності можуть прижитися в наших умовах і позитивно впливати на процес розв'язання існуючих проблем. Подолання цієї ситуації можна досягти лише за умови, що

національна ідея розбудови України як соціальної, правової держави стане цільовою настановою діяльності не тільки політиків і державних діячів, а й кожного громадянина і суспільства в цілому. Надійне забезпечення захисту соціальних прав громадян України сприятиме підвищенню добробуту, впровадженню нових стандартів якості життя українців.

Література

1. *Бачинін В.* Філософія права: Навч. посіб. для вищ. навч. закл. / В. Бачинін, В. Журавський, М. Панов. — К.: Вид. Дім "Ін Юре", 2003. — 468 с.
2. *Біленчук П.* Філософія права: Навч. посіб. для вищ. навч. закл. / П. Біленчук, В. Гвоздецький, С. Сливка. — К.: Атіка, 1999. — 206 с.
3. *Воронкова В.* Філософія: Навч. посіб. — К.: ВД "Професіонал", 2004. — 460 с.
4. *Губерський Л.* Філософія: Навч. посіб. для студ. і аспірантів вищ. навч. закл. / За ред. І. Ф. Надольного. — 5-те. вид., стер. — К.: Вікар, 2005. — 516 с.
5. *Ільїн В.* Філософія: Підруч. У 2-х ч. — К.: Альтерпрес, 2002. — Ч. 1: Історія розвитку філософської думки. — 463 с.
6. *Мартинов А. Ю.* Історична компаративістика світових економічних криз (XX—початок XXI ст.) // Укр. іст. ж-л, 2011. — № 5. — С. 131—146.
7. *Філософія* права: Навч. посіб. / За ред. О. Г. Данільяна. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 270 с.
8. *Філософія* права: Навч. посіб. / За ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 333 с.
9. *Чуб В.* Треба шукати свій шлях // Персонал. — 2011.

УДК 327 (477)

А. Г. ГОЛЬЦОВ

СУЧАСНИЙ ГЕОПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС УКРАЇНИ: БУФЕРНА ДЕРЖАВА ЧИ САМОСТІЙНИЙ АКТОР

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 45—49

За умов подальшого розвитку глобалізації нинішні суверенні держави не можуть бути вільними геополітичними гравцями — вони мають дотримуватися встановлених на міжнародній арені "правил гри". В інтересах переважної більшості держав світу розробка і дотримання таких норм світової політики, які забезпечують взаємовигідне співробітництво і збереження їхніх суверенітетів. Якщо ці цивілізовані норми та правила в цілому не суперечать національним інтересам суверенної держави, вона як самостійний актор проводить власну геополітику, не порушуючи їх. Водночас, новітні "неформальні" імперії прагнуть до встановлення на міжнародній арені своїх "правил гри", які даватимуть їм можливість забезпечувати гегемонію на великих ділянках світового геопростору.

При розробці власної стратегії на міжнародній арені кожній державі необхідне чітке усвідомлення своїх геополітичних інтересів (на основі національних). В українському ж політикумі спостерігається різне розуміння національних інтересів певними елітними угрупованнями. Серед провідних політичних сил України поки що немає консенсусу щодо розуміння геополітичного майбутнього держави. Це пов'язано з особливостями історичного розвитку, специфічними умовами сучасного політичного, економічного, соціального життя окремих регіонів України, етнічного та релігійного складу їх населення та іншими чинниками. Зовнішня політика України доволі часто проводиться в інтересах певних політичних сил (фактично, тих бізнес-угруповань, що стоять за ними).

У цілому Україна має вигідне географічне положення між "Заходом" (Європою) і "Сходом" (Росією). Головним і найперспективнішим вектором геостратегії є, безумовно, західний. Проте спільне історичне минуле, сучасні економічні інтереси, етнічні, релігійні, культурні зв'язки та інші фактори зумовлюють необхідність приділяти велику увагу і "східному вектору" — співпраці з Росією. До того ж Україна є природним посередником між країнами басейнів Балтійського і Чорного морів. Тому геополітичні вектори, спрямовані на північ до країн Балтійського регіону (по суті, складова магістрального "західного" вектора) і південь — до країн Причорномор'я, також є дуже важливими, але фак-

тично ще не реалізованими. У принципі перспективним залишається також "південно-східний" вектор геостратегії України — активізація співпраці з країнами Каспійського регіону, особливо в геоекономічній сфері, що має сприяти забезпеченню диверсифікації постачання енергоносіїв до нашої країни.

Ідеальною для забезпечення національних інтересів України, її політичної і економічної безпеки є геостратегія "динамічної рівноваги" — збалансованого розвитку співпраці із Заходом (Європа і США) і Сходом (Росією). Проте така геостратегія має ґрунтуватися на досить потужному економічному та військово-технічному потенціалі, наявності у суспільстві країни консенсусу щодо головних напрямів зовнішньої політики, чіткому усвідомленні правлячою політичною елітою пріоритетності національних інтересів над клановими, незалежності провідних політичних сил від зовнішніх впливів.

На початку 90-х років XX ст. Україна мала потенційні можливості перетворитися на повноцінну регіональну державу — самостійного геополітичного актора. Проте той історичний шанс був утрачений. Україна нині не має можливостей навіть для повноцінного забезпечення своєї воєнної безпеки, тим паче для здійснення самостійної геополітики в Європі.

Завдяки своєму унікальному геополітичному положенню Україна фактично може вважатися ключовою "фігурою" для безпеки в Центральній та Східній Європі. Тому, з незаінтересованого погляду, приєднання нашої держави чи до Росії, чи до НАТО може призвести до різкого посилення того чи іншого могутнього актора.

Захід (особливо США) ще з 1990-х років розглядає нашу державу як противагу імперській геополітиці РФ, небезпідставно вважаючи, що без України відродження могутньої Російської імперії неможливе. Адміністрація Дж. Буша-молодшого всіляко намагалася сприяти приєднанню України (і Грузії) до НАТО. З іншого боку, згадаємо, що, наприклад, Німеччина чи Франція, не бажаючи загострення відносин з РФ, не вітали потенційне членство України в Альянсі. Можна припустити, що окремі впливові політичні сили Європи зацікавлені в збереженні України як "санітарного кордону" між Заходом і Росією. Геополітика, що проводиться адміністрацією Б. Обами, по суті призвела до розподілу сфер впливу в Центральній та Східній Європі між США і РФ. При цьому керівництво США фактично допустило посилення впливу РФ на теренах України.

Влада РФ неодноразово висловлювала занепокоєння з приводу розширення НАТО на схід, вважаючи, що це буде на шкоду її національній безпеці. На нинішньому етапі розвитку геополітичних процесів у Центральній та Східній Європі Росія, по суті, прагне відвести Україні роль підконтрольного їй "буфера" між собою і НАТО.

Автор поділяє думку, що найнадійнішим засобом для захисту воєнної безпеки нашої держави було б приєднання до НАТО, проте значна частина громадян України (особ-

ливо Півдня та Сходу) негативно ставилася до північноатлантичної інтеграції України. Навіть співпраця з НАТО викликала в українському суспільстві неоднозначну реакцію і гострі дискусії. У першому десятилітті нового тисячоліття провідні політичні партії України зробили питання євроатлантичної інтеграції "розмінною картою" у своїй політичній грі. А в 2010 р., на нашу думку, у зв'язку з проголошенням позаблокового статусу України питання щодо її євроатлантичної інтеграції тимчасово втратило актуальність.

Вагомим інструментом впливу Росії на геополітичну ситуацію в Україні є Чорноморський флот РФ. А згідно з Угодою, укладеною В. Ф. Януковичем та Д. А. Медвєдєвим 21 квітня 2010 р. в Харкові, Чорноморський флот Росії залишатиметься в Севастополі до 2042 р, після чого термін дії Угоди може бути продовжено.

Сучасна геостратегія України передбачає орієнтацію її зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності на інтеграцію до ЄС та інших європейських організацій. У принципі мова йде про головний стратегічний напрямок, і це аж ніяк не означає згортання взаємовигідних відносин з іншими країнами світу, зокрема з РФ. Україна як велика європейська держава має посісти належне місце в Європі, в її політичних, безпекових, правових, економічних та інших структурах.

Реалізація планів вступу України до ЄС ускладнюється як недостатньою готовністю самої нашої держави, так і позицією ЄС щодо прийому нових членів. ЄС розробляє власну стратегію щодо країн Східної Європи, яка передбачає не розширення Союзу, а урізноманітнення і поглиблення співпраці із сусідніми державами. Укладення нової Угоди про партнерство і співробітництво України і ЄС, що передбачатиме створення зони вільної торгівлі, безвізовий режим, асоціацію України з ЄС, аж ніяк не гарантуватиме майбутнього вступу нашої країни в Євросоюз.

Нині для України реальним є насамперед подальше політичне та інституційне зближення з ЄС, розширення і поглиблення співпраці з європейськими структурами. Європейська інтеграція виступає як довгостроковий стратегічний орієнтир, і на цьому шляху Україна повинна здійснити численні реформи в економічній, соціальній, правовій сферах, що конче потрібно насамперед їй самій.

РФ продовжує здійснювати імперську експансію на терени України у багатьох сферах: політичній, економічній, культурній, інформаційній, релігійній тощо. Надпотужна корпорація "Газпром" виконує роль геополітичного інструменту Кремля і проводить геоекономічну політику, націлену на встановлення контролю над газотранспортною системою України. Великий російський бізнес відверто зацікавлений у домінуванні над стратегічно важливими галузями української економіки.

За цих умов раціональним виходом є не зниження рівня співпраці з Росією, а переведення її на рейки здорового економічного прагматизму. Російський ринок залишається найвигіднішим для збуту української промислової та сільсь-

когосподарської продукції, великі нереалізовані можливості мають науково-технічна співпраця, спільне виробництво складної конкурентоспроможної на світовому ринку продукції тощо.

Угода про зону вільної торгівлі в рамках СНД нарешті набула чинності 20 вересня 2012 р. Вона, безумовно, має сприяти зростанню обсягів взаємної торгівлі країн-учасниць, хоча і містить вилучення щодо експорту чи імпорту окремих товарів (зокрема, РФ зберегла експортне мито у розмірі 30 % на природний газ).

Однією з тенденцій розвитку геопросторової політичної (і економічної) організації світу є формування "великих просторів" у результаті активізації регіональних інтеграційних процесів. Такі "великі простори" створюються "неформальними" неоімперіями. Сучасна політична влада РФ проводить зовнішню імперську геополітику, спрямовану на створення під своєю егідою (гегемонією) наднаціонального об'єднання на основі політичної, економічної, військової, культурної інтеграції пострадянських країн. Це об'єднання — Євразійський Союз, за задумом керівництва Кремля, має стати одним з "полюсів" сучасного світу, забезпечити РФ імперську могутність, спроможність повноцінної конкуренції на світових ринках товарів і послуг, численні вигоди від ролі "мосту" між Євросоюзом і Азійсько-Тихоокеанським регіоном.

18 листопада 2011 р. було підписано декларацію про створення Євразійського Союзу у складі Російської Федерації, Білорусі та Казахстану. З поверненням у 2012 р. на вищу посаду в Кремлі В. В. Путіна діяльність органів влади РФ щодо утворення Євразійського Союзу активізувалася.

На початку липня 2010 р. розпочалося функціонування Митного Союзу у складі РФ, Білорусі та Казахстану. Ця структура є головною економічною складовою Євразійського Союзу, і вступ до неї таким чином, по суті, є "сходинкою" до наднаціонального імперського об'єднання. Українській державі на найвищому рівні пропонувалося приєднатися до Митного Союзу із подальшою, дуже привабливою для неї перспективою — збільшення прибутків щорічно на 10 млрд дол. США! По-перше, ці ефемерні економічні вигоди в майбутньому ніхто і ніяк не зможе гарантувати. По-друге, вступ України до Митного Союзу однозначно "поховає" перспективи повноцінної інтеграції з ЄС.

Нинішнє керівництво України не бажає ділити з російськими ТНК контроль над українською економікою, прагне забезпечувати економічні інтереси насамперед "своїх" бізнес-угруповань, зберегти вплив на основні сфери життя в країні. Тому припускаємо, що в принципі можливе досягнення певного консенсусу між провладними політичними силами та опозицією, зокрема, у стратегічних питаннях економічної безпеки.

Вважаємо, що залишаючись нині, з геополітичного погляду, в становищі "буферної держави", Україна все ж спроможна до самостійної геополітики, підвищення свого геополітичного статусу. Особливості геополітичного та геоекономічного

положення України прирікають її на "двовекторність" — необхідність орієнтації геополітики і на Захід, і на Схід. Але, саме завдяки своєму унікальному положенню, Україна може стати повноцінним "мостом" між Сходом і Заходом, отримуючи вигоди від взаємовигідної співпраці з ними. При цьому виникають можливості для маневрування між сусідніми "полюсами" могутності і забезпечення своїх власних геополітичних інтересів, реалізації ролі самостійного актора.

Для розробки і проведення самостійної геополітики необхідне досягнення провідними політичними силами України консенсусу щодо ключових питань стратегії держави, її пріоритетів на міжнародній арені. Необхідне усвідомлення взаємозалежності політичної, економічної, культурної та інформаційної складових національної безпеки. Вважаємо, що за нинішньої ситуації геополітика України має бути достатньо гнучкою у тактичних питаннях, проте реалізація стратегічних напрямів має втілюватися в життя неухильно, особливо щодо розвитку євроінтеграції, захисту суверенітету та безпеки держави.

УДК 327.58(=161.2)

І. В. ЖУРЖА

УКРАЇНЦІ В СВІТІ. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ НА ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 50—53

Нині, коли Україна відкриває для себе духовне життя українців на всіх континентах світу, все більшої наукової актуальності набуває питання формування й розвитку однієї з найстаріших діаспор Європи — русино-української діаспори на території колишньої Югославії. Термін "русино-українська діаспора" вживається тому, що перші переселенці із Закарпаття в області Бачка, Срем, Славонія (сучасні території Сербії (автономний край Воєводина) і Хорватії), що з'явилися тут у середині 40-х років XVII ст., і до сьогодні зберігають за собою історичну назву українців "русини".

Пізніше, з початком нової хвилі еміграції, що розпочалася у 80-ті роки XIX ст., на південнослов'янські землі переселилися вихідці з Галичини, які також у перші роки після переселення користувалися назвою українців "рутени". І лише після закінчення Першої світової війни, коли в Галичині замість етноніму "рутени" набув поширення етнонім "українці", — його прийняло як самоназву й українське населення Боснії і Герцеговини [1, *34*].

Особливості формування діаспори, а саме наявність кількох міграційних хвиль та складність етнічних процесів, призвели до того, що українське за походженням населення колишньої Югославії користується двома етнонімами "русини" і "українці". Обидві ці назви зафіксовані в офіційній югославській статистиці.

Водночас намагання абсолютизувати особливості мови та культури русинів, відокремити русинів і українців носять політичний, а не науковий зміст. Сучасні історичні дослідження русинських авторів, що побудовані на основі аналізу документальних і літературних джерел, відзначають українське походження русинів колишньої Югославії. На цих позиціях стоять, зокрема, такі вчені, як Л. Рамач, Ю. Тамаш.

Історія відмежування русинів від українців СФРЮ починається зі сталінських часів. Ворожа політика Сталіна щодо Югославії викликала в цій країні зворотну реакцію, яка впливала і на ставлення югославів до росіян і українців, що проживали на території Югославії. У ці часи певна частина русинської інтеліґенції для самозахисту проголосила про відмежування русинів від українців. Такі процеси призвели до помітного гальмування в розвитку русинсько-української діаспори в СФРЮ.

Повоєнна Югославія розбудовувалася на федеративних засадах, що передбачали рівноправ'я усіх народів, широкі права національних меншостей. Країна розвивалася швидкими економічними темпами. Бурхлива індустріалізація та урбанізація спричинили кардинальні зміни в соціальній структурі населення Югославії, в тому числі й українського походження. Русини та українці, переважними заняттями яких до війни було сільське господарство, вирушили на новобудови в міста і промислові центри, водночас відбулося їх переселення в області Бачка, Срем та Славонія. Воно знайшло відображення у широкому розповсюдженні й визнанні подвійної назви національної меншини — русини і українці.

Важливим наслідком післявоєнних переселень стало зближення, і географічне, і культурне, двох груп українських іммігрантів. Тенденція до об'єднання між представниками нащадків різних еміграційних хвиль у 1960-х роках простежується і серед русинсько-української молоді. У 1965 р. відбувається перший з'їзд представників студентства поблизу м. Новий Сад. У 1966 р. з'їзд відбувся у Прняворі, 1967 р. — у м. Шид, і в наступному, 1968 році, у м. Руський Керестур — найбільших центрах культурно-національного життя українців у СФРЮ [2, *54*]. Хоча передбачалося зробити такі з'їзди щорічними, на жаль, вони невдовзі припинилися.

Специфіка відносин СРСР і СФРЮ не сприяла розширенню культурних та наукових контактів між югославськими русинами-українцями й Україною. Вони підтримувалися завдяки ентузіазму певних громадських діячів та вчених. Найбільш плідна співпраця відбувалася у сфері літератури. В кінці 1960-х років твори русинських авторів друкувалися в українській періодиці "Літературна Україна", "Україна", "Жовтень". У 1976 р. ужгородське видавництво "Карпати" випустило збірник, упорядкований О. В. Мішанічем "Там, коло Дунаю", до нього увійшли оповідання М. Ковача, Є. Кочиша, В. Бильні, В. Костельника, Ш. Гудака. У 1979 р. у видавництві "Руське слово" у Новому Саді видано книгу "Закарпатські проповідки" з оповіданнями закарпатських письменників О. Маркуша, М. Дем'яна, Й. Жупана, Ф. Потушняка, І. Чендея. Поетичні твори українських авторів кінця 60-х — початку 70-х років друкувалися у "Швецлосці" [3, *21*].

Велика і змістовна культурно-громадська робота значною мірою була можливою завдяки зростанню рівня самоорганізованості русинів і українців. У 1968 р. розгорнув свою діяльність Союз русинів і українців Хорватії з центром у Вуковарі. Його членами стали приблизно 6 тис. осіб. Більша частина з них проживала у Вуковарі, де було розміщено штаб-квартиру Союзу. Організація об'єднала культурно-освітні товариства Вуковара, Петрівців, Миклошевців, Загреба, Осієка, Липовлян тощо. У її функції входили: координація діяльності осередків у Хорватії, влаштування і допомога у фінансуванні культурно-освітніх закладів, підтримка зв'язків з українцями в інших частинах Югославії,

видавнича справа. У 1972 р. було засновано журнал "Нова думка"; в перші роки своєї появи це видання становило понад 100 сторінок. Його фінансував уряд Хорватської Республіки. Союзом русинів і українців Хорватії були запроваджені регулярні передачі на радіо Вуковара, що велися українською мовою. Вони звучали і в передачах загребського радіо та телебачення. Крім того, в Хорватії існував "Союз національних меншин", що фінансувався і підтримувався владою.

Щодо Воєводини, то тут певний час існувала заборона національним меншинам мати свої національні організації, діяли лише мовні та культурні товариства. Тільки у 1988 р., коли в СФРЮ розпочалися дискусії навколо конституційних змін і політичного плюралізму, в українських осередках розпочалося обговорення свого стану і потреб. Майже в усіх осередках сформовано ініціативні групи, які вимагали поліпшення власного становища. Розпочинається формування організацій: 16 грудня 1989 р. у м. Новий Сад відбулися Установчі збори "Товариства української мови, літератури і культури Воєводини".

У кінці 1940-х — на поч. 1950-х років, незважаючи на малочисельність, розвивається культурно-мистецьке й національне життя українців у Боснії.

Відновлює свою діяльність культурно-просвітнє товариство ім. Т. Шевченка у Прняворі. Працюють культурне товариство ім. Б. Лепкого у Лішні, культурне товариство ім. І. Котляревського у Хорвачанах, культурне товариство "Українець" у Дев'ятині, культурно-мистецьке товариство "Братерство" у Тернополі (біля Козарцю), культурно-мистецьке товариство ім. Т. Шевченка у Баня Луці (1966).

Об'єднання та координація роботи українських культурно-освітніх товариств у Боснії завжди стикалися з великими труднощами, що частково були вирішені у 1965—1980 рр. Регіональна українська культурна рада ставила собі за мету організувати навчання рідної мови в усіх початкових школах, де живуть і де є українські діти, підготувати необхідні кадри, програми й підручники, налагодити роботу радіо Баня Луки українською мовою, заснувати й активізувати діяльність українських культурно-освітніх товариств, організувати семінари української молоді кожного року в Боснії, Хорватії і Воєводині з метою налагодження контактів з подібними інституціями та організаціями українців в інших республіках і автономних краях для спільної діяльності і допомоги кадрами, підручниками, пресою тощо. Регіональна українська культурна рада 1968 р. повинна була змінити назву на Регіональна рада народностей і у своїх завданнях передбачити опіку про циган, італійців і чехів, які жили в цьому регіоні. Але через дванадцять років регіональна влада все ж таки скасувала Раду.

У кінці 80-х — на початку 90-х років активізуються контакти русинів-українців з Україною. У 1988 р. укладено угоду про культурне співробітництво між Союзом русинів і українців Хорватії і Товариством культурних зв'язків з українцями поза межами України. У 1990 р. від-

булося встановлення контактів між товариством "Україна" і Союзом русинів і українців в Югославії. 12 травня 1990 р. в Новому Саді відбулися перші збори Союзу русинів і українців Югославії. Нова організація об'єднала русинів-українців Воєводини, Хорватії та Боснії і Герцеговини.

Дослідження про формування русино-української діаспори є моральним обов'язком з відновлення справедливості перед тими, хто залишив свою Батьківщину і чия доля була тривалий час викреслена з вітчизняної історії.

На південнослов'янських землях русини-українці живуть змішано з іншомовним населенням (сербами, хорватами, угорцями). Лише Руський Керестур є майже однорідним селом, де число жителів інших національностей менше 10 %. Серед інших населених пунктів русини і українці мають кількісно значні групи — це Коцур, Джорджево (Воєводина), Петровці, Міклошевці (Хорватія), Баня Лука, Прнявор (Боснія та Герцеговина) [4, *145*].

Емігранти з Західної України не тільки не дали себе асимілювати, а, навпаки, змогли зберегти свої національні риси, мову, культуру. Досвід національно-культурного життя русинів та українців у колишній Югославії заслуговує на всебічне вивчення і є прикладом самоповаги, власної гідності. Наші переселенці в процесі колонізації нових земель не тільки вирізнилися з усіх інших народів, що також в цей час освоювали нові землі, а й змогли залишити помітний слід у господарському, культурно-освітньому житті місцевих жителів. Нащадки тих, хто майже 250 років тому прибув у нові землі, і зараз розвивають активну діяльність для поглиблення дружніх стосунків між народом України і народами колишньої Югославії. Крім того, факт присутності на території Югославії 55-тисячної української діаспори має активізувати та поглиблювати відносини України з країнами Балканського півострова.

Література

1. *Вовк Ф.* Весілля в Керестурі // Матеріали до україно-руської етнології. — Л., 1908. — Т. 10. — С. 31—81.
2. *Рамач Л.* Русини-українці в Югославії. — Вінніпег. — Канада, 1971. — 71 с.
3. *Марунчак М.* Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. — Вінніпег. — Канада, 1969. — 64 с.
4. *Роде* наш прекрасний // Матеріали Всесвіт. форуму українців. 21—24 серп. — К. — Тернопіль: Діалог, 1993. — 243 с.

УДК 327

К. О. ІРХА

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ГЕОПОЛІТИКА: ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 54—56

Геополітика як поняття, що характеризує місце та конкретно-історичні форми впливу територіально-просторових особливостей положення держав на локальні, регіональні, континентальні або глобальні процеси, на сьогодні є предметом дослідницьких баталій. Особливо це стало актуальним для країн, які перебувають на перехідному етапі становлення власної політичної системи. Через політичну нестабільність такі країни залишаються беззахисними перед зовнішніми викликами та ризиками.

У широкому значенні термін "геополітика" позначає політологічну концепцію, яка у зовнішній політиці визнає визначальну роль географічного фактора, який охоплює просторове розміщення країн, розмір її території, наявність чи відсутність, або обмеженість, природних ресурсів, клімат. У вузькому — сукупність фізичних, соціальних, матеріальних та моральних ресурсів держави, які становлять той потенціал, використання якого дає їй можливість досягти своїх цілей на міжнародній арені. З точки зору аналізу вузького розуміння сутності геополітики дамо відповідь на питання, що визначає сучасний геополітичний потенціал України.

Незалежно від статусу нашої держави вона завжди посідала важливе місце на геополітичній карті Європи та Азії. Щоправда, більшу частину свого історичного розвитку — як бажана територія з потужними запасами корисних копалин та вигідним географічним положенням. Саме вигідність останнього визначило місце України на європейській та світовій міжнародній арені. Основний водний торговий шлях Київської Русі "із варяг у греки" пов'язував північні райони країни з південними руськими землями і скандинавські країни з Візантійською імперією. Минуло 1070 років, а Україна є важливим учасником міжнародних транспортних коридорів, забезпечує транзит природного газу через свою територію у країни Західної та Центральної Європи і володіє однією з найбільших у світі газотранспортною системою.

Незважаючи на всі переваги та характеристики геополітичного стану України, вектори його спрямованості й розвитку протягом років незалежності все ж таки визначав фактор політичний, а не географічний. Основний принцип зовнішньополітичної стратегії України був закладений ще Декларацією про державний суверенітет. Українська РСР урочисто проголосила про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не входить у військ-

кові блоки і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не накопичувати ядерну зброю. Декларація також наголошувала, що Україна визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритети загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права тощо. Однак, декларативна частина умов геополітичного розвитку часто доповнювалася, а іноді й кардинально змінювалася через поточні політичні події.

Зазвичай Україна ставала перед вибором у дилемі "Схід-Захід". Складові цієї дилеми також час від часу визначалися по-різному, особливо західна його частина. Схід — це переважно Російська Федерація, або російсько-азійський напрямок, а Захід — це країни Центральної та Східної Європи. Період 2003—2005 рр. — це були Сполучені Штати Америки. Останнім часом Захід ототожнюється з країнами Західної Європи в рамках євроінтеграційних прагнень України.

На сьогодні зазначену дилему звели до нових рамок, а саме вибору між інтеграцією до Європейського Союзу та можливістю вступу до митного союзу з Росією. Один з декларованих, але надто повільно втілюваних геополітичних пріоритетів України — вступ до Європейського Союзу. Українці хочуть жити як європейці, принагідно згадують, що саме в Україні міститься географічний центр Європи. Однак забувають, аби стати справжніми європейцями, потрібно мислити як європейці. Останні ж події продемонстрували, що в українців поки це не дуже добре виходить.

Водночас на ментальному рівні українці були європейцями завжди. У політичній сфері це виявлялося у традиції прийняття важливих рішень колегіально: у народних віче періоду Русі, козацьких радах, у Конституції Пилипа Орлика, яка стала першим такого роду документом у світовій історії.

На думку експерта [3], західну політику визначають три "і": ідеї, інтереси та інституції. Водночас в Україні помітну роль відіграють лише два: індивіди та їх інтереси. Два винятки, коли ідеї відіграли свою роль, сталися під час короткого періоду національно-демократичного руху — між 1988 і 1991 рр. та під час Помаранчевої революції 2004 р. Перший, однак, обмежився певними регіонами і заплямований перебіжчиками й інфільтрацією КДБ. У другому хід подій виявив факт, що ідеї були використані для маскування звичайних інтересів на той час звичайних осіб.

Отже, актуальним є вислів про "неєвропейську європейськість" України. Стосовно східного напрямку, а точніше перспектив та перепон спілкування зі східним сусідом та його східними сусідами, то тут політичний контекст виявив себе чи не найяскравіше. На думку влади, співпраця з Митним союзом відкриває для України перспективні і вкрай необхідні канали збуту вітчизняної продукції. Ця перспектива не є миттєвою, але, безперечно, принесе чималі дивіденди українській економіці, а отже, і пересічним громадянам. Натомість, зарубіжні експерти та засоби масової інформації активно пропагують думку про дещо інший

стан речей. “МС потрібен Україні набагато менше, ніж Росії...”, “Співпраця з Європейським Союзом вигідніша Україні, ніж з Митним союзом...”, “Україні краще обрати ЄС, ніж Митний союз...” — основні інформаційні меседжі, які характеризують інший бік геополітичного вибору.

Крім думок експертів та заголовків ЗМІ варто врахувати й думку українських громадян. Відповідно до даних соціологічного моніторингу, проведеного Центром Разумкова, вже 10 років велика частина населення (зараз — до 48 %, у різні роки — від 45 % до 65 %) дає позитивну відповідь на запитання про підтримку приєднання до Європейського союзу.

При цьому значна частина громадян України (до 40 %) підтримує Митний союз із Росією. Серед них є тільки 12 % тих, хто допускає одночасну інтеграцію в обох напрямах. Але якщо поставити громадян перед вибором: “Україні слід вступати в Європейський союз або в Митний союз”?, то 42 % — за ЄС, а 32 % — за МС. І ще 11 % не хочуть приєднання ні до ЄС, ні до МС. Решта опитуваних (15 %) ще й досі не сформувала своєї чіткої позиції [4].

Ці дані не дають можливості підбити підсумки, а лише породжують нові запитання. Головне з них: “Чому?” Чому саме так сприймає громадськість геополітичні пріоритети України? І чи має це сприйняття вагомий вплив на владні рішення?

Нині стали дещо менше згадувати про зв’язок України з СНД, але неважко помітити, що організація слабшає через певне віддалення від неї ідеологічного стрижня — Російської Федерації. Такі самі процеси можемо спостерігати і з боку України. А як підсумок — обидві держави віддаляються одна від одної. Отже посилюється європейська нота, яка лунає з усіх інформаційних каналів і формує громадську думку.

Таким чином, зазначимо, що сучасна українська геополітика все ж є більше політикою, аніж географією. Часто говорячи про геополітичні фактори, підтекстом їх є винятково фактори політичні. Через відсутність сталої визначеності з приводу внутрішнього курсу країни, а також досвіду довгострокового планування державотворчих процесів Україна протягом багатьох історичних етапів свого існування не може перейти на етап геополітичного самовизначення, а залишається предметом уподобань та інтересів інших держав.

Література

1. *Геополітичний* вибір України є заручником вузького кола осіб та їх інтересів: Експерт. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/69886
2. *Декларація* про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 31.
3. *Сучасна* українська геополітика / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. — К.: Либідь, 2003. — С. 56—59.
4. *Чалий В.* Євроінтеграція: чому Україні важливо зробити геополітичний вибір цього року / Офіційний сайт Центру Разумкова. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http: // www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=1043

УДК 327

О. І. ЛИПЧУК

УКРАЇНА — ЄС: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. *57—59*

Інтеграція України є складним і тривалим процесом, який відбувається понад 20 років і невідомо скільки часу ще триватиме. Це залежатиме передусім від нашої держави — наскільки швидко вона зможе виконати всі умови ЄС, визначені для країн-кандидатів. Але незважаючи на всі суперечності внутрішніх трансформаційних процесів в Україні, її поступ об'єктивно спрямований до європейської спільноти.

Європейський вибір відкриває нові перспективи для співробітництва України з розвиненими країнами континенту, інноваційно-економічного розвитку, соціального й інтелектуального прогресу, зміцнення позицій держави в міжнародній системі координат. Для України європейська інтеграція — це шлях модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, можливість виходу на єдиний внутрішній ринок.

Економічна інтеграція є складним і тривалим процесом, послідовними етапами якого є формування зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку, валютного союзу тощо. Лише послідовне проходження зазначених етапів дасть змогу досягти бажаних результатів. Розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС полягає у лібералізації та синхронізованому відкритті ринків ЄС і України, у взаємному збалансуванні торгівлі, наданні на засадах взаємності режиму сприяння інвестиціям з ЄС в Україну та українським експортерам на ринках ЄС, запровадженні спільного правового поля та єдиних стандартів у сфері конкуренції і державної підтримки виробників. Економічна інтеграція ґрунтується на координації, синхронізації та відповідності прийняття рішень у сфері економіки України та ЄС і передбачає ліквідацію обмежень розвитку конкуренції та обмеження застосування засобів протекціонізму, формулювання основних економічних передумов для набуття Україною повноправного членства в ЄС. При розробці тактичних та економічних завдань, що стосуються інтеграції в ЄС, Україна повинна враховувати досвід інших країн. Але необхідно також пам'ятати, що економіка кожної країни має свої особливості, а інтеграційні процеси характеризуються своєю індивідуальністю та неповторністю.

Перспективи економічної взаємодії України з ЄС та його країнами-членами залежать насамперед від раціональності експортної політики України. Стратегія виходу на ринки

країн ЄС має поєднувати сировинний напрям з напрямом проникнення на ринки продукції з високим ступенем обробки на основі ретельно проведеної діагностики конкурентоспроможності українських товарів і послуг на ринку країн ЄС. Важливим перспективним завданням має стати вихід на ринки країн ЄС з принципово новими виробами: в галузі ракетної та авіаційної техніки, середнього та великого машинобудування, приладобудування, окремих виробництв електронної та електротехнічної промисловості, виробництва зварювальної апаратури, а також упровадження і розвиток середньо- і довгострокових програм інтеграції України в ЄС.

Зусилля органів державної влади, і насамперед уряду, мають концентруватися на запровадженні дієвих стимулів створення нових робочих місць, забезпеченні гарантій зайнятості в процесі приватизації та реструктуризації підприємств, на підтримці підприємництва і самозайнятості населення, розширенні практики громадських робіт, підвищенні гнучкості ринку праці [1]. Протягом десятиліть українські підприємства були фактично „відрізані" від світового ринку. Тому їх вихід на європейський ринок має велике значення як джерело досвіду та практичних вмінь конкурувати з виробниками інших країн, розробляти та реалізовувати стратегію виробничо-комерційної діяльності, зорієнтованої на світову кон'юнктуру відповідних ринків. При цьому слід окремо відзначити, що вміння успішно діяти на міжнародних ринках веде до підвищення рівня задоволення потреб національних споживачів.

Особливе місце серед напрямів європейської інтеграції Україна надає соціальній політиці. У вересні 2000 р. 189 країн — членів ООН визначили ключові цілі та завдання розвитку світової цивілізації, відомі як "Цілі розвитку тисячоліття". Адаптація глобальних світових орієнтирів до національних умов дасть змогу визначити детальні напрями подальшого економічного та соціального розвитку України. Протягом найближчих років має бути досягнуто послідовне та стійке зростання показників, що характеризують рівень споживання населення, забезпечення можливості надання соціально важливих послуг, здійснено реформування найважливіших секторів соціальної сфери і на основі цього створено сприятливі умови для поліпшення демографічної ситуації та гендерних відносин, підвищення якості людського потенціалу. Для того щоб реалізувати ці завдання, потрібно докорінно перебудувати соціальну сферу. Якщо чинна модель економічної політики зорієнтована переважно на захист соціально вразливих верств населення, то нова стратегія передбачає перенесення основних акцентів соціальної політики на працюючу частину населення. Нинішнє заниження вартості робочої сили, як і недостатній рівень соціальних витрат, відчутно гальмує розвиток внутрішнього ринку, динаміку економічних процесів. Практично втрачено стимулюючу функцію заробітної плати, її вплив на розвиток виробництва, науково-технічний прогрес.

Найближчими роками необхідно посилити адресну підтримку малозабезпечених сімей, яка замінить нинішню соціально несправедливу і вкрай неефективну систему пільг, субсидій та компенсацій. Адресність соціальної допомоги має стати важливим інструментом скорочення рівня бідності.

Справа великої політичної, економічної та соціальної значущості — зміцнення позицій середнього класу, питому вагу якого треба довести в наступному десятиріччі не менш як до 45—50 % від загальної кількості населення, водночас скоротивши частку людей з доходами, нижчими за прожитковий мінімум [2].

Становлення середнього класу передбачає перехід до нової моделі споживання, тобто таких стандартів, які забезпечуватимуть гідний рівень життя і стимулюватимуть розвиток внутрішнього ринку, трудової та підприємницької активності населення. Це, зокрема, якісне житло, висока забезпеченість товарами тривалого користування, наявність автомобіля, доступність якісних медичних та побутових послуг, освіти тощо [3].

У світлі євроінтеграції, нова організація системи соціального захисту населення України має забезпечити перехід від бюджетного до страхового принципу фінансування значної частини видатків на соціальну сферу. Тобто створення нових механізмів управління коштами соціального страхування на основі паритетності представників від застрахованих осіб, роботодавців та держави, забезпечення діяльності системи на засадах гласності, прозорості та доступності всіх верств населення.

Для розвитку України як розвиненої держави вступ до ЄС є необхідним і відіграє ключову роль у подальшій долі держави, тому євроінтеграційні прагнення — це бажання стати розвиненою, демократичною країною з пануванням законів, повагою прав і свобод людини, ринковою, конкурентоспроможною економікою. А побудова в Україні соціально-орієнтованої ринкової економіки європейського типу стане визначальним чинником посилення суспільної привабливості реформ, забезпечення їм широкої громадської підтримки, утвердження сучасних європейських стандартів якості життя.

Література

1. *Гаврись Я.* Стратегії розвитку підприємств стосовно викликів глобалізації / Я. Гаврись, Л. Сулковскі // Вісн. НУ "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. — № 457. — Л.: НУ "ЛП", 2002. — С. 139—147.
2. *Послання* Президента України до Верховної Ради України, Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002—2011 рр. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.customs.gov.ua
3. *Осадча Н. В.* Характеристика процесу інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС) // Економічний вісник Донбасу. — 2011. — № 3 (25). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evd/2011_3/14.pdf

УДК 327

І. І. ЛОМАКА

ТЕРИТОРІЯ УКРАЇНИ У ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ЄВРОПИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 60—*63*

Територіальна цілісність нашої держави гарантує існування України як незалежної держави та суб'єкта міжнародних відносин, а цей фактор значною мірою впливає на збереження міжнародного миру, безпеки та стабільності. Усе це підштовхує до того, щоб всебічно розглянути та проаналізувати, як саме цілісність та недоторканність території української держави впливає на міжнародну безпеку, стабільність та розстановку сил геополітичних гравців.

Геополітика як політологічна концепція, що вбачає в політиці держави визначальну роль географічних чинників, за глобальних політичних змін, які гостро постали на зламі XX—XXI ст., набуває нового значення і змісту. Це пов'язано насамперед із невідповідністю реаліям традиційних моделей реалізації державно-політичних прагнень. Просторове розташування України, розміри її території, чисельність її населення, природні ресурси у поєднанні з її потенційними можливостями в науковій, економічній та інших сферах суспільного життя дають їй змогу і право мати статус великої європейської держави з відповідною геополітичною поведінкою та геостратегічною орієнтацією [2, *35*].

Останнє десятиріччя XX ст. ввійде в історію вельми істотними геополітичними змінами. Серед нових політичних реалій — творення Української незалежної держави з-поміж інших країн пострадянського простору. Передумовами глобальних зрушень на континенті були: подолання військово-політичного протиборства Схід—Захід, падіння комунізму і переорієнтація низки держав на засади цінностей західної демократії. Внаслідок цих подій світ із двополюсного, чітко розмежованого, поступово набирає обрисів багатополюсного, взаємозалежного, зростають взаємовпливи держав і народів.

Тісно пов'язані між собою процеси подолання розколу Європи й Німеччини, ослаблення полюсу сили, який уособлювала Москва, та самовизначення народів східноєвропейських держав і національно-державного волевиявлення народів колишнього Радянського Союзу [3, *21*]. На Сході припинили існування воєнно-політичний блок країн Варшавського Договору, Рада Економічної Взаємодопомоги та СРСР як світова наддержава. Поява на політичній карті світу незалежної України започаткувала глобальні трансформації не лише в цьому регіоні. Досягнення суверенного статусу Українською державою, за визначенням американського полі-

толога З. Бжезінського, є однією з найвідчутніших геополітичних подій XX ст. Ставши незалежною, Україна, за оцінкою вченого, створила можливість для самої Росії — як держави і нації — стати, нарешті, демократичною та європейською. Був час, коли на Заході дехто вважав за потрібне робити вибір між Україною та Росією. Але згодом усі, а надто в Західній Європі та США, зрозуміли, що добрі відносини і з однією, і з іншою країною лише сприятимуть стабільності в Європі. Виваженість зовнішньої політики України, її миролюбні засади, мирний характер перетворень у суспільстві підвищують рівень безпеки на континенті та сприяють становленню дієвіших відносин України з європейською сім'єю народів [7, *72*].

Останнє десятиріччя XX ст. покликане було стати етапним періодом, який визначить розвиток Європейського континенту на роки й десятиріччя вперед. За всієї невизначеності майбутнього, з твердим переконанням потрібно наголосити, що Європа і світ перебувають на перехідному етапі розвитку. Нині закладаються підвалини тих нових відносин, того становища, яке стане визначальним, якщо не вирішальним, для майбутньої долі континенту. Європейські країни, а з ними й Україна, на початку 90-х років повернулися до природного стану, коли суттєвими чинниками формування міжнародних відносин були геополітичні фактори — територія, матеріальні ресурси, національна структура населення, а також національно-релігійні характеристики, що діяли протягом багатьох століть. Саме вони стали обґрунтуванням національних інтересів, коаліційних і військово-політичних союзів тощо [5, *75*].

Для України, яка впродовж своєї історії перебувала в центрі геополітичних інтересів кількох наддержав, зовнішньополітичний вибір має не тільки внутрішню, а й міжнародну вагу. Стратегічна мета нашої країни полягає в інтеграції до європейських та євроатлантичних структур. За умов збереження багатовекторності зовнішньої політики України принциповий європейський вибір обумовлюється не сьогоденною кон'юнктурою, а національними інтересами. Об'єднана Європа вже перебрала на себе частину відповідальності за становлення України як стабільної демократичної держави. Пріоритетним тепер стає набуття повноправного членства у Європейському Союзі, який, певно, визначатиме образ Європи XXI ст.

Україна, займаючи важливе місце в Європі, є одним із визначальних чинників нового геополітичного становища в цьому регіоні [1, *4*]. Конкретний вклад нашої держави у справу безпеки полягає в тому, що вона не успадкувала "ядерного менталітету" СРСР, відмовилася від конфронтаційних підходів, усвідомила власну відповідальність за міжнародну безпеку. Україна впевнено розвиває відносини і з іншими колишніми республіками СРСР, а нині незалежними державами. Водночас Київ послідовно виступає проти перетворення СНД на конфедерацію чи федерацію нового типу, розглядаючи її як міждержавний форум для активного двостороннього та багатостороннього співробітництва, передусім

економічного характеру [7, *74*]. Не менш важливими для геополітичного становища є спільні заходи України з іншими безпосередніми сусідами: надання українсько-польським відносинам характеру стратегічного партнерства, ратифікація українсько-молдовського договору в 1996 р., підписання 1997 р. договорів із Білоруссю про державний кордон та з Румунією про відносини добросусідства і співробітництво. Вагомим внеском у зміцнення міжнародних відносин стало підписання лише в 1996 р. з сусідніми країнами понад 10 державних, 120 міжурядових і 30 міжвідомчих угод і документів. Тобто Україна по всьому периметру своїх кордонів, у новому геополітичному просторі залагодила практично всі проблеми, встановлюючи партнерські й добросусідські відносини [4, *4*].

Особливість геополітичного становища України полягає в тому, що, будучи відкритою для інтеграції до Європи, вона, на відміну від інших країн Центральної та Східної Європи, змушена долати дві лінії поділу континенту, які виникли після Другої світової війни. Перша з них — межа між країнами колишнього Варшавського Договору і рештою Європи, що розмивається та зникає. Друга — західний кордон колишнього СРСР, що часом сприймається як межа дуже неоднорідного та аморфного СНД, яка віддаляє Україну від її природних партнерів у Центральній та Східній Європі. Україна послідовно інтегрується до загальноєвропейської спільноти і розглядає поглиблення інтеграційних процесів на континенті як необхідну передумову створення системи глобальної безпеки, утвердження нового геополітичного простору, що відповідатиме вимогам наступного століття. Із прийняттям нашої країни до Ради Європи, ЦЄІ та співпраці з іншими європейськими об'єднаннями з'явилися принципово нові можливості для застосування багатовікового досвіду демократичних держав Європи в практиці державного будівництва, сходження до цивілізаційного рівня розвитку [6, *92*].

Аналіз конкретного геополітичного становища України та зовнішньополітичних кроків свідчить на користь нарощування зусиль до утвердження нашої держави в лоні європейських народів, у світовому співтоваристві. Вагомішими стали і здобутки української дипломатії. Це відбивається на зростанні обсягів та якості стосунків і з близькими сусідами, і з країнами інших регіонів. Політичні зрушення спонукають до нарощування політико-правових засад у міждержавних відносинах, взаємовигідних торговельних та економічних зв'язків, співпраці у науці й техніці. Хоча й повільно, але зростають іноземні інвестиції.

Література

1. *Бжезінський З.* Велика шахівниця (Американська перевага та її геостратегічні імперативи). — М., 1998. — 123 с.
2. *Гончаренко О. М.* Нейтралітет, позаблоковість і національна безпека: європейський досвід та альтернатива України // Стратегічна панорама. — 2010. — № 1—2. — С. 35.

3. *Гречанінов В.* Європа та нові виклики безпеки // Політика і час. — 2007. — № 6. — С. 20—23.
4. *Морозов К.* Майбутнє України, її безпека, гарантії незалежності, державності і територіальної цілісності... Україна — НАТО // Вісті з України. — 1997. — 31 липня. — С. 4.
5. *Перепелиця Г.* Асиметричні стратегії в гарантуванні міжнародної безпеки // Політика і час. — 2005. — № 7. — С. 64—76.
6. *Петрук Н. К.* Україна і Європа: історичні передумови єдності // Практична філософія. — 2006. — № 1. — С. 88—93.
7. *Пирожков С. І., Горбулін В. П., Огризко В. П.* Зовнішня політика України і міжнародна безпека // Економіст. — 2012. — № 2. — С. 69—75.

УДК 327 (477+476)

Ф. М. МЕДВИДЬ
Ю. В. СОДЕЛЬ
В. О. ПУЗЬКО

УКРАИНО-БЕЛОРУССКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ПОСТБИПОЛЯРНОМ МИРЕ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 64—66

Сущность международных отношений определяется как система политических, экономических, социальных, культурных, правовых и других связей между государствами и народами. Так и для Украины Белоруссия является очень важным стратегическим партнером в политической, экономической и социальной сфере. Это обусловлено наличием общей границы между государствами; системой транспортных коммуникаций; в обеих странах пребывают и живут жители численных диаспор, существуют родственные связи; также Белоруссия есть транзитным мостом между странами Балтии и Скандинавскими государствами; Белоруссия является родственной страной по обрядам и традициям, которые очень близки культуре Украины. Последние двусторонние отношения, сложившиеся между нашими странами — наличие проблемы Чернобыльской катастрофы, от которой пострадала и Белоруссия. Поэтому поддержание хорошего климата в отношениях является главной целью двух государств [2].

Со времен распада СССР и становления Украины и Белоруссии как двух самостоятельных государств их отношения строились под влиянием внешних и внутриполитических факторов, таких как: 1) недостаточный опыт в международных отношениях; 2) существование разных точек зрения на определение приоритетных направлений внешней политики; 3) отсутствие определенного кадрового обеспечения и материально-технической базы для решения внешнеполитических задач; 4) начальная стадия формирования законодательной и договорно-правовой базы в сфере международных отношений [3, *4*].

Именно в таких условиях было создано сотрудничество Украины и Белоруссии, когда 22 декабря 1991 г. были установлены дипломатические отношения. К октябрю 1993 г. были открыты дипломатические представительства.

Особенно динамично отношения Украины и Белоруссии складывались в период с 1995 по 2003 гг. С 2005 г. наблюдалось охлаждение в двухсторонних отношениях по причине смены политических элит в Украине. В целом президенты Украины и Белоруссии за 2005—2008 гг., сумели всего трижды встретиться в рамках саммитов глав государств — членов СНГ. Если охарактеризовать формат этих встреч, то он не привел государства к новому этапу развития межгосударственных отношений [1, *102—111*].

2006—2008 гг. не принесли политической разрядки двухсторонних отношений. Их можно охарактеризировать как дипломатию by default, когда стороны пытались не делать акцент на политических разногласиях, а указывали на успехи в экономической сфере. С конца 2006 г. велись переговоры об организации встречи в двухстороннем диалоге. Но такая встреча состоялась только вначале 2009 г. Одной из причин была позиция белорусской стороны относительно нератификации Договора о государственной границе с вопросом об украинском долге. Украина, которая не признавала долговые обязательства в этом аспекте как государственный долг, отказывалась ставить на повестку дня вопрос о "пакетном рассмотрении" вопроса границы и долга украинских предприятий. В 2009 г. во время пребывания президента Белоруссии в Украине было достигнуто соглашение относительно ратификации договора о правовом оформлении украино-белорусской границы и решение вопроса с долговыми обязательствами Украины путем предоставления льготных цен на поставляемую украинскую электроэнергию. Но несмотря на то что белорусской стороной были реализированы все необходимые процедуры относительно ратификации и подписания Договора о государственной границе, обмен государственными грамотами до сих пор не состоялся [4, *67—73*].

Поскольку именно Украина, Белоруссия и Россия выступали основными дезинтеграторами СССР, подписанием договора 8 декабря 1991 г. в Беловежской Пуще, эти молодые государства должны были выбрать интеграционную политику, чтобы укрепить свое положение на геополитической арене как государства с общим стратегическим, внешнеполитическим курсом. Но поскольку мечты и реалии не совпадали с взглядами тогдашней политической элиты, в Украине и Белоруссии были выбраны разные внешнеполитические векторы. На период 2010 г. между странами было подписано приблизительно 170 договорно-правовых актов, которые регулируют практически все сферы двустороннего договора [5].

На сегодняшнем этапе развития внешней политики государств нельзя не сказать о явлении глобализации — процессе всемирной экономической, политической и культурной интеграции, унификации, основные последствия которого — международное разделение труда, миграция в масштабах всей планеты капитала, человеческих и производственных ресурсов, стандартизация законодательства, экономических и технических процессов, а также сближение культуры разных народов [6, *7*]. Почему речь идет именно об этом явлении, можно сказать однозначно: все государства, которые существуют в международном пространстве, являются пассивными участниками этого процесса. Влияние глобализации на украино-белорусские отношения непосредственно велико, поскольку с распадом СССР и обретением независимости Белоруссия и Украина, вступивши в ООН, несомненно, подверглись ее влиянию. Например, поступление иностранного капитала занимает не последнее место в эко-

номике Украины, тем самым стабилизируя ее; доступ к информации, который, безусловно, несет неограниченные возможности, и т. д. Украинская сторона выбрала путь интеграции в мировое сообщество через такую структуру, как Европейский Союз, и всеми силами пытается соответствовать ему для дальнейшего сотрудничества путем внедрения общего политического, экономического, социального и культурного пространства. Все это явные признаки глобализма с общими законами, властью и общим экономическим рынком. Белоруссия же является государством прежде всего национальным, которое усовершенствует темпы экономического роста и стабильности — все это есть эффективным, правильным, рациональным политическим курсом, который проводит руководство страны. Очень важный момент, характеризующий отношения Украины и Белоруссии, — общее участие в энергетических проектах, предоставляющих альтернативу энергетической зависимости от России. А именно: возможности черноморских портов Украины Минск начал использовать для транспортировки венесуэльской нефти для переработки на НПЗ. Хотя на данном этапе объемы незначительны, подобный опыт украино-белорусского сотрудничества предоставляет возможность разработки стратегических направлений будущей кооперации [8, *481—491*].

В целом сегодняшнее состояние украино-белорусских отношений можно характеризировать как не полностью соответствующее национальным интересам двух государств и подпадающее под постоянное влияние со стороны факторов и международных актеров.

Литература

1. *Зовнішня* політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991—2003) / За ред. С. В. Віднянського. — К.: Генеза, 2004. — 616 с.
2. *Інтернет-холдинг* Олега Соскіна. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://soskin.info/ea/2006/9-10/20060911.html
3. *Максак Г.* Компас 2020 Україна — Білорусія: горизонт 2020.
4. *Медвідь Ф. М.* Національні інтереси України в умовах постбіполярного світу // Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право: Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, МАУП, 29 берез. 2012 р. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2012. — С. 64—73.
5. *Офіційний* сайт Посольства Республіки Білорусь в Україні. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.belarus.mfa.gov.ua/belarus/ru/1245.htm
6. *Стиглиц Дж. Ю.* Глобализация: Тревожные тенденции. — М., 2003.
7. *Телешун С., Саух Ю.* "Дике політичне поле" із відпрацювання нових технологій впливу // День. — 2013. — № 62—63. — 5—6 квітня.
8. *Чекаленко Л. Д.* Зовнішня політика України: Підруч. — К.: Либідь, 2006. — 712 с.

УДК 340.12(477)

Ф. М. МЕДВІДЬ
О. А. ФЕДОРЕНКО

ГЕОПОЛІТИЧНІ СТУДІЇ ІДЕОЛОГІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ: ВІЗІЯ У МАЙБУТНЄ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 67—72

Важливим ідейно-теоретичним внеском у боротьбу за досягнення державності українського народу минулого століття став науковий доробок низки визначних вітчизняних вчених XX ст. Такий контент виявився першим в історії людства, в якому процес розпаду колоніальних імперій збігався з не менш масштабним процесом утворення нових національних держав.

XX ст. — це неповторна і самодостатня доба в історії України, яка була наповнена різними контраверсійними візіями суспільного життя, потужними інтелектуальними постатями, які концептуалізували у світовій політичній думці сприйняття України як геополітичної реальності та змістовного поняття у просторовому й територіальному вимірах.

Принцип історизму був засадничим для усіх вітчизняних наукових студій XX ст. Актуальним цей принцип виявився і в нинішній час, оскільки після багатолітнього перебування України у складі Радянського Союзу, в черговий раз повторно постала потреба розмежування у вітчизняному соціумі державницької і колоніальної парадигм визначення суб'єктно-об'єктного статусу України в світі.

Особливе значення у розвитку української суспільно-політичної думки першої половини XX ст. мають ідейно-політичні праці М. Грушевського [5, *158—161*], В. Винниченка [4, *198—205*], В. Липинського [1, *50—58*]. Вони окреслили складові ідейно-теоретичні концепти універсальної політичної та історіософської доктрини боротьби українського народу за власну національну державність та утвердження її суб'єктності в системі міжнародного політичного співтовариства.

Формування загального доктринального образу майбутнього України у XX ст. ці вчені та громадські діячі здійснювали, дотримуючись трьох таких орієнтаційних критеріїв:

- українська держава — це універсальний механізм забезпечення функціонування вітчизняного соціуму;
- колективна історична пам'ять — основа постійного відтворення та функціонування нації;

- рідна мова — найефективніший рушій процесів скріплення єдності представників нації та модернізації усіх сфер життя вітчизняного суспільства.

У реальних обставинах першої половини XX ст. універсальність цієї доктрини виявляється в тому, що вона пов'язана з двома етапними суспільно-ідеологічними дискурсами політичної думки українства. Вона однозначно зароджується як складова народництва кінця XIX — початку XX ст. і стала визначальною ідейною підставою для окреслення постулатів діяльності широкого спектру національно-державницьких організацій українського соціуму у 1920—1980 рр.

Науковий доробок М. Грушевського, В. Липинського, В. Винниченка є багатогранним. Кожен з них здійснював глибинний аналіз окремої масштабної проблеми, зокрема, походження українців та становлення традицій їхньої державності, утвердження державного суверенітету українського народу, вибору політичної орієнтації відновленої національної держави.

Використовуючи значний історичний матеріал, свої наукові знання в історичній і політичній сферах М. Грушевський стверджував, що внутрішня та зовнішня політика української держави особливо може бути ефективною у варіанті багатостороннього і поглибленого співробітництва з усіма навколишніми країнами. Він був ідейним послідовником народницького напряму політико-історичної думки, але події української революції 1917—1920 рр. обумовлювали еволюцію його політичного світогляду і філософії як науковця, а також політичного дискурсу як громадського і державного діяча. У період української революції М. Грушевський торкається низки геополітичних проблем у виданій в 1918 р. праці "На порозі нової України".

Заслуговують на увагу істориків, політологів та представників інших наукових галузей два такі його найголовніші здобутки у період української революції 1917—1920 рр.: єдність двох частин розділеної колоніальними імперіями етнонаціональної спільноти; утвердження української державності на політичній карті світу, IV Універсал Центральної Ради 22 січня 1918 р. і Акт Злуки 22 січня 1919 р., які виявили державотворчий характер української революції.

Ідеї визначального впливу факторів географічного положення території на формування української нації і побудови нею держави на власній етнічній території були домінантними у політологічних працях В. Липинського.

Політична концепція цього найвизначнішого представника консервативного напряму української політичної думки будувалася на аналізі взаємозв'язку особливостей географічного простору України і створюваних автохтонною етнічною спільнотою з гетьмансько-козацьких часів політичних структур суспільства та державного устрою. На його думку, політична ідеологія консерватизму є сукупністю засадничих принципів формування українського су-

спільства та його ідейних цінностей, оскільки вона визначає інтеграційну роль держави у реалізації інтересів населення країни та прийняття політичних рішень щодо задоволення прав і свобод його представників.

В. Липинський був першим українським політичним теоретиком, який розглядаючи з історико-соціологічних позицій Україну як географічну та соціоприродну цілісність обґрунтував засади політичного і правового розуміння процесу набуття державного суверенітету українського народу.

В. Липинський вважав, що усвідомлення мешканцями належності до власної території і відповідальності за неї породжує політичні та культурні чинники, які впливають на становлення української держави як активного учасника цивілізаційних процесів [2, *108—112*].

Геополітичні орієнтири майбутньої української держави окреслені В. Липинським у його програмовій статті "Хам і Яфет" (1928 р.). В цій праці йдеться про територіальну свідомість, як систему уявлень, яка замість свідомості "племінно-культурної" лягла в основу творення усіх європейських держав.

У сучасній вітчизняній політичній думці уважно розглядаються ідеї щодо геополітичних орієнтацій України громадського і державного діяча Володимира Винниченка. У книзі "Відродження нації" він вирізняє три такі орієнтації: перша — орієнтація на федерацію з Росією; друга — орієнтація на союзні відносини з Німеччиною; третя — орієнтація на власні сили і можливості.

В. Винниченко в цій книзі критично оцінює геополітичні орієнтації на федерацію з Росією чи протекторат Німеччини, вказуючи на втрату їх актуальності внаслідок вторгнення в Україну військ Радянської Росії та падіння пронімецького державного режиму гетьмана П. Скоропадського.

Третю орієнтацію В. Винниченко визначає як найбільш реальну і перспективну з позиції вияву українцями національної ідентичності щодо самодостатнього суверенітету на політичному просторі своєї держави і подолання сформованої попри всі історичні колізії географічно-політичної межі між східною і західною частинами українського соціуму. Сутність інтегруючого та світоглядного ідеалу цієї політичної орієнтації полягала у становленні української держави тоді та в майбутньому на геоцентричному просторі Європи як нейтральної і самодостатньої держави в системі міжнародних просторово-векторних контактів.

Вивчення наукової спадщини ідеологів національного державотворення першої половини XX ст. створює значні можливості для діяльності прогресивних національних сил українського суспільства, передусім для роботи щодо утвердження європейських цінностей і стандартів в політиці, економіці, соціальній сфері, а також для розробки і втілення на практиці дієвих механізмів впливу на структури влади.

Популяризація історичного та національного міфу про Україну як державу з давніми політичними традиціями, формами суспільного життя та унікальний природно-просторовий

феномен була однією з визначальних рис вітчизняної політології, розвитку усіх її напрямів у першій половині XX ст., зокрема і геополітичного. Представниками цього напряму у XX ст. Україна була окреслена як історичний суб'єкт розвитку людства на "геополітичній" карті світу.

Боротьба визвольних сил українського народу проти російської, німецько-фашистської і радянсько-комуністичної колоніальних систем позначила символічний "рубікон" між двома реальностями та двома епохами етнокультурного й соціально-політичного існування українців. Істотною особливістю політичного життя в Україні на початку XXI ст. є дистанціювання у середовищі широких верств суспільства від стереотипів радянсько-комуністичного минулого і зародження основ для ствердження національної державності за європейським цивілізаційним зразком.

У суспільстві існує аксіоматична думка стосовно того, що не потрібно в нинішній час політикам, науковцям і громадським діячам, особливо тим, які декларують себе "справжніми українцями", імпортувати в Україну не властиві ментальності її народу моделі побудови політичної системи, не застосовувати іноземні конфронтаційні зразки роботи засобів масової інформації, функціонування освіти, науки, культури. Однією з найважливіших умов функціонування інститутів українського суспільства є дослідження вітчизняними політологами тих ідейно-теоретичних витоків, які розкривають комплекс проблем, пов'язаних з геоцентричним положенням України на регіональному просторі Європи.

У зв'язку з цим доцільно зазначити, що на рубежі XX і XXI ст. завершився ситуативний етап "пострадянського народництва", етап трансформації в постсоціалістичну епоху політико-моральних цінностей у суспільстві. Теоретико-політологічний підсумок цього етапу — це кризовий стан "міфологічно-історичних" досліджень про Україну та українську націю за нинішніх обставин політичної дезорганізації населення України, зумовлених діяльністю "регіональної" системи президентської та виконавчої влади.

Так склалося, що завершився етап нівелювання стереотипів радянсько-комуністичної влади і творення нових українських міфів, легенд, суб'єктивних образів. Постала потреба комплексного осмислення проблем націєтворення та державотворення з урахуванням обставин місця і ролі України в теоретичних та практичних вимірах сучасної всесвітньої історії. Тобто з урахуванням тенденцій загальноєвропейського процесу у вчених різних галузей науки постає надзвичайно важливе завдання — осмислювати особливості генези та модернізаційних можливостей потенціалу українського суспільства на початку XXI ст. Сучасним вітчизняним дослідникам потрібно орієнтуватись на спадщину М. Грушевського, В. Липинського, В. Винниченка, розглядати проблематику трансформації суспільних цінностей в Україні не ізольовано, а у взаємозв'язку з процесами і подіями світової історії [3, *147—157*].

Основоположним питанням у цьому випадку є формування сучасних суспільних цінностей українців таким чином, щоб були створені парадигмальна та інтегруюча соціальні верстви, система історичних цінностей. Парадигма "україноцентризму", тобто позиціонування України як активного суб'єкта у європейському політичному просторі, має потужний об'єднавчий потенціал для формування політичних міфів сучасної України як позитивних для українського суспільства, так і негативних для суспільств інших країн.

Новітню парадигму політичного життя сучасного українського суспільства можуть сформувати представники молодої генерації науковців та інтелектуалів. Новітні політичні мислителі очевидно зможуть спроектувати політичну та історіософську доктрину суспільного життя українців у XXI ст., якщо вони перебуватимуть осторонь від "комічно-фольклорних" конструкцій пострадянських науковців і письменників, а також житимуть і творитимуть ідейні конструкції, абстрагуючись від інтересів фінансово-промислових груп так званих олігархів, різноманітних комплементарних політичних груп.

На початку XX ст. М. Грушевський, В. Липинський, В. Винниченко сформували доктринальні засади новітньої національної ідеї, тобто ідеї модерної нації та незалежної української держави. За таку ідею вели героїчну боротьбу воїни українського народу в різних збройних формуваннях проти радянсько-комуністичних, польських та німецько-фашистських окупантів.

У перші роки XXI ст. актуальною проблемою в дослідній роботі низки наукових та політичних середовищ є розробка доктринальних засад втілення в реальність модерної національної ідеї. Безумовно, що суть такої ідеї полягає в утвердженні соціального та правового суспільства, орієнтованого згідно з геоцентричним положенням території України на інтеграцію в європейське цивілізаційне співтовариство [6, *157—169*].

Отже, тематика "повернення" України та її контенту культури в загальноєвропейський та світовий контекст цивілізаційного розвитку є надзвичайно актуальною на початку XXI ст. Безперечно, що на тлі сучасної всесвітньої історії Україна та її народ постають як унікальні субстанції усього людського суспільства.

Література

1. *Медвідь Ф. М., Баран В. В.* Геополітичні візії В'ячеслава Липинського і Юрія Липи: спроба порівняльного аналізу // Наук. праці МАУП / Редкол.: А. М. Подоляка (гол. ред.) [та ін.]. — К.: МАУП, 2001. — Вип. 3 (34). — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2012. — С. 50—58.
2. *Медвідь Ф. М., Трачук В. О.* Елітарна концепція В'ячеслава Липинського: сучасне прочитання // Літопис Волині. Всеукраїнський наук. часопис. — Луцьк: Ред.-вид. відділ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. — Ч. 4. — С. 108—112.

3. *Медвідь Ф. М.* Геополітична стратегія України у передвиборчих програмах політичних партій і блоків // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відпов. редактор О. Я. Пилипчук. Вип. 24. — К., 2006. — С. 147—157.
4. *Медвідь Ф. М.* Українська державницька ідея Володимира Винниченка: політико-правові засади // Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження) / Зб. статей. — К.: ІПіЕНД, 2006. — С. 198—205.
5. *Медвідь Ф. М.* М. Грушевський — творець концепції національно-державного інтересу України // Михайло Грушевський і Західна Україна. Наук. конференція. — Л.: Світ, 1995. — С. 158—161.
6. *Потульницький В. А.* Теорія української політології. Курс лекцій. — К.: Либідь, 1993. —192 с.

УДК 332.1:658.8

Ю. В. МИСЛЮК

ІМІДЖ, БРЕНДИНГ ТА РЕПУТАЦІЯ ДЕРЖАВИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 73—74

На сьогодні міжнародний економічний простір являє собою глобальний ринок. Наступ глобалізації, незважаючи на певне зменшення її темпів через світову фінансово-економічну кризу, "змушує" кожну країну, регіон чи місто конкурувати за свою частку туристів, інвесторів, іноземних студентів, робітників, увагу міжнародних медіа тощо. В умовах цієї конкуренції все більшого поширення набуло використання сучасних методів маркетингу як певного політичного інструменту для просування зовнішньополітичних цілей.

У сфері позиціювання держави закономірно постає питання про суттєву різницю між такими загальними поняттями, як імідж, репутація та бренд. Усі ці поняття, безумовно, пов'язані, але мають і принципові відмінності, знання яких є важливим для побудови ефективних комунікативних стратегій [3, *223*].

Доцільно навести міжнародне визначення іміджу території, яке було надано Всесвітньою організацією з туризму: "Імідж — це сукупність емоційних та раціональних уявлень, що випливають із зіставлення усіх характеристик країни, власного досвіду та чуток, які впливають на створення певного образу" [4]. Тому імідж держави можна визначити як відносно стійку та здатну відтворюватися в масовій чи індивідуальній свідомості сукупність емоційних та раціональних уявлень, настанов та відчуттів людей, які виникли з приводу особливостей держави, складаються на основі всієї інформації, отриманої про державу з різних джерел, а також власного досвіду та вражень [4]. Імідж держави є доволі багатогранним, емоційно забарвленим і штучним образом, що створюється у свідомості людей. Експерти Інституту репутації (Raputation institute) пропонують таке визначення іміджу (держави або компанії): це сприйняття та асоціації, які виникають у людини, коли вона думає про компанію чи державу [3, *225*].

Державна репутація — це колективна репрезентація (уявлення) результатів минулої діяльності держави, що описує здатність держави передавати цінні результати ("виходи" системи) багаточисельним зацікавленим сторонам. Репутація вимірює відносне становище держави як щодо внутрішнього середовища (для громадян, населення), так і щодо зовнішнього (для інших держав, іноземних громадян, туристів, міжнародної спільноти в цілому) в конкретному та інституціональному вимірах [3, *225*].

Державний бренд — це сукупність цінностей, що відображають неповторні оригінальні споживчі харак-

теристики держави і суспільства, які отримали суспільне визнання та стали відомими й користуються стабільним попитом споживачів [2]. Державний бренд формується на основі позитивного іміджу та являє собою вищий прояв емоційних переваг, є важливим фактором конкурентоспроможності держави, нематеріальним активом її економіки. Експерти Інституту репутації пропонують таке визначення бренду: символи та комунікації, які систематично використовуються компаніями або державами з метою підкреслити власну винятковість [3, *226*].

Зупинимося детальніше на характеристиці поняття бренд. На сьогодні бренд держави виступає одним з найпровідніших факторів формування іміджу певної країни. Бренд країни — це не просто слоган або обмежена у часі рекламна кампанія. Бренд необхідно розуміти як національну ідею країни, її інтелектуальну власність, тобто комплекс думок, відчуттів, асоціацій та уявлень, які виникають у людини, коли вона бачить, чує назву країни чи купує товар, вироблений у цій країні. Тому роль національного бренду держави сьогодні можна розцінювати як імідж, репутацію, популярність, місце та навіть статус тієї чи іншої країни у світовій спільноті.

Бренд країни — комплексна торговельна пропозиція — емоційно сильна торговельна марка, що має не тільки назву чи дизайнерське рішення, а ще й цілий комплекс асоціацій та ідентифікацій, через які сприймається споживачами [1, *221*].

Проте, варто зазначити, що поширеність поняття "бренд держави" у широкому вжитку і досі не окреслила його чіткого визначення зокрема, чи появи відповідної інтегративної теорії у цілому.

Отже, можна говорити про те, що позиціонування держави на міжнародній арені пов'язано з такими поняттями, як імідж, репутація та бренд. У контексті нашого дослідження, основну увагу було приділено поняттю "бренд держави" та, безумовно, процесу створення бренду країни — "державному брендингу". Державний брендинг покликаний формувати та визначати відмінні, унікальні характеристики держави задля досягнення економічних та політичних цілей. Процес державного брендингу у своїй структурі має відповідну стратегію і тактику.

Література

1. *Нагорняк Т. Л.* Країна як бренд. Національний бренд "Україна" // Стратегічні пріоритети. — 2008. — № 4 (9). — С. 220—226.
2. *Офіційний* сайт брендингової кампанії "Brand Ukraine". — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://brandukraine.org/
3. *Панченко Ж. О.* Особливості використання технологій репутаційного менеджменту у зовнішньополітичному позиціонуванні держави // Актуальні проблеми міжнар. відносин: Зб. наук. праць. — К., 2010. — Вип. 88. — Ч. 1. — С. 223—229.
4. *Шаталов Г.* Образ, имидж, бренд и репутация региона — что это такое? — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://regionpr.ru/page122.html

УДК 327.7

О. Г. МИХАЙЛОВСЬКА

УКРАЇНА І ГЛОБАЛЬНА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. *75—78*

Водночас із поширенням сфери впливу громадянського суспільства та зміцненням його статусу як основного суб'єкта інституціональних змін, на етапі постсучасності відбувається глобалізація інституціоналізації. У сучасному суспільстві держава продовжує бути арбітром та єдиним координаційним центром, хоча й не такою мірою, як у традиційних суспільствах.

В останні десятиліття XX ст. в політичній науці з'являються концепції зарубіжних та вітчизняних дослідників А. Ага, В. Андрущенко, А. Арато, В. Баркова, В. Бебика, М. Головатого, Р. Дарендорфа, Г. Зеленько, А. Карася, Ю. Красіна, Дж. Коена, А. Колодій, І. Кресіної, М. Михальченка, Ф. Рудича, А. Сейса, О. Тоффлера, Г. Щедрової та ін., в яких обґрунтовуються умови виникнення й формування глобального простору та його вплив на діяльність міжнародних урядових та неурядових громадських організацій.

Чимало дослідників підкреслюють наявність факту глобалізаційних впливів на міжнародні та громадські організації. Так, на думку Е. Гідденса, національна держава, яка панувала раніше, відходить у минуле, й виникає глобальна суспільна система. Влада здійснюється на рівні локальних, регіональних центрів, у яких на перший план виходять впливові соціальні рухи та громадські асоціації [1, *17—18*]. Під прагненням відзначити подолання просторових обмежень і національно-державних рамок розуміється той факт, що останніми роками в науці все активніше відроджується та розробляється ідея І. Канта про "всесвітній громадянський стан". Його прихильниками є Е. Уоллерстайн, Х. Булл, Дж. Розенау та ін., які прагнуть довести необхідність глобальної комунікації, вільної від впливу політичних суб'єктів. Зокрема, американський політолог Х. Булл першим вводить у науковий обіг термін "глобальне громадянське суспільство" [2]. На його думку, "...це громадянське суспільство є "глобальним" не тільки тому, що воно створене зі зв'язків, які перетинають національні кордони та проходять через "глобальний, позатериторіальний простір", а й тому, що серед членів глобального громадянського суспільства набирає силу глобальне мислення" [2, *162*].

В українській політичній науці цю проблему досліджує, зокрема, доктор політичних наук В. Бебик. Глобальне громадянське суспільство він виз-

начає як планетарну сукупність усіх громадян світу, їх вільних об'єднань і асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що перебувають за межами новостворюваної глобальної держави (наддержавних, міждержавних і державно-національних політичних структур), її директивного регулювання і регламентації, що гарантуються й охороняються політичними структурами глобального світу [3, *141*].

"Глобальне громадянське суспільство" — організоване в глобальному масштабі об'єднання людей, які, незалежно від національної належності або громадянства, поділяють загальнолюдські цінності [4, *51*]. Ці люди виявляють активність у розв'язанні проблем світового розвитку, особливо в тих сферах, де уряди не здатні або не бажають вживати необхідні дії. Політичною основою глобального громадянського суспільства стають глобальний рух неурядових організацій (екологічних, антивоєнних, культурних, релігійних тощо), вони слугують альтернативними або неофіційними каналами спілкування у світовому співтоваристві, сприяють встановленню взаємної довіри між народами.

Основою такого суспільства виступають різні рухи й організації із захисту навколишнього середовища, миру, прав людини й культурної самобутності корінного населення. Вони значно більше, ніж державні системи, мають свободу у створенні нових політичних і культурних просторів, які об'єднують людей, поділених своїм місцезнаходженням та громадянством, у єдину соціальну мережу.

У розвитку сучасної теорії суверенної держави й сучасної світової системи одна з границь проходить по безлічі міжнародних механізмів і організацій, сформованих для керування транснаціональною активністю індивідів у сферах торгівлі, дослідженні космосу, захисту довкілля, колективними проблемами політики тощо, що зумовлює зростання числа нових форм політичного об'єднання та експансію міжнародних зв'язків.

Так, розвиток транснаціональних організацій зумовив важливі зміни у структурі прийняття рішень у світовій політиці. Формуються нові форми багатонаціональної політики й разом з ними нові форми колективного прийняття рішень, у якому беруть участь держави, міжурядові організації та різноманітні транснаціональні групи тиску.

Змінюється спектр міжнародних агентств і організацій, які ставлять перед собою різні цілі. Від виключно технічних, як-от: Всесвітній поштовий союз, Міжнародний телекомунікаційний союз, Всесвітня метеорологічна організація і цілий ряд інших інститутів, завдання яких залишаються строго обмеженими і вони політично нейтральні. До таких організацій, як: Всесвітній банк, МВФ, ЮНЕСКО й ООН, що займаються центральними проблемами керівництва й розподілу влади та ресурсів; ці інститути надзвичайно політизовані й перебувають у центрі політичних протиріч. На відміну від агентств, зайнятих вузькими технічними питаннями, ці організації перебувають у центрі постійного конфлікту, прагнучи одержати більше контролю над політикою.

Європейське Співтовариство проливає додаткове світло на проблеми, які виникають у зв'язку з діяльністю міжнародних організацій. Його значення, однак, пролягає, напевно, далі, ніж значення будь-якої іншої міжнародної організації, за рахунок права приймати закони, які можуть стати обов'язковими для країн — членів ЄС; більше, ніж будь-яке інше міжнародне агентство, ЄС виправдовує термін "псевдонаціональний". Усередині Співтовариства Рада Міністрів перебуває в унікальному становищі, оскільки в її розпорядженні є потужні юридичні інструменти, такі як "інструкції", "директиви" і "рішення", що дають змогу приймати і запроваджувати в життя політичні рішення. Серед усіх цих інструментів "інструкції" найбільш значущі, оскільки мають статус закону незалежно від будь-яких подальших переговорів і дій з боку країн-членів. Відповідно, країни — члени ЄС уже не є єдиними центрами влади в рамках своїх власних кордонів.

За даними експертів, до 2010 р. у світі нараховувалося понад 37 тис. глобальних неурядових організацій (проти 31 тис. у 1990 р.). Чверть із них, або 9,5 тис., спеціалізувалася на питаннях економічного розвитку і соціальної інфраструктури, інші (близько 12 тис.) займалися дослідницькою, правозахисною та природоохоронною діяльністю, активність третіх (8 тис.) поширювалася на сфери соціальних послуг, охорони здоров'я. Кількість постійних членів глобальних неурядових організацій зросла з 148 тис. у 1990 р. до 255 тис. у 2010 р., тобто більш ніж на 70 %. Кількість же тих, хто бере участь у їхніх акціях спорадично, навряд чи піддається обліку. Відповідно до опитувань, проведених тими самими авторами в 41-й країні світу, на рубежі XX і XXI ст. у різних громадських групах та організаціях було в середньому від 1 до 5,5 % респондентів.

Нині Україна не стоїть осторонь цих процесів. Держава бере активну участь в усіх напрямах діяльності ООН, найважливішими з яких є підтримання міжнародного миру та безпеки й зміцнення верховенства права у міжнародних відносинах, розвиток співробітництва у розв'язанні проблем соціально-економічного та гуманітарного характеру, забезпечення прав людини. Україна є учасницею більшості універсальних міжнародних договорів, депозитарієм яких виступає Генеральний секретар ООН.

Здійснюється ефективна взаємодія України зі спеціалізованими установами ООН з багатьох питань глобального порядку денного, у тому числі боротьба з бідністю, охорона навколишнього середовища, вдосконалення системи охорони здоров'я тощо.

Отже зазначимо, що сучасні глобалізаційні тенденції насамперед пов'язані з процесом інституціоналізації міжнародних організацій як механізму для керування транснаціональною активністю індивідів. Тому основним змістом трансформаційних перетворень в Україні має стати використання величезного потенціалу умовотворчих чинників глобального громадянського суспільства.

Література

1. *Социологические* теории модерна, радикализованного модерна и постмодерна: научно-аналитический обзор / Ю. А. Кимелев, Н. Л. Полякова. — М.: ИНИОН, 1996. — 66 с.
2. *Критика* современной буржуазной теоретической социологии / Отв. ред. Г. В. Осипов. — М.: Наука, 1977. — 280 с.
3. *Бебик В.* Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент // Політ. менеджмент. — 2006. — № 2 (17). — С. 140—147.
4. *Держава* і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі: Навч.-метод. посіб. / В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дегтярьова та ін.; за заг. ред. В. Бебика. — К: ІКЦ Леста, 2006. — 248 с.
5. *Участь* України у міжнародних організаціях. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mfa.gov.ua

УДК 322

М. Б. МІЩУК

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СОЦІАЛЬНІЙ ДОКТРИНІ КАТОЛИЦИЗМУ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 79—81

Глобалізація — це сукупність економічних, соціальних, технологічних, політичних і культурних явищ та процесів, зумовлених змінами у світовому виробництві, споживанні й торгівлі, інтенсифікація всесвітніх суспільних зв'язків, які охоплюють найвіддаленіші куточки земної кулі, і події, що трапляються в одному місці, впливаючи на ситуацію в іншому [1].

Серед науковців, які займалися дослідженням проблеми глобалізації, варто назвати К. Поппера, С. Гантінгтона, Ф. Фукуяму, Е. Тоффлера, З. Бжезинського, Д. Белла, Ю. Павленка, О. Білоруса, М. Лукашевича, Д. Лук'яненка, М. Михальченка та ін.

В умовах сучасних суспільно-політичних перетворень реальною силою, яка опирається на беззаперечну довіру населення України, є церква, а тому у цьому контексті постає потреба аналізу глобалізаційних процесів з точки зору католицизму.

У соціальній доктрині католицизму глобалізація розглядається як третій виклик, поряд із правдою про те, що означає бути людиною та необхідністю розуміти й керувати плюралізмом і розбіжностями на всіх рівнях. Глобалізація — це початок нової ери, яка позначається на долі людства [2].

Католицька церква є значним політичним фактором впливу на міжнародну політику. В цьому контексті актуально звучить теза про те, що зважаючи на стрімку глобалізацію економіко-фінансових відносин і ринку праці, потрібно розвивати ефективне міжнародне співробітництво між державами шляхом укладання договорів, угод і спільних планів дій, що захищають право на працю навіть у найкритичніші фази економічного циклу як на національному, так і на міжнародному рівнях [3].

Поряд із цим соціальна доктрина католицизму розкриває та аналізує і можливі негативні наслідки глобалізаційних процесів. Вона викриває численні прояви кризи цивілізації, зокрема й з огляду на глобалізаційні проблеми сучасності. Безпосередній акцент робиться на байдужості людини до обставин її буття у світі [4].

Папа Римський Іван Павло II вказував на необхідність глобалізації захисту мінімальних основних прав і справедливості [5]. У проповіді "L'Osservatore Romano" на Службі Божій з нагоди Ювілейної зустрічі з робітниками (1 травня 2000 р.) він зазначив: "Нові реалії, які істотно впливають на виробничий процес, — такі, як глобалізація фінансів, економіки, торгівлі і праці, — ніколи не

повинні посягати ні на гідність і центральне місце людини, ні на свободу і демократію народів" [6].

Наступник Івана Павла II Папа Бенедикт XVI визначив глобальну фінансову систему як егоцентричну і короткозору, яка мало піклується про суспільне благо, особливо про бідних. У своєму щорічному зверненні Папа закликав глобалізований світ до "загального морального кодексу", що якось допоможе скоротити прогалину між бідними і багатими [7].

В Енцикліці "Caritas в Veritate" (Милосердя в істині) Бенедикт XVI визнає, що глобалізація дала змогу "підняти мільярди людей з убогості", проте він вказує, що зростання глобальної економіки також створює дуже серйозні проблеми, такі як масова міграція, забруднення навколишнього середовища і втрата довіри до світового ринку [8].

У сучасному світі, згідно з переконаннями Папи, феномен глобалізації стає явищем планетарного масштабу. "Глобалізація — на благо людям, але є небезпека...", — заявив Бенедикт XVI [9].

Що ж до постаті Папи Франциска, то, звертаючи увагу на заяви і діяльність Папи до обрання, можна припустити, що він є супротивником глобалізації. Будучи примасом Аргентини, кардинал Бергольо весь час порушував проблеми "третього світу" — проблеми бідності, нерівноправ'я, тіньових сторін глобалізації [10]. Попри те, на думку аналітиків, обравши представника "нового світу", людину з-поза ватиканських мурів, з-поза європейського континенту, церква має плани суттєвого оновлення і ширшої глобалізації [11].

І на завершення варто навести слова Папи Івана Павла II, викладені в апостольському повчанні "Ecclesia in America": "Глобалізація породжує нові надії, але й ставить складні запитання".

Література

1. *Глобалізація* світу: зміни, наслідки, прогнози. Рекомендаційний бібліографічний покажчик. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kdpu-library.ucoz.ru/Librarydocument/Bibl_pokazchuku/globalizaciya.doc
2. *Компендіум* соціальної доктрини церкви. — К., 2008. — С. 26.
3. *Там* само. — С. 186.
4. *Мозговий Л. І.* Релігієзнавство: Навч. посіб. 2-ге вид./ Л. І. Мозговий, О. В. Бучма. — К.: Центр учбової л-ри, 2008. — 264 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.ws/19570411/religiyeznavstvo/suchasna_sotsialna_doktrina_katolitskoyi_tserkvi
5. *Компендіум* соціальної доктрини церкви. — К., 2008. — С. 197.
6. *Там* само. — С. 202.
7. *Бенедикт* XVI критикує глобальну фінансову системузате, що вона мало піклується про бідних. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.newsru.ua/world/12dec2008/papa123.html
8. *Бенедикт* XVI о кризисе. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://словодлятебя.рф/news/1828/
9. *"Глобализация* — на благо людям, но есть опасность..." — заявил Бенедикт XVI. — [Электронный ре-

сурс]. — Режим доступа: http://baznica.info/article/globalizatsiya-na-blago-lyudyam-no-est-opa
10. *Новый* Папа. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.inosmi.ru/world/20130318/207063323.html
11. *Наталка Кудрик*. Папа Римський Франциск: революційний вибір церкви. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gazetaukrainska.com/2011-05-12-09-49-32/67-2011-07-12-13-52-01/3412-2013-03-19-13-14-39.html

УДК 65.012-013

Н. І. НОВАЛЬСЬКА

ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ. І ДО ПОЧАТКУ XX СТ.

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 82—*85*

Досліджувати процес формування саме української управлінської думки до початку 90-х років XX ст. є складною проблемою, оскільки протягом тривалого часу управління не розглядалося як окрема наука, хоча потреба в ній увесь час посилювалася. Крім того, відсутність української державності протягом тривалого періоду змушує розглядати процес формування української управлінської думки як складову становлення та розвитку управління в Росії, Австро-Угорщині, Польщі, а з часом і СРСР.

Після реформи 1861 р. в центр уваги передової економічної думки було висунуто ряд важливих та актуальних питань, а саме: подолання відставання в економічному, соціальному, політичному розвитку від провідних капіталістичних держав Заходу, індустріалізація та впровадження досягнень технічного прогресу в усі галузі народного господарства, підвищення продуктивності сільськогосподарського та промислового виробництва, обмеження негативного впливу царської бюрократії на суспільно-економічне життя, подальший розвиток підприємницької ринкової економіки. З необхідністю вирішення цих питань пов'язаний інтенсивний розвиток загальної економічної теорії та управлінської думки в Україні [3].

До кінця XIX ст. промислове підприємництво в Україні стало достатньо міцним і спроможним розв'язувати складні проблеми господарського розвитку. У свою чергу, такий розвиток слугував живлющим середовищем для збагачення новими положеннями економічної теорії та управлінської думки. Управлінську проблематику досліджували українські історики, економісти, юристи та громадські діячі, педагоги. Здебільшого їх дослідження були зосередженні на історико-економічній і конкретно-прикладній проблематиці.

У період з другої половини XIX і до початку XX ст. найпомітніший внесок у розвиток управлінської думки зробили: М. І. Туган-Барановський (1865—1919), І. В. Вернадський (1821—1884), М. Х. Бунге (1823—1895), Є. Є. Слупський (1880—1946), М. Я. Яснопольський (1846—1937).

Михайло Іванович Туган-Барановський (21.01.1865, с. Соляниківці, тепер Куп'янського р-ну Харківської обл. — 22.01.1919) — державно-політичний діяч, економіст,

історик, політолог, академік УАН, один із найяскравіших представників ліберального руху в Україні. Влітку 1917 р. Туган-Барановський бере активну участь в українському громадському і державному житті. Недовгий час (вересень—грудень 1917 р.) був генеральним секретарем (міністром) фінансів, з жовтня — виконуючим обов'язки генерального секретаря торгівлі й промисловості УНР, але найбільше уваги присвятив кооперативним справам. Туган-Барановський відстоював створення власної української валюти, очолював Українське товариство економістів ради Українського центрального кооперативного комітету, брав участь у створенні УАН [2].

Туган-Барановський обґрунтував положення змішаної економіки та зробив значний внесок у розв'язання проблем державного регулювання економіки, а саме проблем ступеня централізації господарського ладу. Він наголошував, що надмірний централізм в управлінні несе небезпеку для свободи особистості, хоча окремі його елементи необхідні для майбутнього соціалістичного ладу. На його погляд, заради планомірності суспільного організму можна і потрібно змиритися з обмеженням свободи особистості.

Ослаблення елементів примусу, звільнення суспільної ініціативи Туган-Барановський пов'язував із широким розвитком місцевого самоврядування. Водночас мали набути широкого розвитку і вільні господарські організації на засадах трудової кооперації. Остання, на його думку, у промисловості приведе до виробничої асоціації, а в сільському господарстві — до трудових общин із досить складним внутрішнім кооперативним устроєм.

Іван Васильович Вернадський (07.06.1821, м. Київ — 08.04.1884, м. Санкт-Петербург, Росія) — вчений, економіст, публіцист, видавець, громадський діяч. Редагував періодичні видання "Экономический указатель" (1857—1858), "Указатель политико-экономический" (1859), "Указатель экономический, статистический и промышленный" (1860—1861), "Экономист" (1858—1865), "Биржевой указатель" (1877—1879) [5].

Одним із перших у світовій літературі розробив класифікацію напрямів економічної думки. Ще в 1849 р. він виділив в економічній науці два великих напрями — позитивний і негативний. До першого він відніс теорії і школи, представники яких вважали, що економічний розвиток вирішальною мірою залежить від активної діяльності держави. Другий напрям представляли ті теорії і школи, що спиралися на "природні закони" розвитку і заперечували необхідність втручання держави в економіку. У меркантилістів панував позитивний підхід, у фізіократів і класиків — негативний, а в так званих протекціоністів — компроміс між обома підходами. Класифікація Вернадським основних напрямів економічної теорії свого принципового значення не втратила і сьогодні, у тому числі для України [3].

Вчений вважав, що, незважаючи на меншу розвиненість Російської імперії порівняно з Великобританією, молода російська промисловість усе-таки зможе витримати конкуренцію з боку британської про-

мисловості, насамперед завдяки своїм структурним перевагам. Крім того, лише в умовах конкуренції можливе зростання продуктивності вітчизняної промисловості. На думку Вернадського, протекціоністські тарифи звільняють промисловця від тривожного суперництва", що тримає в напруженні його "моральні і розумові сили". І хоча високі тарифи дають змогу досягти певних політичних цілей — незалежності нації або на могутності — економічних цілей, поліпшення життя людей або досягнення особистої економічної свободи можна досягти лише при низьких тарифах і, відповідно, низьких цінах, тобто шляхом застосування політики вільної торгівлі, фритредерства.

Щоправда, Вернадський не цілком заперечував необхідність втручання уряду в економіку. Він вважав, що таке втручання не потрібне, коли ринки вже звільнилися від феодальної залежності і меркантилістських уявлень, але створення таких умов — справа уряду. Для Росії середини XIX ст. це означало насамперед скасування кріпосного права.

Таким чином, погляди Вернадського на економічну й управлінську роль держави необхідно розглядати з урахуванням конкретного хронологічного періоду й обстановки, в яких вони висловлювалися.

Микола Християнович Бунге (11.11.1823, м. Київ — 03.06.1895, м. Царське Село, Росія) — економіст, статистик, фінансист, педагогічний, державний і громадський діяч, академік Імператорської Санкт-Петербурзької Академії наук, міністр фінансів Росії, ректор Київського університету (1859—1862, 1871—1875, 1878—1880). М. Бунге вивчав не лише науково-теоретичні питання економіки, а й звертався до гострих соціально-економічних проблем Росії, зокрема, надрукував низку статей, присвячених очікуваній селянській реформі. Учений також приділяв увагу розвиткові грошового обігу, запобіганню грошового знецінення ("Про відновлення металічного обігу в Росії", 1877; "Про відновлення постійної грошової одиниці в Росії", 1878) [5].

М. Бунге наголошував на необхідності розвитку промисловості через активне будівництво залізниць, упровадження протекціоністської політики, зміцнення кредитних установ, введення прогресивного оподаткування та іпотеки для заможних селян. Значним був його внесок у реформування фінансової системи країни, заснування дворянського і так званого селянського земельного банків. Хвиля страйків, яка охопила країну, змусила М. Бунге підтримати заснування фабричної інспекції.

Як економіст, М. Бунге значною мірою формувався під впливом Мальтуса і Мілля. Головним регулятором економіки він вважав попит і пропозицію. Як учений-теоретик, професор М. Бунге припускав незначне втручання держави в економіку, нерідко забуваючи про це у своїй практичній діяльності. На його думку, прогрес розвитку держави залежить від капіталістичного способу виробництва, що уможливлює вільний розвиток суспільства [5].

Професор М. Х. Бунге дотримувався ліберально-буржуазних поглядів, спираючись на досвід передових західних європейських країн і

США. Він визнавав, що провідними факторами в економічному житті та кращими способами досягнення економічного добробуту народу є свобода господарювання, конкуренція, попит та пропозиція. Для регулювання ефективної взаємодії держави та підприємництва і підтримки цього процесу він пропонував "видання законів, які можна застосовувати з урахуванням стану сучасного розвитку господарства" [4].

Наукову, викладацьку та практичну діяльність М. Бунге було високо відзначено громадськістю. Він був обраний почесним членом Петербурзького, Новоросійського, Київського університетів, кількох наукових товариств та Академії наук.

Євген Євгенович Слупський (07.04.1880, Ярославська губернія, Росія — 1948) — український економіст і математик. Його можна вважати засновником математичного моделювання економічних та управлінських процесів, а також праксеології. Дослідження праксеологічних засад економіки стало поштовхом для розвитку теорії систем та широкому застосуванню системного та ситуаційного підходів у сучасному менеджменті [1].

Отже, до початку XX ст. українська економічна та управлінська думка були взаємозалежними та розвивалися у загальносвітовому контексті. Наприкінці XIX — на початку XX ст. в українській економічній літературі розглядається ряд важливих питань щодо державного регулювання економіки в умовах ринкових відносин, взаємодії державного централізму і самоврядування місцевих господарських органів, поєднання планових і ринкових основ в управлінні народним господарством. Слід зазначити, що українські вчені дорадянської доби не лише вивчали світовий досвід, а й розвивали економічну та управлінську думку з урахуванням соціально-економічних особливостей розвитку України. Їхні розробки стали не лише надбанням світової управлінської думки, а й створили основу української національної школи управління.

Література

1. *Дідковська Л. Г., Гордієнко П. Л.* Історія вчень менеджменту: Навч. посіб. — К.: Алерта, 2008. — 477 с.
2. *Довідник* з історії України. — К.: Генеза, 2001.
3. *Кредисов А. І.* Історія вчень менеджменту: Підруч. для вищ. навч. закл. — К.: Знання України, 2001. — 300 с.
4. *Маршев В. И.* История управленческой мысли: Учебник. — М.: Инфра-М, 2005. — 731 с.
5. *Народжені* Україною. Меморіальний альманах. У 2-х т. — К.: ЄВРО ІМІДЖ, 2002. — Т. 1; Т 2.

УДК 321.74 (477)

Н. П. ПАРШИНА

ГЕОПОЛІТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 86—89

Україна як держава постала в 1991 р., не маючи сформованої спільної ідентичності громадян, що є необхідною умовою стабільності держави та її стійкого розвитку.

Система соціальних ідентичностей громадян України та перспектива зміцнення в суспільстві спільних ідентифікаційних засад перебувають під комплексним впливом насамперед таких чинників, як становлення незалежної держави та автономізація українського суспільства від зовнішніх центрів як самостійного суб'єкта міжнародних відносин; дії державних та інших соціальних інституцій, що позначаються на суспільстві та окремих його прошарках; особливості етнокультурних та етнополітичних процесів, що пришвидшилися наприкінці 1980-х років і тривають досі; дії на Україну глобальних (інформаційно-культурних, геополітичних, економічних) процесів; інерція суспільно-політичних процесів та специфічних соціальних відносин, основу яких було закладено в попередні історичні епохи.

Однією з актуальних проблем сучасної України виступає геополітична ідентифікація населення, диференціація за геополітичними орієнтаціями, ставленням до перспектив об'єднання східнослов'янських держав, вступу в ЄС і НАТО. Різне ставлення до цих проблем населення регіонів України та політичної еліти створює перешкоди до формування національно-державної ідентичності, спільної громадянської ідентичності українських громадян та формує загрози національній безпеці.

Проблеми політичної ідентичності в сучасному світі, її теоретичні та прикладні аспекти викладені в працях зарубіжних учених: Б. Андерсона, П. Бергера, І. Валлерстайна, Е. Геллнера, Е. Еріксона, У. Коннора, В. Лапкіна, Т. Лукмана, П. Панова, О. Попової, Х. Росалеса, І. Семененко, Дж. Серлі, Е. Сміта, Ю. Хабермаса, С. Хантінгтона, Е. Хобсбаума. Не так давно політична ідентичність почала активно вивчатися вітчизняними вченими. Істотний внесок в осмислення процесів політичної ідентифікації, значення політичної ідентичності для формування загальнонаціональної, громадянської ідентичності в Україну зробили вчені О. Антонюк, О. Картунов, І. Кресіна, І. Курас, Л. Нагорна, М. Обушний, І. Оніщенко, Г. Палій, Б. Попов, В. Ребкало, С. Римаренко, Ю. Римаренко, В. Степаненко, М. Степико та ін. [1].

Таким чином, в українській політичній науці на сьогодні накопичено достатньо досвіду і знань із до-

слідження політичної ідентичності. Водночас потрібно зазначити, що багато актуальних проблем політичної ідентичності ще не знайшли належної уваги серед українських дослідників, наприклад, заслуговує на увагу аналіз геополітичної ідентичності населення України та її вплив на формування спільної національно-державної ідентичності.

З позицій сучасної геополітики, українську геостратегію характеризують дві головні парадигми: євразійська та євроатлантична, що зумовлено специфікою геополітичного поля України, її належністю водночас до двох регіонів — Євразії та Європи. Майже два десятиліття Україна стоїть перед вибором, якому вектору інтеграції надати перевагу — східному чи західному. Певний час у зовнішній політиці держави сповідувалася доктрина "багатовекторності", яка допомагала правлячій еліті уникати однозначного вибору того чи іншого вектора. Останніми роками у реальній зовнішньополітичній практиці Української держави, а також у цінностях, що декларувалися керівництвом країни, переважали західні орієнтири. Проте громадською думкою цей геополітичний вибір не сприймався так однозначно, як тією частиною політичної еліти, яка в цей час перебувала при владі.

На геополітичну ідентичність населення України впливає низка внутрішніх і зовнішніх факторів. Найзначущішими серед них є:

- регіональні соціально-культурні відмінності, які активно політизуються в період виборчих кампаній;
- відсутність єдиних геополітичних орієнтирів у середовищі політичної еліти;
- вплив глобальних інформаційно-культурних, геополітичних та економічних інститутів;
- зацікавленість суб'єктів міжнародної політики у збереженні різних геополітичних орієнтирів населення України та ін.

Одним з головних факторів відмінностей геополітичної ідентифікації населення України, на нашу думку, є регіональні соціокультурні відмінності та їх політизація.

Зазвичай два важливих регіональних центри України — Донбас і Галичина — уособлюють Схід та Захід України. Кожен з цих регіонів характеризується своєрідним геополітичним розташуванням, особливим історико-політичним досвідом і соціокультурною своєрідністю.

На думку української дослідниці Г. Палій, регіональний чинник за впливом на специфіку ідентичності громадян є одним із ключових, особливо для населення певних регіонів держави. Поряд з етнічною та національною ідентичностями регіональна належність може виступати як самодостатня та навіть як головна складова ідентичності, у значної частини громадян України спостерігається стійка самоідентифікація передусім із конкретним регіоном, випереджаючи за значенням інші типи ідентичності [2, *82*].

Регіональна ідентичність перетворилася в Україні не лише на вагомий конструкт суспільної свідомості, а й на дієвий чинник впливу на всю сферу територіально-географічного, соціально-економічного й етнокуль-

турного буття, вона є значущим фактором геополітичної орієнтації населення регіону.

Результати соціологічних досліджень самоідентифікації громадян України в координатах загальнонаціонального середовища і простору (як територіального, так і соціально-культурного) свідчать про наявність відчутних відмінностей геополітичної ідентифікації жителів різних регіонів країни. Наприклад, дослідження Центру О. Розумкова показують, що:

- жителі Заходу України вважають однаково близькими до себе як жителів Польщі, так і жителів Донбасу;
- жителі Центру — вважають більш близькими жителів Росії, ніж Буковини, Галичини та Закарпаття;
- жителі Півдня — більш близькими жителів Росії, ніж Слобожанщини, Києва і всього Центрального регіону, а жителів Росії і Білорусі — більш близькими, ніж Волині, Закарпаття, Буковини та Галичини;
- жителі Сходу — більш близькими жителів Росії, ніж Криму, всього Південного регіону та Києва, а жителів Росії і Білорусі — більш близькими, ніж жителів Буковини, Закарпаття, Волині та Галичини [3, *12*].

Таким чином, можна припустити, що жителі Заходу країни ідентифікують себе з жителями всієї України, але дещо менше — з жителями Донбасу; жителі Центру — з жителями всієї України, за винятком жителів Західного регіону, яких вони вважають менш близькими, ніж жителів Росії; жителі Півдня і Сходу — вважають менш близькими до себе жителів решти України, ніж жителів Росії.

Такій ідентифікації в цілому відповідає і територіально-просторова ідентичність жителів регіонів України: у жителів Заходу переважає загальноукраїнська та локальна ідентичність; у жителів Центру, Півдня і Сходу — виразно домінує локальна.

Наслідком наведених особливостей соціально-культурної ідентифікації є різні геокультурні орієнтації жителів різних регіонів України, які, у свою чергу, поряд з іншими чинниками, зумовлюють їх відповідні геополітичні уявлення та орієнтації [3, *13*]. Так, якщо серед жителів Заходу домінує думка, що вони особисто виграють від вступу України до ЄС (44 %, програють — лише 6,3 %), то відносна більшість (37,2 %) жителів Центру та більшість жителів Півдня (60,9 %) і Сходу (66,2 %) вважають, що вони особисто виграють від вступу України до ЄЕП. Зрозуміло, що на ці настрої впливає не лише культурна близькість Заходу до Польщі, інших регіонів — до Росії. Існують, наприклад, суто економічні чинники — від переважних напрямів зовнішньої трудової міграції до залежності підприємств індустріалізованого Сходу та Півдня від постачань з Росії (насамперед, енергоносіїв).

Відмінність між Заходом України та рештою регіонів проявляється у питанні щодо ставлення до НАТО. Так, на Заході країни 49 % жителів вважають НАТО насамперед оборонним союзом (26 %) або миротворчою організацією (23 %);

натомість, у решті регіонів домінує думка про НАТО як про агресивний воєнний блок (у Центрі — 46,8 %, на Півдні — 59,3 %, на Сході — 58,8 % опитаних).

Відповідно на Заході відносна більшість (41 %) громадян підтримують або скоріше підтримують інтеграцію України до Альянсу з перспективою членства; жителі решти регіонів демонструють протилежну позицію: беззастережно проти інтеграції України і НАТО виступають 53 % жителів Центру, 57,3 % — Півдня, 70,7 % — Сходу.

Одним із головних чинників такої розбіжності є відсутність державної політики, спрямованої на формування спільної ідентичності громадян країни відносно її геополітичних орієнтирів та, відповідно, на необхідність опрацювання концепції такої політики.

Геополітичні відмінності вкорінені на рівні стереотипів масової свідомості, долати такі стереотипи дуже важко. Політизація регіональних відмінностей у період фактично безперервних виборчих кампаній та певні зовнішні впливи довершили справу — нині дедалі частіше йдеться про міжрегіональний розкол в Україні. Суперечливість геополітичних орієнтацій жителів окремих регіонів почала відчутно впливати не лише на внутрішню ситуацію в Україні, а й на її міжнародні позиції [4, *127*]. Тому феномен геополітичної ідентичності населення в Україні заслуговує на серйозну дослідницьку увагу.

Політична роль геополітичної ідентичності регіонів визначається тим, що процес формування суверенної, авторитетної у світі держави із недавніх периферій кількох держав остаточно ще не завершений. Отже, в разі недостатньої дієздатності загальнодержавних інститутів існує гіпотетична можливість розвитку регіоналізму за деструктивним сценарієм.

Література

1. *Пашина Н.* Концепт політичної ідентичності в українській політичній науці // Політ. менеджмент: наук. журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. — 2012. — № 4—5. — С. 180—190.
2. *Палій Г. О.* Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.05 — Етнополітологія та етнодержавознавство. — К., 2005. — С. 82
3. *Спільна* ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення // Нац. безпека і оборона: Український центр екон. і політ. досліджень ім. О. Розумкова, 2006. — № 7 (79). — С.12.
4. *Пашина Н. П.* Регіональна політична ідентичність в Україні: фактори і особливості // Політологічні записки: Зб. наук. праць. Вип. 1 (5). — Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. — С. 125—135.

УДК 316.75: 124.4

О. Б. РАДЧЕНКО

САМОЛЕГІТИМАЦІЯ І СУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК УМОВИ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 90—92

Усвідомлення і визнання власної цінності на індивідуальному і колективному рівнях як повноцінних суб'єктів є умовою формування, впровадження та захисту стратегічних позицій у різних сферах життя, зокрема стосовно геополітичної безпеки держави. Питання національної ідентичності як основи сучасної української колективної суб'єктності перебуває на етапі трансформації відповідно до викликів сьогодення. Тобто "Ми-почуття", сформоване нашими предками, є основою утвердження національної ідентичності українців для нормального, щасливого майбуття наших сучасників і нащадків.

Національна суб'єктна ідентичність виявляється у самолегітимації як визнанні себе джерелом, основою власної буттєвості, істинності, сакральності. Т. Шевченко подає образ власної країни як своєї хати, де своя правда, сила, воля. Звідси — і власна відповідальність за включеність у буттєвість чи відмову від неї. Така відмова дає простір для мінімального існування (вижити будь-якою ціною) у системі чужої буттєвості, яка є паразитарною щодо "підданих" і зазвичай призводить до знищення (фізичного, духовного) останніх. Проте вона антибуттєва, адже йдеться про стратегічні втрати власного простору, часу, ресурсів, життя тощо.

Однією з ключових проблем українського сьогодення є формальність, симулякрійність. Легше здолати ворога, хворобу, якщо вони явно проявляються. Важче — коли вони маскуються. Роки незалежної України виявили формальну українську перемогу. Проте страх бути собою, страх українськості спричиняє рецидиви, що яскраво продемонструвала й українська влада. Справжня вільна Україна потребує якісної зміни, встановлення власної волі народу як основи буттєвості нації і кожного українця зокрема. Новітні українські реалії потребують сутнісного оновлення — інтелектуального, фізичного, психічного, духовного — визнання цінності українців як життєвої міжкультурної складової сучасного світу.

Тема єдності багатоманіття на основі якісного діалогу має і науковий відгук. Б. Гаврилишин у книзі "До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доповідь Римському клубові" на основі порівняння "стану націй-держав" подає бачення перспектив розвитку України. Основними дороговказами в майбутнє Украї-

ни до “бажаної нормальної держави” мають бути, зокрема: 1) у політичній сфері — цінність людини, суспільства (“справжня демократія”), що підтримується належним виборчим правом, справедливим судочинством, розмежуванням бізнесу і політики; 2) в економічній сфері — конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках, наукоємна (замість енерго- і ресурсоємної) структура економіки, високий темп інновацій, вільний ринок, професійне управління підприємствами, швидке зростання ВВП, низька інфляція, матеріальний добробут населення, малий відсоток безробіття; 3) у соціальній сфері — високий рівень науки, освіти, нормальний стан здоров’я населення, достатні зарплати і пенсії, можливість працювати у пенсійному віці; де основне — соціальна справедливість та утвердження соціально-економічної бази суспільства (згідно з теорією соціальної стратифікації основу життєвого суспільства має становити переважаюча “середня” соціальна складова населення, з мінімальним відсотком дуже багатих і дуже бідних); 4) в екологічній сфері — перехід на модель сталого розвитку [1, *240—241*].

Основною передумовою досягнення Україною стану “нормальної” держави є, на думку Б. Гаврилишина, формування суб’єктної, справді української і проукраїнської еліти в усіх гілках і на всіх рівнях влади. Це люди професійні і патріотичні. Їх свідомість включає об’єктивне відчуття й розуміння власної української цінності на основі самолегітимації [2, *240—241*], а не пострадянської меншовартості (з архетипами “вічного учня”, “тотожності влади й істини”, “домінування уречевленого над процесуальним” та ін. [3, *167—206*]). Еліта як інтелектуальна організовуюча і спрямовуюча частина українського суспільства працює над стратегічним формуванням здорової позитивної ціннісної ідентичності. Важливим у цьому є врахування минулого і теперішнього для життєвості, буттєвості власної нації у суб’єкт-суб’єктній взаємодії з іншими націями як основи геополітики.

Колективна відповідальність за минуле як вкоріненість у нього переходить у колективну відповідальність за життєве майбутнє. Досвід поразки переоцінюється, перетворюється у прощення, зняття звинувачень, нівеляції колективного комплексу переможеного. Натомість основою нової ціннісної стратегії успішної життєвої української стратегії постає усвідомлення і прийняття сили, тобто усього цінного досвіду минулого, у тому числі й того, за що віддали життя наші предки. Прийняття і примноження сили їх перемог у поразках і, насамперед, перемог у перемогах. Формування нормальної ціннісної ієрархії є шляхом, за А. Маслоу, до стану внутрішнього відчуття раю [4, *192*]. При цьому буття прирівнюється до становлення, тобто вибір правильного шляху, і прямування ним — це наше майбутнє у теперішньому.

Отже, основою української геополітичної безпеки є самолегітимація і суб’єктність, які дають можливість визначити здорову, адекватну стратегію нашого суспільства на основі поваги до себе та до інших відповід-

них відгуків на різні виклики сьогодення з позиції власної цінності та прагнення до буттєвості.

Література

1. *Гаврилишин Б.* До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доповідь Римському клубові. — К.: ПУЛЬСАРИ, 2009. — 248 с.
2. *Дичковська Г. О.* Україна сакральна: ідеологія українського буття // Гілея: наук. вісник / Голов. ред. В. М. Вашкевич. — К., 2008. — Вип. 14. — С. 205—212.
3. *Донченко О., Романенко Ю.* Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія. — К.: Либідь, 2001. — 334 с.
4. *Маслоу А.* Психология бытия. — М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 1997. — 304 с.

УДК 81’272=161.2

К. М. СОКОЛОВСЬКА

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 93—99

Багатовікова мрія українського народу про державність втілилась у реальність тільки наприкінці XX ст. Здобувши незалежність, народ України у надзвичайно нелегких економічних умовах розбудовує свою державу, яку визнало світове співтовариство. Одним з найважливіших животворящих чинників держави, як відомо, є мова — невід’ємна складова культури народу, вікові традиції якої зараз розвиваються та примножуються.

Українська мова — найдавніша та найяскравіша мова слов’янського світу, пережила останнім часом достатньо швидкий процес оновлення, очищення від впливу російських норм. Лексично багата, граматично упорядкована, з розвиненою системою стилів, невичерпними і різноманітними засобами, науково обґрунтованим правописом — сучасна українська літературна мова заслуговує на те, щоб стати не тільки державною мовою, а й знаряддям духовного і патріотичного виховання нової генерації українців.

У добу національного відродження в Україні зростає суспільне значення української мови — основної ознаки нації, держави. Останнім часом підвищився інтерес не тільки істориків та мовознавців, а й широких кіл громадськості до проблем функцій української мови в суспільстві, її походження, співвідношення з іншими мовами. Мову Олесь Гончар образно називав “пам’яттю поколінь”, адже численні покоління розвивають її, удосконалюють власним життєвим досвідом, пристосовують до нового менталітету, до природного оточення [1].

Історія становлення й формування української мови тривала тисячоліття і була складною та багатостраждальною. Відомі українські і слов’янські мовознавці у своїх дослідженнях стверджували, що саме давня Україна була епіцентром поширення слов’янських мов, а найдавнішим серед східнослов’янських діалектів був саме український. Основні елементи української мови, як би тоді її не називали, були започаткованими ще в добу виникнення латинської мови. У V—VII ст. н. е. вона вже окреслила сучасні обриси, про що свідчать стародавні пам’ятки та зіставлення з іншими слов’янськими мовами, наприклад, сербо-хорватською.

Переселенці з давньої України поширювали елементи своєї мови серед слов’янських племен, які осе-

лилися на теренах сучасної Югославії. Ще до створення Київської Русі українська мова охопила великі простори Центрально-Східної Європи.

За часів Антії — України (III—VIII ст. н. е) великого розквіту набула українська писемність: "велесовиця", "буквиця", "Іванове письмо".

Основою нової державної мови був київський діалект — розмовна мова киян, що виникла шляхом тісного переплетіння мови — діалекту полян, засновників Києва, з мовами східних племен. На основі розмовної мови киян виникла і писемна літературна мова Київської Русі, що слугувала потребам держави і церкви. Після прийняття християнства (988 р.) книжною мовою стала староболгарська (церковнослов'янська) мова, яка прийшла на Русь разом з культовими книжками. Створили її брати-місіонери, провідники православ'я Кирило та Мефодій на основі західноболгарської (македонської говірки міста Солуня).

Близько 863 р. вони переклали грецькі церковні книжки рідною їм говіркою, і згодом ця мова в Болгарії поширилась як літературна. Кирило створив слов'янську абетку (кирилицю), пристосувавши грецькі літери до звукового складу рідної мови. Кирилиця лежить в основі і нашого сучасного алфавіту. Деякі вчені вважають, що при створенні нашого письма використовувалося і глаголиця — абетка Київської Русі дохристиянського періоду. Отже, в Київській Русі паралельно розвивалися дві книжні мови: давньоруська, яка була багатою лексично і досконалою синтаксично, і церковнослов'янська. Давньоруською мовою писали ділові папери, робили різні записи на дощечках і берестовій корі, нею проголошували промови на народних вічах, князівських радах, складали уснопоетичні твори, користувалися в щоденному житті [2].

Староболгарська книжна мова була досить близькою до давньоруської, тому наші предки непогано її розуміли. Використовували її не лише у перекладах церковних книг, а й у світській літературі (літописах, повчаннях, "життіях святих", художніх творах), а також у школах, монастирях тощо. Але, як свідчить Іпатіївський літопис, народне поняття "Україна" існувало паралельно з назвою "Київська Русь", а поряд з церковнослов'янською мовою, незрозумілою для широких мас, існувало живе народне мовлення.

Після розпаду Київської Русі і давньоруської мови українська мова формується протягом багатьох століть, одночасно з формуванням трьох народів — російського, українського і білоруського. У цей самий час на основі розмовної мови народу формується писемно-літературна мова, яка дістала назву давньоукраїнської. В основі своїй вона церковнослов'янська, але в її тексти дедалі більше входили лексика, словосполучення, граматичні форми живої мови народних мас. Такою мовою надруковано "Апостол" (XVI ст.), "Євангеліє" (1556—1561 рр.), написано світські твори ("Слово про збурення пекла"), сатиричні інтермедії та гумористичні твори. Використовувалась ця мова й у діловодстві, про що свідчать грамоти XIV—XVI ст. — Литовський статут (1529, 1566, 1588 рр.), доку-

менти канцелярії гетьманів, архіви багатьох міст України.

У різних місцевостях України у розмовній мові народу були свої відмінності — в лексиці, вимовленні слів, уживанні граматичних форм, побудові речень тощо. Так, сформувалися діалекти: північний, південно-західний, південно-східний. Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. на живому народному ґрунті (на основі полтавсько-київського говору) виникла книжна літературна мова. Зачинателем нової мови був І. П. Котляревський — автор перших великих художніх творів українською мовою. Він перший використав народнорозмовні багатства полтавських говорів і фольклору, за ним виступили поети П. Гулак-Артемовський, Є. Гребінка, Л. Боровиковський, прозаїк Г. Квітка-Основ'яненко, М. Вовчок та ін.

Завершив становлення розмовної мови та започаткував нову українську літературну мову поет Т. Шевченко, який уперше яскраво розкрив красу і силу рідної мови, підніс її на високий рівень суспільно-мовної і словесно-художньої культури, заклав підвалини для розвитку наукового, публіцистичного та інших стилів літературної мови. У мові творів Т. Шевченка знайшли глибоке відображення і народні сподівання, і народнопоетична творчість [3]. Як наголошував поет:

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого,
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!

Традиції Т. Шевченка у розвитку української літературної мови як патріотичні демократичні інтернаціональні традиції українського генія продовжили у своїх творах І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, Ю. Федькович, І. Франко, Л. Українка та інші митці слова.

Однак на шляху до національного піднесення і культурного розвитку України протягом віків стояли гнобителі українського народу. Після розпаду Київської Русі аж до нашого часу не було держави, яка б поширювала й утверджувала українську мову на теренах України. Близько 700 років Україну було розчленовано між різними державами. Закарпатська Русь до середини нашого століття входила до складу Угорщини. Галичину і частину Волині загарбала Польща і панувала тут аж до 1939 р. На решті українських земель панувала тоді Литва, відтіснивши з них татаро-монголів. Потім ці землі перейшли під владу Польщі, а пізніше — Росії. Протягом віків на перешкоді вільного розвитку України та її мови стояла політика денаціоналізації, яку проводили польська шляхта, литовські князі, німецькі та угорські завойовники. Вони знищували школи, храми, друкарні, переслідували патріотів, громадських діячів, цвіт української інтелігенції.

Особливо нищівною була на Східній Україні політика російського царату, представники якого повели жорстокий наступ на козацькі вольниці, на політичні, національні, економічні свободи. Так, у 1775 р. розігнали Запорозьку Січ та закрили українські школи при полкових козацьких канцеляріях. А в 1720 р. Петро I видав указ про заборону книгодрукування українською мо-

вою та вилучення з церковних книг українських текстів; за його наказом були закриті Київська та Чернігівська друкарні, суворо заборонено вживати саму назву "Україна", замінивши її на "Малоросію". Знищенням Запорозької Січі та козацтва, перетворенням селян на кріпаків, запровадженням російських шкіл в Україні за царювання Катерини II російські царі намагалися придушити волелюбні прагнення українського народу, зруйнувати його мову та культуру [4].

Розвиток української мови, художньої літератури можна поділити на періоди та етапи: література старої доби пройшла шлях від перекладної (богослужбових книг, апокрифів, повістей) до оригінальної літератури (проповідей, житійних сказань, літописів, дружинного епосу).

Найдавнішою писемною пам'яткою є Біблія. Точніше, перша її частина — Вітхий заповіт, написаний староєврейською мовою і створюваний протягом багатьох віків до нової ери. Друга частина Біблії — Новий заповіт належить уже до перших віків нової ери.

Біблія — це своєрідний звід знань давньоєврейського народу. До неї увійшли міфи, легенди, пісні, притчі, прислів'я... Вона поклала початок більшості літературних жанрів. Євреї, а за ними й усі християни, визнали Біблію священною книгою, і все, що містилося в ній, одержало характер чи статус релігійного канону, оскільки Біблія увібрала в себе історичний досвід, події і традиції древнього народу. Це, по суті, була перша енциклопедія людства, і вплив її на наступні покоління величезний.

Переклади Біблії на національні мови стали звичайним явищем. Молоді народи Європи виявляли в цих перекладах силу і гнучкість своєї мови, збагачували свій словниковий запас, створювали літературну мову. Усе це сприяло росту національної самосвідомості, поширенню книгодрукування, грамотності [5].

З перекладом Біблії пов'язані виникнення і розвиток слов'янської писемності. Творцем удосконаленої слов'янської абетки були Кирило (827—869 рр.) і Мефодій (815—885 рр.), рідні брати з м. Солоні (Македонія). Це слов'янське місто тоді було під візантійським управлінням, де їхній батько обіймав високі посади. Отож рідною мовою генеральських дітей була слов'янська [6].

З прийняттям християнства в 988 р. Київську Русь заполонили грецькі та болгарські книги. Адже писемність мусила задовольняти потреби церкви і держави, які тісно переплітались. Водночас грамотність швидко поширювалась і на широкі верстви населення.

Перша книга, яка до нас дійшла, Остромирове Євангеліє (1056—1057 рр.), її переписувач — диякон Григорій. Але біблейські книги вже не задовольняли потреб допитливих читачів. Так виникли Апокрифи — біблійні твори, що через якісь причини були вилучені з церковного вжитку.

Історики літератури зараховують письменників до так званих установ вищої школи, які дбали про красу вислову, використовували поетичні образи, красномовство; нижчої школи — писали просто і ясно, дбаючи про зміст.

Дуже цінною пам'яткою старо-українського письменства є "Повчання Володимира Мономаха дітям", де подається образ діяльної, працьовитої, допитливої людини. Саме таким він хотів бачити свого наступника. Автор закликає синів учитися, як учився їхній дід Всеволод, який вільно володів п'ятьма мовами.

Древньоруське літописання — явище унікальне. "Повість временних літ" — один з найдавніших літописів, що розповідає про історичне минуле нашого народу. Створено літопис на межі XI—XII ст. Це не лише найцінніше джерело з історії Київської Русі, а й видатний твір літератури. У ньому яскраво змальовані події сивої давнини, передано поетичні легенди й перекази нашого народу, розгорнуто живі картини минулого — від заснування Києва аж до часів Володимира Мономаха. Твір має величезне патріотичне, виховне значення. Тут Нестор-літописець об'єднує в одній особі таланти історика, філософа і письменника.

Вершиною культури тих часів, однією із найвидатніших подій в історії Київської Русі стало "Слово о полку Ігоревім". Навіть коли б нічого не збереглося після нашестя татар, коли б начисто щезли всі історичні свідчення, архітектурні пам'ятки, книги, зшитки, а залишилось лише "Слово", вже тільки з нього ми змогли б судити про небачений розквіт духовного життя Київської Русі. Це великий твір, який увібрав у себе думки і почуття, надії і тривоги, радості та печалі народу, і ми пишаємось тим, що "Слово о полку Ігоревім" писалося на нашій землі й започаткувало унікальні літературні традиції.

Петро Могила, архімандрит Печерського монастиря у 1644—1645 рр., активно листувався із сановниками Ватикану. Могила висловлював у своїх листах до Папи Римського принципи, завдяки яким можна було б подолати віросповідні труднощі, стати на шлях діалогу християнських церков.

"Требник" та "Катехізис", видані у Києві під керівництвом Петра Могили, стали зразками текстів, що засвідчували європейську орієнтацію української церкви. Ці книги мали вирішальний вплив на духовну історію України.

Видатний діяч української церкви розумів, що ідею державності неможливо реалізувати без самостійності. Всупереч рішенню світської влади, уособленої гетьманом Богданом Хмельницьким і козацькою старшиною, Петро Могила відмовився присягати російському царю.

Українські ієрархи розцінили вчинок митрополита як духовний заповіт. Майже тридцять років митрополичий престол у Києві очолювали послідовники Могили, утримуючи незалежність українського церковного престолу.

Видатними просвітителями були професори Києво-Могилянської академії: Ф. Прокопович, С. Яворський, М. Козачинський, Г. Кониський. У 1734 р. в академії навчався М. Ломоносов. Вихованцями академії були Є. Славинецький, С. Полоцький, Г. Сковорода, гетьман України І. Самойлович. У XVII ст. філіали академії діяли у Вінниці, Гощі, Кременці, за її зразком були створені колегії у Чернігові (1701 р.), Харкові (1726 р.). У XVIII ст. досвід

Києво-Могилянської академії широко використовувався при організації середніх і вищих навчальних закладів Росії. Вихованці академії зробили значний внесок у розвиток освіти також у Білорусі та Молдові.

Академія діяла до 1817 р. Історичне значення Києво-Могилянської академії полягає в тому, що вона була значним освітнім і науковим центром України, сприяла пожвавленню культурного життя та зміцненню міжнародних зв'язків.

Про Києво-Могилянську академію сьогодні розповідає президент Національного університету "Києво-Могилянська академія" В'ячеслав Брюховецький: "Я щасливий з того, що вдалося відродити й утвердити Києво-Могилянську академію. Мені не соромно прозвітуватися про те, що я зі своїми однодумцями не прогаяв час даремно, а зробив конкретну справу. Задум був створити на принципово нових засадах вищий навчальний заклад, який став би престижним, який би вирощував справжню національну еліту, котрої нам так бракує. Я вчасно збагнув: визначним політиком не стану, а виростити майбутніх блискучих політиків, економістів, гуманітаріїв нового покоління — ось першочергове завдання. Так постала Києво-Могилянська академія, вона вже є, вона буде" [7].

У наші часи вченими переконливо доведено, що українська поезія XVI—XVIII ст. аж ніяк не була схоластичною, більше того — це був живий нерв складного, важкого, повного трагічних катаклізмів політичного життя українського народу, оскільки саме поезія активно й вчасно реагувала на актуальні події визвольної боротьби нашого народу, що простяглась у віках і була значною мірою показником стану суспільної думки тієї чи іншої доби.

Явище літописання часу XVII—XVIII ст. називають "козацьким", тобто воно є витвором Козацької держави, що почала встановлюватися на початку XVII ст. і протривала до знищення інституту гетьманства, розорення Запорозької Січі й перетворення України в провінцію кількох держав — Росії та Польщі, а після розділів Польщі — Австрії.

Наприкінці XVIII ст. прийшла доба національного відродження, доба перемоги українського живого слова. Неперевершеною у цьому аспекті є "Енеїда" (1798 р.) Івана Котляревського та його комедії "Наталка Полтавка", "Москаль-чарівник". Його послідовниками були П. Гулак-Артемовський, Є. Гребінка, В. Гоголь (батько М. Гоголя).

У першій половині XIX ст. втілила національний дух геніальна постать Тараса Шевченка. До свого "Кобзаря" він прийшов через класицизм, сентименталізм і романтизм. Його перша збірка "Кобзар" критиками одразу була названа геніальною, вона відкрила життя народу. Його балади, історичні поеми, вірші, "Думи", драма "Назар Стодоля" мають найбільшу вагу й для сучасного українського національного життя в умовах незалежності, і не тільки для нашої держави. В українській поезії після Т. Шевченка з'явилось багато імен: П. Куліш, Я. Щоголів, П. Чубинський (автор слів гімну "Ще не вмерла України ні слава, ні воля"), В. Кулик, Л. Глібов, С. Руданський. З драматургів потрібно згадати

М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого. Але варто зауважити, що в XIX ст. найвидатнішими літературними зірками, крім Шевченка, були Іван Франко та Леся Українка. Іван Франко — геніальний письменник, учений, який виступав в усіх літературних жанрах, підніс українську поезію до нових вершин, новатором він був і в прозі.

Протягом історичного шляху становлення української нації не раз українську мову проголошували вмерлою, але вона виживала завдяки тому, що була не лише формою, а й Буттям нації, формувала світовідчуття та світорозуміння, філософію, культуру, мистецтво, менталітет. Подальший розвиток нації неможливий без його мови — як складової духовної культури, тому важливим кроком у розбудові української державності на сучасному етапі має бути відродження справжніх духовних цінностей, притаманних прадавнім українцям.

Література

1. *Гончар О.* Вибрані твори. — К., 2007.
2. *Огієнко І.* Українська культура. — К.,1918.
3. *Шевченко Т.* Кобзар. — К., 1992.
4. *Історія* козацтва. Мала енциклопедія. — К., 2006.
5. *Антонович Д.* Українська культура. — К., 1993.
6. *Могила П.* Переклади требників // Матеріали КДА. — Фонд 5. — Сп. 67.
7. *Брюховецький В.* Києво-Могилянська академія. Шляхи становлення. — К., 1995.

УДК

В. В. ШУСТЬ

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 100 —102

Очевидно, що глобалізаційні процеси, які набули планетарного масштабу, зумовлюють істотні зміни не тільки в економічній, політичній або правовій сферах життя українського суспільства. Вони безпосереднім чином позначаються на тих процесах, які відбуваються у сфері культури, в таких її галузях, як мистецтво, наука, освіта, виховання. Більше того, є вагомі підстави стверджувати, що стрімке поглиблення кризи культури, втягування в зону дії глобалізації країн так званого "третього" і "четвертого" світу, до яких відносять і Україну, являє собою прямий наслідок глобалізації, здійснюваної за певним проектом країнами — членами "глобального клубу".

Ряд дослідників підіймали питання про соціокультурні наслідки глобалізації, про трансформації, які відбуваються в базових цінностях суспільств, які роблять перехід від індустріальної стадії розвитку до постіндустріальної, а від неї до інформаційної; про нарощування процесу культурної експансії; про небезпеки, що підстерігають національні культури у світі, де домінуючими є принципи уніфікації та економічної ефективності; про прорахунки, допущені творцями теорії мультикультуралізму [1].

У їх книгах і численних статтях переконливо показано, що глобалізація породжує цілу сукупність проблем, про які не знали ті, хто займався вивченням феномену культури в кінці XIX — початку і навіть середини XX ст.; що в ході глобалізації виникає принципово нова система виробництва, розповсюдження і споживання культурних цінностей; що в міру поглиблення процесу глобалізації загострюється протиріччя між світом природного і світом штучного; що спроби створення культурної гомогенності породжують зворотну реакцію, яка знаходить своє вираження в локалізації, замиканні культур у власних кордонах [1; 2; 4; 6; 7].

Актуальним є пошук відповіді на питання сприяння глобалізаційних змін економічній ефективності української економіки. Також актуальним є питання інтенсифікації діалогу цивілізацій, враховуючи думку С. Хантінгтона, який передбачає, що XXI ст. буде століттям зіткнення цивілізаційних світів [6].

Більшість з українських учених, дослідників соціокультурних наслідків глобалізації оцінюють її ви-

нятково як феномен, що несе в собі яскраво виражений негативний сенс. Своє негативне ставлення до глобалізації вони пояснюють тим, що глобалізація веде до уніфікації культурних світів, руйнівно діє на базові цінності української національної культури, сприяє поширенню та утвердженню американської масової культури як культури лідера, що є головною скрипкою в ансамблі культур постіндустріального суспільства [2].

Справді, втрата культурного різноманіття країн, зокрема й України, — очевидність, і її, без сумніву, слід розглядати як свідчення тієї драми, яку нині переживають як національні культури, так і світова культура в цілому. Однак очевидно й те, що глобалізація сприяє формуванню уявлення про взаємопов'язаний світ, де існування різних народів і культур є можливим тільки тоді, коли вони як імператив приймають принцип культурного плюралізму.

Очевидно й те, що глобалізацію не можна, піддаючись емоціям, демонізувати, вбачаючи в ній абсолютне зло.

Глобалізацію трактують як результат свідомої діяльності "світового уряду", який нині здійснює контроль над економікою земної кулі і справляє визначальний вплив на перебіг процесів у сфері політики, моралі, художньої творчості і т. д. Подібні функції виконує і Рада з міжнародних зв'язків, члени якої обіймають ключові посади в урядах, органах друку, фінансових установах, міжнародних корпораціях, армії, спецслужбах практично всіх країн західного світу, в тому числі в Америці, Великобританії, Франції, Німеччині, Італії тощо [5].

Глобалізація призвела до різкого посилення нерівності між країнами, виникнення глобальної "світової економіки", внаслідок чого виграли переважно ті країни, які є незаперечними лідерами західного світу. Програли ж ті, хто перебуває в групі аутсайдерів, а отже й Україна. У міру розвитку процесу глобалізації надії українців на те, що в дуже віддаленій перспективі вони зрівняються за рівнем життя, темпами економічного зростання, ступенем упровадження наукоємких технологій у промислове виробництво та іншими найважливішими показниками з членами "глобального клубу", стають все більш примарними.

Отже, проблема збереження культурної національної ідентичності українців є проблемою знаходження свого місця в сучасному глобалізованому світі, що, у свою чергу, потребує адекватної реакції і державної влади, і структур громадянського суспільства.

Література

1. *Возняк Т.* Ретроспективна політологія. Епоха Кучми. Глобалізація як виклик людству. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/polit-kuchma/globalizac.htm
2. *Волович О. О.* Глобалізація: переваги і загрози для нашої країни. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://od.niss.gov.ua/articles/485/

3. *Мунтян М. А.* Глобализация: что это такое. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ispr.ru/CJNFER/confer1$4.html
4. *Межуев Б.* Стоит ли бороться с глобализацией во имя национального государства? — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.archipelag.ru/temy/geoeconom$glob.html
5. *Мировое* правительство. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http//resist.gothic.ru/$larhiv/sms/html
6. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций. — М.: АСТ, 2003. — 603 с.
7. *Уткин А. И.* Глобализация: процесс и осмысление // Свободная мысль. — № 1. — 2000. — С. 34—35.

УДК 342.9

С. А. ПОДОЛЯКА

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ПРОКУРОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 103 —108

Загальні засади звернення громадян до прокуратури

Права і свободи людини та громадянина відповідно до Конституції України (ст. 55) захищаються судом [1]. Зміст цього конституційного права полягає в тому, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Реалізація права на оскарження в судовому порядку рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб відбувається завдяки конституційним механізмам, під якими розуміють систему правових засобів, спрямованих на захист прав та інтересів громадян, що охороняються законом.

Відповідно до ст. 29 Закону України "Про звернення громадян" [2] нагляд за дотриманням законодавства про звернення громадян здійснюється Генеральним прокурором України та підпорядкованими йому прокурорами. Відповідно до наданих їм чинним законодавством повноважень вони вживають заходи щодо поновлення порушених прав, захисту законних інтересів громадян, притягнення порушників до відповідальності [2].

Робота із зверненнями громадян посідає значне місце у загальному обсязі прокурорської діяльності і є одним із пріоритетних напрямів діяльності органів прокуратури, що спрямований на захист прав і свобод людини, зміцнення законності та правопорядку (п. 2.2 наказу Генерального прокурора України № 5 від 09.04.2004 р.).

Поняття звернення громадян до органів прокуратури має змістовну й формальну частини його розуміння. Змістовна включає в себе мету звернення, предмет або питання чи привід, у зв'язку з якими здійснюється звернення, а також спосіб реагування органів прокуратури та їх посадових осіб на звернення громадян (владне вирішення питань, порушених у зверненні, та надання відповіді на нього). Як формальну частину цього поняття можна розглядати усну або письмову форму звернення, а також характеристику звернення відповідно до виду його суб'єкта (звернення окремого громадянина, групи громадян тощо).

Ознаки, які властиві зверненню громадян до органів прокуратури:

- звернення можуть відбивати стан справ у всіх сферах життя суспільства;
- обов'язковим одержувачем інформації, що міститься у зверненнях, є представник органу прокуратури;
- інформація породжує правові наслідки;
- відомості, відображені у зверненнях громадян, виходять від громадян за особистим волевиявленням.

Таким чином, захищаючи свої законні права і свободи, громадяни звертають увагу органів прокуратури на порушення законності і, хоча опосередковано, захищають існуючі в державі та суспільстві правовідносини. Значна кількість скарг на дії державного апарату є своєрідним сигналом звернення уваги на його стан. Загальною метою подання звернень є бажання спонукати органи прокуратури розглянути їх і вирішити по суті.

Організаційні аспекти діяльності органів прокуратури щодо звернення громадян

Організаційні аспекти діяльності органів прокуратури пов'язані із суто організаційною роботою забезпечення звернення громадян, яка не потребує чіткого юридичного оформлення, не пов'язана із здійсненням юридично значущих дій, що спричиняють правові наслідки. До організаційних аспектів діяльності органів прокуратури з розгляду звернень громадян доцільно віднести:

1) аналітичну роботу;
2) роботи з планування;
3) проведення нарад, зборів трудового колективу, інших подібних масових заходів внутрішньо-організаційного спрямування;
4) діловодство;
5) забезпечення управління органами прокуратури (інформаційне, кадрове, матеріально-технічне, фінансове);
6) надання методичної допомоги підпорядкованим підрозділам.

Повноваження прокурора у сфері звернень громадян за змістом і призначенням створюють основні групи повноважень щодо:

1) виявлення порушень закону, причин порушень і умов, що їм сприяють;
2) усунення порушень закону, причин і умов, які їм сприяли;
3) притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності [5].

Адміністративні процедури відрізняються за своєю послідовністю, сутністю та кількістю, а порушення законодавства про звернення громадян зумовлює адміністративну, кримінальну, дисциплінарну відповідальність.

Порядок розгляду звернень громадян прокуратурою

Звернення, які прийняті до провадження прокуратурою міста, вирішуються впродовж місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення та перевірки, — не пізніше п'ятнадцятиденного терміну.

Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, прокурором або заступником прокурора строки розгляду звернень подовжуються (але не біль-

ше 45-ти днів), з обов'язковим повідомленням заявнику.

Скарги на дії (бездіяльність) і рішення органів дізнання, слідчих і прокурорів, пов'язані з досудовим слідством у кримінальних справах, а також на вироки, рішення, ухвали, постанови судів перевіряються в порядку та межах повноважень, передбачених відповідно до кримінального, цивільного або господарського процесуального законодавства та рішень Конституційного Суду України.

Звернення, розгляд яких належить до компетенції судових органів, вирішуються в разі необхідності захисту інтересів держави та громадян, які неспроможні через фізичний або матеріальний стан захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження (ст. 36-1 Закону України "Про прокуратуру") [3].

Відповідно до вимог ст. 22 Закону України "Про звернення громадян" в прокуратурі міста організовано особистий прийом громадян. У робочі дні особистий прийом здійснюється оперативними працівниками відділу з питань розгляду листів та прийому громадян. Прийом у вечірній час, у вихідні та святкові дні проводиться черговим прокурором. Керівництвом прокуратури міста здійснюється прийом громадян раз на тиждень згідно з графіком. Прокурор приймає громадян та інших осіб за зверненнями, якщо у задоволені їх раніше відмовлено його заступниками.

Крім того, відповідно до вимог ст. 16 Закону України "Про звернення громадян" скарга на дії чи рішення органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, засобів масової інформації, посадової особи подається у порядку підлеглості вищому органу або посадовій особі.

Регламентом Генеральної прокуратури України передбачено, що звернення громадян та посадових осіб щодо порушень законів, які надійшли до Генеральної прокуратури України вперше і по них не приймались рішення прокурорами обласного рівня, розглядаються в управліннях (відділах) Генеральної прокуратури і можуть направлятись у відповідні прокуратури областей.

При розгляді звернень працівники прокуратури міста керуються Конституцією України, Законом України "Про прокуратуру", Законом України "Про звернення громадян", Указом Президента України "Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування" від 07.02.08 № 109/2008 [7] та Інструкцією про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України, яка затверджена наказом Генерального прокурора України № 9гн від 21.06.11 (далі Інструкція) [6].

Звернення громадян розглядаються органами прокуратури протягом 30 днів від дня надходження, а ті, що не потребують додаткового вивчення і перевірки, — не більше 15 днів.

Строк розгляду та вирішення звернення обчислюється від дня

реєстрації звернення в прокуратурі. Згідно з ч. 1 ст. 12 Закону України "Про прокуратуру" прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян та юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких віднесено до компетенції суду.

Відповідно до п. 2.4 Інструкції перевірки за заявами громадян, юридичних осіб, зверненнями та запитами депутатів усіх рівнів, за винятком заяв та повідомлень про злочини, розслідування яких належить до компетенції органів прокуратури, проводяться лише у разі їх попереднього вирішення керівниками компетентних органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та контролю. В інших випадках такі звернення надсилаються за належністю з роз'ясненням права на звернення за захистом своїх порушених прав і свобод до відповідних органів державної влади та контролю, органів місцевого самоврядування, а в передбачених чинним законодавством випадках — до суду.

У таких випадках про прийняття рішення письмово повідомляється заявнику. Законом України "Про звернення громадян" визначено, що дія цього Закону не поширюється на порядок розгляду заяв і скарг громадян, встановлений кримінально-процесуальним, цивільно-процесуальним та законодавством про захист економічної конкуренції.

Відповідно до ст. 12 Закону України "Про прокуратуру" не належить вирішенню в органах прокуратури й звернення, розгляд яких віднесено до компетенції суду. В зв'язку з чим по зверненням, предметом спору яких є будь-які цивільно-правові відносини, заявникам надавались роз'яснення щодо вирішення питань по суті в судовому порядку.

Адміністративна процедура припинення провадження за зверненням громадян

Прокуратурою міста може бути припинено провадження за зверненнями у випадках, якщо:

- у повторному зверненні від особи до одного й того самого органу прокуратури відсутні нові дані або факти, які потребують додаткової перевірки, а всі викладені доводи раніше перевірені у повному обсязі та заявникові надано вичерпну відповідь керівником з повідомленням про припинення провадження і роз'ясненням порядку оскарження прийнятого рішення;
- у зверненні є нецензурна лайка, вирази, що ображають честь і гідність інших осіб, а заявник раніше попереджався про те, що при надходженні подібних звернень провадження з ним може бути припинено.

Повідомлення про припинення провадження за скаргами заявнику надсилається один раз. На наступні звернення з питань, що раніше перевірялись, відповіді не надаються.

Крім того, звернення може бути залишене без розгляду і вирішення у разі, якщо:

- воно не містить даних про прізвище та місце проживання автора, або з якого неможливо встановити авторство (анонімне звернення);
- у зверненні не викладено суті порушеного питання, або воно

не містить даних, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення, чи його зміст позбавлений будь-якого логічного завершення;
- звернення надійшло від особи, визнаної недієздатною;
- воно подано в інтересах іншої особи без оформленого у встановленому законом порядку доручення;
- прийнято рішення про припинення розгляду.

Рішення про залишення без розгляду звернення приймається начальником самостійного структурного підрозділу Генеральної прокуратури України, прокурором області або його заступником, міським, районним, міжрайонним та прирівняним до них прокурором за рапортом виконавця або воно повертається заявникові з відповідним роз'ясненням (відповідно до Інструкції про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України, затвердженого Наказом Генерального прокурора України 21.06.2011 № 9гн).

Як підсумок, можемо зазначити, що Законом України "Про звернення громадян" передбачено три види звернень громадян: пропозиція (зауваження), заява (клопотання), скарга; це стосується і звернення громадян до прокуратури. Основним нормативно-правовим актом, що регулює адміністративно-процесуальний порядок звернення громадян до прокуратури, крім Конституції України, Закону України "Про прокуратуру" та Закону України "Про звернення громадян", є Інструкція про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України, яка затверджена Наказом ГПУ № 9гн від 21.06.2011 р.

Також варто відмітити, що до прокуратури України щодо особистого прийому прокурора у 2012 р. надійшло 29708 звернень, які передані для розгляду прокурорам. Згідно зі статистичними даними протягом 4-х місяців 2013 р. спостерігається тенденція до збільшення звернень громадян у всіх сферах наглядової діяльності прокуратури порівняно з минулим роком. Так, станом на 1 травня 2013 р. до прокуратури надійшло 11807 звернень громадян.

Зростання надходження в прокуратуру звернень пов'язане передусім із економічним становищем країни, що призвело до виникнення заборгованості по заробітній платі та внесках до фондів соціальної спрямованості на підприємствах, установах та організаціях району, невиконання та неналежного виконання вимог нормативно-правових актів щодо надання відповідей на звернення громадян особами, які, згідно із законодавством, зобов'язані їх надавати, невиплатою соціальних виплат та допомог пільговим категоріям населення, неможливості захисту в суді порушених прав громадян тощо.

Література

1. *Конституція* України // ВВР України, 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. *Закон* України "Про звернення громадян" від 02.10.1996

№ 393/96-ВР // ВВР України, 1996. — № 47. — Ст. 256.
3. *Закон* України "Про прокуратуру" від 05.11.1991 № 1789-XII // ВВР України, 1991. — № 53. — Ст. 793.
4. *Закон* України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" від 23.12.1997 № 776/97-ВР // ВВР України, 1998. — № 20. — Ст. 99.
5. *Логоша В. В.* Місце прокуратури в системі органів державної влади // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 213—217. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2011-3/11lvvvac.pdf
6. *Наказ* Генерального прокурора України "Інструкція про порядок розгляду і вирішення звернень та особистого прийому в органах прокуратури України" № 9гн від 21.06.11. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://document.ua/pro-vnesennja-zmin-ta-dopovnen-do-instrukciyi-pro-porjadok-r-doc124197
7. *Указ* Президента України "Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування" від 07.02.08 № 109/2008. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/109/

УДК 346.56

С. О. ЮЛДАШЕВ

ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ МЕТОДІВ РОЗГЛЯДУ ЕКОНОМІЧНИХ СПОРІВ ЗА КОРДОНОМ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 109 —110

Для утвердження справедливого суду в Україні, його вдосконалення є, як відомо, забезпечення становлення в Україні судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право на справедливий суд. Як зазначалося в Концепції вдосконалення судівництва, для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [1] українські суди ще не стали дієвим інститутом захисту прав людини, рівень довіри до них з боку суспільства лишається вкрай низьким. Особливо гострими є проблеми розв'язання спорів, що випливають з економічних відносин.

Одним із засобів підвищення ефективності вирішення зазначених спорів є впровадження та розвиток альтернативних способів їх вирішення.

Як свідчить світова практика, використання альтернативних методів у розгляді будь-яких справ, що випливають з економічних відносин, сприяє ефективному розв'язанню спорів, що виникають між сторонами цих відносин, а це, у свою чергу, благотворно впливає на розвиток економіки в цілому. Адже саме в рамках зазначених методів суди зорієнтовані на прийняття рішень, що ґрунтуються на принципі арбітрування, досягнення згоди щодо розв'язання конфлікту, а не на бажанні отримати верх над супротивною стороною за будь-яку ціну. Саме результат — погодження рішення є іманентним для спорів, що випливають з економічних відносин, робить рішення, які приймаються в досудовому, позасудовому порядку або виносяться судами, в тому числі недержавними, — справедливими, і такими, що виконуються добровільно.

Альтернативне врегулювання спорів — сукупність процедур, що сприяють досудовому, позасудовому або судовому (із застосуванням спеціальних процедур) вирішенню спорів (конфліктів). В англомовній практиці таке врегулювання позначається зворотом "Alternative dispute resolution" (абревіатура — ADR). В Австралії вживається також категорія "external dispute resolution" [1]. Незважаючи на певний опір, альтернативні методи врегулювання спорів останніми роками отримали широке визнання як серед широкої громадськості, так і серед юристів у США, Європі, Австралії та починають проникати у правозастосовчу практику азійських країн. Зростання популярності альтернативного врегулювання спорів зумовлено низкою факторів:

величезним завантаженням традиційних судів, відносно низьким рівнем витрат порівняно з процедурою судового розгляду, конфіденційним характером процедур, а також бажанням учасників конфліктів мати більший контроль над вибором осіб, які врегульовуватимуть їхній спір [2]. До методів альтернативного врегулювання спорів зазвичай відносять третейський суд, переговори, медіацію і Collaborative law (термін, що не має україномовного аналога, означає процедуру спільного вироблення правил врегулювання спорів (конфліктів)).

Альтернативне врегулювання спорів відносно офіційних судових процедур може бути використане двояко, як за межами офіційних судових механізмів, так і в поєднанні з ними. Крім зазначених механізмів альтернативного вирішення спорів використовуються й інші, в тому числі "змішані" процедури. У світовій практиці існує достатньо велика кількість різновидів альтернативного врегулювання спорів, серед яких виокремлюють такі процедури: експертне визначення (висновок) (expert determination), переговори (negotiation), переговори за участю посередника (facilitated negotiation або facilitation), примирення (conciliation), посередництво (mediation), арбітраж (третейський розгляд), посередництво-арбітраж (med-arb), незалежний дозвіл (adjudication), міні-процес (mini-trial), з'ясування обставин (fact finding), комісії з розгляду суперечок (dispute review boards), приватний суд (private judging), попередня незалежна оцінка (early neutral evaluation), "суд з безліччю дверей" (multi-door courthouse), досудова нарада з врегулювання суперечки (settlement conference), спрощений суд присяжних (summary jury trial) та ін.

Таким чином, альтернативне врегулювання спорів включає в себе як досудові, так і судові способи вирішення спорів, із застосуванням арбітражних методів або процедур медіації.

Література

1. *Концепція* вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 311/2006 // Офіц. вісн. України. — 2006. — № 19. — Ст. 1376.
2. *Наумов В. В., Щепотьев А. В., Кандауров Д. В.* Подготовка специалистов альтернативного (негосударственного) разрешения споров и конфликтов // Проблемы экономики, информатизации, обучения и воспитания в системе непрерывного образования: Материалы IX Междунар. науч.-практ. конф. Тула, 26—27 апр. 2012 / НОО ВПО НП "Тульский ин-т экон. и информатики"; науч. ред. Е. Б. Карпов. — Тула: НОО ВПО НП "Тул. ин-т экон. и информатики", 2012. — С. 452—455.

УДК 346.12(477)

А. С. ЄМЕЛЬЯНОВ

ВЕКСЕЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК САМОСТІЙНИЙ ІНСТИТУТ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 111 —112

Вексель за своєю юридичною природою є особливим видом цінних паперів, який опосередковує відповідні фінансові відносини у сфері господарювання і може бути використаний як додаткове джерело коштів для інвестування капіталу. Він (вексель) може:

- обертатись на вторинному ринку, опосередковуючи розрахунки;
- використовуватися як додаткове джерело коштів для інвестування коштів;
- застосовуватися як засіб відстрочки платежу, забезпечуючи збереження договірних зв'язків між суб'єктами господарювання;
- використовуватися в розрахунках у зовнішньоекономічній діяльності і тим самим слугувати утриманню валюти в Україні.

Важливість векселя як фінансового виду цінних паперів зумовлюється тим, що вексельний обіг здатний створити реальну альтернативу банківському кредитуванню, що в умовах скорочення інвестицій та кредитування, дефіциту обігових коштів в економіці країни сприятиме зниженню рівня банківських ставок. Враховуючи це, а також виходячи з можливості використання вексельних платежів у розрахунках у зовнішньоекономічній діяльності, можна стверджувати, що розвиток обігу векселів у сфері господарювання набуває надзвичайної актуальності також і з точки зору економічної безпеки.

Наступне положення полягає в тому, що сукупність правових норм, які регулюють відносини і складаються у процесі вексельного обігу, утворюють самостійний інститут господарського права — вексельне право.

Це положення можна довести, по-перше, посиланням на певну сферу суспільних відносин, що припускає наявність власної системи джерел регулювання (джерела правового регулювання вексельного обігу можуть застосовуватися лише для регулювання тільки цього виду цінних паперів і ніяких інших).

Про специфічність і самостійність вексельних відносин говорить і кількість правових актів, що регулюють відповідні відносини. Вона є достатньо великою і багатоманітною. Щодо багатоманітності джерел вексельного права, то законодавство України про обіг векселів складається із Женевської кон-

венції 1930 р., якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі (так званий Уніфікований закон), з урахуванням застережень, обумовлених додатком II до цієї Конвенції; із Женевської конвенції 1930 р. про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі; Женевської конвенції 1930 р. про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів; Закону України "Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 р., якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі"; Закону України "Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про врегулювання деяких колізій законів про переказні векселі та прості векселі"; Закону України "Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів", цього Закону та інших прийнятих згідно з ними актів законодавства України.

Вексельні правовідносини регулюються законами України "Про цінні папери та фондовий ринок", "Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні", "Про банки і банківську діяльність", "Про обіг векселів в Україні" [1], Положенням про переказний і простий вексель, затвердженим постановою ЦВК і РНК СРСР № 104/1341 від 07.08.1937 р., Правилами виготовлення і використання вексельних бланків, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 10.09.1992 р. № 528 та іншими законами, законодавчими і нормативними актами. Здійснення комерційними банками операцій з векселями регулюється "Положенням про операції банків з векселями", затвердженим постановою Правління НБУ від 28 травня 1999 р. № 258.

Отже, і за масштабністю (кількістю актів), і за складністю (різноманітністю актів) вексельні правовідносини також заслуговують на їх виокремлення.

УДК 316.64

П. М. ЛІСОВСЬКИЙ

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА РЕДУКЦІЯ ДУХОВНОГО КАПІТАЛУ ЯК СЕНСОРНО-РОЗУМОВИЙ АКТ У КОНСТРУКТИВНІЙ МОДЕЛІ МУДРОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 113 —115

У 60-ті роки минулого століття нового стилю теоретико-методологічних засад набула феноменологічна соціальна філософія та філософія історії. Наукова цінність феноменології полягає у здатності трансформувати ефірно-субстанційні (першопочаткові) різновиди у різновид пізнавальної діяльності людини. Таке переосмислення наукових понять ініціює інтелектуальна інтуїція як "вбачання" істини, її здатності саморозкриватися. За цих обставин варто відзначити концепцію проактивності.

При цьому, за Гуссерлем, важливе місце посідає "інтенційна активність", "напруженість" свідомості, оскільки до інтенційної активності мають належати діяльність органів чуття, уяви, фантазії, міфу як відповідного сенсорного світовідчуття. Саме інтенційність свідомості реалізується в серії конститутивних актів мудрості. Адже Гуссерль створює феноменологію як суто методологічне вчення, яке має за мету обґрунтування системи знання як такого. Тому Гуссерль розробляє в "Ідеях до чистої феноменології і феноменологічної філософії" новий підхід до методології — так звану "трансцендентальну феноменологію", духовним ядром якої є ідея "феноменологічної редукції".

До вимог реалізації процедури феноменологічної редукції Гуссерль відносить застосовувані ним і в попередній період процедури "утримування" від певних суджень про об'єктивне буття реального світу або математичний вислів "винесення за дужки" пізнавального розгляду об'єктивного змісту реальності, так само як і психофізичної (емпіричної) реальності власного "Я" ("Ego"). Таку сукупність зазначених операцій іноді називають "психологічною редукцією", що містять у собі операції щодо отримання "ейдетичного" знання (або "ейдетичної редукції").

За цих умов новим моментом виступає остання процедура — "трансцендентальна" (або "феноменологічна") редукція, в ході якої редукується (піддається "епохе", усувається від розгляду) не тільки емпіричне "Я" (емпіричне "Ego") суб'єкта пізнання, а й увесь ейдетичний зміст пізнавальних операцій. Крім того, в процесі феноменологічної редукції елімінується увесь сумнівний — не аподиктичний зміст пізнання, оскільки лишається тільки

трансцендентальний (або "чистий") суб'єкт (або "Я") і сам факт мого сумніву. Як вважає Гуссерль, тільки цей "феноменологічний залишок" здатний мати статус аподиктичного (абсолютно безсумнівного) знання. Трансцендентальне Ego, або трансцендентальний суб'єкт, є таке моє існування, про яке я нічого не знав до завершення процедури феноменологічної редукції. Це інтуїтивне, інтелектуально виражене, самовідчування "чистого" факту свого існування як інтенційний об'єкт мислення.

На наш погляд, феноменологічна редукція духовного капіталу, що вбачає феномени життєвого світу, виявляє себе у хронологічній послідовності конститутивних актів, оскільки вони становлять інтенційний зміст феноменологічних об'єктів — феноменів. За цих обставин функціонування трансцендентального суб'єкта виявляє два моменти — часовий потік інтенційних конститутивних актів "чистої" свідомості і корелятивні результати цієї комунікативної активності — інтенційні об'єкти. Це означає, що феноменологія як система методологічного знання має онтологічне та гносеологічне підґрунтя. Тому Гайдеггер інтенційно скеровує на світ, буття не штучно відірвану від людини свідомість (перетворюючи її тим самим на абстрактно-логічний гносеологічний суб'єкт), а саму людську екзистенцію. Останнє і є реально-екзистенційним, онтологічним суб'єктом, "безоднею ніщо" у товщі речовності світу, "світлою плямою прозорості" в бутті. Феноменологічна методологія використовується Гайдеггером для "деструкції" раціоналістично-"метафізичної" картини світу й осягнення ірраціоналістського напряму. Адже сама інтенційність свідомості є специфічним виявом екзистенційної природи людського буття, що ініціює в собі екзистенцію.

На феноменологію як на матрицю онтологічно різних позицій посилаються і М. Мерло-Понті, і А. Камю з власними варіантами екзистенційної філософії, і засновник французького персоналізму Е. Муньє, і представники так званої "філософії духу" Л. Лавель і Р. Ле Сенн.

Перенесення зазначеної феноменологічної моделі мудрості на український ґрунт у цьому вузькому значенні містять і перші вітчизняні наукові розробки стосовно такого його структурного елемента, як ідентичність [2]. Однак, на нашу думку, доречно утвердити широке тлумачення терміна "політика ідентичності", оскільки ним досить точно і семантично виправдано охоплюється комплекс явищ, наукових і практичних проблем, що є актуальним для етапу становлення національної державності. Саме політика ідентичності уможливлює в собі органи державної влади. Політичні та громадські рухи й організації, самоврядні територіальні, конфесійні, професійні та інші об'єднання громадян, духовна еліта, вчені, освітяни, різноманітні медіа, а також впливові фінансові та економічні структури, що забезпечують ресурсами впливовості.

У цьому значенні політика ідентичності може бути за своїм типом креативною. Важливість такої політики ідентичності серед інших сфер суспільного управління та державної політики визначається функціями,

які виконує механізм національної ідентифікації в системі суспільної організації та саморегулювання. Основними компонентами такої організації є: морально-ціннісна інтеграція суспільства, що забезпечує стабільність суспільних зв'язків та надає відчуття захищеності кожному члену суспільства.

Таким чином, нині має панувати такий креативно-творчий дух часу, в якому пропонується відмовитися від ідеологічного протистояння і зосередити увагу державності й громадськості на вирішенні прагматичних завдань узгодження розуміння критеріїв національної належності та імперативів суспільної поведінки.

Література

1. *Гуссерль Э.* Логические исследования. — СПб, 1909. — Т. 1. — С. 101.
2. *Громадянське* суспільство в Україні та "політика ідентичності" / За ред. Ю. Тищенка, С. Горобчишина. — Укр. незалежний Центр політ. досліджень. — К.: Агентство "Україна", 2010. — 75 с.

УДК 130.122.003.1

И. В. СТЕПАХНО

ДУХОВНЫЙ СМЫСЛ СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 116 —122

Все кризисы, включая экономические, заставляют нас посмотреть на хозяйственную деятельность человечества не только с рационально-аналитических, но и более глобальных позиций.

Можно ли продолжать “хозяйничать” на планете без учета духовных законов?

Не каждый человек, к сожалению, знает, что большинство величайших ученых прошлого времени и наших дней были и остаются верующими в Бога людьми. Вот, к примеру, слова одного из основоположников астрономии нового времени, немецкого ученого Иоганна Кеплера, который в познании звездного мира черпал прежде всего неиссякаемую радость богопознания: “О, как счастлив тот, кому дано через науку возвышаться до небес. Там видит он превыше всего творчество Божие!.. Благодарю Тебя, Господи, за то, что Ты удостоил меня этой величайшей радости: изучать творение Твое... “

Знаменитый астроном Фламмарион Камиль говорил: “Математический порядок астрономической организации Вселенной обязан своим происхождением Разуму, без сомнения высшему, чем разум астрономов, открывших выражение правящих миром законов”, “Верховный Виновник всей стройности и красоты. Кто же и что же такое Ты, если дела Твои столь велики? И какое имя дать тем, кто отрицает Тебя, кто не живет мыслью о Тебе, кто никогда не чувствовал Твоего присутствия, Отец всей природы! Я с любовью преклоняюсь перед Тобой...”

Знаменитый астроном Гершель засвидетельствовал: “Чем более расширяется область науки, тем больше появляется доказательств существования Вечного Творческого и Всемогущего Разума”.

Великий физик нашего столетия Артур Комптон, лауреат Нобелевской премии, говорит: “Вера начинается со знанием того, что Высший Разум создал Вселенную и человека. Мне нетрудно верить в это, потому что факт наличия плана и, следовательно, Разума — неопровержим. Порядок во Вселенной, который разворачивается перед нашим взором, сам свидетельствует об истинности самого великого и возвышенного утверждения: “В начале — Бог”.

Знаменитый естествоиспытатель Карл Линней свидетельствовал о своей любви и благоговении к Богу, которого величал “Первым Непостижимым Двигателем, Существом существ, Причиною причин,

Вождем и Хранителем Вселенной, Господином и Работником всякого дела в мире! Итак, справедливо верить, что есть Бог, Великий и Вечный, не порожденный никаким существом, Который сотворил это всемирное дело и водворил в нем порядок. Он исчезает из наших глаз, хотя и наполняет их светом. Лишь одна мысль постигает Его, лишь в этом глубочайшем святилище сокрыто Его величие".

А по свидетельству выдающегося ученого М. В. Ломоносова: "Создатель дал роду человеческому две книги. В одной показал Свое величество, в другой — Свою волю. Первая — видимый этот мир, Им созданный, чтобы человек, смотря на огромность, красоту и стройность его зданий, признал Божественное всемогущество по вере себе дарованного понятия. Вторая книга — Священное Писание. В ней показано Создателево благословение к нашему спасению. В сих пророческих и апостольских богодухновенных книгах истолкователи и изъяснители суть великие церковные учители. А в оной книге сложения видимого мира сего физики, математики, астрономы и прочие изъяснители Божественных в натуру (англ. — "природу") влиянных действий суть таковы, каковы в оной книге пророки, апостолы и церковные учители".

Один из основоположников электродинамики — физик Ампер сказал: "В природе мы можем наблюдать дела Творца и от них возвышаться познанием к Творцу".

Крупный ученый-естествоиспытатель Агассис говорил: "Мир есть самое наглядное доказательство бытия личного Бога, Творца всех вещей и Промыслителя мира. А наука — перевод мыслей Творца на человеческий язык".

Известный ученый-химик Либих, один из основателей агрохимии, писал: "Познание природы есть путь к благоговению перед Творцом".

Один из числа самых великих математиков мира, Коши, писал: "Я — христианин, то есть верую в Божество Иисуса Христа, как и Тихо де Браге, Коперник, Декарт, Ньютон, Ферма, Лейбниц, Паскаль, Гримальди, Эйлер и другие, как все великие астрономы, физики и математики прошлых веков... Во всем этом (вероучении) я ничего не вижу, что сбивало бы с толку мою голову (как ученого). Напротив, без этого святого дара веры, без знания о том, на что мне надеяться и что ожидает меня в будущем, душа моя в неуверенности и беспокойстве металась бы от одной вещи к другой...".

По словам отца современной микробиологии и иммунологии Луи Пастера: "Чем более я занимаюсь изучением природы, тем более останавливаюсь в благоговейном изумлении перед делами Творца. Я молюсь во время работ своих в лаборатории".

На вопрос: "Вы верите в Создателя, в Бога?" известный физик Томас Эдисон отвечал: "Конечно, существование Бога может даже быть доказано химическим путем".

Известный ученый Анри Беккерель — первооткрыватель радиоактивности — свидетельствовал: "Именно мои работы привели меня к Богу, к вере".

Первооткрыватель электромагнитной индукции, выдающийся ученый Майкл Фарадей, читая Св. Библию, сказал: “Я поражаюсь, почему люди предпочитают блуждать в неизвестности по многим важным вопросам, когда Бог подарил им такую чудеснейшую книгу Откровения?”

Первооткрыватель электрона, великий физик Томсон говорил: “Не бойтесь быть независимыми мыслителями! Если вы мыслите достаточно сильно, то вы неизбежно будете приведены наукой к вере в Бога, которая есть основание религии. Вы увидите, что наука не враг, а помощница религии”.

Известный ученый, физик и математик Стокс утверждал: “Я не знаю никаких здравых выводов науки, которые бы противоречили христианской религии”.

Первооткрыватель аргона, криптона, ксенона и неона, нобелевский лауреат, физик и химик Рамзай сказал: “По моему мнению, нет действительного столкновения между фактами науки и существенными учениями христианства”.

Выдающийся философ и физик, математик и физиолог Декарт писал: “Я всегда думал, что два вопроса — о существовании Бога и о сущности души — должны считаться самыми главными в ряду тех вопросов, решать которые следует скорее философии, чем теологии; ибо хотя для нас, верующих, совершенно достаточно верить в Бога и в то, что душа не погибает вместе с телом, но, без сомнения, неверующих невозможно заставить признать какую-либо религию или даже какую-либо нравственную добродетель иначе, как путем доводов разума”.

Автор десятитомного издания по энтомологии, ученый Фабр оставил такое свидетельство о своей вере в Бога: “Мир управляется бесконечным Разумом. Чем больше я наблюдаю, тем больше я открываю этот Разум, светящийся за тайной существующего. Я знаю, что надо мною будут смеяться, но я мало забочусь об этом, легче содрать с меня кожу, чем отнять у меня веру в Бога! Бог... мне не надо верить в него — я вижу Его”.

Великий ученый — физик, математик, философ — Влез Паскаль говорит: “Есть три разряда людей: одни обрели Бога и служат Ему, люди эти разумны и счастливы. Другие не нашли и не ищут Его; эти безумны и несчастны. Третьи не обрели, но ищут Его, это люди разумные, но еще несчастны”.

Основоположник теории колебаний и закона излучения абсолютно черного тела, лауреат Нобелевской премии, знаменитый английский физик Рэйлей говорит: “Многие незаурядные люди не хотят ничего знать о естествознании, потому что оно будто бы ведет к материализму. Что такое опасение может существовать, это не удивительно: в литературе есть много адвокатов науки, сделавших из распространения таких взглядов занятие. Нет сомнения, конечно, что и у представителей науки, как и у всех других людей, могут встречаться грубые понятия по высшим вопросам и об основах природы. Но чтобы расходились с духом науки религиозно-

философские убеждения, которыми жили Ньютон, Фарадей, Максвелл, это, конечно, такое положение, опровержением которого я не считаю нужным заниматься".

Великий ученый-физик, астроном и механик Галилео Галилей говорил: "В действиях природы Господь Бог является нам не менее достойным восхищения образом, чем в божественных стихах Писания". Ему же принадлежат и следующие слова: "Священное Писание никогда не может погрешать или заблуждаться. Само Писание никогда не может ошибаться, потому что во многих местах оно не только допускает, но и требует толкования, отступающего от прямого буквального смысла".

Великий ученый-физик Рейнольдс считает: "В результате научных изысканий последних лет я не вижу ничего такого, что заставило бы меня усомниться в непосредственном откровении Бога людям в разные времена; а христианство основано на этой вере".

Первооткрыватель броуновского движения, английский ученый Броун сказал: "Познание Бога в мире — это первое движение ума, пробуждающегося от житейской суеты".

Основоположник клеточной теории строения живых организмов, ученый-биолог Шлейден пришел к выводу: "Именно истинный-то и точный натуралист и не может никогда сделаться материалистом и отрицать душу, свободу, Бога".

Один из величайших в мире математиков, Эйлер, сказал: "Библия ничего не теряет от возражения неверующих, так же, как и геометрия, по отношению к которой тоже встречаются возражения".

Знаменитый ученый-геолог Лайель говорил: "В каком бы направлении мы ни производили свои исследования, повсюду мы открываем яснейшие доказательства творческого Высшего Ума и действия Премудрого Промысла Божия в природе".

Можно приводить сколько угодно высказываний гениальных ученых, в которых они свидетельствуют о том, что научные знания о Вселенной укрепляют веру в Бога-Творца и Вседержителя.

Академик Ф. Я. Шипунов: "Говорят, там где-то (во Вселенной) **есть еще** такие же люди, как мы. Это страшнейшая **ложь и заблуждение**! Это дьявольское наваждение. **Нет нигде!** Как и показала современная теория и наука, все вместе взятые: физическая, биологическая, математическая и экологическая. Все они говорят о том, что **Земля** со своей биосферой есть **единственная живая планета во Вселенной. Отовсюду все** вещества, все энергии, все карпускулярные частицы, все фотоны света, все излучения **направлены в ее сторону, в центр Вселенной!** Поэтому отсюда и родился постулат, выдвинутый (академиком) Чижевским: "Живая клетка есть результат творческих способностей **всей Вселенной**". Мы теперь знаем, что такое Вселенная, можно сказать: "Она есть результат творческих способностей **Творца**".

Были (некогда) теории, когда предлагалось уничтожить Землю, а потом трем "избранным" улететь,

там расплодиться, (дескать) на Марсе можно поселиться, можно (якобы) Луну обжить... Да спрашивается: вы на Луне кислород **гвоздями** прибивать будете? Там же **ни одной** молекулы.

Чтобы организовать такую структуру, **как биосфера**, требуется **информационный поток энергий всей Вселенной!** Это вытекает из теории систем.

Это величайшая глупость, которая уводит человека от (решения) насущных задач, что, дескать, он на кораблях перелетит и где-то какие-то цивилизации (найдет), — это величайшее **наваждение** и это все **нужно отринуть!** Все встанет на свои места, если мы узнаем, что мы (во Вселенной) — **единственные**.

Техника — это болезнь духа. А технократы в отличие от христиан больны магическим мироощущением. Только эти (христиане) стремятся к действительному Творцу, а те (первые) — к "творцу-обезьяне".

Каждый человек (с надеждой) стремится встать утром и увидеть солнце... Душа его начинает болеть, если все (небо) облаками закрыто. А подспудно он стремится к Абсолютному Свету.

Никто еще во Вселенной **не был,** и в Космосе **не был**! Все запуски (спутников) были в "системе Земли" — в верхней атмосфере. Луна — это та же Земля, придаток ее: то опустится, то поднимется к геологической поверхности (биосферы). И ни один человек не поднимался выше Луны. Это глупость величайшая! Для этого надо растратить все ресурсы и погибнуть...

Может быть, он и улетит за пределы Луны; но для того чтобы запустить корабль, скажем, с тремя человеками на борту и улететь за пределы "системы Земли", надо израсходовать **все ресурсы Земли, вплоть до Океана**! Только тогда улетишь... Но (в таком случае) Земля гибнет. Он долетит до орбиты Юпитера и **тоже погибнет**. Вот и все! И на этом — **конец**. И будет (в результате) — хохот некоего (рогатого) деятеля..."

Современная наука подтвердила (к своей чести) истинность некоторых (натурфилософских) мыслей Святого Отца, жившего в прошлом веке, — епископа **Феофана Затворника** (Говорова) о том, что в природе существует лестница (иерархия) невещественных сил, и о **всеобщей одушевленности** мира. Это силы, "строящие вещи" в пределах промыслительного порядка. И "всякая вещь имеет свою невещественную силу, которая ее образует и держит, как ей положено при создании". Эти силы "душевного свойства", вещам присуща некая "способность инстинктуального чутья". Совокупность этих сил образует **"душу мира"**. Это их общий **субстрат**. Мировая душа и есть **единственный объект прямого воздействия Божия**, на отдельные вещи и "силы" Бог "воздействует не непосредственно".

"Идеи всех тварей" вложены в мировую душу при ее создании, и она их "инстинктивно" осуществляет в надлежащие сроки, или "выделывает их", "по мановению и возбуждению Божию", Есть в природе некая отзывчивая и творческая мощь. "Когда Бог говорил: да изведет земля былие травное (Быт. 1; 11), то

Ему внимала душа мира и исполняла повеленное”... Мир двойствен в своем составе: “душа” и “стихия”, то есть материя. И из этой “стихии” мировая душа и “выделывает” отдельные вещи. “В этой душе есть инстинктивно ощущаемый образ того, что надо сделать из стихии”...

Есть **градация душ**: “некая химическая душа”, и выше — растительная, затем — животная. Все эти души, низшие духа, в свой черед **“погружаются в душу мира”**, растворяются в своем первичном субстрате.

“А душа человека **не может туда погрузиться**, но духом увлекается горе, — это по смерти”.

Дух **отделяет** человека от природы, и в духе даны человеку **сознание и свобода…** “Когда надлежало сотворить человека, то не земле дается повеление: **да изведет**, а в тайне Пресвятой **Троицы** произносится: **“Сотворим”**.

Когда Бог творил человека, то **образовал прежде** тело из **персти**. Это тело что было? Оно было живое тело, было животное в образе человека, с душою животного. **Потом Бог вдунул** в него **дух** Свой, и из животного человек стал ангел в образе человека. Эта **двойственность** человеческого состава, **естественного и духовного**, предопределяет задачу человеческой жизни: **дух должен овладеть веществом…**

Епископ Феофан отмечает сходство изложенной теории с учением Лейбница о монадах. Эта теория объясняла для него явления внушения и ясновидения, которыми он (как ученый) очень интересовался. “С этим удобно мирится и **падение и искупление**”.

Однако (владыка) Феофан подчеркивает, что любая научная теория это только догадка. И о материальном мире мы **меньше** знаем, чем о **духовном**, и **навсегда** останемся “на поверхности”, ибо нам **не нужно** знать и идти вглубь.

Желая указать на факт созидания человеком качественно нового геологического пласта, В. И. Вернадский писал: “Под влиянием научной мысли и человеческого труда **биосфера** переходит в новое состояние — в **ноосферу**” (Размышления натуралиста, 1977. — С. 19).

Но отец П. А. Флоренский предлагает маститому ученому не останавливаться на теории научно-технического окультуривания Земли для изучения теории монадического **кодирования вещества**, чтобы, разумеется, помочь ему дальше пойти мыслью — вплоть до обнаружения высшей сферы земного бытия, которая есть плод совместного Богочеловеческого трудового пересозидания земли, до соприкосновения с **начатками преображения твари** в Бого-человеческой **синергии**. В письме от 21 сентября 1929 г. П. А. Флоренский пишет: “Григорий Нисский развивает теорию **сфрагидации** — наложения душою знаков на вещество. Согласно этой теории индивидуальный тип человека, подобно печати и ее оттиску, наложен на душу и на тело, так что элементы тела, хотя бы они и были рассеяны, вновь могут быть узнаны по совпадению их оттиска и печати, принадлежащей душе. Таким образом, духовная сила всегда остается в частицах тела, ею оформленного, где бы они и как бы ни были

рассеяны и смешаны с другим веществом. Следовательно, вещество, участвовавшее в процессе жизни, и притом жизни индивидуальной, навеки остается в этом круговороте, хотя бы концентрация жизненного процесса в данный момент и была чрезвычайно малой. (...) Имеем мысль о существовании в биосфере (...) того, что можно было бы назвать **пневматосферой**, то есть о существовании особой части вещества, вовлеченной в круговорот культуры или, точнее, круговорот духа. Несводимость этого круговорота к общему круговороту жизни едва ли может подлежать сомнению. Но есть много данных, правда, еще недостаточно оформленных, намекающих на **особую стойкость** вещественных образований, **проработанных духом**, например, предметов искусства. Это заставляет подозревать существование и соответственной особой **сферы вещества** в космосе. В настоящее время еще преждевременно говорить о **пневматосфере** как предмете научного изучения".

Глобальная экономика показала, что в настоящее время даже самые богатые страны не защищены от внешних воздействий, а, скорее всего, и более уязвимы. Высокий материальный уровень — не гарантия счастья. Святоотеческие предания свидетельствуют: только духовное совершенствование общества — истинный путь и спасение!

Занимающаяся исключительно количественными соотношениями вместо качественной оценки бытия практическая наука уже сегодня должна преодолеть тупиковую империческую зашоренность. У науки остался один путь: познавать соединенность земного с небесным, временного с вечным, разумеется, в реальном Бого-человеческом масштабе, преодолевая известные искушения надувным гигантизмом демонической гордыни.

УДК 338.24

І. О. ТЕМНИК

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ ЗА СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ УМОВ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 123 —125

З кінця 90-х років минулого століття значного поширення у західній і вітчизняній науці отримав термін "економіка знань" (knowledge-based economy), введений у науковий обіг австро-американським вченим Фріцем Махлуп у 1962 р. [1]. Цей новий тип економіки відрізняється тим, що зростання і розвиток економічних благ забезпечується значною мірою нематеріальними факторами, найважливішими з яких виступають знання і людський капітал. Роль знань в економічному розвитку зростає, випереджаючи значущість засобів виробництва і природних ресурсів. За даними Світового Банку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16 % загального обсягу багатства кожної країни, природний — 20 %, а людський капітал — 17 % [3]. Тому нині світ намагається розв'язати соціально-економічні проблеми за допомогою своєчасного визначення найактуальніших цілей та модернізаційного застосування інноваційно-інформаційних засобів їх досягнення.

У сучасних умовах економіка знань розглядається як:

- постіндустріальна економіка, оскільки в ній домінує частка сфери послуг, яка у відсотковому співвідношенні перевищує сферу виробництва;
- інформаційна економіка, оскільки інформація (знання, наука) починає відігравати в ній вирішальну роль як фактор виробництва;
- інноваційна економіка, оскільки інноваційною можна вважати таку економіку, в якій, застосовуючи знання, можна безперервно генерувати потік нововведень, що відповідає сучасним потребам, а часто й формує ці потреби;
- глобальна мережна економіка, оскільки в економіці знань взаємодія між носіями знань опосередковується широкими мережними зв'язками в глобальному масштабі (поява мережі Інтернет як нової інфраструктури економіки) [2].

Більшість авторів, аналізуючи сучасну економіку, розглядають її з позиції вивчення проявів формування економічної системи. Так, у рамках теорії інформаційної економіки вивчаються нові методи ведення бізнесу в електронно-цифровому середовищі і зміни в економічній сфері, пов'язані з появою сучасних технологій (наприклад, діяльність компаній, зайнятих розробкою програмного забезпечення, віртуальних послуг, високотехнологічного обладнання, а також досліджен-

нями в галузі космосу або генної інженерії) [1].

Варто відмітити, що знання на зразок суспільного феномену виникають тільки за наявності достатньо розвиненого інституціонального середовища. Тому можна говорити, що таке структуроване середовище є основою для інноваційного розвитку країн та формування економіки знань на геополітичному рівні. На сьогодні національна інноваційна система розглядається як сукупність взаємопов'язаних організацій і структур, зайнятих виробництвом та реалізацією наукових знань і технологій у межах державних кордонів, а також комплекс інститутів правового, фінансового й соціального характеру, що забезпечує інноваційні процеси і має міцні національні корені, традиції, політичні та культурні особливості.

Важливість національної інноваційної системи полягає не лише в тому, що її компоненти використовуються на всіх рівнях економіки країни та управління національним господарством. Не менш важливими й системними її проявами є рівень, масштаби та напрями застосування сучасних інформаційних технологій для розробки та використання найефективнішої політики розвитку геоекономіки країни [1].

Треба зазначити, що перехід до економіки, що ґрунтується на знаннях, пов'язаний з ростом сумарних інвестицій "на вході" у сектор знань. Видатки на вищу освіту, НДДКР, розробку програмного забезпечення в середньому для всіх країн Організації економічного співробітництва та розвитку становили на початку 2000-х років майже 4,7 % ВВП. Найвищим цей показник був у США, Швеції, Південній Кореї та Фінляндії (5,2—6,5 % ВВП), а найнижчим — у Мексиці, Греції, Португалії (менше 2 % ВВП) [3].

Динамічно розвивається і сектор високих технологій, у 2010 р. в ЄС він включав близько 137 тис. підприємств. Продуктивність праці в цьому секторі майже в 1,5 раза вище, ніж у середньому в промисловості. Лідерами ЄС за витратами на НДДКР у сфері високотехнологічного виробництва є Німеччина (10 % ВВП), Франція (5,9 % ВВП), Велика Британія (4,5 % ВВП), Швеція (1,5 % ВВП) й Фінляндія (1,5 % ВВП) [4].

Ці дані показують, що зростання витрат на виробництво нових наукових знань, обумовлених суспільними потребами, та їх матеріалізація в суспільному виробництві мають тенденцію до збільшення, що виражається у безперервному збільшенні наукоємності суспільного виробництва, тобто у збільшенні частки сфер освіти, охорони здоров'я, рекреації та управління. Зростання інвестицій у сферу знань безпосередньо позначається і на доходах, зокрема прибуток, одержаний від реалізації наукомісткої продукції, на сьогодні є доволі значним. Щорічно обсяги експорту наукомісткої продукції приносять США, Німеччині та Японії (країнам-лідерам у виробництві високотехнологічних виробів) близько 700, 530 і 400 млрд дол відповідно [1].

Таким чином, розвиток економіки знань є процесом, який постійно оновлюється та характеризується тим, що основну частку валового продукту забезпечують різні види послуг (у першу чергу наукомістких). Виходячи з цього, можна зробити висновок, що знання та інвестиції в них значною мірою впливають на економічне зростання та розвиток сучасної ринкової економіки, а головну роль у створенні доданої вартості в геоекономіці починають відігравати високотехнологічні, наукоємні виробництва.

Література

1. *Марко Є. І.* Ринок економічної інформації в Україні: стан, виклики, стратегія розвитку //Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 8 (110). — С. 72—78.
2. *Ченцова М. В.* Особенности формирования экономики знаний в современных условиях: Автореф. дис. канд. экон. наук. — М., 2008.
3. *Федулова Л. І.* Концептуальні засади економіки знань // Економічна теорія. — 2008. — № 2. — С. 37—59.
4. *The 2010 EU* Industrial R&D Investment Scoreboard, European Commissions JRC/DJ RTD.

УДК 008(477)

В. М. ТІМАШОВА

КУЛЬТУРНЕ НАДБАННЯ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 126 —127

Вирішальне історіософське питання сучасності полягає в тому, чи можлива така реконструкція класичної культурної спадщини, яка б дала змогу перебороти цензуру утилітарно-прагматичної сучасності і без істотних втрат перейти у нове цивілізаційне майбуття.

Протиріччя і драми нашої епохи насамперед пов'язані з тим, що машина модерну (або науково-технічного, інформаційного прогресу), яка класифікує і відбирає наше культурне надбання, виявилася не здатною зберегти найцінніше зі світової і національної культур.

Якщо той чи інший "культурний текст" не може бути переведений на мову промислових, соціально-управлінських або політичних технологій, його в кращому випадку назавжди "забувають", у гіршому — знищують.

Сучасна інформаційна епоха виступає як машина утилізації не тільки природи, культури, а й самої людини, взявши за мету переведення наявної інформації з описового стану у технологічний (рецептурний). Ті інформаційні пласти культури, які не піддавалися процедурам такого "переведення", визнавалися у кращому випадку як пережиток, у гіршому — як непотрібне сміття. Зазначимо, що при цьому ні моральні заповіді, ні перлини культурної класики цим критеріям завідомо не відповідають.

Які ж процеси відбуваються при засвоєнні культурного надбання в сучасному інформаційному суспільстві?

По-перше, культурні тексти підлягають подрібненню, розгалуженню, розшаруванню і "виправленню".

По-друге, культурні тексти зберігаються в основному в тих значеннях, до яких можна застосувати емпіричний принцип "більше-менше".

По-третє, в них насамперед зберігається те, що може бути відтворено і розтиражовано [1, *198*].

У цих трьох випадках діє свого роду зворотна пропорційність: чим більш змістовним і багаторівневим виявляється той чи інший культурний текст, тим проблематичнішим є його переведення на мову прескриптивної (рецептурної) інформації. Тому й застосовуються наведені процедури для безжального просіювання культурного матеріалу: його тексти розпорошуються, спрощуються, стаючи придатним напівфабрикатом, що поглинає сучасне суспільство. При цьому згадується оповідь класика фантастичної літератури Рея Бредбері "450 градусів за Фаренгейтом", де подібним чином знищувалося культурне надбання попередніх поколінь (кла-

сичні твори залишалися у вигляді конспектів, у кращому випадку на кілька сторінок), але на час виходу цього твору це сприймалося за стовідсоткову фантастику.

Звідси випливає проблема так званого "довгого і короткого тексту", тобто виокремлення складного комплексу взаємозв'язків, відтинання великих системних зв'язків, коли сам соціум сприймається у філософії модерну як система скорочених фраз. При цьому суспільний прогрес розуміється як послідовне очищення системно-функціонального механізму від усього "нефункціонального", до якого і належать найскладніші прояви людського духу і культури, тобто все, що виходить за межі простих, а тому легко передбачуваних і спрямовуваних мотивацій.

Зміст нашої епохи полягає в тому, що агресія простого й одновимірного проти складних високоорганізованих систем уже сьогодні привела нас до межі, за якою починається незворотна деградація природи і культури. Модерн — це панування неприродного. Принципова особливість неприродних систем — набагато нижчий рівень різноманітності, множинності порівняно з еволюційним. Модерн саме тому вперто втілює психологію одновимірної споживацької людини на планеті, оскільки в неї атрофована потреба у складному й унікальному. Коли в людини обрубуються зв'язки з природним і культурним космосом, пам'яттю ландшафту, пам'яттю предків, потягом до землі і потребою у "високому" небі, ми отримуємо заводну ляльку споживацького суспільства, якою управляє реклама [2].

Потрібно вирвати сучасне людство з полону одновимірної системи "коротких фраз", прояснити приховані контексти соціального життя, які належать до глибинних космічних і культурних процесів надвисокої складності. Ініціаторами такого гігантського зворотного процесу зможуть стати ті культури, які вже відчули на собі експерименти модерну, але вистояли, щоб творчо мобілізуватися на наступному витку історичного циклу [3]. Сподіваємося, що до кола цих процесів увійде й Україна.

Література

1. *Панарин А. С.* Российская культура как фактор планетарной реформации // Образ России: Русская культура в мировом контексте / Под общ. ред. Е. П. Челышева. — М., 1998.
2. *Кутырев В. А.* Естественное и искусственное: борьба миров. — Нижний Новгород, 1994.
3. *Аттали Ж.* На пороге нового тысячелетия. — М.: Наука, 1993. — 135 с.
5. *Івануса Н.* Внутрішній контроль: сучасний стан і перспективи розвитку // Наука молода. — 2006. — № 6. — С. 156—158.

УДК 346

Т. О. КОСТЮК

ДИНАМІКА ЗМІН ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ УКРАЇНИ І ЇХ ВПЛИВ НА ІМІДЖ ДЕРЖАВИ У СВІТІ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 128 —130

Зовнішня політика держави — це вектор спрямування зусиль володарюючої спільноти задля отримання й утримання позитивного статусу на міжнародній арені та закріплення і гарантування для держави вигідного співробітництва з іншими країнами. Сфера зовнішніх відносин України регулюється законами України, Зовнішньополітичною доктриною, двосторонніми та багатосторонніми міждержавними договорами.

Варто відмітити, що визначення пріоритетів у зовнішній політиці неодмінно має ґрунтуватись на національних інтересах та принципі паритетності. Відстоювання національних інтересів у цій сфері виливається у встановлення особливого партнерства з іншими державами та міжнародними організаціями. Сутністю стратегічного партнерства є наявність такої міждержавної взаємодії, яка дає змогу партнерам, об'єднавши зусилля, досягнути життєво важливих внутрішньо- та зовнішньополітичних цілей. Надійність стратегічного партнерства визначається взаємною готовністю сторін враховувати інтереси одна одної, наявністю дієвих механізмів реалізації співробітництва, дисциплінованістю партнерських відносин.

З огляду на роль та місце України в геополітичному просторі її геостратегію визначають такі основні вектори спрямування зовнішньополітичної взаємодії: євразійський (СНД), євроатлантичний (ЄС, США, а отже, і НАТО) та східний, які формують відповідні парадигми зовнішньополітичного мислення. За роки незалежності в Україні було проголошено три офіційні доктринальні зовнішньополітичні ідеї: багатовекторність за президента Л. Кучми, євроатлантична інтеграція за роки перебування при владі В. Ющенка та позаблоковість з пріоритетністю до євроінтеграції, проголошена В. Януковичем. У 90-х роках XX ст. домінувала думка, що Україна має визначитися із середньо- та довгостроковими пріоритетами інтеграційної політики, враховуючи дію часто-густо різноспрямованих векторів. Тогочасні політики при владі вважали, що, виходячи із стратегічних інтересів України, для неї ключове значення на найближчі 15—20 років матиме розвиток зовнішньоекономічних зв'язків з країнами СНД, і насамперед з Росією та Білоруссю. Інтеграційна політика щодо цих країн мала б орієнтуватися на розвиток спіль-

них ринків товарів, послуг, капіталів і робочої сили, а також на створення промислово-фінансових груп. Зокрема, Д. Видрін та Д. Табачник підкреслювали, що "Україна має в своєму активі унікальний шанс постати як євроазійська країна, що зберігає свою єдність та прагне до безконфліктного зближення сусідніх геополітичних регіонів". Але, на наше глибоке переконання, стратегія зовнішньої політики держави має бути довгостроковою, з чітко визначеним вектором. Таким пріоритетним напрямом її розвитку може бути вступ до ЄС, хоча однозначно можна стверджувати, що розвивати лише один якийсь напрям не варто, геополітична ситуація України вимагає створення збалансованої системи відносин за всіма векторами, адже, хоча Україна є європейською державою, вона має певне коло інтересів поза межами регіону. Таким чином, згідно з логікою можливостей та ресурсів держава має йти паралельно за всіма прорахованими варіантами, а стратегічна мета України — інтеграція до європейських структур — не повинна виключати можливостей усебічного розвитку економічних, політичних та соціально-культурних відносин із країнами інших регіонів світу.

Не слід також забувати, що імідж держави у світі формує не лише правильна та виважена зовнішня політика, а й ефективно налаштована взаємодія політичних інститутів та органів влади всередині неї. У цьому аспекті сучасна Україна має мало шансів сприйматись як стабільна країна, з огляду на політичну кризу, яка загострилась після 2004 р., тобто після так званої Помаранчевої революції, постійну конфронтацію між провладними силами й опозицією, непатріотизм українського політикуму, придушення свободи слова, нульову динаміку політичних реформаторських процесів, недієву економіку, відсутність ефективної соціальної політики, верховенства права, переслідування владою політичних опонентів та вибіркове правосуддя. Внутрішньополітичні прорахунки сил при владі у свою чергу негативно впливають на ведення зовнішніх відносин. Так, судові процеси над Ю. Тимошенко та Ю. Луценко, ініційовані за президентства В. Януковича, викликали не приховувану негативну реакцію з боку ЄС та інших країн, що призвело до затягування з боку ЄС процесу підписання Угоди про асоційоване членство України. Повсемісно заговорили про згортання демократизаційних процесів в Україні та повернення до авторитарного режиму. Крім того, особисті амбіції очільників держави часто визначають сам вектор зовнішньої політики, який іноді йде навіть врозріз з офіційно проголошеним курсом. Так, наразі за задекларованої пріоритетності євроінтеграційних процесів більша інтенсифікація спостерігається у відносинах з Росією та обговоренні можливості приєднання до ЄЕП.

З огляду на такий стан речей можна зробити висновки, що задля успішного подолання негативного ставлення до України з боку інших держав можновладцям потрібно, по-перше, провести конструктивні реформи політичної системи, узаконивши роботу опозиції та унор-

мувавши діяльність усіх органів різних гілок влади та політичних інститутів; по-друге, провести внутрішню політику згідно з нормами міжнародного права та забезпечити гарантування дотримання основних прав і свобод людини і громадянина; по-третє, чітко усвідомити зовнішньополітичні пріоритети, на основі чого виробити ефективну, взаємовигідну і паритетну лінію щодо зовнішніх відносин з іншими країнами задля підвищення добробуту населення нашої держави й утвердження її позитивного іміджу на міжнародній арені.

УДК: 338.48:005.922.1:33

В. В. БАЄВ

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 131 —136

В умовах глобальної нестабільності сфера туризму є однією з небагатьох галузей народного господарства, в якій спостерігається позитивна динаміка. За оцінкою Всесвітньої туристичної організації, середні темпи розвитку туризму в 2—3 рази перевищують середньорічні темпи зростання національної економіки в цілому. Для багатьох країн в'їзний туризм перетворився на основне джерело доходів від експорту. Частка туризму в ВВП провідних країн світу становить 7—8 %.

Україна, незважаючи на свій високий рекреаційний, історичний, культурний і духовний потенціал, наявність величезних екологічно чистих географічних районів, займає незначне місце на світовому туристичному ринку. Тому на перший план виходить проблема забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки туристично-рекреаційного комплексу України, яке безпосередньо пов'язане з упровадженням в суб'єктах туристичної індустрії сучасних принципів управління економічною безпекою.

Значний вклад у дослідження теорії і практики забезпечення економічної безпеки туристичних підприємств внесли праці вітчизняних та зарубіжних вчених А. Г. Белоногова, М. Б. Биржакова, О. В. Кокорєвої, Н. В. Корж, О. М. Корнієнко, M. Christian, Nilsson-Andersen [2; 4; 6; 8; 9; 12; 13].

Проте, проблеми управління економічною безпекою туристичних підприємств залишаються недостатньо розробленими.

Розглянемо та обґрунтуємо формування системи управління економічною безпекою туристичного підприємства.

Відповідно до Закону України "Про туризм" безпека в галузі туризму — це сукупність факторів, що характеризують соціальний, економічний, правовий та інший стан забезпечення прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в галузі туризму [1]. Таким чином, економічна безпека туристичного підприємства виступає складовою загальної безпеки в туризмі.

Система економічної безпеки суб'єкта господарювання є характеристикою його здатності до реалізації цілей та основних бізнес-стратегій при відповідних зовнішніх умовах шляхом захисту від існуючих і потенційних загроз та використання можливостей, що надає зовнішнє середовище [11].

Предметом економічної безпеки туристичного підприємства виступають правові, економічні та виробничі відносини, матеріальні, фінансові та інформаційні ресурси, які визначають його здатність забезпечувати досягнення поставлених цілей. Основні елементи системи економічної безпеки туристичного підприємства подано на рис. 1.

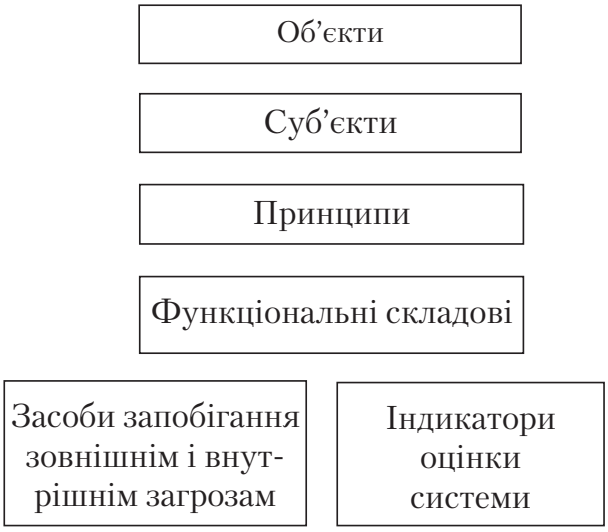

Рис. 1. **Елементи системи економічної безпеки туристичного підприємства**

Т. Іванюта, А. Заїчковський відзначають, що об'єктами економічної безпеки підприємства виступають види діяльності підприємства; його майно та ресурси, в тому числі людські [5].

Об'єкт економічної безпеки туристичного підприємства визначає зміст безпеки, мету і засоби її забезпечення, безпосередньо впливає на формування системи та механізми її забезпечення. Особливості діяльності туристичного підприємства обумовлюють принципи і функціональні складові безпеки та впливають на вибір суб'єкта економічної безпеки.

Туристичне підприємство характеризується поліструктурою економічних елементів та сукупністю бізнес-процесів, що визначає об'єкт безпеки. Систему об'єктів економічної безпеки схематично подано на рис. 2.

Безпека основних економічних елементів туристичного підприєм-

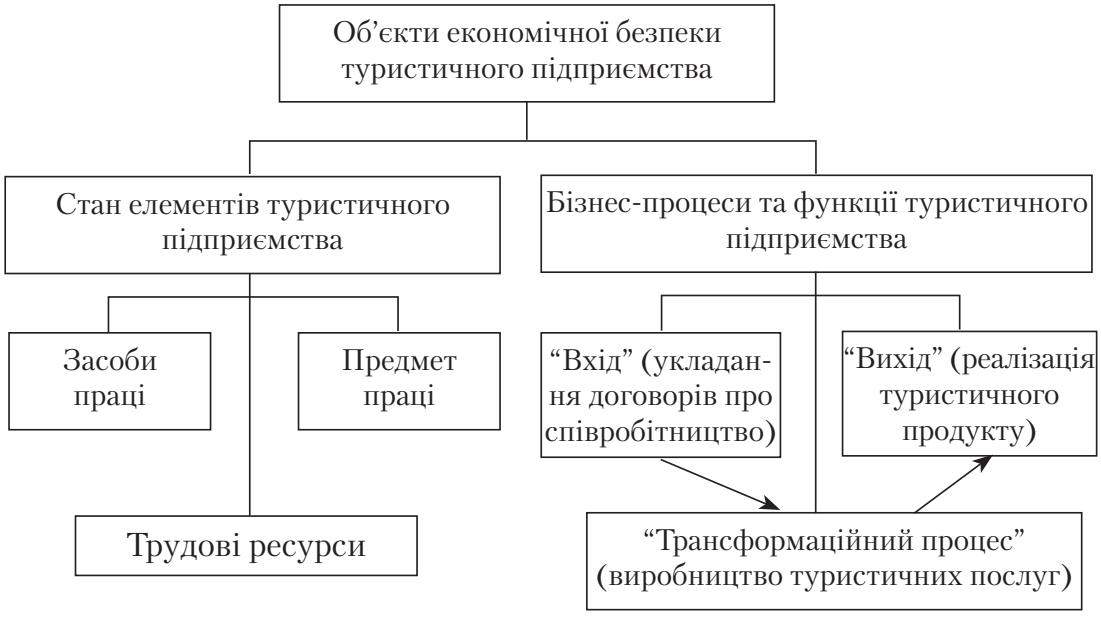

Рис. 2. **Система об'єктів економічної безпеки туристичного підприємства**

ства передбачає захист його співробітників та керівників, засобів та предметів праці, що являють собою матеріальні ресурси.

Безпека бізнес-процесів забезпечує безперервність технології надання туристичних послуг та якості туристичного продукту. До базових процесів відносять "Вхід", який передбачає комплекс заходів, покликаних зберегти або збільшити вхідні потоки ресурсів з метою забезпечення діяльності туристичного підприємства як системи.

Сутність економічної безпеки трансформаційного процесу полягає у підвищенні ефективності переходу від "входу" до "виходу" та залежить від специфіки виробничої діяльності туристичної фірми. Переважно на туристичному ринку України туристичні фірми представлені туроператорами та турагентами. Трансформаційний процес туроператорів передбачає: формування (комплектацію) турів; просування турів; гуртову реалізацію турів; забезпечення обслуговування туристів у межах програми туру.

Особлива увага в безпеці бізнес-процесів туроператора має надаватись контролю та оперативному супроводу турів, нормативно-правовому, документальному, фінансово-комерційному та інформаційно-маркетинговому забезпеченню туристичного продукту, формуванню системи відповідальності за виконання робіт.

Підприємства-туроператори найчастіше організовують зв'язок із споживачами через турагентів. Сутність трансформаційного процесу турагента залежить від угоди з туроператором. При формуванні деяких туристичних продуктів агентське підприємство може виконувати більшість функцій туроператора. Проте, в більшості випадків цей процес обмежується наданням інформаційних послуг, укладанням угод між туристом та турагентом.

Основне завдання базового процесу "Вихід" полягає у реалізації туристичного продукту із запобіганням незаконності його складових.

Способи забезпечення економічної безпеки визначає суб'єкт безпеки. Виокремлюють два види суб'єктів економічної безпеки: особи та структурні підрозділи, що функціонують безпосередньо на підприємстві, та організації і посадові особи, які не входять до складу підприємства.

Формування системи економічної безпеки та створення її суб'єктів залежать від розмірів підприємства та його можливостей. Як правило, підприємства малого бізнесу користуються послугами зовнішніх спеціалізованих підприємств (консалтингових, охоронних, детективних тощо). Підприємства середнього бізнесу можуть користуватися комбінованою системою економічної безпеки, спираючись на можливості і ресурси власних підрозділів безпеки, за необхідності використовуючи аутсорсингові технології. Великі підприємства створюють систему економічної безпеки з власною службою та потужними ресурсами [10].

Класифікацію суб'єктів економічної безпеки туристичних підприємств подано на рис. 3.

Спеціалізовані служби безпеки представлені в організаційній структурі великих туроператорів. Тур-

Рис. 3. **Класифікація суб'єктів економічної безпеки туристичних підприємств**

агенти не мають навіть спеціальних посад для забезпечення економічної безпеки.

Економічна безпека туристичних підприємств здійснюється під впливом суб'єктів зовнішнього середовища. У результаті державного та регіонального прямого та опосередкованого впливу з боку органів державної влади змінюється рівень економічної безпеки туристичних підприємств. Елементами державного регулювання економічної безпеки туристичної діяльності виступають нормативно-правові акти; заходи зі сприяння просування туристичного продукту на внутрішньому та світовому туристичному ринку; ліцензування і стандартизація суб'єктів туристичної індустрії та елементів комплексного туристичного продукту; виділення прямих бюджетних асигнувань; податкове та митне регулювання; надання пільгових кредитів; сприяння розвитку наукових досліджень у сфері туризму тощо [7].

Крім цього, на діяльність туристичних підприємств чинять прямий та опосередкований вплив суспільні організації. Наприклад, Асоціація лідерів турбізнесу України (АЛТУ) проводить Національний туристичний форум, який сприяє всебічному розвитку в'їзного і внутрішнього туризму в Україні, розробив і впроваджує "Кодекс усталеної ділової практики та правил професійної етики суб'єктів туристичної діяльності", розробляє Заходи із удосконалення

законодавчо-нормативного регулювання в галузі туризму. Представники АЛТУ беруть активну участь у діяльності Громадських рад при Мінінфраструктури, Держпідприємництві та Державному агентстві України з туризму та курортів, Економічної ради при УСПП та Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України. Міжнародні програми та заходи також опосередковано впливають на економічну безпеку туристичних підприємств України. Серед таких можна виокремити: USAID "Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність", ЕС "Підтримка Державного агентства України з туризму та курортів".

До зовнішнього середовища суб'єктів економічної безпеки відносять також департаменти та підрозділи економічної безпеки контрагентів, які співпрацюють з туристичним підприємством. Такими виступають туристичні оператори країн, які приймають або направляють туристів. У процесі надання комплексної туристичної послуги задіяні такі компанії-контрагенти, які надають транспортні послуги, проживання і харчування, екскурсійні та страхові послуги. Їхні підрозділи економічної безпеки також є суб'єктами економічної безпеки підприємства.

До основних елементів системи економічної безпеки відносять принципи, які умовно поділяють на базові та спеціальні [3].

До базових принципів економічної безпеки належать законність, пріоритетність заходів попередження, комплексність, плановість, своєчасність, неперервність, обґрунтованість, економічна доцільність, спеціалізація, взаємодія та координація, поєднання гласності та конфіденційності.

Спеціальні принципи економічної безпеки відображають специфіку діяльності туристичного підприємства. До них належать диверсифікованість діяльності, баланс інтересів туристичного підприємства та туриста, оперативне реагування на виникнення загроз, пов'язаних з діяльністю контрагентів.

Таким чином, формування системи економічної безпеки туристичних підприємств є необхідною складовою менеджменту в умовах глобальної нестабільності.

Література

1. *Закон* України "Про туризм" від 18.11.2003 № 1282-IV // ВВР України. — 2004. — № 13. — Ст. 180.
2. *Белоногов А. Г.* Особенности обеспечения экономической безопасности сферы туризма // Вестник Рос. акад. естественных наук. Сер. "Экономическая". — 2010. — № 1. — С. 21—26.
3. *Берлач А. І.* Безпека бізнесу: Навч. посіб. — К.: Ун-т "Україна", 2007. — 280 с.
4. *Биржаков М. Б.* Экономическая безопасность туристской отрасли. — СПб.: Издат. дом " Герда", 2007. — 464 с.
5. *Іванюта Т. М.* Економічна безпека підприємства: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. — К.: Центр учбової л-ри, 2009. — 256 с.
6. *Кокорєва О. В.* Діагностика стану економічної безпеки суб'єктів ту-

ристичної діяльності України / О. В. Кокорєва, Г. О. Райко // Экономика Крыма: Науч.-практ. журн. — 2011. — № 1 (34). — С. 187—190.
7. *Кокорєва О. В.* Економічна безпека туристичного підприємства в системі державного управління. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/ portal Chem_Biol/ Nppdate
8. *Корж Н. В.* Формування системи економічної безпеки індустрії туризму як складової стійкого розвитку туризму в Україні // Економіка. Управління. Інновації. — 2011. — № 2 (6). — С. 23—27.
9. *Корнієнко О. М.* Управління економічною безпекою розвитку туристичного підприємства // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер. "Економіка". — 2010. — Вип. 4 (2). — С. 112—116.
10. *Коробчинський О. Л.* Методика формування системи безпеки підприємства // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 4 (94). — С. 41—45.
11. *Шемаєва Л. Г.* Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища: Автореф. дис. д-ра екон. наук. — К., 2010. — 41 с.
12. *Christian Michelle.* The Tourism Global Value Chain: Economic Upgrading and Workforce Development / Michelle Christian, Karina Fernandez-Stark, Ghada Ahmed, Gary Gereffi // Contributing CGGC Researchers: Shelli Jo Heil. — Center on Globalization, Governance & Competitiveness, Duke University. — 2011. — 57 p.
13. *Nilsson-Andersen P.* Green business model innovation in the tourism and experience economy: Cases from Austria, Portugal, Denmark, Finland, Mexico, Norway, Sweden, Iceland, Russia and South Korea/ Petra Nilsson-Andersen & Jørn B. Andersen // Nordic Innovation Publication. Senior Innovation Advisors Nordic Innovation. — 2012. — № 8. — P. 1—56.

УДК 355.43:351.746.1 (477)

ДОНОСО ВАРГАС ДІЄГО ХОСЕ
ДОНОСО ВАРГАС САНТЬЯГО ФЕЛІПЕ
ДОНОСО ВАРГАС ХАВІЄР

СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 137 —140

Стратегія національного розвитку України, що ґрунтується на системі національних інтересів і пріоритетів, включає і стратегію національної безпеки держави, яка визначає принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз [5; *6*]. З урахуванням геополітичної і внутрішньої ситуації діяльність усіх державних органів в Україні має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації [2; 4, *42*].

У широкому значенні слова під системою забезпечення національної безпеки можна розуміти комплекс організаційно-управлінських, правових, спеціальних, соціально-психологічних, режимних, інженерно-технічних, навчально-методичних та інших заходів, спрямованих на якісну реалізацію національних інтересів і забезпечення ефективного функціонування самої системи. Метою системи забезпечення національної безпеки є організація управління системою національної безпеки через ефективне функціонування самої системи забезпечення. Причому під поняттям "управління системою національної безпеки" розуміється свідомий цілеспрямований вплив суб'єкта управління на множину потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави; загроз і небезпек, внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки, умов їх генези, еволюції та балансу; державні та недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканністю національних

потреб, інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України з метою підвищення ефективності її функціонування для розв'язання завдань із забезпечення національної безпеки. Головне завдання системи забезпечення національної безпеки полягає в тому, щоб створити таку систему управління, за допомогою якої можна було б здійснювати свідомий цілеспрямований вплив на ці загрози та небезпеки.

Стратегія національної безпеки виступає як наука і мистецтво використання національної могутності за всіх обставин з метою досягнення бажаного рівня і виду контролю над супротивною стороною шляхом загроз, грубої сили, побічного тиску, дипломатії, хитрощів та інших можливих засобів, що забезпечують захист інтересів і досягнення мети національної безпеки. У визначенні безпеки підкреслюється активний силовий аспект забезпечення захищеності національних інтересів.

Формування системи забезпечення національної безпеки має відбуватись за усвідомлення необхідності формування механізму балансу інтересів особи, суспільства і держави, що слугуватиме збереженню цілісності цієї системи. Водночас провідну роль у зазначеному процесі мають відігравати державні інституції, функціональним призначенням яких і є максимальне використання державно-владних повноважень і ресурсів для досягнення мети функціонування системи національної безпеки.

Для формування збалансованої державної політики та ефективного проведення комплексу узгоджених заходів щодо захисту національних інтересів у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах створюється система забезпечення національної безпеки України. Система забезпечення національної безпеки — це організована державою сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, які здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України.

Реалізація сучасної концепції національної безпеки значною мірою залежить від комплексного використання економічних, політичних, науково-технічних, соціальних, духовних та військових чинників.

Серед учених, які піднімають вузлові проблеми національної безпеки, варто відзначити праці таких дослідників, як О. М. Андрєєва, О. Ф. Бєлов, О. А. Бєльков, В. Ю. Богданович, О. С. Бодрук, В. Т. Білоус, І. Бінько, М. П. Вавринчук, О. С. Власюк, А. С. Гальчинський, М. Ф. Головатий, В. П. Горбулін, О. М. Гончаренко, В. М. Грубов, Я. Р. Дашкевич, О. Г. Данілян, М. А. Дмитренко, О. Дзьобань, С. І. Здіорук, А. Б. Качинський, О. А. Корнієвський, В. Косевцов, Є. Я. Кравець, Т. Кузьо, О. В. Литвиненко, В. А. Ліпкан, Ф. М. Медвідь, Н. Р. Нижник, В. М. Олуйко, М. І. Панов, Б. О. Парахонський, Г. М. Перепелиця, М. А. Поручник,

Г. Г. Почепцов, Г. П. Ситник, О. Соснін, В. С. Цимбалюк та ін.

Законодавчо-правову основу забезпечення національної безпеки України становлять Конституція України [1], закони України "Про основи національної безпеки України" [2], "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" [3], "Про інформаційну безпеку України", "Про Раду національної безпеки і оборони України", "Про службу безпеки України" тощо, а також інші нормативно-правові акти державних органів влади й управління; міжнародні договори й угоди, укладені чи визнані Україною.

При взаємодії об'єктів і суб'єктів системи забезпечення національної безпеки істотним є те, що на державу в особі її органів виконавчої, законодавчої та судової влади покладається обов'язок щодо захисту національних інтересів, а громадському об'єднанню та окремій особі надаються права щодо захисту власних інтересів. Таким чином, суб'єкти системи забезпечення національної безпеки України тісно взаємодіють між собою, але кожний з них спеціалізується на вирішенні конкретних завдань відповідно до своєї предметної компетенції. У результаті такої взаємодії зазначені суб'єкти доповнюють один одного, внаслідок чого утворюють стрункy організаційно-функціональну систему, яка виступає ядром забезпечення реалізації національних інтересів України.

Отже, під системою забезпечення національної безпеки нами розуміється система теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України.

Метою забезпечення національної безпеки є створення підґрунтя для реалізації національних інтересів за умов дії загроз та небезпек, а також проведення моніторингу стану національної безпеки для розроблення оптимальної моделі функціонування системи забезпечення національної безпеки. На цю обставину також посилаються й інші дослідники.

Сили забезпечення національної безпеки утворюються і розвиваються згідно з рішеннями Президента України та Кабінету Міністрів України для виконання короткотермінових і довготермінових програм забезпечення національної безпеки. Вони включають в себе: Збройні сили України, Міністерство внутрішніх справ України, Внутрішні війська МВС України, Службу безпеки України, Державну прикордонну службу України, Державну митну службу України, Управління державної охорони України, інші війська, військові формування та відомства, в яких законодавством України

передбачена військова служба, а також структурні підрозділи органів виконавчої влади, на які покладені функції із забезпечення національної безпеки.

Основним змістом підсистем забезпечення національної безпеки є реалізація сукупності науково-обґрунтованих і апробованих на практиці з урахуванням світового й вітчизняного досвіду заходів, які визначаються напрямом конкретної підсистеми національної безпеки.

Отже, в умовах глобалізованого світу стратегія національної безпеки України теж динамічно розвивається, щоб встигнути за змінами, які відбуваються у світі.

Література

1. *Конституція* України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
2. *Закон* України "Про основи національної безпеки України"// Урядовий кур'єр. — 2003. — 30 лип.
3. *Закон* України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" від 1 липня 2010 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua
4. *Медвідь Ф. М., В. Х. Дієго Доносо, Рзаєв Ільхам Сахіб Огли*. Національна безпека і національні інтереси України у світі, що змінюється // Наук. праці МАУП / редкол.: А. М. Подоляка (голов. ред.) [та ін.]. — К.: МАУП, 2011. — Вип. 3 (30). — К.: ДП "Вид. дім "Персонал". — 2011. — С. 42—45.
5. *Про стратегію* національної безпеки України: Указ Президента України від 12 лютого 2007 р., №105/2007 // Уряд. кур'єр. — 2007. — № 43. — 7 берез.
6. *Про рішення* Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року "Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України": Указ Президента України № 389/2012.

УДК 338.124.4 (100)

МАГЕРРАМЗАДЕ АЛІБАЛА САТТАР ОГЛИ

ОСНОВНІ ЗАСОБИ ПРОТИСТОЯННЯ ФІНАНСОВІЙ КРИЗІ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ І МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 141 —148

Фінансові кризи є складними подіями, що зумовлені багатьма причинами. Вони виявляються насамперед у девальвації національної валюти, посиленні інфляції, різкому падінні курсів цінних паперів, скороченні їх емісії, масовому вилученні внесків із комерційних банків, значному скороченні обсягів кредитування, зростанні банкрутств господарських суб'єктів та фінансових установ, що їх обслуговують, у розладі платіжно-розрахункових систем.

Світовий економічний досвід накопичив чимало підходів, програм і моделей виходу з економічної кризи. Аналізуючи різноманітні програми з протидії та виходу з криз, потрібно відзначити розбіжності, що пов'язані з такими чинниками:

а) відмінність між системними детермінантами криз, що визначали виникнення, характер та особливості їх перебігу в окремих країнах. Так, кризи у розвинених країнах мали більш комплексний та глибинний характер та охоплювали банківський сектор, фондові та кредитні ринки. У зв'язку з цим спад виробництва та експорту в цих країнах у цілому був більшим ніж у країнах з ринком, що формується. Країни з фіксованими режимами валютного курсу змушені були вдатися до девальвації національної валюти внаслідок спекулятивних нападів. Експортоорієнтовані країни постраждали в основному через стрімке падіння попиту на їх продукцію з боку іноземних споживачів. Гальмування темпів розвитку країн, що розвиваються, сталось в основному через різке падіння зовнішнього фінансування розвитку тощо;

б) розбіжність у масштабах державних програм порятунку фінансової системи й економіки. Такі розбіжності пояснюються наявністю ресурсів, що залежать від рівня розвитку країни, відкритості та слабкості фінансової системи й національної економіки в цілому;

в) наявність перешкод у прийнятті ефективних антикризових програм і стратегій.

Проаналізувавши вітчизняну та світову літературу, можна назвати три основні поточні перешкоди, що зустрічаються як на національному,

так і на міжнародному рівнях: проблема узгодженого сприйняття, ідентифікація проблеми і бажання діяти. Узгоджене сприйняття проблеми у деяких країнах вимагає зміни парадигми в їхньому підході до державної економічної політики, що, як свідчить практика, є складним завданням. Як зазначав в одній із останніх праць Дж. Айзенман: "... небажання багатьох країн знижувати рівень їх резервів збільшує можливість того, що вони зараз менше постраждають від відомого "остраху плаваючого режиму валютного курсу", ніж від "остраху втрати міжнародних резервів", що може свідчити про зниження кредитоспроможності країни. Зниження цього занепокоєння, швидше за все, є головним завданням міжнародних фінансових організацій. За умови належної координації, ефекти конкурентної девальвації і конкурентного нагромадження резервів можуть бути мінімізовані, даючи можливість, тим самим, скоординованим заходам державної підтримки економіки пом'якшити тверду посадку світової економіки" [1].

Навіть в умовах узгодженого сприйняття проблеми наявні в арсеналі інструменти ідентифікації нарощування фінансових негараздів є, значною мірою, неадекватними. Важливий висновок також полягає в тому, що для визначення проблем, навіть якщо ринок має надто оптимістичний вигляд, не слід надмірно покладатися лише на ринкові індикатори. Так, наприклад, дослідник У. Уайт припускав, що стандартні макроекономічні заходи, які довели ефективність у минулому, вже недостатні для розв'язання проблеми швидко й остаточно. За таких обставин, швидше за все, необхідно кардинально переоцінити існуючі регуляторні парадигми [2].

Серйозний виклик також являє собою й ідентифікація проблем, що загострюються, вони вимагають істотної зміни методологічних підходів. Ґрунтуючись на значних масивах даних і більш складних емпіричних методах, неможливо отримати попередження про увесь спектр загроз. Насправді як існуючі дані, так і моделі, скоріше за все, мають занадто багато недоліків для того, щоб точно пояснити потенційно нелінійні результати. Принаймні подібні емпіричні підходи мають бути доповнені аналізом, який значною мірою ґрунтується на інтерпретації історичних подій.

Слід зауважити, що однією з найбільших перешкод у створенні макрофінансової системи стабільності є відсутність бажання діяти. Сучасна історія переповнена такими прикладами, коли проблеми були чітко визначено, існували адекватні інструменти, а дії фактично не вживались, доки країни не наражалися на кризу.

Перешкоди відносно здійснення активних дій мають іноді загальну природу, а іноді носять специфічний характер для різних систем ЦБ і регуляторних установ. До загальних проблем, що ускладнюють протидію виникненню "бульбашок", можна зарахувати звичайну бюрократичну інертність, а також енергійний опір

значної кількості людей, які збагачуються внаслідок такого процесу. Крім того, імовірно, що такий опір не братиметься до уваги на початкових стадіях процесу. Тоді особи, відповідальні за використання тих або інших інструментів, протидіяли їх застосуванню з метою уникнення відповідальності за спад, що настає згодом.

Стосовно регуляторних органів, то їхньому бажанню вживати певні дії перешкоджає відсутність у них усвідомлення про макроекономічні наслідки при виникненні проблем у фінансовій системі. В умовах, коли стрімке зростання обсягів кредитування утворюють більш серйозні загрози корпоративному сектору й сектору домогосподарств, ніж безпосередньо фінансовим установам, бажання вживати будь-які дії зводилося нанівець.

Слід також зазначити, що більшість регуляторних установ у своєму арсеналі не мають інструментів, які можна було б використати в антициклічних цілях, а окремі установи навіть протидіяли використанню наявних інструментів.

В умовах світових фінансових криз домінантою забезпечення національної фінансової стабільності окремої країни є впровадження превентивних заходів і своєрідних "вбудованих механізмів", що поєднують регуляторні процедури та ринкові інструменти і запобігають переходу системи в хиткий стан, а також забезпечують стійке функціонування інституційної структури в умовах негативного зовнішнього впливу.

Виходячи зі світового досвіду, можна зробити висновок, що система макрофінансової стабільності має оптимально поєднувати: по-перше, суворий, макропруденційний нагляд та контроль за банківським сектором на макрорівні, у тому числі за ризиками ліквідності, капіталізацією, наявністю проблемних активів, рівнем левериджу, рівнем зовнішньої заборгованості, процедурою надання рейтингів тощо; по-друге, валютну політику з такими складовими: оптимально гнучкий режим валютного курсу; ефективний валютний ринок і валютні інструменти; моніторинг валютного ризику; підтримка адекватного обсягу міжнародних резервів; по-третє, механізм управління фінансовими ринками, що передбачає запровадження податкових та інших інструментів регулювання руху іноземного спекулятивного капіталу та встановлення вимог щодо повного розкриття належної інформації суб'єктами ринку.

Сучасне світове макроекономічне потрясіння є глобальним за своєю природою, ця фінансова криза актуалізувала важливість дослідження інструментів, заходів та алгоритму їх застосування з метою виведення світової фінансової системи, як єдиного цілого, з кризового стану. Основна мета таких механізмів полягає у досягненні внутрішньої і зовнішньої рівноваги економіки.

Більшість дослідників до основних принципів, на яких могла б ґрунтуватися система заходів протидії світовим фінансовим кризам, відносять:

1) *концентрацію пріоритетів на системних подіях*; зокрема, акцент необхідно робити на небезпеці, що асоціюється зі значною кількістю суб'єктів (як фізичних, так і юридичних осіб), які однаково піддаються потенційним загальним шокам. Вивчення ендогенних сил, дії яких потенційно мають нелінійний результат, можна розглядати як таке формулювання проблеми, що значно розширило б межі наукових пріоритетів у цій сфері;
2) *приборкання нестабільності, що не можна розглядати як самоціль*, оскільки ринкова економіка потребує механізму, завдяки якому підтримуватиметься та забезпечуватиметься ефективність її функціонування. Зміни, що відбуваються в економічному середовищі, повинні мати як складову елемент флуктуації у цінах на активи та адаптацію до цих змін інституціональних утворень;
3) *тіснішу співпрацю між Центральним банком й іншими регуляторними органами* під час оцінки та в процесі запобігання нарощування системних ризиків;
4) *широке використання інструментів валютної та фінансової політики в антициклічних цілях*; макропруденційна політика (як інструмент контролю) має відігравати винятково важливу роль у протидії тенденціям циклічності у фінансовій системі.

У процесі пошуку правильних рішень подолання наслідків фінансової кризи необхідно уникнути двох звичних помилок, які виявились у процесі їх застосування під час попередніх світових криз.

Перша — реформи, які спрямовані на вдосконалення глобальної фінансової архітектури, можуть бути бажані у довготерміновому плані, проте не спроможні надати термінову допомогу країнам, що потерпають від кризи. Іноді можна навіть досягти зворотного ефекту, оскільки значний ступінь прозорості та зростання вимог можуть зменшити надходження капіталу у короткотерміновому плані.

Друга — необхідно відмовитися від ринкового фундаменталізму у тому розумінні, що навіть якщо ринки стануть прозорішими та конкурентоспроможними й в остаточному підсумку — досконалішими, проблеми автоматично не розв'яжуться. Світова фінансова криза у сучасних умовах, як це вже зрозуміло, — не може бути приборкана винятково на основі застосування ринкового механізму.

Як свідчить світовий досвід, важливим заходом з підтримки стабільного функціонування фінансових систем в умовах кризи є націоналізація проблемних фінансових установ, та виділення достатнього обсягу коштів на викуп проблемних активів банків і збільшення гарантій по депозитах.

На сьогодні необхідним є також дослідження ефективності запровадження оподатковування міжнародних операцій, упровадження

прямого обмеження короткострокового зарубіжного банківського кредитування, розробки нормативів із регулювання відкриття фінансових ринків.

Крім того, слід пам'ятати, що зміцнення макроекономічної ситуації у країні дає змогу своєчасно погашати зовнішні боргові зобов'язання. Це, зазвичай, приводить до зниження зовнішньої заборгованості або до стабілізації її розмірів. При цьому показники, що характеризують боргове навантаження (співвідношення зовнішнього боргу і платежів з його обслуговування до ВВП, до експорту тощо), помітно поліпшуються.

Безумовно, що кожна країна повинна вживати заходи відповідно до своїх потреб, але будь-яке втручання держави має бути масованим. Спільним у наведених принципах є те, що всі вони передбачають розподіл ризиків, створення забезпечень для подальших змін в очікуваних втратах і капіталі.

Нині, з огляду на початок кризи, можна з'ясувати, чи були достатніми і ефективними дії урядів і центральних банків на той час. Так, з метою нейтралізації негативних проявів кризових процесів на початкових етапах розгортання світової фінансової кризи національними урядами та ЦБ були зроблені перші кроки щодо виправлення ситуації. Банківським установам надавалася допомога, націлена на забезпечення їх ліквідності та для викупу проблемних активів.

Згодом, поглиблення фінансової кризи, її поширення на нові, до цього стабільні фінансові ринки, а зрештою й на реальну економіку, зумовило необхідність застосовування більш комплексних та об'ємних антикризових заходів. Звичайно, оскільки кризові процеси охоплювали країни несиметрично і з різною глибиною, реакція урядів та грошової влади була різною за пакетами інструментів, що використовувались.

У цьому сенсі доцільно виокремити та більш детально розглянути антикризові програми, що приймались урядами таких провідних країн, як США, Сполучене Королівство, Японія, ФРН та РФ, які мали істотний вплив на світову економіку в цілому

Ще на початку 2008 р. Конгрес США санкціонував, а президент Дж. Буш підписав пакет заходів обсягом 168 млрд дол., спрямованих на стимулювання національної економіки, який передбачав повернення громадянам частини виплачених податків. Передбачались податкові послаблення, спрямовані на стимулювання бізнесу. Відповідно до плану кожна родина мала одержати чеки на суму від 300 до 1200 доларів залежно від числа домочадців та рівня доходів.

3 жовтня 2008 р. у відповідь на поширення кризи на банківський сектор у США було прийнято програму підтримки фінансового сектора TARP ("План Полсона"), що мала на меті відновлення довіри на фінансовому ринку завдяки звільненню від проблемних активів, поновленню кредитування, стимулювання ринку цінних паперів, збільшення фінансування інвестицій бізнесу та видатків населення [3]. При цьому 700 млрд

дол. передбачено було витратити на викуп інвестиційних облігацій, що втратили ліквідність.

Цікавим, на нашу думку, буде розгляд механізму реалізації програми, яка передбачала такі етапи дій:

- на попередньому етапі міністру фінансів США надавалось право використовувати бюджетні кошти на викуп у банків та фінансових компаній проблемних активів на суму 250 млрд дол.;
- на другому етапі з цією самою метою передбачалось надати Мінфіну, у разі потреби, за рішенням президента додаткові 100 млрд дол.;
- на третьому етапі передбачалася можливість виділення на підтримку фінансової системи додаткових 350 млрд дол. Для цього необхідно було одержати додаткову згоду Конгресу США.

З метою оздоровлення банківської системи ФРН у середині жовтня 2008 р. був прийнятий "Комплекс заходів з порятунку банківської системи країни". Механізм реалізації передбачав збільшення вливання у німецькі банки до 500 млрд євро (680 млрд дол.), у тому числі надання гарантій за позиками, які оцінювалися у 400 млрд євро для того, щоб допомогти відновити довіру на фінансових ринках. Ще 70 млрд було передбачено для рекапіталізації потерпілих від кризи фінансових установ та 30 млрд зарезервовані на випадок непередбачених погіршень. Так, з жовтня 2008 р. уряд ФРН видав банку Hypo Real Estate (HRE) державні гарантії на 112 млрд євро, однак це не привело до стабілізації цього фінансового інституту, HRE опинився на межі банкрутства.

У квітні 2009 р. уряд ФРН розпочав процес націоналізації банку Hypo Real Estate. Для цього було прийнято закон, який передбачав примусову націоналізацію банків, що опинились на межі банкрутства. Цей закон дозволяв уряду експропріацію акцій банку, якщо не вдавалось досягти обопільної угоди з їх власниками; після вжиття заходів з фінансового оздоровлення банку уряд був зобов'язаний його приватизувати у найкоротші терміни.

З метою підвищення внутрішнього попиту, збереження робочих місць урядом Німеччини в січні 2009 р. був прийнятий "Пакет заходів з подолання кризових явищ в економіці" — на суму 62 млрд євро — за рахунок додаткових витрат і скорочення податків до кінця 2010 р. Акцент у ньому робився на інвестиційній діяльності держави, капіталовкладеннях в освіту, у розвиток інфраструктури на комунальному рівні. Значна частина пакету економічних стимулів спрямована на інвестиційні проекти: ремонт і модернізацію шкіл і вищих навчальних закладів, дитячих садків; будівництво автомобільних доріг та залізниць; розширення мережі швидкісного Інтернету; виділення 1,5 млрд євро на допомогу автомобільній промисловості; створення Німецького фонду обсягом у 100 млрд євро з метою надання підтримки реальним секторам економі-

ки (надання гарантій по кредитах); зниження обсягу податків та соціальних відрахувань на суму 9 млрд євро і на 9 млрд євро — для компаній.

Перший етап урядової програми Японії "Розширений пакет термінових заходів" був прийнятий Парламентом у редакції додаткового держбюджету на 2008 р., затвердженого 16 жовтня 2008 р. Загальна сума програми — 11,5 трлн єн. Передбачалось надання гарантій і позик при настанні неочікуваних ситуацій, а також на розвиток внутрішнього попиту [4]. З метою активізації та поліпшення діяльності японських підприємств на внутрішньому ринку, а також розвитку регіонів і підвищення соціального захисту населення урядом Японії затверджено додаткові заходи "з підтримки повсякденного життя людей" на суму 26,9 трлн єн.; 2 трлн єн виділялось для надання фіксованих компенсаційних виплат домогосподарствам у вигляді матеріальної допомоги, ще 1 трлн — місцевій владі. Було передбачено зниження податків на суму 2 трлн єн, тимчасове скасування або зниження ставки ряду податків, придбання акцій проблемних банків, страхування позик малого бізнесу і ряд інших заходів, скорочення дорожніх податків.

План з фінансової підтримки ліквідності фінансових ринків Російської Федерації було прийнято в два етапи. 16 та 17 вересня 2008 р. Мінфін і Центробанк РФ виділили 475 та 350 млрд руб. відповідно з метою підтримки ліквідності на російському ринку. У рамках антикризових заходів уряд РФ виділив 60 млрд руб. на збільшення статутного капіталу Агенції з іпотечного житлового кредитування — щоб підтримати програми іпотечного кредитування.

У жовтні 2008 р. Держдума прийняла пакет законопроектів, який забезпечує більшу частину складового плану уряду Росії з подолання фінансової кризи. Обсяг російського плану становив близько 2,45 трлн руб. у 2008—2009 рр., або 5,5 % ВВП РФ. Пакет було орієнтовано на 5 секторів: корпоративний, банківська система в цілому, фондовий ринок, приватні вкладники банків, системоутворювальні банки.

У листопаді 2008 р. було прийнято План дій уряду, спрямований на оздоровлення ситуації у фінансовому секторі та окремих галузях економіки. План складався з 55 пунктів, передбачав прийняття ряду законопроектів, що стосуються вдосконалення інфраструктури фінансових ринків і банківської системи, а також виокремлював конкретні пріоритетні галузі економіки, яким була надана державна підтримка, і складався із трьох блоків: 1) розвиток нормативно-правової бази із захисту законних інтересів інвесторів і кредиторів, які включають заходи щодо запобігання банкрутств підприємств; 2) підтримку підприємств окремих секторів економіки; 3) надання підтримки малому і середньому бізнесу.

Таким чином, зазначені програми світового досвіду щодо виходу з фінансової кризи є досить важливими для вітчизняної економіки, політики

та економічної науки і допомагають розробити власні заходи запобігання поширенню і поглибленню фінансової кризи в Україні.

Література

1. *Aizenman Joshua.* On the Paradox of Prudential Regulations in the Globalized Economy; International Reserves and the Crisis: a Reassessment // NBER: Working Paper. — 2009. — № 14779, March. — 17 p.
2. *White W.* Are changes in financial structure extending safety nets? / W. White // BIS: Working Papers. — 2004. — № 145, January. — 41 p.
3. *TREAS.* Gov: Treasury Announces Tarp Capital Purchase Program Description. — 2008. — October 14. — [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.treas.gov/press/releases/hp1207.htm
4. *Economic* Countermeasures: A Three-stage Rocket. — 4 March 2009. — P. 4 (4p.) // http: //www.kantei.go.jp/foreign/keizai/keizaitaisaku090304_e.pdf

УДК 17

Г. И. АСТАФЬЕВА

УТРАЧЕННАЯ ЭМПАТИЯ, СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ, “ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ” И НЕОБХОДИМЫЕ РЕШЕНИЯ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 149 —152

В кризисной ситуации при обострении социально-политических и экономических условий государственное самосознание субъектов выполняет синергетические и защитные функции — как рядовых членов общества, так и лиц, включенных в систему управления. Особенно негативно сказывается низкий уровень ценностно-ориентационной и психологической зрелости, непрофессионализм управленцев, что несет за собой нарушение лояльного, доверительного отношения к власти, как оплоту своей защиты, надежде и вере, потерю веры в профессионализм тех, кому передано управление, отсутствие лояльности элиты к национальным ценностям. Профессионализм элиты и лидеров подменен психологической манипуляцией общественным сознанием. Вследствие доминирования потребности в самосохранении, ценностей значимости моральных установок развиваются защитные стратегии самосознания, и, говоря словами В. П. Зинченко, формируется “коррозия доверия в масштабах огромной страны”.

А. Рощин назвал Россию страной утраченной эмпатии. По-видимому это следует отнести и к Украине. Почему мы столь инертны в сравнении с другими такими же, как мы, “белыми людьми”? Безусловно, на то есть причины юридические (несовершенство законодательства о митингах), политические (в стране не развита политическая жизнь), исторические (после стольких лет большевизма у людей нет привычки собираться на “самостийные” митинги)...

Но, все-таки, как нам кажется, одна из важнейших причин — социально-психологическая. А именно — у наших людей действительно есть значительные (в сравнении с тем же Западом) проблемы с эмпатией. Вообще эмпатия — это качество, изначально присущее виду homo sapiens. Более того, есть она и у многих высших животных. Словари определяют эмпатию как “способность сопереживать эмоциональному состоянию другого человека”.

Откуда, удивляющая многих, вялость и апатия, неспособность отстаивать даже свои простейшие права. У нашего народа, как у социального организма, по всей видимости, отключены эмоции... Точнее, то, что следует назвать “Главной Социальной Эмоцией” — эмпатию. Нет эмпатии — нет и социальных действий. А ее в самом деле нет — она надежно блокирована.

Возможно, именно поэтому у нас в стране до сих находится в столь странном, полумертвом состоянии профсоюзное движение. Ведь в основе любых профсоюзных действий лежит солидарность, а солидарность невозможна без эмпатии. Эмпатия — основа солидарности. Если нет эмпатии — то есть активного сопереживания тем, кому в настоящий момент еще хуже, чем тебе — тогда "эмпатоэктомированному" приходится прибегать к рациональным доводам, таким как "если я не выступлю сейчас в поддержку уволенных, то завтра, возможно, уже уволят меня..." Проблема всех рациональных доводов в том, что они — как мы уже знаем от психиатров — не могут составлять надежной мотивационной основы. И понятно, почему: ведь на любой довод "за" всегда можно найти десяток "против" и еще сотню "не совсем за".

Г. А. Кривонос в статье "Эмоциональное выгорание и 4 ключевых симптома его проявления" утверждает: "Люди теряют уверенность в стабильности своего социального и материального положения, в гарантированности рабочего места. Обостряется конкуренция за престижную и высокооплачиваемую работу. Падает рейтинг ряда социально значимых профессий — медицинских работников, учителей, ученых. Как следствие, растет психическое, эмоциональное напряжение, которое связано со стрессом на рабочем месте. Выявляются тревога, депрессия, психосоматические расстройства, зависимости от психоактивных веществ (включая алкоголь, наркотики и др.). Все это является симптомами "синдрома эмоционального выгорания". Что же такое "эмоциональное выгорание"? Это выработанный личностью механизм психологической защиты в форме полного или частичного исключения эмоций в ответ на избранные психотравмирующие воздействия. Переход реакций с уровня эмоций на уровень психосоматики свидетельствует о том, что эмоциональная защита — "выгорание" — самостоятельно уже не справляется с нагрузками, и энергия эмоций перераспределяется между другими подсистемами индивида.

Переход от всеобщих повышенных эмоций на Майдане к безразличию, социальной пассивности и повышенной смертности населения Украины от сердечно-сосудистых и прочих заболеваний является печальным результатом нашего психического выгорания.

(По сообщению главы комитета Верховной Рады по вопросам здравоохранения Т. Бахтеевой, смертность населения в Украине составляет 15,2, а в странах — членах ЕС 6,7 на 1000 населения, и украинцы живут на 10 лет меньше. Украина занимает 150-е место среди 223-х стран мира по показателю средней продолжительности жизни — 69 лет).

Мы так же, как и Россия, по выражению Алексея Рощина, превращаемся в страну утраченной эмпатии.

Кризис, которым сегодня объясняются многие затруднения, стоящие перед обществом, зародился в финансово-экономической сфере и ей принадлежит постоянно. Гораздо важнее понимать, что существует, возможно, более глубокий

кризис — кризис сознания, кризис культуры и кризис, связанный с падением нравов. Вопрос о значимости культурных, идейных и духовных аспектов глобализации и их влиянии на жизнь современного общества принимает особую актуальность. Растущая духовная скудость, усиление эсхатологических настроений, преобладание материального начала в жизни людей — вот на фоне чего происходит современный кризис.

Становится очевидным, что, когда перестают функционировать устаревшие системы социально-экономических и социокультурных отношений, появляется необходимость предложить новые механизмы взаимодействия людей и их общностей. Следует учесть наиболее важные факторы стабилизации общества.

Первый фактор — снижение конфликтности внутри общества — означает достижение национального единства, осознание общих целей всеми социальными слоями. Ведь у нас есть свои — артельные — традиции, сообщества, объединяющие экономическую активность с коллективистской психологией. Поэтому нужно вдумчиво подойти к этой проблеме на государственном уровне.

Второй фактор, как правило, предполагает наличие в общественном сознании образа общего внешнего врага или какой-либо другой угрозы, что способствует консолидации социума, несмотря на имеющиеся в нем внутренние противоречия. Усиление роли государства должно быть не следствием решения локальных внутриполитических задач в борьбе между разными экономическими и политическими группировками, а результатом продуманной долговременной стратегии укрепления роли страны в динамично изменяющемся современном мире.

Третий фактор — возможность реализации творческой личности как главный стимул развития научного потенциала страны. Александр Никонов в статье “Ресурсосбережение. Управление выбором” высказывает предложение в корне изменить направленность экономики нашей страны с сырьевых на высокотехнологичные, ресурсосберегающие производства. По мнению многих экспертов, преимущественная направленность экономики страны на производство сырья — это путь к катастрофе.

Следует отметить, что под давлением общественности правительство Украины в настоящее время пытается хотя бы что-то предпринять для решения накопившихся политических, экономических и социальных проблем.

Президент Украины Виктор Янукович в обращении по случаю Всемирного дня социальной справедливости 20 февраля 2013 г. заверил, что реализация принципов социальной справедливости является приоритетной задачей власти. Соблюдение конституционных прав граждан является основным критерием уровня развития общества и главным признаком социального государства.

“Отвечая ожиданиям людей, мы делаем уверенные шаги на пути системной модернизации страны. Именно на внедрение европейских стандартов жизни нацелены Программа экономических реформ на 2010—2014 годы “Богатое общество, кон-

курентоспособная экономика, эффективное государство" и социальные инициативы".

Президент выразил уверенность, что "рост занятости, повышение размеров зарплат, пенсий, стипендий, а также обеспечение адресности предоставления помощи и впредь будет способствовать укреплению социально-экономического равновесия и стабильности в Украине".

Премьер-министр Украины Николай Азаров назвал подготовленный проект сметы государства на 2013 г. "бюджетом стабильности и развития" и отметил, что главный финансовый документ страны станет ответом для оппозиционных политиков, которые пугают людей обвалами и кризисами. По мнению премьер-министра, программа активизации развития экономики станет ответом Украины на проблемы, существующие в мировой экономике.

Литература

1. *Обращение* президента 20 февраля 2013 г. по случаю Всемирного дня социальной справедливости // Новости — Официальное представительство Президента Украины. — 2013. — 20. февр. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.president.gov.ua/ru/news/
2. *Про Державний* бюджет України на 2013 рік. Верховна Рада України; Закон, Бюджет, Перелік від 06.12.2012 № 5515-VI // ВВР України. — 2013. — № 5—6. — Ст. 60. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5515-17
3. *Фогель Р.* Экономический рост, демография и физиология: воздействие долговременных процессов на разработку и осуществление экономической политики // Мировая экономическая мысль сквозь призму веков. — В 5 т. — М., 2005. — Т. 5. — Кн. 1.
4. *Виноградова Н. П.* Идея справедливости в экономических отношениях людей: история и современность. Противоречия социальной справедливости и экономической эффективности // Евразийский междунар. науч.-аналит. журн. "Проблемы современной экономики". — 2009. — № 31. — С. 31. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.m-economy.ru/issue.php?num=31
5. *Гузар Л.* Духовные ценности // "Зеркало недели. Украина". — 2012. — № 29. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/duhovnye_tsennosti.html
6. *Дугин А. М.* Основы геополитики. — М.: АРКТОГЕЯ-центр, 2000. — 928 с.
7. *Никонов А.* Управление выбором. Искусство стрижки народных масс. — Питер: НЦ ЭНАС, 2007. — 320 с.
8. *Пирогов Г., Ефимов Б.* Справедливость, экономика и выживание / Г. Пирогов, Б. Ефимов // Социологич. исследования. — 2008. — № 9. — С. 3—11. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://old.za-nauku.ru/?
9. *Ролз Д.* Теория справедливости. — М., 1995. — С. 37.
10. *Стиглиц Дж. Ю.* Глобализация: тревожные тенденции. — М., 2003. — С. 357.

УДК: 32.019.51

С. В. БОНДАРЕНКО

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ У НАЦІОНАЛЬНОМУ БРЕНДИНГУ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 153 —154

Глобалізаційні процеси все глибше проникають у національний простір окремих країн. Сучасна реальність свідчить про те, що Україна стає активним учасником цих процесів та об'єктом боротьби між крупними геополітичними гравцями (ЄС, Росія та США) за вплив на одну з найбільших територій в Європі.

Україні бракує вироблення власних національних ідей, смислів та інструментів, які впливають на позитивне сприйняття її світовою спільнотою, особливо тими гравцями, які приймають ключові рішення у глобальному світі та впливають на розвиток суспільства. Перед Україною стоїть завдання по завоюванню довіри та прихильності серед них. Існує безліч інструментів, які можуть формувати та просувати національний бренд України на світовому політичному та економічному ринку. Одним з ефективних можна вважати громадську дипломатію.

Визначимо роль громадської дипломатії на формування національного брендингу України.

Громадська дипломатія — це неформальна взаємодія певного політичного суб'єкта (країни, окремої громади, організації, структури і т. п.) із зацікавленими політичними об'єктами (інші країни, громади, організації, структури, окремі особи і т. п.), які мають безпосередній вплив на формування та просування його інтересів, а також на прийняття сприятливих політичних, економічних та суспільних рішень, які задовольняють актуальні потреби суб'єкта.

Піонерами використання громадської дипломатії у формуванні позитивного сприйняття та просуванні інтересів країн можна вважати США [2] та Велику Британію [1], які ще у 60-х роках XX ст. почали активно впроваджувати програми із обмінів фахівцями, вивчення мови, підтримки громадських ініціатив тощо. Активно громадську дипломатію використовує ЄС, активізувалась у цьому напрямі і Російська Федерація [3].

Актуальність дослідження ролі громадської дипломатії відбилася у працях таких науковців та фахівців, як Т. В. Андрущенко, І. Я. Тодоров, С. І. Бєлєй, Т. І. Медведєва, Д. В. Візгалов, О. О. Манжуліна, Е. Марроу, С. Анхольт та ін. Вони вказують на необхідність використання нових видів та інструментів при формуванні стійкого, позитивного сприйняття певних країн та територій, серед яких виділяють громадську дипломатію. "М'яка сила" спрямована не на уряди, а на певних громадян, інститути громадянського суспільства тощо. Використання старих "силових" методів призводить до репутаційних

втрат, падіння авторитету, зниження політичного та економічного впливу на основні цільові аудиторії, з якими політичні суб'єкти співпрацюють.

Основними інструментами громадської дипломатії є: технічна та фінансова підтримка громадських ініціатив із вирішення актуальних політичних, економічних та соціальних проблем; програми з культурного, наукового та професійного обмінів; підтримка етнонаціональних спільнот (земляцтв); організація та проведення промоційних та навчальних заходів (виставки, конференції, спектаклі, фестивалі, тренінги тощо).

Актуальність ефективного використання громадської дипломатії у формуванні та просуванні національного бренду України в очах світової спільноти зростає. Однак, політична нестабільність, економічна криза, відсутність чіткої позиції та розуміння з боку влади в необхідності використання цього інструменту заподіює репутаційних втрат та знижує вартість національного бренду. Враховуючи таку ситуацію, українські організації та певні особи використовують можливості зарубіжних структур та організацій для формування позитивного іміджу України. Але ці програми та можливості націлені на просування власних інтересів та завдань країн, які надають допомогу та підтримку.

Вже робляться спроби залучити широку громадськість до просування національного бренду та брендів окремих територій України. Прикладами є Луганська область з ідеєю залучити інститути громадянського суспільства до просування бренду регіону через конкурс проектів; створення ряду фондів, громадських та приватних ініціатив, такі як Фонд "Open Ukraine", Ялтинська європейська стратегія Фонду Віктора Пінчука, European Centre for a Modern Ukraine (ECFMU) і т. п. Це лише окремі проекти, які сприяють просуванню національного бренду України, але вони переслідують вузькі корпоративні інтереси, реалізуються за рахунок власників або засновників та не виконуються в рамках національних держпрограм.

Для ефективного використання громадської дипломатії у вирішенні геополітичних завдань, просуванні та захисту національних інтересів Україні необхідно запровадити державні комплексні програми з підтримки ініціатив у цій сфері, надавати певні преференції комерційним, громадським структурам та ЗМІ, які активно працюють у формуванні та просуванні національного бренду України. Активізація у сфері громадської дипломатії дасть змогу ефективніше просувати власні інтереси, формувати позитивне сприйняття та стійке враження через пряму роботу з "агентами впливу".

Література

1. *Philip Fiske de Gouveia, Hester Plumridge*. European Infopolitik: Developing EU Public Diplomacy Strategy. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://fpc.org.uk/fsblob/657.pdf
2. *Public* Diplomacy. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.usdiplomacy.org/diplomacytoday/contemporary/public.php
3. *Народная* дипломатия: эпоха инструментария "мягкой силы". — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://rs.gov.ru/node/33009

УДК 37.014.54:37.041

Н. А. ВАКУЛЕНКО

АКТИВІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ-ЕКОНОМІСТІВ ЯК ШЛЯХ ДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ПРОЕКТУ "ЄВРОПЕЙСЬКИЙ МОВНИЙ ПОРТФЕЛЬ ДЛЯ ЕКОНОМІСТІВ"

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 155 —162

У країнах — членах Ради Об'єднаної Європи, куди незабаром готується вступити Україна, доцільною є концепція самостійного навчання впродовж усього життя [10], все більше уваги приділяється організації самостійної роботи студентів під час навчання з метою формування навчальної компетенції [1; 3; 4; 9; 13].

За даними ЮНЕСКО, в університетах країн Європи на самостійну роботу відводиться від 40 до 70 % усього навчального часу. У США на одну годину аудиторної роботи припадає 2 години позааудиторної [11]. За іншими даними, співвідношення часу аудиторної та позааудиторної роботи у світі відповідно становить 1:3,5 [17].

Варто зазначити, в освітньому просторі України також відбуваються зміни в організації навчальної діяльності студентів. Так, у Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України дотримуються думки, що велика кількість аудиторних занять — це позбавлення можливості студента підготуватися до самостійності в його подальшій професійній діяльності [16]. Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах передбачається, що самостійна робота студентів як "основний засіб оволодіння навчальним матеріалом" має становити не менше 1/3 і не більше 2/3 загального обсягу часу, відведеного на вивчення конкретної дисципліни [19, *50*]. Співвідношення між аудиторною і позааудиторною роботою змінюється на користь останньої. Таким чином, нагальним постає питання активізації самостійної роботи студентів.

Аналіз педагогічної та методичної літератури показав, що існує кілька визначень поняття **"самостійна робота"**. Самостійна робота в педагогічній науці трактується як засіб активізації пізнавальної діяльності студентів у навчанні [18], особливий вид навчальних завдань [23], форма організації навчально-пізнавальної діяльності, вид навчальної діяльності [2, *312*; 8, *297*; 14], запланована робота студентів, форма індивідуального навчання [15], форма індивідуалізації та диференціації навчання, обов'язкова умова послідовного переходу в системі школа — ВНЗ,

засіб підвищення якості підготовки спеціаліста і формування вміння самостійно поповнювати ці знання [7], метод навчання, прийом навчання, форма організації творчої діяльності учнів [20].

Ряд науковців вважає, що самостійна робота студентів не повинна розглядатися лише як позааудиторна. Самостійна аудиторна робота студентів виконується студентами самостійно, але за завданнями і з консультаціями викладача. Це сприяє формуванню навичок, необхідних для організації самостійної позааудиторної роботи та навчання упродовж усього життя. І позааудиторна, й аудиторна самостійна робота створюють підґрунтя для набуття іншомовних навичок і вмінь, необхідних для виконання професійних обов'язків економістів.

Поняття **"самостійна робота"** потребує розмежування з поняттями "самостійна навчальна діяльність", "самостійна пізнавальна діяльність", "автономія", оскільки в дослідженнях вони трактуються по-різному.

Під **самостійною пізнавальною діяльністю студентів слід** розуміти діяльність, яка здійснюється ними у процесі навчальної роботи, відповідає вимогам навчальних планів і програм, під час якої студенти, користуючись консультаціями викладача або без нього, набувають знання, навички й уміння, і таким чином досягають нових пізнавальних результатів. Результатом такої діяльності є якісні зміни, вдосконалення особистості студента та подальше самовдосконалення у процесі безперервної освіти.

Поняттю "автономія" приділяється значна увага в публікаціях вітчизняних [21] і особливо зарубіжних науковців. Під автономією слід розуміти внутрішню особисту незалежність студента, що ґрунтується на здатності самостійно керувати процесом засвоєння знань та оволодіння навичками і вміннями іншомовного спілкування. Традиційно виділяються 4 види автономії студентів: *авторитарний, особистісно-орієнтований, індивідуально-орієнтований, самоорієнтований*.

Існує класифікація рівнів автономії студента у навчальному процесі [22, *93—96*]:

- ***рівень нульової автономії або рівень повної залежності навчального процесу від викладача,*** який відповідає авторитарному виду автономії;
- ***рівень групової автономії,*** в якому в межах напряму, визначеного програмою курсу, всі рішення щодо використання мовних та мовленнєвих засобів, визначення цілей та засобів їх реалізації ухвалюються студентами в результаті обговорень і компромісів у парах, малих групах та всією групою, а не індивідуально;
- ***рівень індивідуальної/групової автономії,*** який відповідає самоорієнтованому виду автономії, або може характеризуватися як повна автономія, студенти отримують право самостійно або у групі ухвалювати рішення щодо цілей, завдань, змісту і методів власного навчання.

Доречним є висновки психологів і дидактів [5; 12] про те, що жорсткість управління процесом навчання має поступитись місцем самостійності студентів у визначенні мети, засобів та результатів їхньої діяльності, контролі та оцінці власних досягнень. Тому у навчальному процесі можуть застосовуватись всі види автономії, але авторитарність управління діяльністю тих, хто вивчає мову, повинна постійно зменшуватись з тим, щоб самостійна робота студентів у ВНЗ перетворилася на гнучко керовану систему, студенти розглядалися не як об'єкт, а активний суб'єкт процесу вивчення іноземної мови [6], їм давалась можливість активно впливати на навчальний процес, а викладач виступав у ролі консультанта, зацікавленого в якомога ефективному формуванні особистості студента.

Автономне навчання можна забезпечити, якщо вміння вчитися розглядатиметься як інтегральний складник вивчення іноземної мови так, щоб студенти самі обирали цілі, засоби, методи навчання і навчальні матеріали з урахуванням власних потреб і здібностей, усвідомлювали найкращі напрями навчання.

На перший погляд, навчання вчитися самостійно не є основною метою курсу іноземної мови, але принаймні є дві причини, які дають підстави для інтегрування зазначеного вміння до мети:

- ефективність свідомого навчання полягає в тому, що знання об'єкта навчання та мети навчання студентами виступає фактором зміцнення їх мотивації;
- вміння вчитися виступає ціннісним аспектом підготовки студентів до подальшого навчання впродовж усього життя.

Для активного залучення студентів до самостійної роботи як основної форми їх навчальної діяльності, як зазначають науковці, необхідне формування у них уміння вчитися, навички і вміння навчальної компетенції і бажання оволодівати новими знаннями. Під ***навчальною компетенцією слід розуміти вміння студента ефективно і результативно будувати свою навчально-пізнавальну діяльність, методично правильно організовувати самостійну роботу з іноземної мови, налагоджувати співпрацю з викладачем, іншими студентами, вміння використовувати різноманітні засоби навчання.*** При цьому студент може брати участь у спілкуванні на міжкультурному рівні та самостійно вдосконалюватися протягом усього життя, а метою навчання іноземної мови визнається розвиток його особистості. Здатність студента "приймати на себе функції викладача", займати позицію "я — викладач" визначає сформованість його навчальної компетенції.

У поняття "загальні компетенції особистості" в Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти входять знання, вміння, життєвий досвід і вміння вчитися. Уміння вчитися і творчо діяти тих, хто вивчає мову, складаються з багатьох компонентів, серед яких: усвідомлення мови та спілкування, фонетичні здібності, здібності до евристичної діяльності, здібності до вивчення

мов. Останні, у свою чергу, передбачають здатність використовувати всі доступні матеріали для автономного самостійного навчання, усвідомлення мети поставленого завдання та здатність організовувати і використовувати матеріали для самостійного самокерованого навчання. Це дає нам підстави стверджувати значущість цих умінь для ефективного навчання сучасних спеціалістів спілкування іноземною мовою.

Н. Гальськова запроваджує термін ***"методична компетенція"*** для позначення здатності студента планувати свою роботу з опанування іноземної мови усвідомлено, економно, творчо та цілеспрямовано. Вона підкреслює, що цей тип компетенції не має самостійного статусу, а інтегрує мовні здібності студента, його вміння вступати у взаємодію між викладачем та іншими студентами, а також різними засобами навчання.

Уміння працювати самостійно необхідне студентам не лише для успішного оволодіння навчальною програмою, а й для творчості у своїй професійній діяльності. Таким чином, воно є водночас і засобом, і метою навчання, і тому у ВНЗ повинні навчити студента працювати і здобувати нові знання самостійно, що набагато складніше.

Потрібно відзначити, що формування у студента навчальної компетенції не забезпечується у навчальному процесі повною мірою. Це пов'язано з тим, що ще не розроблено і не впроваджено механізм формування стратегії цілепокладання, рефлексивної самооцінки, здатності до самостійного керування своєю навчальною діяльністю.

Отже, для ефективного навчання у ВНЗ студенту потрібно опанувати вміння здійснення ***навчальної компетенції*** з іноземної мови. Підготовка для цього має відбуватись у трьох основних напрямах за кількістю етапів навчальної дії: задумі; реалізації навчального процесу; контролі, що сприятиме не лише підвищенню мотивації та поліпшенню показників навчання, а й розвитку особистості.

Опрацювання окремих прийомів не може забезпечити цілісної здатності і готовності до самостійного керування своєю навчальною діяльністю та усвідомлення себе як активного її суб'єкта.

За даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, 28,4 % студентів навчаються за напрямами підготовки "Економіка, комерція", що свідчить не лише про підвищений попит суспільства на спеціалістів цього профілю, а й про бажання молоді здобувати економічну освіту. Навчаючись у ВНЗ, студенти мають бути зацікавлені у набутті всіх знань, навичок і вмінь, які необхідні для подальшої роботи за фахом. Отже, професіоналізація завдань у цьому разі відповідає потребам студентів і тому необхідне введення окремих професійно-орієнтованих компонентів у курс іноземної мови ще на першому етапі/модулі з метою втілення принципу відповідності змісту іншомовного матеріалу, який опановується, потребам студентів. Цей підхід запроваджено у програмі для немовних ВНЗ України і відображено у назві курсу — "Іноземна мова для професійного спілкування".

У більшості ВНЗ вивчення іноземної мови припиняється після дру-

гого етапу складанням державного іспиту. Передбачається, що до цього часу студенти опанують англійську мову на рівні, який відповідає рівню Vantage (B2). По досягненні рівня B2, студенти володітимуть англійською мовою на рівні, який дасть їм впевненість, що вони самі зможуть адекватно діяти у більшості передбачуваних і непередбачуваних комунікативних ситуаціях, у яких вони можуть опинитись, не відчуваючи себе надмірно обмеженими через використання іноземної мови.

Існує певна кількість ВНЗ, у яких курс іноземної мови викладається не лише на першому та на другому курсах, а й надалі. У решті ВНЗ, де кількість годин відповідає мінімуму, встановленому Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України і не перевищує трьохсот, визначена мета може досягатись лише самоосвітою або шляхом післядипломної перепідготовки.

Таким чином, специфічною рисою курсу "Іноземна мова для професійного спілкування" у ВНЗ економічного профілю ***є професійна спрямованість***, яку необхідно забезпечити, зокрема, на заняттях з іноземної мови на першому і другому курсах за одне-два заняття на тиждень, за умови, що студенти ще не готові спілкуватися на фахові теми через відсутність власних базових знань зі спеціальних дисциплін, які викладаються на старших курсах. Найбільший рівень професіоналізації курсу відбувається починаючи з другого року навчання, протягом якого у студентів повинні сформуватися вміння використовувати ділову іноземну мову.

Усе зазначене дає підстави зробити висновок, що ***зміст самостійної роботи з дисципліни "Іноземна мова за професійним спрямуванням"*** передусім полягає в оволодінні професійно-орієнтованими комунікативними іншомовними вміннями. Для конкретизації змісту самостійної роботи потрібно визначення загальних та комунікативних компетенцій, якими мають оволодіти студенти для виконання фахових обов'язків іноземної мови, а також з'ясування цілей та видів діяльності для аудиторної та позааудиторної самостійної роботи студентів.

Рада Європи рекомендує використовувати ***Європейський Мовний Портфель***, оснований на Західноєвропейських рекомендаціях, відповідно до визначених рівнів володіння іноземною мовою, для типової сертифікації рівнів оволодіння іноземною мовою та детального відображення власного досвіду їх вивчення, набутих мовних кваліфікацій та змісту мовних курсів, стимулювання самоосвіти та самооцінки у процесі вивчення іноземної мови. Автори праць, присвячених огляду Мовного Портфеля, одностайні у тому, що він повинен бути простим у використанні, належати своєму власнику, визначати потреби і відображати досягнення у вивченні, сприяти плюрилінгвізму та розвитку автономності студентів у процесі навчання.

Ідею портфеля було запозичено з галузей мистецтва та психоаналізу, де він розглядається як засіб, що дає змогу зібрати цілісну характеристику особистості. Технологія використання портфеля у вивченні

іноземної мови ефективно використовується для надання студентам можливості **самостійно** простежувати свій досвід та прогрес, фіксувати його та планувати цілі на майбутнє.

Європейський Мовний Портфель є документом/пакетом документів, за допомогою яких ті, хто навчаються (надалі — власники Портфеля), збирають та систематизують свої досягнення та відображають свій досвід у вивченні іноземної мови, зразки виконаних робіт, а також отримані свідоцтва та сертифікати.

Розробники Мовного Портфеля враховували мобільність, демократичне європейське громадянство та відобразили прагнення Ради Європи:

- до поглиблення духовного розуміння між громадянами Європи;
- до зростання поваги до культур інших народів та їх способу життя;
- до захисту та пропагування різноманітності мов і культур;
- до вивчення різних мов упродовж усього життя;
- до розвитку того, хто вивчає мову;
- до розвитку можливостей самостійного вивчення мови;
- до доступності і послідовності навчального процесу;
- до чіткого описання мовних компетенцій та їх якостей для забезпечення мобільності.

У сучасному навчальному процесі практикується використання кількох ***видів Мовного Портфеля***. Залежно від їх цільової спрямованості виокремлено різні види Мовного Портфеля, які використовуються як:

- інструмент самооцінки досягнень студента в процесі опанування іноземної мови та визначення рівня володіння нею (Self-Assessment Language Portfolio);
- інструмент демонстрації результату навчання (Administrative Language Portfolio);
- засіб зворотного зв'язку у навчальному процесі з іноземної мови (Show Case, Feedback Language Portfolio);
- засіб реалізації різних цілей у галузі оволодіння іноземною мовою (Comprehensive Language Portfolio);
- засіб автономного вивчення іноземної мови (Language Learning Portfolio). Цей вид Мовного Портфеля може бути як одноцільовим, так і мати комплексну спрямованість: Мовний Портфель з читання (Reading Portfolio), Мовний Портфель з аудіювання (Listening Portfolio), Мовний Портфель з говоріння (Speaking Portfolio), Мовний Портфель з письма (Writing Portfolio), Мовний портфель взаємопов'язаного розвитку видів мовленнєвої діяльності (Integrated Skills Portfolio).

Найперспективнішим для запровадження у ВНЗ України є ***Мовний Портфель як засіб автономного вивчення іноземної мови***, оскільки цей формат забезпечує студентів засобами визначення рівня володіння іноземною мовою на певний проміжок часу, рефлексії, самоконтролю, планування процесу власного

навчання, інструкціями, рекомендаціями і пам'ятками для набуття іншомовних умінь спілкуватися для здійснення майбутньої професійної діяльності.

Педагогічна функція Європейського Мовного Портфеля полягає у заохоченні його власника до безперервного навчання іноземної мови впродовж усього життя, підвищення мотивації, формування навчальної компетенції та посилення автономності студентів-економістів у процесі навчання, що відповідає прагненням Ради Європи щодо розвитку сучасної освіти.

Література

1. *Абасов З. А.* Формирование самоконтроля как условие становления ученика субъектом учебной деятельности // Наука и школа. — 2010. — № 2. — С. 25—27.
2. *Азимов Э. Г., Щукин А. Н.* Словарь методических терминов (Теория и практика преподавания языков). — СПб.: Златоуст, 2009. — 472 с.
3. *Бурденюк Г. М.* Управление самостоятельной учебной деятельностью при обучении иностранным языкам взрослых: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / МГЛУ. — М., 2009. — 49 с.
4. *Буряк В. А.* Керування самостійною роботою студентів // Вища школа. — 2011. — № 4—5. — С. 48—52.
5. *Вишпинська Т. М.* Індивідуально-диференційований підхід до навчання іноземної мови учнів старшої школи // Педагогіка і психологія. — 2011. — № 2. — С. 18—24.
6. *Галькова Н. Д.* Языковый портфель как инструмент оценки и самооценки учащихся в области изучения иностранных языков // Иностранные языки в школе. — 2010. — № 5. — С. 6—11.
7. *Герман Н. А., Тягунова Н. О.* Адаптація форм організації самостійної роботи студентів до сучасних технологій навчання // Вища школа. — 2011. — № 4—5. — С. 53—61.
8. *Гончаренко С. М.* Український педагогічний словник — К.: Либідь, 2009. — 420 с.
9. *Громкова М. Т.* Психология и педагогика профессиональной деятельности: Учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ — ДАНА, 2009. — 415 с.
10. *Загальноєвропейські* Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання // За ред. С. Ю. Ніколаєва. — К.: Ленвіт, 2009. — 273 с.
11. *Зеленецкая С. Н.* Об определении необходимого числа испытуемых в эксперименте // Иностр. языки в высш. шк. — 2008. — Вып. 6. — С. 73—75.
12. *Зимняя И. А.* Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке: Книга для учителя. — М.: Просвещение, 2009. — 160 с.
13. *Зоренко И. С.* Дидактические условия организации самостоятельной учебной работы школьников: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. — Кривой Рог, 2009. — 181 с.
14. *Козаков В. А.* Теория и практика самостоятельной работы студентов: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. — К., 2009. — 441 с.
15. *Коряковцева Н. Ф.* Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык: Пособие для учителей. — М.: Аркти, 2012. — 175 с.
16. *Кремінь В.* Підвищення ефективності вищої освіти і науки як дієвого чинника суспільного розвитку та інтеграції в Європейське співтовариство // Освіта Укра-

їни. — 2 берез. 2009 р. — № 17. — С. 12—15.
17. *Педагогика* и психология высшей школы: Учеб. пособие / Отв. ред. М. В. Буланова-Топоркова. — Ростов/н/Д: Феникс, 2012. — 544 с.
18. *Подкасистый П. И.* Самостоятельная познавательная деятельность школьников. — М.: Просвещение, 2010. — 240 с.
19. *Наказ* Міністерства освіти і науки України "Про організацію навчальної роботи у вищих навчальних закладах" № 195 від 7 червня 2010 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http: www.mon.gov.ua/laws.htm/
20. *Солдатенков М. М.* Самостійна пізнавальна діяльність як фактор професійного становлення // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. — 2011. — Вип. 2. — С. 54—66.
21. *Тамбовкина Т. Ю.* К проблемам автономии обучающихся иностранному языку в педвузе // Иностр. языки в шк. — 2008. — № 4. — С. 84—98.
22. *Тарнопольский О. Б., Кожушко С. П.* Методика обучения английскому языку для делового общения: Учеб. пособие. — К.: Ленвит, 2009. — 192 с.
23. *Шарпіло Т. І.* Шляхи формування мотиваційної сфери студентів в оволодінні іншомовними видами мовленнєвої діяльності на ІІ етапі навчання в немовному вузі гуманітарного профілю // Методика викладання іноземних мов: Республ. наук.-метод. зб. — Вип. 19. — К.: Рад. шк., 2010. — С. 99—104.

УДК 005.95/.96

В. М. КОЛПАКОВ

ЧЕЛОВЕК В УСЛОВИЯХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 163 —168

Переходный этап в развитии человеческой цивилизации в соответствии с анализом имеющихся монографий, написанных статей фиксирует принципиальное изменение роли и места человека в деятельностной сфере. Эти изменения связаны с разработками технологий по управлению сознанием (например, технологии активизации сознания О. Г. Бахтиярова [3]). С использованием этих средств воздействия на механизмы высшей психики человека его можно превращать в киборга или сверхчеловека. Все зависит от целей, которые определяют стратегические субъекты управления социально-экономическими системами, людей, реализующих геополитику. В этих условиях возникает проблема: как человеку стать человеком, как быть человеком, как остаться человеком. Есть проблема понимания: что такое человек, чем он отличается от животных? Каковы цели геополитики? Что надо иметь человеку, чтобы управлять своим развитием? Какова в решении этой задачи роль существующей системы?

Сегодня существуют доказательства, что с переходом в новую общественную, экономическую формацию происходит трансформация смыслов и значений всей системы понятий. На рис. 1 отображено, как в данном случае будет трансформироваться система понятий.

Существуют различные определения понятия — политика. Непонимание сути политики, ее связи со стратегией приводит к тому, что у нас в стране политикой занимаются “случайные” люди. Слово “случайные” взято в кавычки, ибо, как известно из синергетики, любая случайность есть следствие закономерности. У нас нет стратегии государства в интересах народа. У нас не определена цель Украины, а исходя из теории организации А. А. Богданова — это первое условие развития организационной системы [4]. Однако известно, если у вас нет стратегии, то это значит, что вы действуете в рамках чужой стратегии. Применительно к теме — это геостратегия мировой элиты. Геополитика определяет цель, которая реализуется этой стратегией. Геополитика сегодня касается каждого человека.

1. Что такое человек

Проведенные нами исследования позволяют констатировать, чтобы быть человеком, он должен:

а) научиться управлять собой, своей жизнедеятельностью и деятельностью, реализуя поставленную цель;

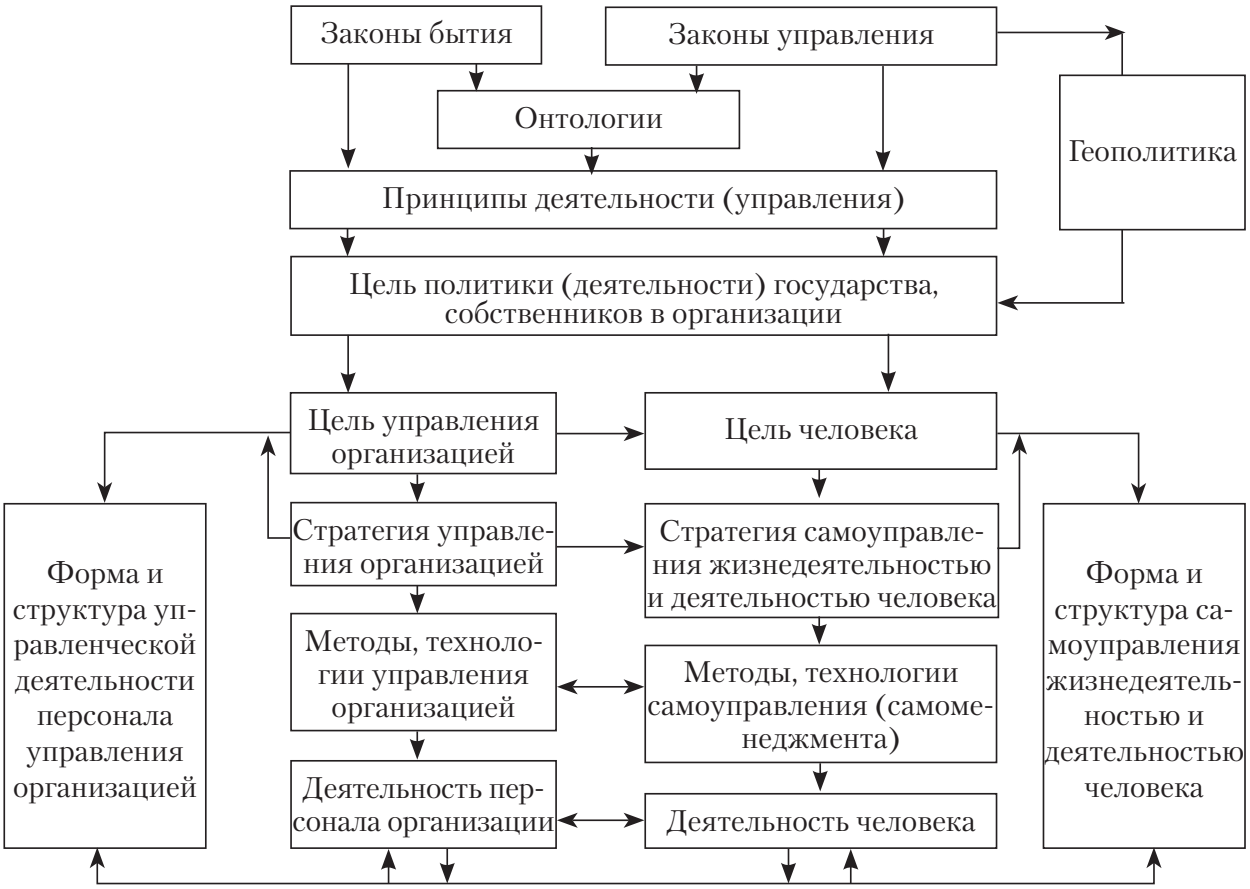

Рис. 1. **Взаимосвязь понятий теории социального управления**

б) для управления собой нужно учитывать следующие группы факторов, влияющих на самоуправление: человеческий фактор, информационно-энергетический фактор, фактор средств самоменеджмента (технологический и средств труда) и системные факторы. Системные факторы обусловлены взаимодействием других факторов — соответствием подсистем управляющей и управляемой и уровнем организации деятельности в них (рис. 2).

Эта система факторов влияет на становление, функционирование и развитие биосоциальной и духовной

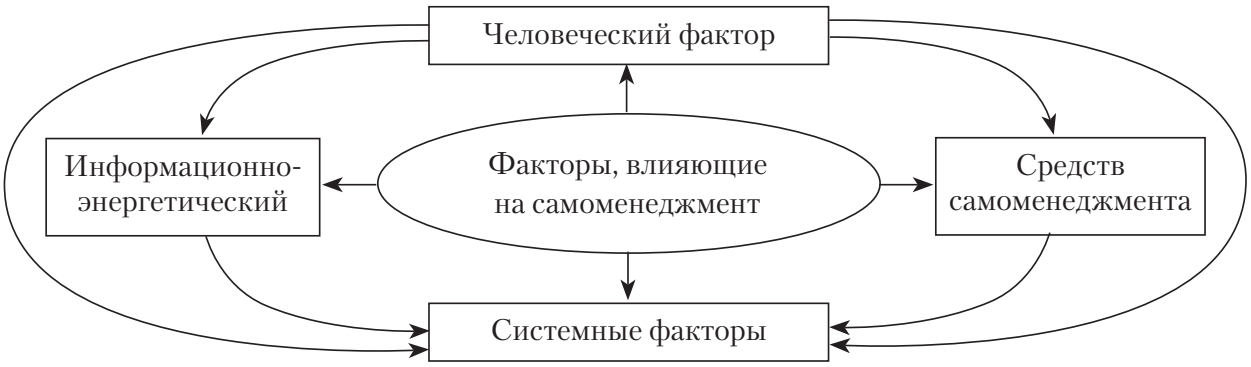

Рис. 2. **Система факторов, влияющих на эффективность самоменеджмента человека**

системы человека. Результаты исследований влияния этих факторов на человека показывают, что эта зависимость — линейно возрастающая регрессия.

Сложность влияния системы факторов на самоуправление человека можно показать на примере необходимости учета человеческого фактора. На рис. 3 показано проявление человеческого фактора (ЧФ) персонала в служебной деятельности [8]. Когда человек осознает противоречие в целях, он находится на определенном месте служебной иерархии (ЧФ первого типа), между отношениями человека к своему делу и его информационном обеспечении (ЧФ второго типа), между результатами труда и условиями обстановки (ЧФ третьего типа), между используемыми методами, технологиями управления и психофизиологическими возможностями человека (ЧФ четвертого типа).

Практика показывает, что существование зон противоречий между деятельностью персонала и отбором из него ресурса на дополнительную работу, между потребностями человека и его мотиваций (стимулированием), комфортности и ограниченными возможностями окружающей среды требует обоснованной справедливости в распределении этого ресурса. Несвоевременное разрешение противоречий приводит человека к стрессовым состояниям, когда не хватает уровня психологической (стресс 2-го типа), физиологической (стресс 1-го типа), духовной устойчивости

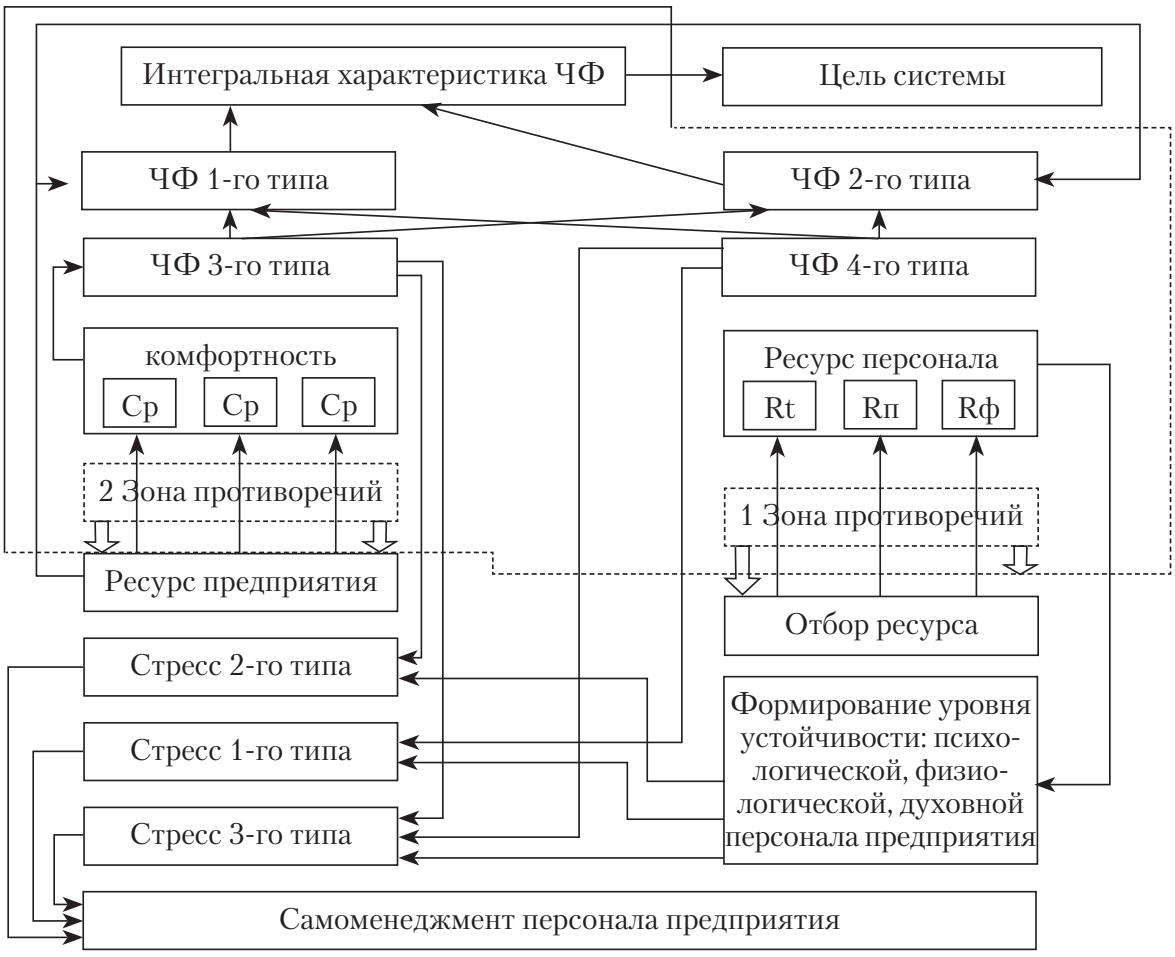

Рис. 3. **Проявление ЧФ в самоменеджменте [8]**

(стресс 3-го типа), фрустрациям, что вносит специфику в самоменеджмент (СМ) человека. Анализ учета ЧФ в обеспечении стабильно высокой эффективности трудовой деятельности приводит к выводу о необходимости радикальной реконструкции механизма управления человеком в организационных системах.

Большое количество публикаций в различных изданиях является показателем внимания ученых, практиков к этому фактору. Однако исследований, посвященных природе возникновения ЧФ, на наш взгляд, имеется недостаточно и, вероятно, связано это с тем, что многие проявления этого фактора фиксируются сегодняшней наукой о человеке как феномен.

Результаты наших исследований показывают, что человек — это биосоциальная и духовная система, органично встроенная в ноосферу Земли.

Это система самоуправляемая, самоорганизуемая, саморегулируемая... и самопрограммируемая. К чести МАУП, дисциплина "САМОМЕНЕДЖМЕНТ" здесь введена Г. В. Щёкиным в 1998 г., а в Украине лишь полтора года назад.

2."Секрет" геополитики, приводящий человеческую цивилизацию к катастрофе

Системный подход к оценке реалий действительности не указывает на порочность технологического прогресса, современного общества и экономики. Однако возникающие угрозы от сохранения неизменным текущего тренда роста потребления исчерпаемых ресурсов и отсутствие прогноза на научно-технические прорывы в ближайшие десятилетия требуют переосмысления в организации управления человеческой деятельностью.

Однако, как показывает анализ состояния жизнеспособности не только организаций по производству товаров и услуг различных государственных систем, но и планеты Земля в целом, нас ждет катастрофа, и в первую очередь экологическая катастрофа.

В управлении социально-экономическими системами не учитываются общие закономерности развития сложных социосистем. Человечество не учитывает угрозу, связанную с изменением климата и возможности нового великого переселения народов. Переселение приведет к краху современной цивилизации развитых стран. Эта угроза до сих пор является недооцененной. Говорить о ней считается неполиткорректным. С. П. Капица в своей работе [11] приводит факты, когда изменения климата и подобная взрыву сверхновой бомбы вспышка пассионарности привела к вторжению в IV—V вв. варварских народов с севера в цивилизованные страны — от Китая до Британии. Это привело к их гибели и начале общеевразийской эры Темных веков. Масштабы той катастрофы до сих пор недооценены.

На эти процессы накладывается и динамика развития мировой экономики. Развитие социально-экономических систем описывается как волновой процесс. Изменения ряда параметров системы представляются в виде синусоиды. Циклы Кондратьева, описывающие динамику

развития мировой экономики, представляют собой именно такой волновой процесс.

В точках перехода этой синусоиды возникает неустойчивое внутреннее состояние системы. В этих точках перегиба велика вероятность, что под действием флюктуаций, при воздействии различных факторов, система приблизится к точке бифуркации [5, *11, 13*]. В точке бифуркации система может перейти в состояние хаоса или оказаться в новом устойчивом состоянии, но уже с другими характеристиками системы. Новые процессы, возникшие в системе, могут вести как к прогрессу, так и к ее деградации. Все это обосновано современной наукой, но почему человечество устойчиво идет к гибели? Сегодня прогнозируется [14], что в середине следующего десятилетия ожидается пик следующей волны. Учитывая вышеописанные процессы и их сопоставление, можно сделать вывод о том, что наш мир стоит на пороге фатальных потрясений.

Бывший полковник А. И. Субетто, ставший академиком, и десятки его коллег убеждают на международных конференциях мировое сообщество в необходимости принять соответствующие меры, но человечество продолжает идти в том же направлении. Почему? Как-то П. Дракер сказал: “Как управляем, так и живем”. Причина — политическая управленческая деятельность высших управленцев. Почему они так управляют? Можно дать следующий ответ: они имеют соответствующий заказ от геополитиков. Но главная причина в том, что ни геополитики, ни ими управляющие не имеют соответствующих способностей к пониманию глобальной ситуации и выводу человеческой цивилизации из системного и цивилизационного кризиса. Еще в VI в. до н. э. Сунь Цзы говорил: “Вы легко можете понять, как я выигрываю бой, но вы никогда не поймете, как я выигрываю войну в целом”[12]. Этот секрет раскрыл в начале прошлого века генерал царской армии А. А. Свечин. Секрет стратегического управления — стратегическое мышление [14]. У нас ни в школе, ни в университетах, не только стратегическому управлению не учат, не учат вообще мыслить, как убедительно доказывают О. С. Анисимов и Ю. В. Громыко [1, *9*].

И все почему? В чем проблема? Проблему сформулировали нобелевские лауреаты Дж. Акерлофа, М. Спенса, Дж. Стиглица: “квалифицированный спрос” на стратегов, имеющих специфические способности, на рынке труда сможет предъявить только “квалифицированный покупатель” [10]. Следовательно, современный “стратегический” рынок требует стратегической подготовки от всех, кто на него выходит. Наш “рынок” не “требует” стратегов.

Таким образом, проблема современного геостратегического управления находится в отсутствии стратегической подготовки у управленцев, занимающих стратегические должности. В США на реальность этой проблемы “вышли” более 25 лет назад и до сих пор пытаются ее решить. Однако ни в Украине, ни в России и других государствах СНГ

ее решить не желают те, кто должен это делать. Виноват, можно сказать, народ, который их выбирает. Ибо еще Гегель говорил, что каждый народ имеет то правительство, которое заслуживает.

Стратегическое мышление необходимо тому, кто хочет выжить в этом подлунном мире, кого народ имел честь назначить на должность политика.

Литература

1. *Анисимов О. С.* Новое управленческое мышление: сущность и пути формирования. — М.: Экономика, 1991. — 352 с.
2. *Аршинов В. И., Буданов В. Г.* Синергетика: эволюционный аспект // Самоорганизация и наука. — М., 1994. — С. 229—243.
3. *Бахтияров О. Г.* Активное сознание. — М.: Постум, 2010. — 272 с.
4. *Богданов А. А.* Всеобщая организационная наука (тектология): В 2-х т. — Экономика, 1989.
5. *Буданов В. Г.* Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании. ИФ РАН. — М.: УРСС, 2007. — 232 с.
6. *Век* толп. Исторический трактат по психологии масс: Пер. с франц. — М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. — 480 с.
7. *Вернадский В. И.* Научная мысль как планетарное явление. — М.: Наука, 1991. — 270 с.
8. *Горский Ю. М.* Системно-информационный анализ процессов управления. — Новосибирск: Наука Сиб. отд-ние, 1988. — 327 с.
9. *Громыко Ю. В.* Мыследеятельность: курс лекций. — В 3-х кн. — М.: Пушкинский ин-т, 2005. — 480 с.
10. *Канеман Д.* Отображения ограниченной рациональности: перспективы исследования интуитивного суждения и выбора // Мировая экономическая мысль: лекции нобелевских лауреатов. — М., 2005. — Т. 5. — Кн. 2. — 812 с.
11. *Капица С. П.* Синергетика и прогнозы будущего: Монография / С. П. Капица, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецкий. — М.: Эдиториал УРСС, 1997. — 288 с.
12. *Князева Е. Н.* Основания синергетики: Человек, конструирующий себя и свое будущее / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. — М.: Ком Книга, 2006. — 232 с.
13. *Конрад Н. И.* Синология. — М.: Ладомир, 1995. — 621 с.
14. *Проекты* и риски будущего: Концепции, модели, инструменты, прогнозы / Отв. ред. А. А. Акаев, А. В. Коротаев, Г. Г. Малинецкий, С. Ю. Малков. — М.: КРАС АНД, 2011. — 432 с.
15. *Свечин А. А.* Стратегия. — М.: Воениздат, 1926. — 397 с.
16. *Субетто А. И.* Исповедь последнего человека (предупреждение из Будущего). Избранное (за 2011 год). — СПб.: Астерион, Изд-во КГУ им. Н. А. Некрасова, 2011. — 362 с.

УДК 321.02 : 342.5

Т. А. КРАВЧЕНКО

ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ТА ЛЕГІТИМАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 169 —175

Сучасний стан розвитку науки держави і права в Україні характеризується не лише актуалізацією цілого ряду фундаментальних досліджень теоретико-методологічного характеру, а й істотним розширенням загального предметного поля аналізу цієї науки. У зв'язку з чим до поля наукової уваги фахівців у цій галузі юридичних студій потрапляють проблеми, які раніше належали до сфери вивчення інших наук. Однією з таких проблем, яка наразі набуває дедалі більшої теоретичної і практичної ваги, є питання, пов'язані з легітимацією державної влади, механізмами та інститутами, які уможливлюють цей процес в умовах демократичної і правової державності. Серед цих механізмів одну з визначальних ролей відіграє політична участь та її форми.

Актуальність вивчення форм по-літичної участі в загальному контексті вивчення легітимації державної влади зумовлена кількома причинами. По-перше, на сьогодні дедалі більшого поширення у науці держави і права набувають "процесуальні теорії" демократії, для яких головною властивістю демократичних режимів та демократичної системи державної влади є наявність відповідних процедур їх легітимації. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема форм політичної участі, які відображають демократичний політичний процес з погляду політичної участі громадян і дають їм можливість висловлювати власну підтримку або непідтримку тим чи іншим діям як державної влади в цілому, так і її окремих органів. По-друге, процес демократизації Української держави нерозривно пов'язаний із забезпеченням народного суверенітету, а також гарантуванням тих форм безпосереднього народовладдя, завдяки яким громадяни можуть висловлювати свою суверенну волю та впливати як на склад, так і на діяльність органів державної влади. Водночас основні форми безпосереднього народовладдя можуть бути досліджені й у контексті політичної участі, що дає змогу чітко продемонструвати на науково-теоретичному рівні взаємозв'язок між такими вимірами існування демократичної держави, як забезпечення народного суверенітету, гарантії політичної участі громадян та легітимація державної влади. Все це є важливим та актуальним для сучасної юридичної науки, і зокрема — для теорії держави і права.

Таким чином, ставлячи на меті комплексний аналіз форм політичної участі в процесі легітимації публічної влади у демократичній державі, ми маємо вирішити такі конкретні завдання: а) визначити основні форми політичної участі та теоретико-методологічні способи їх дослідження; б) охарактеризувати вибори та референдуми як основні форми політичної участі у демократичній державі і форми легітимації державної влади; в) окреслити правові основи проведення виборів та референдумів в Україні та їх гарантії.

Досліджуючи проблематику ролі та значення політичної участі у розвитку системи державної влади та процесі її легітимації, необхідно наголосити, що наразі у працях сучасних фахівців в галузі теорії держави і права виокремлюються різні форми політичної участі. Зокрема, доволі поширеним є підхід, який критерієм класифікації визначає характер дії, що лежить в основі політичної участі. З цього погляду можна говорити про: а) індивідуальні дії — це голосування, контакти з посадовими особами, робота на кандидата в депутати чи партію, написання листів, петицій, звернень до державних посадовців тощо; б) колективні дії — це мітинги, демонстрації, підписування звернень; в) прямі дії — це насамперед несанкціоновані політичні страйки, пікети, бойкоти, захоплення будинків тощо [1, *379*]. Відповідно до цього виокремлюються і три форми політичної участі: індивідуальна, колективна та пряма. Для інших дослідників визначальною характеристикою політичної участі є не стільки характер тієї політичної діяльності, яка лежить в її основі, скільки її спрямованість та форми її перебігу. У першому випадку, коли критерієм визначення форми політичної участі виступає її спрямованість, виокремлюють: протестну та підтримуючу політичну участь, у другому — конвенційну та неконвенційну політичну участь. Звісно, що практично всі з визначених у такий спосіб форм політичної участі так чи інакше впливають на визначення рівня легітимності державної влади. Розглянемо конвенційні та підтримуючі (сиппортативні) форми політичної участі. Потрібно відзначити, що ці форми політичної участі можуть носити як інституціоналізований, так і неінституціоналізований характер, тому доцільно зупинитися лише на інституціоналізованих формах політичної участі, оскільки вони є універсальними для всіх без винятку систем державної влади демократичного типу, незалежно від форми правління та форми державного устрою.

Чи не найважливішою формою інституціоналізованої, конвенційної, підтримуючої політичної участі є вибори, завдяки яким, за словами відомої вітчизняної дослідниці М. Ставнійчук, "формуються різні органи публічної влади як державні інституції — парламенти, посади глав держав, іноді глав урядів, судові органи та органи місцевого самоврядування" [2, *206*]. У цьому сенсі видається доволі показовим, що саме це поняття доволі часто використовується навіть на рівні дефініцій того, що являє собою демократія. Наприклад, Й. Шумпетер описував демократію як специфічну інституційну систему

для прийняття політичних рішень, що працює для загального добра, даючи народові можливість самому вирішувати питання через вибори тих, хто виконуватиме його волю [3, *310*]. Утім, з погляду визначення свого змісту, вибори являють собою не просто одну з форм періодичного народного волевиявлення, а й постають як засіб легітимації державної влади в умовах демократії. Це пояснюється тим, що сама процедура виборів, якщо виходити з класичної моделі партиципаторної демократії, яка нині широко використовується в юридичних дослідженнях, має своїм наслідком делегування обраним представникам визначених законом повноважень публічної влади. Причому, зазначені повноваження реалізуються саме у сфері державного управління: законотворчості та виконавчої діяльності. Іншими словами, можна сказати, що в ході виборів відбувається легітимація не просто певної кількості осіб, причому в цьому випадку не є важливим, чи ці особи обираються за пропорційним чи мажоритарним принципом, а й певного напряму державного розвитку, певної державно-політичної програми, яка передбачає ряд дій у сфері правової, економічної, соціальної, культурної політики. У результаті чого, саме легітимація виборів виступає в умовах демократичного врядування основою суспільної підтримки управлінських дій правлячої політичної еліти.

Зважаючи на те, що чим більш високим є рівень політичної участі, тим більш широкою є та соціальна база, на яку спирається державна влада, а отже й тим більш широкою є соціальна база для легітимації державної влади. Для всіх без винятку демократичних держав важливим завданням є сприяння якомога повнішій участі громадян у виборчому процесі та голосуванні. Хоча, далеко не завжди можна спостерігати закономірність, де рівень демократизації державно-правового життя прямо відповідає рівню участі громадян у виборах. Зокрема, такий відомий французький автор, як Ж. Еллюль, відзначив феномен демократичного політичного абсентизму, коли маючи достатню поінформованість про політичні події, а також всі інституційні можливості для політичної участі, громадяни, тим не менш, свідомо не беруть участі у виборах [4, *289—290*]. Однак, у будь-якому випадку, саме ті громадяни, які взяли участь у виборах, і чиї голоси виявились вирішальними для обрання тієї чи іншої політичної сили, виступають тим головним легітиматором, який одночасно приводить конкретних політиків до влади та визначає загальний напрям державного розвитку, а отже й домінуючі методи та цілі державної політики і державного управління. Останній момент є особливо важливим з тієї причини, що легітимацію державної влади не слід ототожнювати виключно з процесом персонального або колективного підтвердження суспільної довіри до політиків. Якби в ході виборів громадяни обирали персоналії та партії і нічого більше, то тоді вибори дуже умовно можна було тлумачити як механізм легітимації державної влади. У кращому випадку, це був би механізм легітимації окремих політиків чи полі-

тичних партій або блоків. Однак, насправді, виборчий процес є значно складніший, оскільки в ході голосування громадяни висловлюють своє ставлення до влади в цілому, а також до того, в якому напрямі вона повинна діяти й розвиватися. Тобто вони голосують за певні політичні програми, які можуть носити найрізноманітніший характер. Скажімо, голоси виборців можуть отримати консервативні або соціал-демократичні політичні партії, прибічники федералізації або унітаризації країни, соціально-орієнтованої або ліберально-орієнтованої економіки, програми інтеграції в європейські або в євроазійські структури тощо. Це означає, що в ході виборів відбувається не лише формальна легітимація окремих органів державної влади: парламенту, президента, органів місцевого самоврядування тощо, а й легітимація певного державно-політичного курсу. При цьому слід пам'ятати, що певні політичні партії можуть йти на вибори з програмою системних змін на рівні державної влади. Зокрема, можна згадати, що під час підготовки дострокових парламентських виборів в Україні у 2007 р. окремі політичні сили висували на зразок програмних цілей визначення шляхом референдуму оптимальної форми організації державної влади в країні. Йшлося про винесення на референдум двох альтернативних проектів конституції, у яких би громадянам пропонувались президентська та парламентська форми правління. Це ж саме можна було спостерігати й у ході підготовки та проведення агітації напередодні парламентських виборів 2012 р. в Україні. Більше того, у цей період було висловлено пропозиції щодо затвердження цілого блоку внесення змін і доповнень до чинного законодавства України в частині організації і функціонування ряду основних державно-правових інститутів. Отже, в процесі виборів громадяни мають змогу не просто відзначити факт справедливості й належності державної влади або на його відсутність, а й більш-менш чітко сформулювати власну позицію щодо того, в який спосіб державна влада має бути організована, які політичні інститути потрібно посилити, якими мають бути їх повноваження і як вони повинні працювати.

Разом з виборами, серед основних форм політичної участі, які дають можливість визначити рівень легітимності державної влади, часто називають ще референдуми. На доктринальному рівні референдум характеризується як "голосування виборців, завдяки якому приймаються рішення загальнодержавного або місцевого характеру, що мають силу закону, а інколи навіть більшу силу, ніж звичайні, прийняті парламентом закони або постанови місцевого самоврядування" [5, *253*]. Однак, у світовій практиці відоме й таке проведення референдумів, коли вони безпосередньо застосовуються не стільки як спосіб визначення ставлення громадян до того чи іншого рішення, скільки як механізм легітимації тієї чи іншої політичної еліти. Так, звертаючись до політичної історії України можна згадати Указ Президента України від 31 травня 1995 р. про проведення опитування громадської думки з питань довіри

громадян України Президентові та Верховній Раді [6, *185*]. Тоді передбачалось максимально однозначне формулювання зверненого до виборців запитання: кому вони довіряють — президентові чи парламенту? Спроби проведення подібних референдумів мали місце в Російській Федерації, а також ряді інших пострадянських країн.

З погляду процедури легітимації державної влади, основною відмінністю референдумів від виборів є те, що вони дають змогу, з огляду на специфіку формулювання тих запитань, що виносяться на референдуми, чітко визначити, який саме з органів державної влади, або яка саме політична еліта користується максимальною підтримкою, а також те, який спосіб організації влади громадяни вважають більш ефективним. Наприклад, якщо звернутись до українських подій 1995 р., то легко побачити, що в основі тодішньої політичної кризи лежало протистояння двох моделей державного розвитку: парламентської та президентської. У цьому сенсі передбачалось, що шляхом референдуму та вираження своєї підтримки Л. Кучмі чи О. Морозу громадяни мали, тим самим, легітимізувати ту чи іншу форму правління із подальшим розробленням відповідної конституції. До певної міри спробу легітимізувати конституційні зміни на рівні організації та функціонування вищих органів державної влади являв собою і Всеукраїнський референдум за народною ініціативою 2000 р. Його докладний аналіз подано в монографії В. Погорілка та В. Федоренка [7, *150—160*]. До речі, варто нагадати, що відповідно до Указу Президента України № 65/2000 від 15 січня 2000 р. перше запитання, яке було передбачено референдумом, стосувалось довіри Верховній Раді України. Відомо, що згодом у своєму рішенні Конституційний Суд України визнав неконституційним пункт перший ст. 2 Указу, тобто ту частину Указу, де йшлося про висловлення недовіри парламенту. Однак, вже сам факт внесення цього запитання до переліку інших щодо депутатської недоторканності, формування двопалатного парламенту, обмеження кількості народних депутатів тощо переконливо засвідчує, що референдум від самого початку планувався як такий, що мав підтвердити легітимність одних органів державної влади і делегітимізувати інші.

Крім виборів та референдумів у сучасних демократичних країнах існують й інші форми політичної участі, які виступають засобами легітимації чи делегітимації державної влади. Їх специфікою є те, що, на відміну від двох наведених вище механізмів легітимації державної влади, вони не мають обов'язкового характеру. Тобто, якщо результати виборів і референдумів є імперативними для держави, то інші форми виявлення ставлення громадян щодо якості, справедливості і належності державної влади носять радше артикуляційну, а не імперативну форму. До таких проявів політичної участі можна віднести різноманітні масові акції. Однією з можливих форм перебігу таких акцій може бути мітинг, який являє собою організоване, мирне масове зібрання громадян, іно-

земців та осіб без громадянства, які перебувають на території держави на законних підставах, з використанням як державної, так й іншої незабороненої чинним законодавством символіки, плакатів, транспарантів, портретів, а також звукопідсилюючої апаратури, у визначеному його організаторами та погодженому ними з місцевими виконавчими органами державної влади чи місцевого самоврядування місці для прилюдного обговорення окремих подій чи питань соціально-політичного, економічного життя держави, суспільства, світу в цілому, вираження протесту або підтримки дій державних владних структур всіх рівнів, органів місцевого самоврядування, політичних, профспілкових, громадських та інших організацій, окремих посадових осіб, а також з метою вирішення проблем та питань, що належать до сфери соціально-політичних, економічних, партійних, релігійних, національних та інших інтересів учасників мирних масових зібрань та акцій. Однак, навіть зважаючи на те, що за своїми результатами масові акції не мають імперативної сили для державної влади, вони все одно наочно демонструють те, як саме громадяни сприймають державну владу, або ті чи інші її дії.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного нами дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, процес легітимації державної влади в умовах демократичних політичних систем тісно пов'язаний із політичною участю громадян та їх організацій. Причому, розширення соціальної бази політичної участі дає підстави стверджувати й про паралельне поглиблення процесів легітимації державної влади, коли ця влада вже не просто утримує той чи інший рівень власної легітимності, а й постійно підтверджує його через надання громадянам різноманітних можливостей артикулювати свою позицію, — у тому числі й в імперативній формі завдяки інституційним формам безпосередньої демократії, — щодо належності, адекватності та ефективності дій органів державної влади. По-друге, роль політичної участі в процесі легітимації державної влади дає можливість охарактеризувати її як основний механізм, завдяки якому ця легітимація здійснюється в процесі демократичного політичного управління. Справді, саме через різноманітні форми політичної участі — це може бути активна або пасивна політична участь, конвенційна або неконвенційна, інституціоналізована або неінституціоналізована, протестна або сиппортативна, — суспільство отримує змогу чітко зафіксувати, чи вважає воно чинний владний порядок таким, у якому громадяни добровільно беруть на себе обов'язок підтримувати існуючий політичний режим, сприяти реалізації державної політики. При цьому, "добровільність" підкорення державній владі означає, що ця влада та встановлені нею норми й інститути сприймаються громадянами як справедливі, правильні, належні та ефективні.

На жаль, на сьогодні українська державна влада надто мало переймається як проблемою власної легітимності, так і забезпеченням полі-

тичної участі громадян. Утім, не викликає сумніву те, що подальший демократичний розвиток України супроводжуватиметься вдосконаленням та розширенням форм та інститутів політичної участі, завдяки чому більш ефективно діятиме механізм легітимації державної влади.

Література

1. *Основи* демократії / За заг. ред. А. Колодій. — К.: Вид-во "Ай-Би", 2002.
2. *Проблеми* реалізації Конституції України: теорія і практика / Відп. ред. В. Ф. Погорілко. — К.: А.С.К., 2003.
3. *Шумпетер Й. А.* Капіталізм, соціалізм і демократія. — К.: Основи, 1995.
4. *Эллюль Ж.* Политическая иллюзия.— М.: Nota bene, 2003.
5. *Чиркин В. Е.* Конституционное право зарубежных стран. — М.: Юристъ, 2001.
6. *Бандурка О. М.* Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток / О. М. Бандурка, Ю. Д. Древаль. — Х.: Ун-т внутрішніх справ, 1999.
7. *Погорілко В. Ф.* Референдуми в Україні: історія та сучасність / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000.

УДК 346.56

О. І. КРАСОТА

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 176—177

У нашій державі використання медіації як способу вирішення господарських спорів має недовгу історію, оскільки лише з 1994 р. починає формуватись мережа українських регіональних груп медіації, проводяться перші експерименти щодо її використання. Наразі діє Український Центр Медіації (УЦМ), що створений при Києво-Могилянській Бізнес-Школі. Головними напрямами його діяльності є навчання медіаторів та надання ними послуг. На сьогодні основним завданням Центру є популяризація цього інституту в Україні. В Указі Президента України "Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів" наголошується, що держава повинна сприяти розвитку таких недержавних інституцій, як третейські суди, посередники тощо, які допомагають залагодити спір, не доводячи його до суду [1].

До основ для законодавчого врегулювання медіації слід віднести також вітчизняний інститут примирення в процесуальному законодавстві — ст. 175 ЦПК України, ст. 78 ГПК України, які регламентують укладання між сторонами судового процесу мирової угоди. Проте, в Україні медіація все ж не набула значного поширення і використовується досить обмежено. Це пов'язано з відсутністю в українському процесуальному законодавстві норм, які б сприяли її розвитку, а також через інформаційний вакуум про те, що застосовувати медіацію просто й вигідно. В 2011 р. у Верховну Раду України було внесено законопроект про медіацію, але він був знятий з розгляду. Нова спроба запровадити цей інститут була зроблена 19 квітня 2012 р., коли був внесений новий проект закону про медіацію. На сьогодні він знаходиться на стадії ознайомлення. Водночас, висока ефективність цього інституту у вирішенні правових спорів підтверджується статистичними даними — 80 % спорів, що знаходились у провадженні суду і були передані на медіацію, вирішувались без судового розгляду [2].

Розгляд сутності і переваг медіації дає підстави сформулювати науково-теоретичні висновки щодо необхідності її упровадження як ефективного, економного та швидкого способу вирішення господарських спорів в Україні.

Враховуючи переваги використання альтернативного врегулювання економічних спорів, слід внести

відповідні положення щодо розгляду цих спорів господарськими судами традиційними методами за принципом субсидіарності (остаточності). Це сприятиме і поліпшенню економічної ситуації в країні, і відповідатиме світовим тенденціям у розвитку економічного судочинства. Нині така нагода (щодо внесення відповідних законодавчих положень) існує, оскільки, як відомо, завершується доопрацювання нового Господарського процесуального кодексу. Лобіювання певними лобістськими силами протилежних змін (наприклад, віднесення до виключної підвідомчості господарських спорів господарським судам, з їх розглядом за традиційними процедурами) не сприяє виконанню завдання утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів.

На нашу думку, використання альтернативного врегулювання економічних спорів дасть можливість не тільки скористатися перевагами такого врегулювання, а й відповідатиме світовому досвіду.

Література

1. *Концепція* вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 311/2006 // Офіц. вісн. України. — 2006. — № 19. — Ст. 1376.
2. *Бондаренко-Зелінська Н. Л.* Запровадження альтернативних способів врегулювання спорів: європейський досвід для України // Міжнародне приватне право: розвиток, порівняльний аспект, гармонізація. — С. 167.

УДК 130.123.4:351.746.1(477)

Т. О. КУРЧИНА

ДУХОВНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 178—180

Духовна сфера впливає на всі сфери життя будь-якої держави і є найважливішим фактором забезпечення національної безпеки в умовах сучасного геополітичного суперництва. І коли ми говоримо про духовну безпеку, ми маємо на увазі не лише релігійну або культурну безпеку.

Духовна безпека — це унікальний феномен, що характеризується системною єдністю, культурною цілісністю, релігійною, науково-освітньою, інформаційною та ідеологічною безпекою.

Стислий історичний аналіз показує закономірну кореляцію духовних і соціально-політичних процесів, якою не можна нехтувати, визначаючи стратегію національної безпеки України.

Духовна безпека як складова системи національної безпеки характеризується станом захищеності суспільства і держави від загроз в інформаційній, культурній, ідеологічній та релігійній сферах суспільного життя.

Так сталося, що в умовах глобалізації національні духовні цінності опинилися незахищеними: активно використовуються засоби і методи інформаційної, психологічної, кібернетичної війн, які в першу чергу здійснюють свій вплив на духовну сферу геополітичних конкурентів. Отже, забезпечення духовної безпеки має бути зосереджено на захисті масової свідомості від деструктивних впливів, які існують також у формі надсвідомого та безсвідомого. Актуальність дослідження обумовлена зростанням загроз саме в духовній сфері, яка на сьогодні не захищена державою, але є не менш визначальною за військові, зовнішньополітичні аспекти безпеки для української нації.

Існує реальна загроза підміни національних духовних цінностей універсальними вестернізованими цінностями за допомогою впровадження в суспільну свідомість стереотипів мислення, що ведуть до меншовартості власних національних (насамперед, духовних) цінностей. На жаль, в основі такої діяльності є лише економічний розрахунок, тобто перевага матеріального над духовним, відповідно, матеріальних цінностей над ідеальними цінностями.

Посилення впливу процесів, що відбуваються у духовній сфері, на безпеку, дедалі більша залежність соціуму від стану суспільної свідомості, її інтелектуальних здобутків, культури, наявність чітко окреслених об'єктів духовної сфери, що потребують захисту від загроз, їх

сталому функціонуванню, соціальна значущість духовної безпеки дають підстави для дослідження основних загроз духовній безпеці не лише як виду гуманітарної безпеки, а й як ціннісного феномену загальноцивілізаційного характеру.

Основними деструктивними змінами в духовній сфері є криза основ світогляду, зумовлена руйнацією старих та несформованістю нових пріоритетів в умовах пострадянської дійсності. Це сприяє розмиванню національних і традиційних цінностей українського народу та уможливлює маніпуляцію свідомістю громадян в інтересах окремих політичних груп або неорелігійних псевдодуховних організацій.

Іншою загрозою українському суспільству є духовна "всеїдність", що поширюється серед молоді через Інтернет і ЗМІ, породжує мораль уседозволеності, яка межує з аморальністю. Останнім часом збільшується кількість публікацій, де зазначено зростання аномальної залежності людини від Інтернету і комп'ютерних технологій. Це розцінюють як загрозу свідомості, як причину психічних захворювань, порушення пізнавальних функцій та соціальної апатії.

Небезпечним для духовного здоров'я українського суспільства є маргіналізація його певної частини. Це зумовлено не лише соціально-економічними та інформаційними чинниками, а й такою формою духовного насильства, як обмежене застосування рідної мови для носіїв недержавної мови, що розцінюється як порушення природного права людини. Деякі дослідники вважають це загрозою життєздатності, функціонуванню етнокультурних спільнот України.

Не втрачає свого деструктивного впливу на суспільство діяльність нетрадиційних неорелігійних культів та тоталітарних сект, псевдодуховних і неформальних організацій. Використовуючи у своїй діяльності різноманітні психотехніки для підкорення свідомості адептів, вони нав'язують власні, часто антисоціальні системи цінностей, прищеплюють соціально-політичну індиферентність, розривають родинні та соціальні зв'язки. Така діяльність, яку розцінюють як форму духовного насильства, також є загрозою сталості соціальних відносин і соціальної безпеки суспільства.

Деструктивний вплив здійснюють і антиукраїнські засоби масової інформації через інформаційний процес. Основними етапами цього процесу є отримання, відбір, коментування і розповсюдження відомостей. Від того, яку саме інформацію, в якій формі і з якими коментарями отримують суб'єкти, залежать їх наступні дії. "Мати важливу інформацію — значить мати владу; вміти відрізняти важливу інформацію від неважливої означає володіти ще більшою владою; можливість поширювати важливу інформацію у власній режисурі або приховувати її означає мати подвійну владу", — пишуть автори сучасного навчального посібника політології ФРН [1, *411*].

Серед важливих аспектів є відсутність державної системи захисту суспільної свідомості.

Отже, в період активного інформаційного протистояння на глобаль-

ному рівні духовність є істотним, основоположним чинником забезпечення національної безпеки в умовах сучасного геополітичного суперництва.

Без чіткого розуміння національних цінностей, які формують правову, моральну і філософську основу забезпечення перспектив розвитку України, неможливо осмислити національні інтереси, а відповідно — матеріальні і духовні потреби населення як цілісного соціального суспільства, активну участь держави у подіях світового рівня. Крізь призму чіткого розуміння фундаментальних цінностей, їх реалізації і захисту мають визначатися стратегічні цілі формування та здійснення політики національної безпеки [2].

Стає все більш зрозуміло, що ступінь розвитку цивілізації вимірюється саме низкою моральних і духовних критеріїв, мудрістю людей, які рухають уперед цю цивілізацію. Подальший прогрес людського суспільства неможливий без розвитку культури й етики, духовності й моралі. Наші геополітичні конкуренти намагаються перетворити українське суспільство в керований ззовні суспільний організм. Тому кращі представники науки і культури з усіх країн світу нині закликають людей повернутися до традиційних цінностей життя, вироблених людством протягом тисячоліть, цінностей, закріплених біблійними заповідями і настановами всіх релігій. Людство мусить переглянути свої життєві принципи й цінності, знову відчути себе невід'ємною часткою природи і зрозуміти, що духовне здоров'я людини невіддільне від здоров'я природи.

Один з основних шляхів відродження духовності — це приклад моральної поведінки "верхівки", влади. Будь-які спроби повернути суспільство до здорового соціуму будуть марні через те, що вищі чиновники цього суспільства загрузли в корупції, а державою керує тіньова влада. Тобто мова йде про першочергову необхідність моральної та адекватної поведінки саме верхніх ешелонів влади.

Література

1. *Пугачев В. П.* Политология. Справочник студента. — М.: Филологическое общество "Слово", 1999. — 576 с.
2. *Бідюк П. І., Баклан І. В., Платонов А. В. та ін.* Ситуаційна кімната керівника країни як складова системи забезпечення національної безпеки // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Нац. безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання: Зб. наук. пр. — К.: Нац. акад. управління. Центр перспективних досліджень. — 2005. — С. 360–367.

УДК 342.727 (477)

М. Ф. МЕДВІДЬ
А. В. ЛАСТОВЧЕНКО

ПРАВО НА СВОБОДУ СЛОВА В УКРАЇНІ У НОВИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЯХ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 181—184

Свобода слова — одна з наріжних демократичних свобод громадянського суспільства. Свобода слова — це можливість кожного громадянина вільно, без перешкод збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, зокрема за допомогою ЗМІ. Свобода слова гарантована Конституцією України [6, *73—78*]. Ст. 34 Конституції України наголошує: "Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань" [1, *14*]. Зміст свободи думки і слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити людині дотримуватися своїх думок, певним чином відображати об'єктивну дійсність у своїх уявленнях та публічно висловлювати ці матеріалізовані у мові відображення, в тому числі як погляди і переконання. Останні можуть при цьому стосуватися будь-яких сфер: зовнішньої політики, державної влади, економічних процесів, освіти і культури, розвитку законодавства тощо. Свобода слова створює значну гарантію громадського контролю над державною владою [3, *13—32*].

Згідно зі ст. 10 Європейської конвенції про права людини кожна людина має право на свободу вираження поглядів, яке включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання держави і незалежно від кордонів; це не перешкоджає державі вимагати ліцензування радіомовлення, телебачення або кінопідприємств. Законом України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" (ст. 2) визначено, що свобода слова і вільне виявлення у друкованій формі своїх поглядів і переконань відповідно до цього Закону означають право кожного громадянина вільно і незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку інформацію за допомогою друкованих засобів масової інформації. Цей самий Закон встановлює: "Друковані засоби масової інформації є вільними. Забороняється створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації. Не допускається вимога попереднього погодження повідомлень і матеріалів, які поширюються друкованими засобами масової інформації, а також заборона поширення повідомлень і матеріалів з боку посадових осіб державних органів, підприємств, установ, ор-

ганізацій або громадських об'єднань, крім випадків, коли посадова особа є автором поширюваної інформації чи дала інтерв'ю".

Конституційною гарантією свободи слова, що прямо передбачено ст. 34 Основного Закону, є право кожного "вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір". Це право передбачають також закони України "Про інформацію", "Про науково-технічну інформацію", "Про захист інформації в автоматизованих системах", "Про державну таємницю", "Про рекламу", "Про бібліотеки та бібліотечну справу" та деякі інші [4, *261—271*].

Так, відповідно до Закону України "Про інформацію" право на свободу інформації забезпечується: обов'язком державних органів інформувати про свою діяльність та прийняті рішення; створенням у державних органах спеціальних інформаційних служб або систем, що забезпечували б доступ до інформації; вільним доступом суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів; здійсненням державного контролю за дотриманням законодавства про інформацію тощо.

КК України передбачає кримінальну відповідальність за окремі діяння, що посягають на свободу думки і слова, зокрема за: порушення таємниці голосування (ст. 159), умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків або критику (ст. 171).

Здійснення права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації, відповідно до ч. 3 ст. 34 Конституції України, може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадянського порядку з метою: а) запобігання заворушенням чи злочинам; б) для охорони здоров'я населення; в) для захисту репутації або прав інших людей; г) для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно; д) підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [1, *14*].

Відповідно до ст. 3 Закону України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" друковані засоби масової інформації не можуть бути використані для: поширення відомостей, розголошення яких забороняється Законом України "Про інформацію": відомостей, що становлять державну або іншу, передбачену законодавством таємницю; закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропаганди війни, насильства та жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі; розповсюдження порнографії, а також з метою вчинення терористичних актів та інших кримінальних караних діянь; втручання в особисте життя громадян, посягання на їх честь і гідність; розголошення будь-якої інформації, яка може призвести до вказівки на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди і згоди його представників [2, *94*].

Майже аналогічні, а також деякі інші обмеження прав на свободу слова містяться у законах України "Про інформаційні агентства", "Про телебачення і радіомовлення", "Про видавничу справу", "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів". Але, на думку М. І. Хавронюка, всі підстави для цих обмежень мають бути уніфіковані і передбачатися в єдиному акті законодавства [5, *161*].

Міжнародна організація "Репортери без кордонів" складає щорічні рейтинги зі свободи слова. Загалом у рейтингу "Репортерів без кордонів" оцінюється становище зі свободою слова у 179 країнах. Станом на січень 2013 р. перше місце у списку, як і рік тому, посіла Фінляндія. На другій і третій позиціях — Нідерланди й Норвегія, які за рік помінялися місцями. На останніх місцях — Туркменистан, Північна Корея та Еритрея.

Колишні республіки СРСР в індексі свободи слова посідають такі місця: Молдова — 55 місце; Вірменія — 74; Грузія — 100; Киргизстан — 106; Таджикистан — 123; Україна — 126; Росія — 148; Азербайджан — 156; Білорусь — 157; Казахстан — 160; Узбекистан — 164; Туркменистан — 177. Ситуація в країнах колишнього СРСР не відрізняється великим ступенем свободи. "Репортери без кордонів" наголошують, що кращими, не враховуючи країн Балтії, є Молдова (55), Вірменія (74) і Грузія (100). Азербайджан (156) і Білорусь (157) "відновили статус-кво" після того, як опустилися на кілька позицій у попередньому році. Індекс цих країн відображає загальносвітову тенденцію, пов'язану з поступовим спадом протестних виступів.

У січні 2012 р. Україна піднялася на 15 позицій порівняно з попереднім роком і посіла 116-те місце. Згідно зі щорічним звітом Україна станом на січень 2013 р. опустилася зі 116-го місця на 126-те.

Отже, ситуація зі свободою слова "повертається до звичайної конфігурації" і більш точно показує ставлення влади тієї чи іншої країни з точки зору середньо- і довгострокової перспективи. Правозахисна організація зі штаб-квартирою в Парижі підкреслює, що не оцінює політичні системи в різних країнах світу, проте демократія надає більший і кращий захист "свободі створювати і поширювати достовірні новини та інформацію", ніж ті країни, де порушуються права людини.

Таким чином, право на свободу слова в нових геополітичних реаліях як в Україні, так і в країнах світу залежить не тільки від конституційних гарантій і досконалості механізмів захисту прав і свобод громадян, а напряму залежить від характеру політичної системи і механізмів функціонування політичної влади.

Література

1. *Конституція* України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
2. *Коментар* до Конституції України. — К.: Ін-т законодавства Верх. Ради України, 1996. — 378 с.

3. *Конституція* України. Текст Основного Закону з офіційним тлумаченням Конституційного Суду. Огляд і коментарі В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка. — К.: Наук. думка, 2006. — 210 с.
4. *Колодій А. М., Олійник А. Ю.* Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: Підруч. — К.: ВАВ "Правова єдність", 2008. — 350 с.
5. *Рабінович П. М., Хавронюк М. І.* Права людини і громадянина: Навч. посіб. — К.: Атіка, 2004. — 464 с.
6. *Речицкий В. В.* Свобода и государство. — Х.: Фолио, 1998. — 144 с.

УДК 329:327 (477)

А. Ф. РУДЕНКО

ПЕРЕДВИБОРНІ ПАРТІЙНІ ПРОГРАМИ ТА ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 185 —186

Питанням зовнішньої політики у передвиборних програмах українських політичних партій приділяється набагато менше уваги, ніж соціально-економічним питанням. Проте, ставлення партій до зовнішньополітичних питань, особливо до інтеграційного вектора розвитку України, які сповідує певна партія у разі її проходження до Верховної Ради України, є необхідним у прогнозуванні діяльності парламенту в галузі зовнішньої політики та міжнародних відносин.

Виявимо специфіку зовнішньополітичних пріоритетів, що декларовані у передвиборчих програмах партій у контексті виборів 2012 р.

За пріоритетами партій у зовнішній політиці їх можна розділити на прозахідні, проросійські політичні партії, які виступають за повну позаблоковість та самостійність у міжнародних відносинах, а також партії, що не висвітили у виборчих програмах свої зовнішньополітичні пріоритети.

Найпопулярнішим спрямуванням серед партій є курс на інтеграцію до європейських структур (10 виборчих суб'єктів 2012 р. з 22-х). Європейський вибір декларують у своїх програмах "Партія регіонів", ВО "Батьківщина", "Наша Україна", "УДАР", "Нова політика", "Партія Зелених України", прихильність європейських цінностям виказують "Україна майбутнього", "Рідна Вітчизна", "Зелена планета", "Радикальна партія Олега Ляшка".

До проросійських партій, згідно з аналізом виборчих програм, можна віднести Комуністичну партію України, "Руський блок" та "Народно-трудовий союз". Партії виступають за єдність "трьох братських народів" ("Союз"), вступ до Митного союзу, ЄЕП (КПУ, "Руський блок").

Низка політичних партій, роблячи акцент на інтеграційному виборі, одночасно прописує позаблоковість України. Повна позаблоковість, самостійність у міжнародних відносинах без декларування якогось зовнішнього вектора зазначено у програмах ВО "Громада", ВО "Свобода", "Партії Пенсіонерів України", "Ліберальної партії України". Так, ЛПУ виступає з ініціативою щодо отримання Україною статусу "Країни миротворця". "Україна має стати "Домом Миру" для усього людства на планеті Земля. Саме цей статус дасть можливість Україні змінити незрозумілу українську військову доктрину на миротворчу місію України у міжнародному співтоваристві".

Серед партій, які оминули зовнішню політику і своє бачення на її напрями розвитку, треба назвати Партію Н. Королевської "Україна — Вперед!", "Зелені", Українську Національну Асамблею, "Соціалістичну партію України".

Однак, згідно з аналізом партійних програм, курс на європейську інтеграцію залишається одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України. Це підтверджують результати парламентських виборів 2012 р. та домінуюча перемога сил, що декларують європейський вектор розвитку.

Проте, якщо ми прямуємо до європейської спільноти, то маємо їй відповідати, а не лише декларувати європейські цінності, необхідно, щоб Європа бачила нашу зацікавленість та наші зусилля.

Парламентські вибори 2012 — це своєрідний індикатор для Європи нашої готовності більш тісного співробітництва. Але міжнародна оцінка виборів, у тому числі в Європі, демонструє зворотну тенденцію. Так, глава місії ОБСЄ Вальбурга Хабсбург Дуглас назвала підрахунок голосів на парламентських виборах в Україні непрозорим. За словами глави делегації спостерігачів ПАРЄ Андреас Кросс, парламентські вибори не привели до реалізації демократичного потенціалу українського суспільства [1].

Отже, європейська інтеграція на сьогодні залишається лише декларацією, та є маркетинговим інструментом виборчої боротьби. Як результат, формальний підхід щодо визначення партіями зовнішньополітичних пріоритетів.

Література

1. *Міжнародна* оцінка виборів: США і Європа розчаровані, СНД і ГУАМ хвалять//Тиждень.ua.—[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/63765

УДК 304.4(477)

С. С. СМОЛЬ

СОЦІОГУМАНІТАРНА СФЕРА УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ГЕОПОЛІТИЧНОГО СУПЕРНИЦТВА

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 187 —190

Соціогуманітарна сфера суспільства — складна багатоаспектна система, що охоплює усі сторони життєдіяльності людини, сфера, умови якої покликані, з одного боку, формувати, а з другого — забезпечувати дедалі зростаючі потреби людини у саморозвитку та самореалізації [1].

Проголосивши у 2010 р. курс на модернізацію, Українська держава стала на шлях докорінних перетворень. Їх метою є утвердження сучасної України як країни високих економічних, політичних і соціальних стандартів.

Особливої уваги з боку держави потребує гуманітарна сфера. Нині в умовах економічної кризи у багатьох суспільствах зростає апатія і зневіра у власних силах. Нації втрачають мотивацію до розвитку, а громадяни стикаються із кризою перспективи. На жаль, у житті українського суспільства ці тенденції стають дедалі виразнішими.

Тому завданнями нової гуманітарної політики мають стати духовне оздоровлення українського суспільства, розкриття його творчого потенціалу. Важливим є підвищення соціальних стандартів, збільшення реальних доходів працюючих і загальне поліпшення якості життя українських громадян [2].

Фактично цілі та завдання щодо поліпшення соціогуманітарної ситуації усвідомлені та задекларовані на відповідному рівні, корабель “Україна”, як полюбляють говорити деякі українські політики, узяв курс на реформи і розпустив вітрила.

Зокрема, у Національній доповіді НАНУ “Новий курс: реформи в Україні. 2010—2015” зазначено: “...Важливим спрямуванням усієї гуманітарної політики держави повинен стати курс на якісне оновлення всієї гуманітарної сфери українського суспільства — у найширшому її розумінні. Необхідність цього пов’язана з її консерватизмом, відчутною невідповідністю новітнім процесам і явищам у світоглядному, ідейному, науковому, освітньому, культурному, інформаційному поступові глобалізованого світу, недостатньою пристосованістю до вимог і стандартів сучасного динамічного розвитку. Зазначені негативні риси обумовлюють труднощі у справі повноцінної інтеграції України до світового співтовариства, певну неспроможність своєчасно й адекватно відповідати на виклики сучасного кризового розвитку, успішно користуватися позитивними можливостями, що їх створює глобалі-

зація, і протистояти її негативним впливам.

Державі належить провідна роль у розвитку гуманітарної сфери в Україні. Тому державна гуманітарна політика потребує оздоровлення, модернізації і систематизації, що передбачає вирішення ряду проблем, які є наслідком довготривалих суперечливих соціокультурних процесів. Національні пріоритети гуманітарного розвитку України мають бути зорієнтовані на формування сучасної конкурентоспроможної нації, позбавленої замкнутості і консерватизму, готової до осмисленого і критичного освоєння всього нового, відкритої для діалогу і співробітництва зі світом. Реалізація цих пріоритетів неможлива поза контекстом розвиненого громадянського суспільства, формування "суспільства знань", культурної та політичної консолідації нації..." [3, *47*].

У проекті Концепції гуманітарного розвитку України до 2012 р., що розроблений відповідно до Закону України "Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік" (розд. 2 ч. III) та доручення Кабінету Міністрів України від 01.07.2010 р. № 38719/1/1-10, також зазначається про необхідність виваженої та адекватної, щодо сучасних викликів, соціогуманітарної політики у найширшому її розумінні.

Основні нормативно-правові засади державного управління у соціогуманітарній сфері українського суспільства визначені у Конституції України, а також у законодавчих та програмних актах, якими нині керуються у своїй діяльності органи виконавчої влади, здійснюючи державну політику в галузях освіти, культури та ін.

Конституція України є базовим законодавчим актом, у якому визначено основні політико-правові засади регулювання життя українського суспільства. Основний Закон держави закріплює на законодавчому рівні важливу роль культури, освіти і науки та інших складових гуманітарної сфери, які найбільше впливають на духовні процеси суспільства.

Проголошуючи та визнаючи важливість і пріоритетність духовного відродження українського суспільства, влада робила певні спроби розробити та запровадити загальнодержавну програму розвитку духовності. Так, 27 квітня 1999 р. Указом Президента України були затверджені "Основні напрями розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України".

У 2003 р. проблеми духовності українського суспільства стали предметом обговорення на парламентських слуханнях "Духовна криза суспільства та шляхи її подолання". Рекомендації, викладені у постанові Верховної Ради щодо результатів цих слухань, практично не знайшли застосування в державній політиці до 2005 р.

Після подій Помаранчевої революції підхід до вирішення державою проблем духовного розвитку суспільства змінився. У лютому 2005 р. була затверджена програма діяльності уряду "Назустріч людям".

Як здавалося, важливим документом у контексті державної політики щодо духовної консолідації нації є Універсал національної єдності,

підписаний вищим керівництвом держави та майже усіма лідерами провідних українських партій, які перемогли на виборах до парламенту у березні 2006 р.

Основними законодавчими актами, які визначають державну політику у сфері освіти, є Конституція України, закони України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", "Про загальну середню освіту", "Про позашкільну освіту", "Про вищу освіту", а також відповідні акти та постанови Кабінету Міністрів та Міністерства освіти і науки України. Крім цих правових документів, важливою для розвитку та діяльності органів державного управління у сфері освіти є Національна доктрина розвитку освіти [1, *10*].

6 січня 2011 р. Президент України Віктор Янукович підписав Закон України "Про культуру", який визначає правові засади діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини, пов'язані зі створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямований на забезпечення доступу до них.

А 8 серпня Президент України Віктор Янукович підписав Закон України "Про засади державної мовної політики", який дав можливість меншинам користуватися власною мовою не тільки в побуті, а й на адміністративному рівні регіону проживання.

Також на розгляді у Комітеті Верховної Ради з питань культури і духовності, Комітету з питань науки і освіти та Комітету з питань соціальної політики та праці знаходяться близько 200 законопроектів, від яких залежить соціогуманітарна політика держави.

Нині перед можновладцями стоять непрості питання, що стосуються подолання соціогуманітарних проблем.

В основі високорозвиненої країни XXI ст. стоїть людина, так звана політика людиноцентризму. "Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність" (Конституція України, ст. 3). Ми декларуємо найвищі цінності, та чи дотримуємося їх? Усе це має значення на рівні гуманітарної безпеки, а отже несе в собі виклики національній безпеці.

Незважаючи на численні законодавчі акти, доповіді, публікації профільних установ, здавалося б розуміння гуманітарної проблематики суспільством та елітами ситуацію особливо не змінили. Вина цьому — відсутність політичної волі (корупційна складова), недостатній контроль з боку громадянського суспільства та інші фактори. Та найважливішим, на думку деяких науковців, є саме інститут громадянського суспільства з делегованим йому правом суспільного контролю за діями політичних еліт. Враховуючи сучасні реалії (а це і спадок комуністичної ідеології; і перехідні демократичні процеси; і великий відсоток недовіри до можновладців; і ще несформована громадянська свідомість наших громадян) — маємо цілий "букет" де-

структивних процесів, які потребують певної державної політики для їх пом'якшення або ж нівелювання.

Література

1. *Скуратівський В. А.* Державна політика в соціогуманітарній сфері / За заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. — К.: НАДУ, 2010. — 283 с.
2. *Вступне* слово Президента України Віктора Януковича до щорічного послання до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України: Прес-служба Президента України Віктора Януковича від 03.07.2012. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/news/24670.html
3. *Національна* доповідь НАНУ "Новий курс: реформи в Україні. 2010—2015". — К., 2010.

УДК 327.5/.8:620.9-049.5(477:4)

Є. І. ТАРАН

СУЧАСНА ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 191 —194

Одне з головних питань, що постало перед Європейським Союзом на сучасному етапі, — це забезпечення енергетичної безпеки. Потреба у забезпеченні економік держав — членів ЄС в енергетичних ресурсах, зокрема, в імпортованих енергетичних ресурсах, перетворюється з зовнішньоторговельної проблеми у проблему національної безпеки, яка називається "Безпека енергетичного забезпечення Євросоюзу".

ЄС має дві основні проблеми щодо енергетичного забезпечення. Насамперед, це досягнення максимальної консолідації між країнами у сфері прийняття рішень щодо енергетичної політики, а саме бажання Єврокомісії виступати від імені усіх учасниць Європейського Союзу. Іншим важливим питанням є диверсифікація джерел надходжень енергії, а саме реалізація проектів з диверсифікації з метою зниження своєї залежності від Російської Федерації.

Оскільки територіально Україна розташована між Російською Федерацією та Європейським Союзом, то значна частка енергетичних ресурсів, які отримує ЄС, проходить через Україну — це забезпечує їй роль провідного транзитера енергетичних ресурсів зі Сходу на Захід.

Будучи великим споживачем енергетичних ресурсів, зокрема російських, Україна є також активним учасником двосторонніх відносин з Російською Федерацією щодо забезпечення своєї енергетичної безпеки.

Здобувши незалежність, Україна проголосила напрям Європейської інтеграції і входження до Євроатлантичного простору, однак політика Російської Федерації спрямована на активну присутність на українському ринку та залучення України до своїх економічних інтересів. Відповідно до Енергетичної стратегії Росії до 2020 р., яка була прийнята Російською Федерацією у 2003 р., саме експорт ресурсів є ефективним та прогнозовано-використовуваним інструментом, що дає змогу прямо або опосередковано впливати на прийняття економічних рішень, а в деяких випадках і політичних рішень у державах — споживачах ПЕР.

У листопаді 2009 р. з урахуванням досвіду попередньої стратегії, було ухвалено Енергетичну стратегію Росії до 2030 р., де, зокрема, зазначено, що для досягнення стратегічної мети зовнішньої енергетичної політики необхідна "диверсифікація експортних енергетичних ринків"

і "закріплення позицій провідних російських енергетичних компаній за кордоном.

Відповідно до цих документів курс Росії спрямований на присутність її інтересів на українському енергетичному ринку. Росія користується тим, що вона єдиний постачальник природного газу в Україну. Російська енергетична політика спрямована на поглинаючий сценарій. Одним із прикладів може слугувати Білоруський сценарій, який забезпечив передачу Росії контролю над "Белтрансгазом".

Подібний сценарій намагається реалізувати Росія і в Україні, пропонуючи злиття НАК "Нафтогазу" та ВАТ "Газпрому", входження до Митного Союзу і т. д., але у випадку прийняття українською стороною подібного сценарію суверенітет України в частині забезпечення безпеки постачання газу та його транзиту може бути втрачено.

Оскільки російська сторона схильна використовувати свої енергетичні важелі впливу на досягнення політичних цілей, така її політика здатна серйозно зашкодити енергетичній безпеці України, а також й іншим європейським країнам.

Інша ситуація склалась з Європейським Союзом. Визначальними умовами співпраці України та ЄС щодо енергетичної політики є безпека енергопостачань, екологізація енергетики, лібералізація ринків енергетичних ресурсів.

Європейський Союз та Україна мають спільні інтереси в енергетичній галузі. У Преамбулі Меморандуму Україна-ЄС щодо порозуміння у співробітництві в енергетичній сфері від 1 грудня 2005 р. йдеться про те, що як ЄС, так і Україна можуть мати користь від інтеграції своїх енергоринків, тим самим підвищуючи рівень енергетичної безпеки Європейського континенту.

Для підвищення рівня своєї енергетичної безпеки та з метою проведення політики диверсифікації надходжень енергетичних ресурсів Європейський Союз реалізовує проект "Південного енергетичного коридору", який включає побудову обхідних маршрутів газопроводів. Проект "Південного енергетичного коридору" передбачає транспортування природного газу з країн Каспійського регіону, передусім з Азербайджану, з перспективою підключення Туркменистану. До цього проекту входять газотранспортні трубопроводи — Nabucco West (який трансформувався з Nabucco), TAP, ITGI та ARGI.

Для розширення можливостей диверсифікації надходжень, а також зменшення залежності від Росії, Україна зацікавлена взяти участь у проектах "Південного енергетичного коридору", проте вони проходять поза межами України, і об'єми природного газу, який планується транспортувати цими трубопроводами, замалі, щоб долучати до них Україну. Єдиний газотранспортний проект, який передбачає постачання скрапленого природного газу танкерами з Каспійського басейну до Європи через Чорне море, — це ARGI (Azerbaijan-Georgia-Romania Interconnector). Його пріоритет — постачання зрідженого природного газу. Україна заявила про готовність прийняти до 10 млрд м^3 ЗПГ на рік від ARGI.

На нашу думку, це найкращий шлях диверсифікації для України, оскільки транспортування катарського, іранського чи будь-якого іншого зрідженого газу до України з Близького Сходу чи з інших територій передбачає крім більших транспортних витрат ще й проходження судів через протоки Босфор і Дарданелли у Туреччині, які є надто перевантаженими.

Через високі ціни на природний газ, який постачається з Росії, Україна шукає шляхи отримання дешевшого газу з Європейських країн. Зокрема, у 2012 р. відбулося пробне прокачування 56 млн м^3 газу з Німеччини через Польщу до України. У 2013 р. Україна планує імпортувати по реверсній схемі з Європи 5 млрд м^3 газу. Разом з тим, відбувається налагодження технічних можливостей, які б дали можливість отримувати газ із європейських країн у реверсному напрямку через трубопроводи Угорщини та Словаччини. Така політика співпраці з Європейським Союзом підвищує енергетичну безпеку України і, разом з тим, знижує політичну залежність від Росії.

Завдання енергетичної диверсифікації у Європейському Союзі вирішується шляхом розширення внутрішнього енергетичного ринку ЄС на країни-сусіди. Мета ЄС — створити інтегрований європейський внутрішній ринок, а не ринок, до якого входять лише країни — члени ЄС. Відповідно до оцінок Єврокомісії реалізація цієї політики веде до формування справжнього європейського ринку, що потенційно включає 35 країн з населенням, яке перевищує 600 млн осіб. Євросоюз залучає сусідні країни до наднаціонального внутрішнього енергетичного ринку шляхом поширення принципів та норм енергетичного права ЄС.

З метою приведення національного законодавства до норм ЄС, 8 липня 2009 р. в Україні було прийнято Закон України "Про засади функціонування ринку природного газу". Цим Законом визначено правові та економічні засади функціонування ринку природного газу. Закон розмежовує функції транспортування, розподілу та постачання природного газу. Газотранспортному підприємству забороняється одночасно займатися видобуванням, зберіганням, постачанням та транспортуванням природного газу.

Прийняття цього Закону уможливило приєднання України до Договору про заснування Енергетичного співтовариства. Підписавши Договір, Україна взяла на себе зобов'язання щодо розробки адекватної нормативно-правової бази та лібералізації енергетичного ринку відповідно до положень Договору. Вступ України до Енергетичного Співтовариства дає можливість Україні розпочати реформи, які необхідні в енергетичному секторі. Ставши членом Енергетичного співтовариства 11 лютого 2011 р., Україна підпала під принципи європейського енергетичного законодавства, зокрема під норми Третього енергетичного пакету, головним елементом якого є відокремлення виробництва від постачань енергетичних ресурсів, від управління мережею транспортування енергії. Це робиться з метою демонополізації ринку та надання

кінцевому споживачу більшої свободи вибору постачальника.

У ситуації, де одна компанія володіє і енергоресурсами, й інфраструктурою, споживач позбавлений можливості вибирати, яка компанія йому буде постачати газ або електроенергію. У випадку, якщо ці складові роз'єднуються, на ринок може вийти більша кількість альтернативних компаній-постачальників. Це дасть споживачам більшу свободу вибору, у кого купувати природний газ або електроенергію.

Відповідно до цього у жовтні 2011 р. почалася реорганізація НАК "Нафтогазу України", що здійснюється згідно з програмою диверсифікації енергетичного ринку України та з метою виконання зобов'язань України перед партнерами з ЄС при вступі до Європейського Енергетичного Співтовариства. Зараз проводяться консультації з українськими управлінцями з метою проведення реформ щодо максимального наближення правил газового ринку України до загальноєвропейських.

Оскільки Україна залишається потужним транзитером газу до Європи, то ЄС братиме участь у програмі модернізації української газотранспортної системи. НАК "Нафтогаз України" буде поділена на окремі структури: транспортну компанію, компанію з видобутку газу та компанію з постачання ресурсів.

З метою лібералізації Європейського енергетичного ринку, недопущення енергетичного тиску з боку Росії, Європейський Союз виробив спільну позицію усіх країн-членів щодо відносин з країнами — постачальниками енергетичних ресурсів.

На думку Європейської комісії, шлях досягнення політичних цілей, якими користується Росія, а саме шлях енергетичного тиску — неприйнятний у міжнародній співпраці. Енергетичні кризи між Росією та Україною, через які страждали і європейські споживачі, підштовхнули країни ЄС до вироблення спільної позиції щодо відносин з країнами — постачальниками енергетичних ресурсів.

Прийняття європейських енергетичних стандартів в українському законодавстві та залучення до загальноєвропейського ринку здатне істотно знизити непрозорість внутрішнього газового ринку України, а також підвищити рівень енергетичної безпеки.

На відміну від російської енергетичної стратегії, енергетична стратегія ЄС пропонує рівні і прозорі умови для всіх учасників.

Тому говорячи про сучасну енергетичну політику України на Європейському континенті, можемо констатувати, що Україна та Європейський Союз мають спільну мету, а саме — диверсифікувати надходження енергетичних ресурсів, що допоможе позбутися монопольного впливу Російської Федерації. Прийняття європейського шляху розвитку і, відповідно, європейських правових стандартів в енергетичній сфері підвищує рівень енергетичної безпеки України і сприяє входженню України до європейської спільноти.

УДК 355.233:159.955

І. Ю. ТУНІК

МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 195 —201

Дослідження методів психологічного сприяння розвитку критичного мислення курсантів в процесі навчання у вищих військових навчальних закладах є актуальним і важливим у теоретико-методологічному сенсі напрямом як у сучасній військовій психології, так і військовій педагогіці. Актуальність подібних досліджень зумовлюється насамперед тим, що на сьогодні практично всі без винятку фахівці-психологи визнають незаперечну специфіку підготовки майбутніх військовослужбовців, яку потрібно враховувати у ході їх навчання та професійної підготовки. У цьому сенсі, сприяння розвитку критичного мислення, без якого неможлива ефективна діяльність військовослужбовців у сучасних умовах (особливо коли йдеться про офіцерський склад), має спиратись на чітко визначені та науково обґрунтовані методи психологічного впливу.

Зважаючи на розроблені в сучасній загальній та військовій психології методи сприяння розвитку критичного мислення необхідно зупинитись на тих з них, які, на наше переконання, мають особливе значення в освітній підготовці професійних військових. Найважливішим з них є метод суб'єкт-суб'єктної психолого-педагогічної взаємодії, реалізація якої займає стрижневу позицію серед методів, що сприяють формуванню особистості курсантів вищих військових навчальних закладів. На жаль, до сьогодні педагогічна взаємодія у рамках вищих військових навчальних закладів України в основному ґрунтується на авторитарно-маніпулятивному принципі підпорядкування: "науково-педагогічний працівник — курсант", "курсовий офіцер — курсант", "сержант — курсант" тощо. Причому такий характер взаємин між військовослужбовцями задається цілеспрямовано, значною мірою вводиться ззовні згідно з діючими статутами та провідними документами щодо організації навчально-виховного процесу у військових навчальних закладах [1, *20*]. На відміну від цього, в основу суб'єкт-суб'єктної взаємодії покладено визнання індивідуальності, самобутності й самоцінності кожного курсанта, розвитку його особистості не як колективного суб'єкта, а передусім як індиві-

да, наділеного своїм неповторним суб'єктним досвідом, тобто досвідом життєдіяльності, набутим до навчання у вищих військових навчальних закладах у конкретних умовах сім'ї, загальноосвітньої школи тощо. З цього погляду, основними характерними психологічними рисами суб'єкта є активність, свідомий і самосвідомий характер цієї активності, унікальність. Як суб'єкт пізнавальної діяльності особистість характеризується знаннями та вміннями, що пов'язані з оперуванням специфічними знаковими системами [2, *44—45*].

Стосовно формування критичного мислення цінним моментом суб'єкт-суб'єктних стосунків є не розподіл аудиторії на тих, хто навчає, та тих, хто навчається, а взаємодія рівноправних партнерів, які шукають оптимальні варіанти вирішення освітніх завдань. Це означає, що при реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії кожна людина виступає як мета, а не як засіб досягнення будь-яких цілей, зокрема освітніх. Якщо взаємини педагога і курсанта формуються на паритетній основі, об'єкт управління (науково-педагогічний працівник, курсовий офіцер, сержант тощо), відчуваючи зворотний вплив на нього з боку того, хто навчається, також виступає в цьому діалозі в ролі суб'єкта. У такому разі вирішення суперечностей у різних ситуаціях навчальної і навчально-професійної діяльності в рамках суб'єкт-суб'єктної взаємодії приводить до взаємовпливу особистісних структур учасників взаємодії [3, *26*]. Можна виокремити кілька основних принципів психологічної організації суб'єкт-суб'єктних відносин у навчальному процесі у вищих військових навчальних закладах. До них доцільно віднести такі принципи: визнання особистісного підходу у навчанні, що створює сприятливі умови для всебічного розвитку особистості того, хто навчається; визнання курсанта повноправним учасником навчального процесу; цілеспрямоване формування у курсантів мотивації самовдосконалення; чітке визначення викладачем цілей, завдань, змісту, прийомів і способів навчання курсантів; прищеплення курсантам навичок і вмінь самонавчання, озброєння їх ефективними технологіями вдосконалення позитивних особистісних якостей і нівелювання негативних; максимальне сприяння розвитку розумових якостей курсантів, зокрема критичного мислення; орієнтація на позитивні якості курсанта, сприйняття його таким, яким він є, повага його особистості тощо.

Разом з тим, говорячи про застосування методології організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії, необхідно відзначити такі їх специфічні вияви в рамках вищих військових навчальних закладів, як: 1) суб'єктами взаємодії є особистість курсанта та особистість викладача, які перебувають у постійному розвитку; 2) педагогічний процес має співтворчий характер; 3) відбувається можливість постійної суб'єктивної новизни й оригінальності процесу і результату; 4) творча діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу обмежена часом; 5) на педагогічну творчість викладача впливає багато чинників, які важко передбачити [4, *84—85*]. Як

доводить аналіз психолого-педагогічних джерел і практичний досвід, для педагогічних суб'єкт-суб'єктних відносин є характерним той факт, що із об'єкта впливу з боку викладача курсант стає суб'єктом навчальної діяльності на всіх її етапах: орієнтації — визначенні мети — проектуванні — організації — реалізації — контролюванні — оцінюванні. У цьому контексті можна запропонувати таке визначення суб'єкта інтелектуального та професійного становлення, розвитку та саморозвитку в рамках навчального процесу у вищих військових навчальних закладах: суб'єктом навчання є курсант, який потенційно має високу свідомість і самосвідомість, є носієм предметно-практичної діяльності й системного професійного пізнання, чия навчальна діяльність має конкретну професійну спрямованість і супроводжується повним розкриттям особистісних здібностей. Треба відзначити, що критичне мислення при цьому може виступати, з одного боку, як один із факторів розвитку суб'єктності курсанта, а з другого — показником розвиненості суб'єктного досвіду курсанта.

Для того щоб кожен курсант став суб'єктом навчальної діяльності, йому треба надати насамперед можливості реалізуватися як особистість. Це можливо, якщо у вищих військових навчальних закладах: 1) гуманно ставляться до особистості курсанта, поважають його права, свободу і самобутність; 2) вимоги навчальної та майбутньої професійної діяльності обґрунтовані, розумно сформульовані й усвідомлені кожним курсантом; 3) поважається особистісна позиція курсанта, його право бути самим собою; 4) здійснюється співробітництво, партнерське спілкування і творче формування у курсанта необхідних професійних якостей, знань, умінь, навичок, зокрема, критичного мислення; 5) курсанту допомагають актуалізувати свої особистісні можливості; 6) створюються умови, сприятливі для формування у курсанта активної життєвої настанови, активної громадянської позиції. Також у межах суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії, що спонукає курсанта до сприйняття себе суб'єктом навчання, власної професійної підготовки та життєдіяльності, відбувається розвиток суб'єктності курсанта як інтегральної особистісної характеристики. Загалом, на основі узагальнення праць із загальної психології та методик сприяння психологічному розвитку та освіті курсантів вищих військових навчальних закладів можна виокремити такі вияви суб'єктності курсантів: 1) активність як самостійне визначення цілей особистісного та професійного росту; 2) самоусвідомлення як інтелектуальна рефлексія; 3) соціальність; 4) соціокультурна самодостатність; 5) наявність внутрішніх стандартів і норм оцінки ефективності діяльності; 6) єдність усіх видів активності; 7) відповідальність за наслідки діяльності як гарантія забезпечення умов її продуктивності, рівня якості; 8) здатність до саморегуляції, саморозвитку, самовдосконалення; 9) творчий характер взаємодії з оточенням, тенденція до використання чогось нового; 10) здатність до рефлексії власної активності, її витоків,

процесу, результатів і засобів корекції. Вияви суб'єктності у навчально-пізнавальній діяльності, спілкуванні сприяють усвідомленню курсантами свого соціального становища, визначенню життєвих цілей та ідеалів, знаходженню шляхів їх реалізації [5, *230—231*]. Справді, процес розвитку суб'єктності полягає у забезпеченні системи заходів щодо переходу потенційних можливостей особистості в актуальні стратегії саморозвитку. Звідси випливає, що спрямованість особистісної рефлексії курсантів на самоорганізацію, осмислення курсантом себе, своїх думок, розумової діяльності в цілому сприяє професійному, соціальному становленню майбутніх військових фахівців. Отже, суб'єктність реалізується через усвідомлене, активне ставлення курсантів до себе, до іншої людини, до навчальної і майбутньої професійної діяльності.

У цілому, можна обґрунтовано стверджувати, що технологія суб'єкт-суб'єктної взаємодії є універсальною та прийнятною у викладанні різних дисциплін на різних ступенях навчання. Ця навчальна технологія дає можливість ефективно формувати готовність особистості до критичного мислення. Але відзначимо, що створення суб'єкт-суб'єктної взаємодії не означає категоричного нехтування суб'єкт-об'єктною схемою спілкування в рамках навчального процесу у вищих військових навчальних закладах України. Справді, людина стає суб'єктом взаємовідносин лише за умови розвитку, будучи в більшості життєвих ситуацій об'єктом впливу з боку колективу, керівництва тощо.

Також доцільно наголосити, що суб'єкт-суб'єктні засади організації психолого-педагогічної взаємодії під час формування критичного мислення обумовлюють створення сприятливої психологічної атмосфери в аудиторії, врахування індивідуальних особливостей кожного учасника педагогічної взаємодії, мотивів і змісту навчальної діяльності, застосування різноманітних активних методів навчання, які стимулюють особистісний розвиток курсантів, сприяють зростанню їхньої пізнавальної активності, формуванню адекватної самооцінки, критичного й водночас толерантного ставлення до партнерів. Із цих позицій педагогічна співпраця розглядається як самовдосконалення суб'єктів навчально-виховного процесу. Саме тому, крім підготовки до майбутньої професійної військової діяльності, такі стосунки охоплюють і виховну функцію освіти.

Утім, наголошуючи на методичному забезпеченні психологічного сприяння розвиткові критичного мислення курсантів вищих військових навчальних закладів, слід зазначити, що як освіта, так і професійна підготовка курсантів може бути успішною лише за умови забезпечення ефективного контролю, який передбачає, зокрема, наявність зворотного зв'язку між зовнішнім впливом та станом сформованості визначеної властивості. Тому наступною психологічною умовою формування критичного мислення слід вважати поєднання діагностики із самодіагностикою стану сформованості критичного мислення курсантів. Передусім під діагнос-

тикою мається на увазі контроль за станом сформованості критичного мислення курсантів, що відбувається ззовні (іншими курсантами, викладачами, які проводять заняття, незалежними експертами). Самодіагностику слід розуміти як особистісно-рефлексивні механізми самооцінки і самоконтролю курсантів за процесом формування критичного мислення та його проміжних результатів. Одним із важливих принципів сучасної освіти курсантів вищих військових навчальних закладів є створення умов щодо розвитку навчальної самосвідомості особи. Під навчальною самосвідомістю слід розуміти усвідомлення тим, хто навчається, мети, мотивів і прийомів навчальної діяльності, а також її організацію та контроль. Самосвідомість курсантів формується в результаті самопізнання та ієрархізації діяльності. З цього погляду можна говорити про певну послідовність засвоєння курсантами вищих військових навчальних закладів умінь критичного мислення: 1) набуття знань про сутність критичного мислення, усвідомлення необхідності оволодіння вміннями критичного мислення; 2) формування вмінь критичного мислення шляхом виконання спеціальних алгоритмічних правил; 3) розв'язання завдань, виконання практичних дій щодо застосування вмінь критичного мислення у типових ситуаціях; 4) застосування вмінь критичного мислення при вивченні нового матеріалу у нестандартних ситуаціях; 5) поглиблення засвоєних умінь шляхом використання їх у подальшій практичній діяльності. У контексті мотивування зазначеної педагогічної умови щодо необхідності діагностичних і самодіагностичних заходів виявлення стану сформованості критичного мислення виявилися актуальними результати експериментальних розвідок, які доводять, що технологією самодіагностики, самоконтролю, засобом гнучкого реагування на те чи інше явище, життєву ситуацію може виступати особистісна рефлексія [6, *182*]. З метою адаптації та ефективної взаємодії з оточенням в особистості курсанта виникає зворотний зв'язок: органи почуття — мислення. Мислення курсанта, у свою чергу, встановлює зворотний зв'язок саме із собою. Зворотним зв'язком вищого рівня є рефлексія. Аналіз рефлексії як виду зворотного зв'язку дає змогу виокремити позитивний і негативний вияви. Рефлексія є позитивною, якщо вона поліпшує процес мислення, та негативною, якщо її дія гальмує процес мислення. Таким чином, свідомість особистості спрямована на аналіз власної діяльності та її результатів [7, *29—30*].

Зрозуміло, що в цьому процесі винятково важливу роль відіграє самооцінка, об'єктивність якої має вагоме значення у формуванні особистості майбутнього військового фахівця. Справді, особі з неадекватною самооцінкою (завищеною або заниженою) важко досягти успіху в професійній діяльності та й загалом у житті. Так, при завищеній самооцінці у курсанта відсутня оптимальна напруга, що призводить до слабкого розвитку як психічних процесів і функцій, так і стратегічно важливих особистісних

рис: старанності, ретельності, вміння долати труднощі. Ігнорування власних недоліків призводить до надмірної самовпевненості курсантів, невиправданих домагань, конфліктів тощо. Навпаки, якщо в курсанта занижена самооцінка, він не може оцінити свої позитивні якості, риси характеру, знання, у ньому переважають власні недоліки, він не вірить у власні сили, вважає себе невдахою, безталанним. Такі курсанти ставлять себе в залежне становище і легко підкоряються військовослужбовцям із більш високою самооцінкою. Низька самооцінка може супроводжуватися внутрішнім конфліктом, девіантною поведінкою військовослужбовця, заподіює шкоду Збройним силам, тому що військовий фахівець не повною мірою реалізує свої сили та можливості.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо зробити такі висновки. По-перше, під критичним мисленням курсантів вищих військових навчальних закладів слід розуміти оцінну розумову діяльність особистості, спрямовану на забезпечення її професійної компетентності, здатності майбутнього фахівця до адекватних конструктивних змін у всіх сферах життєдіяльності, адекватної самооцінки, сталої критичної позиції у соціумі. Сприяння розвитку критичного мислення курсантів має супроводжуватись та забезпечуватись відповідними психологічними методами, які гарантують цьому процесу системність, послідовність та наукову обґрунтованість. По-друге, організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії в процесі навчання курсантів вищих військових навчальних закладів передбачає формування у її учасників навичок рефлексивної оцінно-смислової саморегуляції мислення, зумовлює розробку і впровадження відповідних методів і форм освітньої практики інноваційно-творчої спрямованості. Для успішного функціонування суб'єктів навчальної діяльності і педагогічної взаємодії необхідно створити відповідне навчальне середовище. По-третє, курсанти із об'єктивною самооцінкою відрізняються високим рівнем домагань: вони ставлять перед собою більш високі цілі, прагнуть вирішувати більш складні завдання. Вироблення навичок критичного мислення допомагає курсанту переборювати утруднення в об'єктивній оцінці щодо себе, інших людей, різних соціальних явищ тощо. А правильна оцінка курсантом власних можливостей приводить до впевненості у собі, формуванню позитивної "Я-концепції".

Література

1. *Велитченко Л. К.* Психология педагогического взаимодействия. — О.: ЮНЦ АПН України, 2003. — 222 с.
2. *Військове* виховання: історія, теорія та методика: Навч. посіб. / За ред. В. В. Ягупова. — К.: Graphic&Design, 2002. — 560 с.
3. *Щуркова Н. Е.* Педагогическая технология. — М.: Пед. о-во России, 2002. — 224 с.
4. *Ісаєнко Т. К.* Суб'єкт — суб'єктні відносини як норма співжиття у військовому колективі // Наук. записки Харків. військ. ун-ту: Зб. наук. пр. — 2001. — Вип. 11. — С. 81—86.

5. *Пелипчук С. М.* Педагогічний аспект проблеми розвитку суб'єктності студента у ВНЗ // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Зб. наук. праць. — Х.: Укр. інженерно-педагогічна акад., 2005. — № 11. — С. 225—233.
6. *Іголованова Т. П.* Інноваційні технології в активізації пізнавальної діяльності студентів // Тенденції та сучасні психолого-педагогічні проблеми підготовки фахівців у вищій школі: Зб. наук. пр. — Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. Володимира Даля, 2002. — С. 180—183.
7. *Бургин М. С., Кузнецов В. И.* Гносеология рефлексивных процессов // Философия рефлексивного мышления: Материалы науч.-практ. симпоз. "Интеллектуальная поддержка деятельности в сложных предметных областях". — Новосибирск: Сибир. учеб.-науч. центр "Интеллект" Рос. открытого ун-та Ин-та философии и права СО РАН, 1995. — С. 28—35.

УДК 329/323/39

А. А. ФОМИН

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ УТРАЧЕННЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ДЛЯ ПОСТРОЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ И РЕКРУТИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ЭЛИТ В УКРАИНЕ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 202 —207

Существуют две основные модели развития общества: инновационная и мобилизационная.

Инновационная модель предусматривает наличие импульсов развития “снизу”, то есть инициатором реформ в обществе является бизнес, преимущественно, крупный. Развитие общества согласно данной модели возможно исключительно за счет наличия достаточных временных и материальных ресурсов. Примером инновационного развития общества являются США, страны Западной Европы.

Системе рекрутирования в рамках инновационной модели свойственно доминирование каналов рекрутирования через сферу бизнеса, а также сравнительно высокий финансовый порог для рекрутируемых.

Мобилизационная модель развития предусматривает импульсы развития, которые идут “сверху”, то есть инициатором реформ является государство. В отличие от инновационной модели, здесь для развития не предусмотрено наличие достаточных временных и материальных ресурсов. Примером мобилизационной модели развития могут быть Российская империя (1721—1917 гг.), Советский Союз (1922—1991 гг.).

Системе рекрутирования в рамках мобилизационной модели свойственно доминирование государственной службы как основного канала рекрутирования, а основными фильтрами являются лояльность к верховной власти и компетентность.

Основным недостатком мобилизационной модели развития перед инновационной является то, что первая сопряжена с большими человеческими и моральными издержками для общества.

Собственно, после распада СССР и мобилизационной модели развития общества Украина потенциально могла перейти от мобилизационной модели развития и рекрутирования к инновационной модели развития, которая, в свою очередь, могла быть обеспечена за счет экономического потенциала украинской экономики, выгодного территориального расположения, отсутствия острых национальных конфликтов.

Основным стимулом перехода от одной модели к другой являлось от-

сутствие в инновационной модели больших человеческих и моральных издержек.

Фактически, после 22-х лет Независимости, вместо перехода к постепенной (инновационной) модели развития и рекрутирования Украина стоит перед вопросом возвращения к очередной мобилизации человеческих и материальных ресурсов [3, *13*].

Определим первопричины провала перехода от мобилизационной к инновационной модели развития и рекрутирования.

Среди основных причин провала трансформации первыми можно назвать экономические факторы.

В теории начатый процесс приватизации государственной собственности в начале 90-х годов XX в. должен был создать эффективного частного собственника, который, исходя из цели увеличения прибыли, способствовал бы научно-техническому развитию общества в целом, подавая сигналы для развития снизу.

По-сути, логика реформаторов не была лишена смысла, поскольку подобная частная инициатива сегодня в западных государствах дает свои результаты: первый конвейер Форда, как желание автомобилестроителей увеличить продуктивность (1908 г.) [8], Кремниевая долина (англ. SiliconValley), как совокупность частных высокотехнологических компаний, дающих экономическое конкурентное преимущество США [6].

Первопричиной несработавшего сценария приватизации в Украине, то есть экономического фактора, является сращивание бывшей советской номенклатуры, которая на тот момент находилась при власти, и новых собственников экономических ресурсов в 90-х годах XX в., что впоследствии привело к бесконтрольности приватизации и бесхозяйственному управлению активами [10, *15—25*]. Государство не обеспечивало должный контроль за процессом приватизации и управления приобретенными активами, а бизнес, в свою очередь, пошел по пути наименьших издержек — распродажа новоприобретенных активов, но по высшей цене.

Так, например, в результате сложившейся системы было безвозвратно потеряно Черноморское морское пароходство (ЧМП), которое в 1990 г. было крупнейшим в Европе, насчитывая 300 судов различного класса с водоизмещением 5 млн т. В 2006 г. количество судов уменьшилось до 20 вследствие махинаций с оффшорами и кредитами [9].

Как результат, Украина потеряла статус морской державы. Подобная ситуация наблюдается во многих сферах украинской экономики.

В плане рекрутинга, служебная система рекрутирования переродилась в клановую систему рекрутирования, в основе которой лежит личностная преданность приближенных к основным представителям кланов. Оценивание по критерию личностной преданности, а не профессиональным качествам, ведет к углублению некомпетентности и непрофессионализму в управлении реформами.

Основным каналом рекрутирования стал не просто бизнес, а исключительно крупный бизнес, что фактически лишает конституционного права граждан на участие во власти,

предусмотренной ст. 5 и ст. 38 Конституции Украины.

Следующим фактором, который способствовал провалу трансформации, — это идеализация международной общественности как одного из субъектов трансформаций в Украине.

Испокон веков каждое государство отстаивало сугубо личные интересы для поддержания внутренней стабильности с параллельным поддержанием перманентного воздействия на своих конкурентов с целью нарушения их устойчивости.

Подталкивание СССР к распаду, согласно одной из теорий, так же было спланировано этой международной общественностью, к которой украинское государство обращалось за экономической и экспертной помощью. Так, в 1977 г. Комитет Государственной Безопасности (КГБ) написал записку в ЦК КПСС (выдержка из нее): "... ЦРУ разработало программу индивидуальной подготовки агентов влияния, что предусматривает приобретение ими навыков шпионской деятельности, а также их тотальную идеологическую и политическую обработку. Кроме того, один из важнейших аспектов подготовки такой агентуры — преподавание методов управления в управленческом звене народного хозяйства..." [7, *82*].

Цель нарушения устойчивости СССР была закреплена на законодательном уровне Законом США № 86—90 (англ. PublicLaw 86—90 Captive Nations Week Resolution) [12].

Международную общественность не беспокоят процессы внутри государства, включая механизмы и критерии рекрутинга элит, до тех пор, пока эти процессы не касаются их интересов, что позволило украинским элитам фактически быть неприкасаемыми до тех пор, пока они, не осознавая этого, осуществляли интересы иностранных государств, выполняя процесс деиндустриализации Украины, увеличивая технологическую отсталость.

Четкую корреляцию между лояльностью украинских элит и лояльностью элит Запада можно просмотреть с помощью оценки уровня "свободы" в обществе, проводимой украинской политикой (см. табл.).

Уровень "свободы" в обществе сегодня является одним из ключевых поводов для применения санкций к любому государству, которое не отвечает стандарту "свободы". Следует отметить, что оценка стандарта "свободы" является весьма нетранспарентной и осуществляемой по двойным стандартам [5].

Корреляция лояльности украинских элит и лояльности элит Запада

1	2	3	4
Год	Статус "Свобод"	Президент	Внешняя политика
2012	Частично свободная	Янукович В. Ф.	Продолжение переговоров о возможности участия Украины в Таможенном Союзе (Россия, Беларусь, Казахстан) по формуле "3+1"

Продолжение табл.

1	2	3	4
2011	Частично свободная	Янукович В. Ф.	Переговоры и возможность участия Украины в Таможенном Союзе (Россия, Беларусь, Казахстан) по формуле “3+1”
2010	Свободная	Ющенко В. А., Янукович В. Ф	Продление пребывания ЧФ РФ в Крыму
2009	Свободная	Ющенко В. А.	Делимитация континентального шельфа в пользу Румынии (член ЕС)
2008	Свободная	Ющенко В. А.	Попытка получения ПДЧ для членства в НАТО, вступление в ВТО
2007	Свободная	Ющенко В. А.	Усиление политики украинизации
2006	Свободная	Ющенко В. А.	Активизация команды В. Ющенко по вопросу прекращения пребывания ЧФ РФ
2005	Свободная	Ющенко В. А.	Заявления о курсе на Евроатлантическую интеграцию

Последним фактором, который, как мы считаем, оказал влияние на провал трансформационного процесса — исторический. Большая часть современных территорий Украины (Юго-восток и Центр Украины) находились в составе Российской Империи (1721—1917 гг.), а с 1954 г. вся территория современной Украины находилась в составе СССР.

Исторически так сложилось, что Российская империя на протяжении своего существования находилась в состоянии постоянных военных конфликтов и ограниченных ресурсов. Например, неблагоприятные природно-климатические условия, в свою очередь, обусловили низкий уровень урожайности на протяжении значительного периода ее истории. При всех колебаниях в климате, цикл сельскохозяйственных работ был необычайно коротким — не более 125—130 рабочих дней [2].

Территориальные и природные особенности расположения украинских территорий в составе Российской империи и СССР обусловили соответствующее мобилизационное развитие территорий, вынуждая государственную власть постоянно мобилизировать человеческие и материальные ресурсы для отражения военной агрессии в условиях ограниченных материальных возможностей. Недавними примерами подобных мобилизаций можно назвать Первую мировую войну (1914—1918 гг.), Великую Отечественную войну (1941—1945 гг.), поднятие целины (1954—1960 гг.), “перестройку” (1987—1991 гг.).

Анализируя процесс обретения Независимости Украиной, можно назвать и это историческое событие инициативой, которая была “сверху”, а не “снизу”. “Акт провозглашения независимости Украины” был принят 24 августа 1991 г., а референдум по данному вопросу был проведен 1 декабря 1991 г. Исходя из этого получается, что парламент Украины провозгласил Независимость раньше, чем на то была народная воля [1].

Таким образом, можно констатировать, что сегодняшний вызов, состоящий в очередной мобилизации ресурсов, также обусловлен особенностью нашего исторического развития.

Осознание рядовыми гражданами того, что украинскому государству сегодня необходима мобилизация, отобразилось в результатах социологического опроса, проведенного компанией Research&BrandingGroup (2009 г.), согласно которому 80 % опрошенных украинцев согласны с тем, что Украине необходима “сильная рука”. Около трети респондентов готовы пожертвовать свободами ради “сильной руки” [11].

Несомненно, что “сильная рука” необходима сегодня для мобилизации оставшегося ресурса и потенциала, который позволит наверстать экономическую и технологическую отсталость, но необходимо учесть уроки прошлого, поскольку экономическая и социальная ситуация в стране в определенной мере аналогична с периодом 30-х годов XX в., когда Адольф Гитлер пришел к власти как раз именно в то время, когда Германия находилась в экономическом и политическом кризисах.

Сильная рука Гитлера и НСДАП смогли вернуть Германии политическую и экономическую мощь, но издержками подобной мобилизации были десятки миллионов жертв по всему миру [4, *4—7*].

Украинскому обществу, во избежание повторения немецкого пути, необходимо мобилизироваться под “сильной рукой”, рекрутируя новые кадры для управления государством посредством служебной системы на основе компетентности (каналами могут быть как государственная служба, так и политические партии), а не бизнеса, который фактически дискредитировал себя в государственном управлении, но при этом важным является сохранять бдительность и контроль за осуществлением политики мобилизации.

Более того, необходимо учесть допущенные ошибки в реформировании экономико-политической системы, осуществив пересмотр своей внешней политики и своего места на международной арене, а также учитывать свой исторический опыт, который оказывал и оказывает влияние на все процессы в украинском обществе.

Литература

1. *Бичек С. М.* Кроки до незалежності України (за документами ЦДАГО України) // Архіви України. — 2011. — № 4. — С. 11—21.
2. *Гаман-Голутвина О.* Политические элиты России. — М.: РОССПЭН, 2006. — 446 с.

3. *Пожидаев Е.* "Молдавизация" Украины // Война и мир. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/77447/
4. *Кнопп Гвидо.* Дети Гитлера. История. — М.: Олма-Пресс, 2004. — 285 с.
5. *Комментарий* департамента информации и печати МИД России // Официальный сайт МИД РФ. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/sps/7C8FAF4AC2507BE3C325719300500538
6. *Льюис М.* История Силиконовой долины. — М.: Олимп-Бизнес, 2004. — 384 с.
7. *Сенченко Н.* Латентные структуры. — К.: МАУП, 2003. — 311 с.
8. *Форд Г.* Моя жизнь, мои достижения. — М.: Попурри, 2012. — 352 с.
9. *ЧМП* — частина друга. Приватизація та загибель ескадри // Економічна Правда. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/columns/2012/12/13/346741/
10. *Щокін Г. В.* За кого ж голосувати? Спроба відвертої відповіді. — К.: МАУП, 2004. — 68 с.
11. *80 % украинцев* считают, что стране необходима сильная рука // УНИАН. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.unian.net/news/298894-80-ukraintsev-schitayut-chto-strane-neobhodima-silnaya-ruka.html
12. *Captive* Nations Week 2008 // The White House. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://georgewbushwhitehouse.archives.gov/news/releases/2008/07/20080718-3.html
13. *The* World's Worst Economies // Forbes. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.forbes.com/sites/danielfisher/2011/07/05/the-worlds-worst-economies/

УДК 321.015

І. С. ЯЦЕНКО

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ СТРИМУВАННЯ І ПРОТИВАГ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 208—214

Система стримування і противаг відіграє ключову роль у реалізації принципу розподілу влади, який, у свою чергу, є головним фактором, що забезпечує існування суспільства як демократичного і правового. Як відомо, історія виникнення і розвитку теорії розподілу влади налічує не одне століття. На певному етапі її розвитку було розроблено теоретично, а в подальшому і реалізовано на практиці систему стримувань та противаг як одного з основних механізмів, що здатні забезпечити стійке існування й ефективну реалізацію розподілу влади в державі.

Як відомо, теорія розподілу влади полягає у розподілі влади в державі на законодавчу, виконавчу та судову. При цьому співіснування та співпраця цих влад забезпечується, зокрема, системою стримувань та противаг, яка не дозволяє будь-якій з гілок влади превалювати над іншими з метою її узурпації або надмірного використання, яке може призвести до встановлення авторитарної форми правління в державі. Судова влада, а особливо судова влада у сфері конституційної юрисдикції, є ключовим елементом системи стримування і противаг.

Розподіл влади та застосування системи стримування та противаг у сучасному світі притаманні більшості держав світу, особливо якщо ми говоримо про демократичні держави. Не є винятком як Україна, так і Республіка Польща, конституції яких передбачають розподіл влади як основи державного устрою. “Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову” (ч. 1 ст. 6 Конституції України) [7]. “Устрій Республіки Польща спирається на поділі і рівновазі законодавчої влади, виконавчої влади і судової влади” (ч. 1 ст. 10 Конституції Республіки Польща) [6]. Рівновага влад, передбачена польською конституцією, є одним з головних елементів системи стримування і противаг, а саме є бажаним результатом реалізації системи. Одним з головних елементів системи стримування і противаг є повноваження (компетенції), які належать кожній з гілок влади, а також засоби, за допомогою яких ці повноваження можуть бути ефективно реалізовані.

Системі стримування та противаг у різноманітних її аспектах в Україні присвячено праці М. І. Козюбри,

О. М. Мироненка, Л. М. Силенка, Ю. М. Тодики. Окреме місце в працях А. О. Селіванова, В. Є. Скомороxи, В. М. Шаповала присвячене місцю і ролі Конституційного Суду в системі стримування і противаг. У Польщі питанням поділу влади і системі стримування і противаг, як її одного з ключових елементів, присвячені праці А. Волека, М. Домагали, Г. Куца, Р. Малайного, З. Ставровського. У свою чергу, питанню місця і ролі органу конституційної юрисдикції у цій системі присвячені праці Б. Банашака, Л. Гарлицького, П. Сарнецького.

Враховуючи той факт, що, з одного боку, Україна та Польща пройшли протягом останніх десятиліть схожий шлях державотворення — від командно-адміністративної та авторитарно-тоталітарної соціалістичної держави до держави, де принцип розподілу влади та демократичні цінності проголошені метою суспільного розвитку, а з другого боку, вони по різному закріплювали та реалізовували, зокрема, принцип розподілу влади та систему стримування й противаг, проведення порівняльного аналізу закріплення та реалізації цієї системи на прикладі дослідження повноважень органів конституційної юрисдикції обох країн видається цікавим з наукової точки зору.

До польського правопорядку Конституційний трибунал було запроваджено 26 березня 1982 р. на підставі новели, впровадженої до Конституції Польської Народної Республіки 1952 р. Однак він зміг розпочати свою працю тільки після прийняття 29 квітня 1985 р. Закону про Конституційний Трибунал [4]. Вже нова Конституція Республіки Польща, яка була прийнята 2 квітня 1997 р. (далі "Конституція РП"), помістила норми про Конституційний Трибунал у розділі "Суди і Трибунали" і зарахувала його до органів судової влади. На підставі положень цього розділу було прийнято 1 серпня 1997 р. Закон про Конституційний Трибунал [3] (далі Закон про Конституційний Трибунал РП").

Конституційний Трибунал є органом судової влади, створеним для перевірки відповідно до Конституції нормативних актів і міжнародних договорів та для виконання інших завдань, передбачених Конституцією (ст. 1 Закону про Конституційний Трибунал РП). "Конституційний Трибунал є органом судової влади, хоча і не є судом у розумінні ст. 175 Конституції, таким чином діяльність Трибуналу не може також окреслюватися як здійснення правосуддя, оскільки ця функція є властивою тільки для судів" [2, *356*]. Однак, згідно зі ст. 173 Конституції РП Конституційний Трибунал є окремим та незалежним від інших влад органом. Подібність Конституційного Трибуналу до судових органів виражається не тільки у його організаційній відокремленості і незалежності від законодавчої та виконавчої влади, а також у принципах здійснення провадження подібних до судових процедур, зокрема його діяльності з власної ініціативи (z urędu), а також у принципі незалежності суддів Конституційного Трибуналу. "Можна, однак, відзначити такі характеристики Конституційного Трибуналу, які відрізняють його від судів...: 1) спеціальний порядок обрання

суддів ТК, який одночасно приймає принцип каденцій; 2) непідлягання юрисдикційному нагляду Верховного Суду; 3) відсутність зв'язків між Конституційним Трибуналом та Національною Радою Юстиції; 4) незастосування у провадженні перед Конституційним Трибуналом принципу провадження у двох інстанціях" [1, *91*].

Згідно зі ст. 2 Закону про Конституційний Суд РП до повноважень (компетенції) Конституційного Трибуналу РП належить прийняття рішень у справах: 1) згідності законів і міжнародних договорів з Конституцією РП; 2) згідності законів з ратифікованими міжнародними договорами, ратифікація яких вимагала попередньої згоди вираженої в законі; 3) згідності нормативних актів, виданих центральними державними органами, з Конституцією РП, ратифікованими міжнародними договорами та законами; 4) конституційної скарги; 5) спорів про компетенцію між центральними конституційними органами держави; 6) згідності з Конституцією цілей або діяльності політичних партій. Крім того, на внесок Президента Республіки Польща Конституційний Трибунал стверджує згідність з Конституцією РП закону перед його підписанням та міжнародного договору перед його ратифікацією. Конституційний Трибунал на внесок Маршалка Сейму приймає рішення у справі ствердження перешкод у виконання функцій Президента Республіки Польща, якщо Президент не може повідомити Маршалка Сейму про неможливість виконання його функцій. У більш узагальненій формі: "Польський Трибунал реалізує багато функцій, які належать до типових функцій конституційного суду. Варто згадати: 1) контроль норм, що означає прийняття рішень щодо згідності нормативних актів (норм, які в них містяться) з актами (нормами) вищого рівня; 2) прийняття рішень за конституційними скаргами; 3) вирішення компетенційних спорів між центральними конституційними органами держави; 4) прийняття рішень про згідність з конституцією цілей або діяльності політичних партій; 5) прийняття рішення про існування тимчасових перешкод у виконанні функцій Президентом Республіки Польща" [2, *359—360*].

Повноваження Конституційного Трибуналу РП окреслені як у Конституції РП, так і в Законі про Конституційний Трибунал РП. У Конституції РП повноваженням Конституційного Трибуналу РП присвячені ст. 188, 189 (р. VIII "Суди і Трибунали" та ст. 131 (р. V "Президент Республіки Польща"). Як бачимо, частина повноважень Конституційного Трибуналу РП врегульована іншим розділом Конституції РП, який присвячений Президенту РП. Закон про Конституційний Трибунал РП також містить перелік питань, що належать до повноважень Конституційного Трибуналу РП, який зазвичай збігається з переліком, який міститься в Конституції РП, однак містить додаткові положення, які, на наш погляд, трохи розширюють його повноваження, хоча, по суті, не суперечать нормам Конституції РП.

До згаданих у попередньому абзаці повноважень (компетенції) Конституційного Трибуналу РП

належать: 1) розгляд правових питань, які можуть бути представлені кожним судом Республіки Польща, щодо згідності нормативного акту з Конституцією, ратифікованими міжнародними договорами або законом, якщо від відповіді на питання залежить вирішення справи, яку такий суд розглядає (ст. 3 Закону про Конституційний Трибунал РП); 2) інформування Сенату і Сейму про істотні проблеми, які виникають під час діяльності та прийняття рішень Конституційним Трибуналом РП; 3) подання компетентним органам, які приймають нормативні акти, зауважень щодо знайдених вад та прогалин у праві, усунення яких є необхідним для запевнення узгодженості правової системи Республіки Польща (ст. 4 Закону про Конституційний Трибунал РП).

В Конституції України, яка була прийнята 28 червня 1996 р. [7], діяльність Конституційного Суду України регулюється розділом XII "Конституційний Суд України", однак Конституційний Суд України згадується також у розділі VIII "Правосуддя" Конституції України, а саме у ст. 124. Діяльність Конституційного Суду України регулюється також Законом України від 16 жовтня 1996 р. про Конституційний Суд України [5].

Згідно зі ст. 147 Конституції України Конституційний Суд є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Компетенція (повноваження) Конституційного Суду України регулюється ст. 150, 151, 159 Конституції України та ст. 13 Закону про Конституційний суд України. До повноважень Конституційного Суду України належить прийняття рішень та надання висновків у справах щодо: 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених ст. 111 та 151 Конституції України; 4) офіційного тлумачення Конституції та законів України; 5) відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157 і 158 Конституції України; 6) порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України.

Порівняння повноважень Конституційного Трибуналу РП та Конституційного Суду України показує як їх часткову збіжність, так і значні відмінності у їхньому обсязі. Так, до збіжностей належить віднести тільки прийняття рішень щодо відповідності законів, інших правових актів органів влади і міжнародних договорів Конституції України. На цьому збіжність повноважень закінчується. Необхідно звернути увагу, що вищезазначена збіжність є неповною, оскільки, маючи збіг у питанні, що є предметом розгляду (закони, міжнародні договори, інші правові акти) та мети прийняття органом конституційної юрисдикції

рішення (згідності з Конституцією), існують певні відмінності щодо суб'єктів органів влади, відносно конституційності правових актів яких Конституційний Трибунал РП чи Конституційний Суд може прийняти рішення. Мова насамперед йде про те, що ст. 150 Конституції України передбачає вичерпний перелік органів (суб'єктів), правові акти яких можуть бути розглянуті на предмет їх конституційності. До таких органів належать Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим. В той час як п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону про Конституційний Трибунал говорить про правові акти, "видані центральними державними органами", до яких належать всі державні органи, що не належать до територіальних органів. "Предметом контролю може бути кожна підзаконна регуляція, видана на центральному рівні будь-яким державним органом, якщо вона містить у своєму змісті правові норми" [2, *362*]. Тобто предметом контролю можуть бути правові акти не тільки парламенту Республіки Польща, який складається з Сейму або Сенату (що відповідають Верховній Раді України), Президента або Ради міністрів Республіки Польща (що відповідають Президенту та Кабінету Міністрів України), а й правові акти будь-якого органу центральної державної влади (міністерства, відомства, державні комітети, комісії, агенції тощо).

Стосовно відмінностей в обсязі повноважень органів конституційної юрисдикції у Республіці Польща та в Україні варто звернути увагу не тільки на рівень правових актів, які можуть бути прийняті предметом розгляду щодо відповідності їх Конституції (як згадано вище), а й на те, що згідно з Конституцією РП та Законом про Конституційний Трибунал РП предметом розгляду може бути не тільки їх відповідність Конституції (як це передбачено в Україні), а й міжнародним договорам та законам Республіки Польща. Подібні повноваження відсутні у Конституційному Суді України. Більше того, ст. 14 Конституції України прямо передбачає, що "до повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів органів державної влади".

Варто згадати також повноваження Конституційного Трибуналу РП щодо прийняття рішень у спорах про компетенцію, які виникають між центральними конституційними органами держави. "До Компетенції Конституційного Трибуналу належить вирішення спорів про компетенцію між центральними і одночасно конституційними органами держави. Тим самим поза обсягом цієї функції залишаться спори з участю територіальних органів, а також тих центральних органів, які не мають конституційного закріплення" [10, *418*].

На особливу увагу заслуговує також повноваження Конституційного Трибуналу РП щодо розгляду конституційної скарги. "Конституційна скарга є спеціальним правовим засобом, який дозволяє особі (іншим суб'єктам конституційних прав і свобод) звернутися до конституційного суду щодо перевірки остаточного рішення публічної влади, якщо таке рішення порушують гарантовані конституцією права і свободи скаржни-

ка. Істотними тут є чотири елементи: 1) похідний характер скарги, який передбачає право кожного суб'єкта конституційних прав або свобод і який пов'язаний з конкретним випадком їх порушення; 2) обмеження підстави скарги тільки до порушення прав і свобод конституційного характеру; 3) субсидіарний характер скарги, який дає дозвіл на її внесення тільки після безрезультатного використання інших юридичних засобів; 4) надання права розглядати скарги органам конституційного судочинства, рішення яких є обов'язковими для усіх державних органів" [2, *367*].

Вище були згадані деякі повноваження Конституційного Трибуналу РП, яких позбавлений Конституційний Суд України. Звичайно, були розглянуті найцікавіші з них. Але неправильним було б оминути увагою повноваження Конституційного Суду України, які відсутні у Конституційному Трибуналі РП. Мова йде, зокрема, про право Конституційного Суду України офіційно тлумачити Конституцію України та закони України. Слід згадати, що до прийняття Закону про Конституційний Трибунал РП, до його повноважень належало тлумачення законів Республіки Польща (ст. 13 Закону про Конституційний Трибунал Республіки Польща від 29 квітня 1985 р.), але ніколи не належали повноваження тлумачити Конституцію. "Конституційний Трибунал втратив... в сучасній конституції право видання загальнообов'язкових роз'яснень законів. Суперечності, які супроводжували цю сферу діяльності Трибуналу, передрішили про позбавлення цього органу права на обов'язкові для усіх адресатів інтерпретації законодавчих норм" [10, *403*]. Варто згадати також, що Конституційний Трибунал РП не бере участі в процедурі імпічменту Президента Республіки Польща та в процедурі зміни Конституції РП.

Як вже зазначалося, Конституційний Трибунал РП уповноважений розглядати конституційні скарги, зокрема, скарги громадян. На проблеми, пов'язані з відсутністю подібного інституту в Україні, вказують чимало українських вчених. Зокрема, професор А. О. Селіванов пише: "Вироблений в країнах західної демократії і в останньому десятиріччі в Росії механізм захисту конституційних прав громадян передбачає право на конституційне оскарження законів, які порушують їхні права. Це особливий і вкрай важливий інститут демократії, пов'язаний з функціонуванням у суспільстві Конституційного Суду, який судить за правом, а не за фактом, і тому доступ громадян до конституційного правосуддя має бути надійною гарантією дотримання державою їхніх конституційних прав. Сучасна реальність свідчить не на користь захищеності конституційних прав громадян засобами конституційного контролю, оскільки Конституція України поки що не передбачає права особи на конституційну скаргу. Ця проблема стає дедалі актуальнішою і гострішою" [11, *202—203*].

Необхідність конституційного унормування положення про право на конституційну скаргу відзначає також М. В. Оніщук, вказуючи, що "вдосконалення системи стримувань, противаг і балансів набуває в

доктрині конституційної перебудови особливого значення як об'єктивна потреба з огляду на політичну незавершеність і недостатню зрілість української демократії, відсутність прямих кореляцій між інтересами громадян, нації, держави та корпоративними цінностями й завданнями політичних партій, слабкий вплив громадянського суспільства на владні інституції" [9].

Отже, ми проаналізували лише загальні характеристики повноважень органів конституційної юрисдикції України та Республіки Польща як елемент забезпечення системи стримування і противаг при реалізації системи поділу влади. На особливу увагу заслуговує питання правового закріплення права на конституційну скаргу в Україні, як це вже зроблено і функціонує в Республіці Польща. Розгляд цього питання є важливим з огляду на те, що як принцип розподілу влади в цілому, так і окремі елементи системи його реалізації мають бути скеровані передусім на забезпечення прав і свобод суспільства і особливо окремих його громадян. На це, зокрема, звертає увагу суддя Конституційного Суду України у відставці професор О. М. Мироненко: "Безпосереднє звернення громадян до КСУ з індивідуальними скаргами в разі порушення їх прав і свобод у результаті дій чи бездіяльності органами державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовими особами, як свідчить загальнолюдський досвід, може стати чи не найважливішою гарантією запобігання таким порушенням" [8, *908*].

Література

1. *Banaszak B.* Prawo Konstytu-cyjne / B. Banaszak. — Warszawa: Beck, 2012.
2. *Garlicki L.* Polskie prawo konstytucyjne / L. Garlicki. — Warszawa: LIBER, 2011.
3. *Закон* Республіки Польща від 1 серпня 1997 року про Конституційний Трибунал. — Dz.U. z 1997 r. — Nr 102. — Poz. 643.
4. *Закон* Республіки Польща від 29 квітня 1985 року про Конституційний Трибунал. — Dz.U. z 1991 r. — Nr 109. — Poz. 470.
5. *Закон* України від 16 жовтня 1996 року про Конституційний Суд України // ВВР України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.
6. *Конституція* Республіки Польща. — Dz.U.1997. — Nr 78. — Poz. 483.
7. *Конституція* України // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
8. *Мироненко О. М.* Конституційний Суд України: історія і сучасність, доктрина і практика. — К.: 2011.
9. *Оніщук М. В.* Доктрина конституційної перебудови: завдання та напрями реформ. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://cai.in.ua/ua/activities/activities//id/doktrina-konstitucijnoji-perebudovi-zavdanja-ta-naprjami-reform-501/
10. *Sarnecki P.* Prawo konstytucyjne RP// Warszawa: Beck, 2011.
11. *Селіванов А. О.* Конституція, громадянин, суд. — К.: Рада, 2009.

УДК 336.71

В. О. БУР'ЯН

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ЗАЛУЧЕНИМИ РЕСУРСАМИ БАНКУ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 215 —217

Найважливішою характеристикою банку, як специфічного інституту, є робота переважно з залученими ресурсами. Банк напряму залежить від залучених ресурсів, їх кількісні і якісні характеристики визначають потенціал банку, впливають на його ліквідність і стійкість. Грамотна і зважена політика у сфері управління залученими ресурсами є не тільки атрибутом якісного банківського менеджменту успішно функціонуючого банку, а й неодмінною умовою його конкурентоспроможності, стабільної і прибуткової діяльності. У зв'язку з цим особливу актуальність набувають методи управління, що використовуються банківською діяльністю, зокрема, методи управління залученими ресурсами і пошук шляхів їх розвитку.

Дослідженню основних аспектів ресурсної політики банків присвячено праці багатьох економістів — Дж. Е. Доллан, Б. Едвардс, Е. Гілл, М. Д. Алексеєнка, О. І. Барановського, О. В. Васюренка, А. М. Мороза, М. І. Савлука, О. Я. Стойко та ін.

Залучені кошти є найвагомішою складовою ресурсів банку, яка в кілька разів перевищує його власні кошти. Частка залучених коштів у різних банках коливається від 75 % і вище. Фактично залучені кошти — це основне джерело формування ресурсів комерційного банку, які спрямовуються на проведення активних операцій. О. Я. Стойко дає таке визначення залученого капіталу (коштів) — це кредиторська заборгованість банку, що виникла внаслідок попередніх операцій і яка має бути погашена у визначений термін [3].

До залучених коштів банку належать залишки коштів на поточних, бюджетних та розрахункових рахунках клієнтів, ощадні та строкові вклади фізичних і юридичних осіб, вклади до запитання, різні види депозитних рахунків, а також кошти на кореспондентських рахунках інших банків (лоро-рахунки), кошти, залучені шляхом емісії ощадних (депозитних) сертифікатів і банківського векселя [1].

Сучасна банківська практика характеризується великою розмаїтістю вкладів депозитів і депозитних рахунків. Це пояснюється прагненням банків в умовах сегментованого висококонкурентного ринку якомога повно задовольнити попит різних груп клієнтів на банківські послуги і залучити їхні заощадження та вільні

грошові капітали на банківські рахунки.

Структура і обсяг залучених ресурсів безпосередньо впливають на ліквідність та платоспроможність банку. Якщо поточні рахунки юридичних і фізичних осіб мають значну питому вагу в загальній кількості залучених банком ресурсів, це призводить до зменшення ліквідності та платоспроможності банку.

Метою банківського менеджменту у сфері управління зобов'язаннями банку є залучення достатнього обсягу коштів з найменшими витратами для фінансування тих активних операцій, які має здійснити банк. У процесі формування фондів менеджмент має враховувати два основні параметри управління — вартість залучених коштів та їх обсяг.

Для забезпечення бажаної структури, обсягів та рівнів витрат за депозитними зобов'язаннями менеджмент використовує різні методи залучення коштів, які зводяться до двох груп — цінові та нецінові методи управління залученими коштами.

Сутність цінових методів полягає у використанні процентної ставки за депозитами як головного важеля у конкурентній боротьбі за тимчасово вільні грошові кошти фізичних та юридичних осіб. Підвищення пропонованої банком ставки дає змогу залучати додаткові ресурси. І навпаки, банк, перенасичений ресурсами, але обмежений кількома прибутковими напрямами їх розміщення, зберігає або навіть зменшує депозитні ставки.

Ціноутворення за депозитними зобов'язаннями банку ґрунтується на аналізі співвідношення між депозитною ставкою, яка відображає ринкову вартість залучення коштів, та витратами банку, пов'язаними з обслуговуванням кожного виду депозитних рахунків. На рівень депозитної ставки впливають такі чинники, як попит і пропозиція грошових коштів на ринку, рівень ліквідності банку, структура та умови вкладу, правила вкладу й оподаткування доходів тощо. Але в основу формування депозитних ставок покладено визначення базової ринкової ставки, яка показує той мінімальний рівень прибутковості, що задовольнить інвестора у разі вкладення власних коштів у конкретний банк [2].

Таким чином, пошук оптимального рівня депозитної ставки — складне завдання, яке має вирішувати менеджмент кожного банку самостійно, залежно від ринкової ситуації, власних потреб та можливостей. Занадто низький рівень ставки призводить до відпливу депозитів банку, зменшує обсяг кредитних ресурсів, а отже, звужує можливості проведення активних операцій та отримання прибутків. Завищення депозитної ставки тягне за собою зростання процентних виплат за рахунками клієнтів і за відсутності високоефективних напрямів розміщення ресурсів спричиняє зменшення маржі чи навіть завдає збитків.

В умовах загострення конкурентної боротьби у банківській сфері менеджмент приділяє велику увагу саме нецiновим методам управління, оскільки підвищення депозитних ставок має обмеження, і не завжди такий метод управління можна застосувати. Нецінові методи управління

залученими коштами банку ґрунтуються на використанні різноманітних прийомів заохочення клієнтів, які прямо не пов'язані зі зміною депозитних ставок. До таких прийомів належать реклама, поліпшений і спрощений рівень обслуговування, розширення спектра пропонованих банком рахунків та послуг, комплексне обслуговування, додаткові види безкоштовних послуг, розташування філій у місцях, максимально наближених до клієнтів, пристосування графіка роботи до потреб клієнтів, упровадження центрів самообслуговування, розвиток еквайрингу, використання технологій мобіл-банкінгу та інтернет-банкінгу, пропонування своїм клієнтам новітніх банківських продуктів [2].

На практиці нецінові й цінові методи можуть застосовуватись паралельно. Українські банки перевагу надають ціновим методам управління, оскільки депозитні ставки не підлягають регулюванню і встановлюються менеджментом банку самостійно від потреби у залучених коштах. Депозитні ставки значно відрізняються як у динаміці, так і в кожному банку. Нецінові методи управління розвиваються, з кожним роком використовуючи новітні технології. Саме загострення конкурентної боротьби та зниження загального рівня прибутковості спонукає банки до пошуку нових прийомів заохочення клієнтів.

Українським банкам потрібно комплексно розвивати такі напрями збільшення залучених ресурсів нецінновими і ціновими методами:

- розвиток нових видів вкладів, які б відповідали зростаючим потребам клієнтів;
- розвиток інформаційних технологій і процедур;
- розширення клієнтурної бази;
- розвиток ефективної діючої філіальної мережі;
- підвищення якості обслуговування, універсалізація банку;
- стимулювання залучення ресурсів через диференціацію процентної ставки.

Література

1. *Кириченко О. А.* Банківський менеджмент / О. А Кириченко, В. І. Міщенко. — К.: Знання, 2005. — С. 647—654.
2. *Любунь О. С* Фінансовий менеджмент у банку: Навч. посіб. / О. С. Любунь, В. І. Грушко. — К.: Вид. дім "СЛОВО", 2004. — С. 142—148.
3. *Стойко О. Я.* Банківські операції: Підруч. — К.: КУНЕС, 2002. — С. 252.

УДК 323.2(477)

О. О. БУШИН
АЛКУМ МАЙСАРА

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 218 —220

Політичний режим виступає як сукупність характерних для певного типу держави політичних відносин, засобів і методів реалізації влади, наявних стосунків між державною владою і суспільством, домінуючих форм ідеології, стану політичної культури. Політичний режим насамперед визначається процедурами, що здійснює, та способом організації установ влади і застосування владних функцій, стилем прийняття рішень, відносинами між державою і громадянами [2, *596—597*].

Досвід більш як двадцяти років незалежного функціонування української політичної системи — достатній проміжок часу для того, щоб робити певні висновки. За ці роки Україна пережила як революції, так і кардинальні зміни правління, що приводили до зміни політичної системи.

У 1991 р. отримавши незалежність, українська політична система постала як продукт незалежного розвитку політичної системи Української Радянської Соціалістичної Республіки. Ключовим тут є слово "отримала" незалежність, але отримала не ідеальна Україна, яка існує попри часи й віки, а саме це конкретне державне утворення з усіма його негативними та позитивними чинниками. Відповідно, коли говоримо про розвиток української політичної системи, потрібно враховувати ті загальносоюзні чи, можна сказати, загальноімперські чинники розвитку, що випливали не лише з 1991 р., а й раніше.

Кардинальних, ґрунтовних зламів політичного режиму в незалежній Україні сталось небагато. У нас зазвичай дивляться на політичний режим як на те, що змінюється з приходом нового президента: "Прийшов новий президент, дещо змінив риторику, підкоригував політичний стиль, і все у країні змінилося" [1, *186—187*]. Насправді ситуація не зовсім така. На наш погляд, варто виокремлювати два (можливо, зараз починається третій) етапи розвитку політичного режиму в незалежній Україні в умовах євроінтеграції [1].

Перший можна розглядати з 1990 р. — з перших, відносно вільних виборів до республіканської Верховної Ради, що тоді відбулися, і датувати його завершення 1996—1998 рр., коли була прийнята нова нерадянська Конституція, був обраний другий пострадянський парламент. Цей етап характеризувався ерозією радянської авторитарної

системи та спробами після краху Радянського Союзу відновити життєдіяльність системи за старими лекалами. Усвідомлення неможливості цього поступово приходило у 1993—1994 рр., і край цим спробам, що відбувалися за часів президентства Леоніда Кравчука, було остаточно покладено у 1994 р. Можна навіть назвати (хоча це й досить рідкісний випадок для таких великих суспільних процесів) конкретну дату — жовтень 1994 р., коли Президент України Леонід Кучма проголосив свою доповідь "Курсом радикальних економічних реформ". Чи не найважливішим моментом цієї доповіді (з погляду суспільно-політичного розвитку) була ставка на формування групи великих власників, які повинні були отримати контроль над великою радянською власністю, індустрією. І формування такої можновладної групи мало припинити той економічний і політичний хаос, що виник та існував у нашій державі під час перехідного періоду. До 1997 р. формування цієї групи (в марксистських термінах — класу, страти власників) було в основних рисах закінчено. Ця страта з легкої руки російського тоді віце-прем'єр-міністра Нємцова отримала назву "олігархи". Власне, функціонування цієї групи і визначило характер політичного режиму до останнього часу. Його можна було охарактеризувати як слабкий авторитарний режим, напівдемократію, неконсолідовану демократію, олігархічну республіку — у сучасній політичній науці існує велика кількість визначень подібних політичних режимів, але за класичними політичними лекалами про цей режим можна було сказати таке: за основними ознаками це був конкурентний режим, режим електоральної демократії. Варто додати, що за 15 років, з 1994 р., це був режим відносно ліберальний, але водночас ринковий, "капіталістичний", режим, який доволі ефективно до певного часу вирішував завдання, що стояли перед ним.

Великого, якщо не смертельного, удару цей режим зазнав у 2008 р. під час світової фінансової кризи. Дуже болісний характер її перебігу свідчив про кризу не лише економічну, а й системну суспільну кризу, кризу моделі експортно орієнтованої економіки, що ґрунтується на великій промисловості Сходу України.

Те, що мали в 2010—2011 рр. і маємо нині, є прямим і безпосереднім наслідком цієї кризи, пошуком способів перебудови режиму та системи. Виявилося, що наша економічна та суспільна основа, на жаль чи на щастя, недостатня для функціонування класичного режиму конкурентного типу. І нині бачимо спроби переформувати цей режим. Усвідомлення факту вичерпаності попереднього етапу є доволі поширеним у сучасній Україні. Достатньо промовистою є фактична деструкція українських опозиційних сил. Ознаки останньої були зрозумілі ще у 2009 р.

Другий етап розпочався з 2004 р., саме тоді при зміні президента українці побачили євроінтеграційний план дій, який так ні до чого і не привів, а лише сталась трансформація режиму, і тільки до певної зміни політичних еліт. Це був другий за

часів незалежної та загалом післявоєнної України вияв масової суспільної енергії. Вельми важливим моментом була декларація бажання суспільства змінити загальний вектор розвитку та з наявної на той момент зовнішньополітичної орієнтації — прозахідної, обрати прозахідний напрям розвитку. Можна багато говорити про особливості того часу, зокрема про акцію, суспільні прояви, але з погляду зовнішньополітичної риторики та орієнтовно з 2004 р., саме в цей період сформувалась зовнішньополітична ідентичність України. Нині на вірність європейському вибору (не плутати зі вступом до ЄС) клянуться всі політичні сили, за винятком явних маргіналів.

Отже, можна сказати, що ці два періоди лише початок формування євроінтеграційних поглядів українців, але за такого розкладу часті зміни політичних режимів, а з ним і політичної системи можуть погано впливати на розвиток України в зовнішньополітичній сфері.

Література

1. *Осипов А.* Самоврядний процес на місцевому рівні: місце, роль та перспективи становлення в умовах сучасної України // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К.; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. — Вип. 11. — С. 186—187.
2. *Якушик В.* Політичний режим // Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — К.: Парламентське вид-во, 2011. — С. 596—597.

УДК 336.71

Р. А. ВАСИЛЕВИЧ

УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ ПОРТФЕЛЕМ БАНКУ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 221 —224

Основна причина банківських банкрутств — неповернення раніше виданих кредитів. За наявними даними більше половини виданих сум неповністю чи невчасно повертаються позичальникам. Усі зусилля банку щодо повернення кредитів зводяться нанівець через недосконаліть нашого законодавства. Тому на сьогодні застосовувані і рекомендовані заходи щодо запобігання кредитним ризикам зводяться до того, щоб не допустити неповернення позички. Через це доцільно контролювати якість роботи конкретного кредиту ще на стадії його використання, постійно перевіряти спроможність позичальника повернути кредит, а також перевіряти забезпечення позички чи гарантії її повернення третьою особою.

Кредитна діяльність банків характеризується підвищеною ризикованістю порівняно з іншими видами діяльності. Таким чином, у зв'язку з появою кредитних ризиків при проведенні банками кредитних операцій необхідно правильно формувати кредитний портфель та здійснювати на його основі кредитні операції, що буде гарантією успіху в реалізації політики банку. А тому перш ніж розглядати особливості формування кредитного портфеля та підходи управління, необхідно дати правильне його визначення.

Кредитний портфель — це сукупність усіх позик, наданих банком з метою одержання прибутку. Розмір кредитного портфеля оцінюється за балансовою вартістю всіх кредитів банку, у тому числі прострочених, пролонгованих, сумнівних. У структурі балансу банку кредитний портфель розглядається як єдине ціле та складова активів банку, що має свій рівень дохідності і відповідний рівень ризику. Дохідність і ризик — основні параметри управління кредитним портфелем банку [1].

Головна мета процесу управління кредитним портфелем банку полягає у забезпеченні максимальної дохідності за допустимого рівня ризику. Рівень дохідності кредитного портфеля залежить від структури й обсягу портфеля, а також від рівня відсоткових ставок за кредитами. На формування структури кредитного портфеля банку істотно впливає специфіка сектору ринку, який обслуговує цей банк. Наприклад, у структурі кредитного портфеля іпотечних банків переважають довгострокові кредити, а в ощадних установах — споживчі кредити та позички фізичним особам. Обсяг і

структура кредитного портфеля банку визначаються такими чинниками:

- офіційна кредитна політика банку;
- правила регулювання банківської діяльності;
- величина капіталу банку;
- досвід і кваліфікація менеджерів;
- рівень дохідності різних напрямів розміщення коштів.

Формуючи кредитний портфель, менеджмент банку зазвичай керується правилом — видавати ті кредити, які приносять максимальні доходи за інших однакових умов. Дохідність кредитної операції визначається рівнем відсоткової ставки за цим кредитом, тривалістю періоду надання кредиту та прийнятою системою нарахування відсоткових платежів.

Ризик і дохідність — взаємозалежні і прямо пропорційні. Іншими словами, співвідношення ризику і дохідності пояснює, що чим більше ризик, тим більший прибуток, і чим менше ризик, тим менше дохідність. Стає ясно, що дохідність і ризик тісно і прямо пов'язані.

Управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля здійснюється з метою підтримання загального рівня ризику кредитного портфеля у встановлених допустимих межах і забезпечення запланованого рівня дохідності кредитної діяльності банку [3].

Основні методи управління кредитним ризиком на рівні кредитного портфеля:

1) диверсифікація кредитного портфеля;
2) концентрація кредитного портфеля;
3) установлення лімітів кредитування;
4) формування резервів;
5) сек'юритизація кредитів;
6) страхування кредитних ризиків.

В управлінні кредитним портфелем банку необхідно дотримуватися таких принципів:

1. Принцип цільової спрямованості кредитного портфеля на виконання завдань державної кредитної політики, яка визначає у просторі й часі як обсяги і динаміку, так і структуру кредитного портфеля за різними форматами. Цей принцип істотно відрізняється від загальноприйнятого тлумачення, яке лише спрямовує позичальника на цільове використання кредитних коштів у межах кредитної угоди.
2. Принцип забезпечення як найменш загрозливого рівня ризикованості кредитного портфеля, який не тільки гарантує стабільність діяльності певного банку, а й банківської системи в цілому, а також рівновагу всього економічного комплексу.
3. Принцип забезпечення дохідності кредитного портфеля банку, реалізація якого потребує не тільки платності кредитів, що є класичним принципом кредитування, а й зв'язку ціни кредиту з рівнем ризикованості кредитного портфеля, а також іншими чинниками ціноутворення на кредитні послуги.

Проаналізуємо динаміку кредитного портфеля України за 2010—2012 рр. (див. таб.).

Як показує таблиця, динаміка кредитного портфеля топ-десятки провідних українських банків, за даними Українського порталу, у 2010—2012 рр. була позитивною. Найбільшу частку в кредитно-інвестиційному портфелі банків України станом на 31 грудня 2012 р. займає Приватбанк 118726,81 млн грн, відповідно 19,778 % від загального кредитно-інвестиційного портфеля 2012 р. — 600297,351 млн грн. Приватбанк очолював список "ТОП-10 Банків України" по кредитно-інвестиційному портфелю і, відповідно, у 2010 р. його обсяг становив 93189,87 млн грн, або 15,195 % від загального кредитно-інвестиційного портфеля за 2010 р. — 613292,991 млн грн, у 2011 р. — 100987,12 млн грн, або — 16,714 % від — 604206,773 млн грн.

Порівнюючи загальний кредитно-інвестиційний портфель 2012 р. 600297,351 млн грн з портфелем 2010 р. 613292,991 млн грн, відбулось зменшення на 12995,64 млн грн, або на 2,12 %.

Обсяг кредитно-інвестиційного портфеля за період 2010—2012 рр. збільшився, а саме: Приватбанку на 25536,94 млн грн, Ощадбанку — 20524,78 млн грн, Промінвестбанку — 7411,41 млн грн, ПУМБ — 9120,03 млн грн, Сбербанку Росії — 13134,81 млн грн, Дельтабанку — 11713,98 млн грн, Альфа-Банку — 430,72 млн грн; та зменшився у деяких банках, а саме: у ВТБ на 1556,07 млн грн, Фінанси та Кредит — 335,42 млн грн, OTP-bank — 5406,27 млн грн.

Питома вага першої топ-десятки українських банків становить 60,246 %, інших 128 банків — 39,754 %.

Необхідно зауважити, що динаміка кредитних вкладень банків свідчить про постійне зростання обсягів кредитування як індивідуальних, так і корпоративних клієнтів, збіль-

Динаміка кредитного портфеля України (ТОП-10 Банків України)

Банк	Кредитно-інвестиційний портфель					
	2010		2011		2012	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Приватбанк	93189,87	15,195	100987,12	16,714	118726,81	19,778
Ощадбанк	49234,79	8,028	63211,38	10,462	69759,57	11,621
Промінвестбанк	26872,16	4,382	27338,09	4,484	34283,57	5,711
ВТБ	26774,67	4,366	28552,02	4,726	25218,60	4,201
ПУМБ	12672,58	2,066	23409,44	3,875	21792,62	3,630
Сбербанк Росії	7900,08	1,288	13853,00	2,293	21034,86	3,504
Дельта-банк	7607,46	1,240	15558,31	2,575	19321,44	3,219
Альфа-Банк	18575,75	3,029	19595,91	3,243	19006,47	3,166
Фінанси та Кредит	17158,58	2,798	16781,16	2,777	16823,16	2,803
OTP-bank	21093,38	3,439	19516,69	3,230	15687,11	2,613
Разом (138 банків)	613292,991	100	604206,773	100	600297,351	100

шуючи при цьому доходи банку. Це означає, що висока дохідність неодмінно супроводжується підвищеним рівнем ризиків, унаслідок чого кредитування залишається також найризикованішим видом банківської діяльності. Таким чином, із зростанням обсягів кредитування актуалізуються і проблеми управління кредитним портфелем комерційного банку.

Кредитний портфель включає агреговану балансову вартість усіх кредитів, у тому числі прострочених, пролонгованих і сумнівних щодо повернення, та є втіленням кредитної політики банку і невід'ємною складовою його загальної стратегії розвитку.

Основними цілями формування кредитного портфеля є:

- високий рівень доходу в поточному періоді;
- високий темп очікуваного доходу в майбутній довгостроковій перспективі;
- мінімізація рівня ризиків кредитного портфеля;
- дотримання необхідної ліквідності кредитного портфеля.

УДК.342.228

В. А. ВІТІВ

ДЕРЖАВНА КОНЦЕПЦІЯ В. ЛИПИНСЬКОГО В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 225 —228

Для нової держави В'ячеслав Липинський створив нову доктрину держави хліборобів із обґрунтованою ідеєю аграрного протекціонізму, з наміром виділити та активізувати в суспільних класах активні меншини на чолі з монархом. На жаль, сам дослідник не дав вичерпних даних про всі деталі формування та діяльності хліборобської держави, але методом аналізу праць можна винести такі ознаки для характеристики — це суверенітет (економічний, ідеологічний, правовий), універсалізм, клясократія, монархія, провідники (аристократи духу), територіальний патріотизм, український консерватизм, демократизм [4, *556*].

Упродовж незалежності інтелектуальні сили України безуспішно шукають "національну ідею". На нашу думку, актуальною в цьому розумінні є ідея "Української Клясократичної (класової) Трудової монархії". Це самостійна українська держава, формою правління якої є конституційна монархія з демократичним внутрішнім політичним устроєм, громадськими, мовними та релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, із самостійною українською церквою. Важливим завданням державної політики є забезпечення суверенітету для хліборобської України. З праць В. Липинського випливають три ознаки суверенітету — державна на зразок зовнішньо-політичної самостійності у прийнятті рішень та недоторканності кордонів, ідеологічна та економічна [5, *558*]. Ідеологічна ознака як лінія духовного суверенітету, за словами автора, — це ідея проєвропейського напряму як природного напряму для України, що ґрунтується на ідеї нації, з розподілом державних інститутів: церкви, держави, суспільства.

За В. Липинським, майбутня держава має опиратися на три незалежні форми влади: законодавчу, виконавчу та судову, які повинні врівноважувати одна одну. Така влада, по суті, є надпартійною, що діє в інтересах усього українського суспільства. Церкві відводиться виховна роль. В'ячеслав Липинський пропонує об'єднати Україну у формацію Трудової Монархії з династичним монархом. Понадпартійний монарх виступає як персоніфікований ідеал християнства та символ єдності народу для об'єднання держави. Конституційна монархія обмежена законом та відомчими органами. У повноваження монарха входить: розпорядження збройними силами та особистою гвардією з

представників усіх класів держави. Контроль за виконанням рішень законодавчої гілки здійснювала розгалужена система гетьманських посадовців на місцевих, окружних, провінційних, крайових рівнях [5, *90—99*].

Поділ влади відповідає сучасним тенденціям державобудування України, а політична криза "конституційних змін" кожного чергового скликання наводить на думку про необхідність персони, яка відіграватиме роль арбітра та гаранта конституції. Відповідно до ідей В. Липинського такою особою є спадковий гетьман, влада якого обмежена конституцією. Уряд, парламент, судова влада та монарх взаємно стримують від узурпації один одного невідповідних повноважень. Отже, відтворення в загальних рисах окраїни доби Гетьманщини для завершення циклу та природного переходу до більш зрілих форм політичного устрою є необхідністю. Однак, для створення стійкої державної формації необхідно сформувати повноцінну суспільну структуру, в якій у вигляді середнього класу наявний не лише торговець, що збагатів на перекупці, а й виробник, зокрема хлібороб (фермер). Саме процвітання фермерського господарства є основною метою аграрних реформ, запропонованих В. Липинським. Використання базових цілей автора мало принести сучасному селу можливість перейти у майбутнє як повноцінній частині суспільства, а не як рудиментарний елемент з частковою користю. Загалом створення диверсифікованої сільської економіки через залучення нової технологічної бази та виробництво нової, у певному розумінні трендового продукту — екологічно чистої продукції, має забезпечити реалізацію ідеї побудови нової держави Липинського. Проте, для технічної модернізації потрібно залучення інвестицій, джерелом яких є кредити для сільських господарств. Можливість надання кредитів для аграрного сектору є доволі ризиковим за рахунок виникнення форс-мажорних обставин: стихійне лихо, збройні конфлікти, біологічні чинники, тому постала гостра потреба у вирішенні питань, пов'язаних із залученням коштів у модернізацію ведення сільського виробництва.

Згідно з ідеями В'ячеслава Липинського суспільство поділяється на активну та пасивну частину, активна меншість, у свою чергу, ділиться на ще менші групи. Для формування державної еліти-провідників необхідно збільшити частину активного населення. Однак її збільшення пов'язується з багатьма факторами, насамперед темпераментом, ментальністю, соціальною напругою в суспільстві, освітою, рівнем достатку населення. Саме освіта сільського населення є основою здійснення реформ. Для підвищення рівня освіченості хліборобів та подолання постколоніального відставання В. Липинський пропонує здійснити нову хвилю просвітництва шляхом будівництва шкіл I—II ступенів та аграрних університетів, спеціально призначених для збільшення продуктивності діяльності хлібороба,

навчання в яких здійснювалося б за державний кошт [3, *560*].

В. Липинський критично ставився до демократії. Позитивною ознакою демократії він вважав набуття політичної та державницької свідомості народом. Згідно з його працями демократичні методи мають формувати органи влади. Потрібно відзначити зміни у поглядах автора з плином часу. Так, якщо в "Програмі УХДП" передбачалися загальні збори та виборчі органи, то вже у "Листах" перевага надається монархії та критикується демократія. В'ячеслав Липинський побоювався переходу від "свідомої" демократії до охлократії, тому на початковому етапі не обійтись без проводу зі сторони аристократів [2]. Водночас, у працях В. Липинського виразно відзначені основи демократичного устрою європейських держав: свобода особистості, релігійна та політична рівність і, водночас, верховенство права, розділ сфер впливу держави і церкви. Як бачимо, для нього класичні демократичні цінності не суперечать концепції незалежності та конституційно-монархічному устрою майбутньої української держави.

Клясократію В. Липинського представлено як метод організації нації, яка упродовж свого матеріального та духовного розвитку вже виразно поділилась на органічні класи, які засобами продукції зайняли стійкі суспільно-політичні позиції відносно один одного, що споріднені матеріальною працею [2, *34*]. Він аналізує нездатність хліборобів до управління через об'єктивні причини, серед них децентралізація садиб, прив'язка до землі (посіви, жнива та ін.). В інформаційному суспільстві ці причини спрощуються через інформатизацію суспільства. Усе це сприяє ідеї консолідації хліборобів щодо ідеї, дії упровадження нового суспільства.

Отже, здійснюючи дослідження державотворчої спадщини В'ячеслава Липинського, ми дійшли висновку, що автор у своїх працях шукав третій шлях розвитку українського суспільства, відмінний від капіталістичного та комуністичного. Нам пропонується проект стратегічного державного планування більше двох-трьох поколінь, адже клясократична трудова монархія є лише перехідним етапом у розвитку українського суспільства. Завдяки обдуманому та прогнозованому застосуванню ідей В. Липинського до умов інформаційного суспільства, можна отримати державу самодостатніх індивідів, яка фактично забезпечувалася б власністю громадян на засоби виробництва — землю, техніку. Проте персоніфікація на сьогодні є нездійсненним явищем, оскільки в демократичних умовах світова спільнота сприйме такі події в Україні як узурпацію влади з диктатурою, тим паче, що олігархічна структура владної ієрархії діє через культи особистості політичних лідерів партій, які, у свою чергу, дискримінують персону-символ та робитимуть це надалі у політичній боротьбі. Нині ідеї В'ячеслава Липинського можуть виступати прикладом розвитку альтернативного напряму держави на противагу напряму олігархічної республіки.

Література

1. *Липинський В.* Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. — Київ-Філадельфія, 1994.
2. *Босий М. А.* В'ячеслав Липинський: Ідеолог української монархії. — Торонто: Український робітник, 1951. — 159 с.
3. *В'ячеслав Липинський*: Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / За ред. Я. Пеленського. — К.: Київ-Філадельфія, 1995. — 470 с.
4. *Галушко К. Ю.* Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських "правих". — К.: Темпора, 2002. — 288 с.
5. *Україна* на переломі / Пов. зібр. творів, архів, студії. — Т. 3. — К.; Філадельфія, 1991 (К., 1997); Т. 6. — Кн. 1. Листи до братів-хліборобів. — К., 1995.
6. *Лист В.* Липинського до Богдана Шемета, писаний у Райхенау 12 грудня 1925 р. у відповідь на поставлене питання. Цитується за Малою енциклопедією етнодержавознавства. — С. 745—746. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ukrhistory.narod.ru /
7. *Релігія* і церква в історії України. — Нью-Йорк, 1956 (К., 1995).
8. *Українська* Державотворча ідея. Антол. Політ. Традиціоналізму/ Укладання й передм. О. Шокало, Я. Орос; Біогр. довідники: О. Шокало. — К.: МАУП, 2007. — 520 с.
9. [*Електронний* ресурс]. — Режим доступу: http://www.lrc.org.ua/lipinsky/galushko2-ua6.html#2

УДК 616-089.843:341

Т. В. ВОЛОБОЄВА

СВІТОВИЙ ДОСВІД У ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ ТА АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 229 —234

Розглянемо дуже важливе питання — проблему правового регулювання трансплантації органів та тканин, яка є надзвичайно актуальною для сьогодення.

Конституція України, як документ, що є Основним Законом нашої держави, у ст. 49 передбачає: "Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування" [1].

У ст. 5 Закону України "Про основи законодавства України про охорону здоров'я" закріплено, що охорона здоров'я — загальний обов'язок суспільства і держави. Тож держава зобов'язана вживати відповідні заходи, щоб зберегти людині життя і здоров'я, які є головними соціальними цінностями в нашому суспільстві.

Наша держава планує ввести посмертну згоду на донорство органів і тканин у людини, і в цьому питанні слід врахувати світову практику.

Але кожна повнолітня дієздатна особа може дати письмову незгоду стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті.

У померлих неповнолітніх, обмежено дієздатних або недієздатних осіб, анатомічні матеріали можуть бути взяті за згодою їх законних представників.

Взяття анатомічних матеріалів у померлого донора оформлюється актом, який підписується лікарями, які брали участь у взятті анатомічних матеріалів, і додається до медичних документів померлої особи.

Фізична особа має право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших матеріалів її тіла науковим, медичним, або навчальним закладам. Проте, взяття анатомічних матеріалів не повинне спричинити спотворення тіла донора.

Укладення угод, що передбачають купівлю-продаж органів або інших анатомічних матеріалів людини як у громадян України, так і в громадян інших держав, забороняється. Винятком є лише купівля-продаж кісткового мозку, яка може вільно проводитися особами в межах чинного законодавства.

За словами головного трансплантолога МОЗ Олександра Никоненка, українці нажахані історіями про "чорних трансплантологів" і навіть не розуміють, скільки життів можна було б рятувати з її допомогою.

"У нас на рік виконується приблизно 100—120 трансплантацій. Це — переважно пересадка нирки і трохи — печінки. В минулому році ми зробили трансплантацію

серця. А потреба трансплантації нирок минулого року для нашої країни становила 2 тисячі, близько 1000 — трансплантації печінки, близько 700 — трансплантації серця і близько 700 — трансплантації рогівки ока", — розповів Никоненко.

"Тобто ми виконуємо не більше 5—10 % від необхідного. А в усіх інших країнах це такий доступний метод лікування. Навіть якщо врахувати у сусідні країни Росію і Білорусію, то в них це питання поставлене вже на потік", — додає один із авторів нашумілого законопроекту [6].

Саме на ці країни, а також на Австрію, Іспанію, Італію і Великобританію орієнтувались автори законопроекту: у цих країнах діє презумпція згоди.

У США діє закон презумпції незгоди. Але там населення так добре поінформовано про трупне донорство, що не виникає жодних проблем про забір органу. Там населення вважає це позитивним кроком. Так само і в Німеччині. Навіть Ангела Меркель перед телекамерами підписувала донорську карту, що вона погоджується, аби в неї забрали орган.

Нині ж 90 % усіх пересадок в Україні робляться саме за допомогою органа родича-донора, а не загиблої людини, і все через те, що отримати рішення з дозволом дуже важко.

На сьогодні закон з презумпцією згоди дуже добре працює в Білорусі і Росії, і жодного додаткового криміналу там не з'явилося. Більше того, всі ці кримінальні історії, які раніше були в результаті дефіциту закону, зникли.

У Франції було ухвалено закон про презумпцію згоди на трансплантацію, і крім того, діяла презумпція згоди батьків на вилучення органів у померлих дітей. Але в 2011 р. за президента Саркозі, його було знято, оскільки він викликав величезний ажіотаж серед представників східних національностей.

Майже в 40 країнах світу прийняті спеціальні закони чи розділи Конституції, які регулюють основні етапи національних трансплантаційних програм. Усі національні закони ґрунтуються на визнанні міжнародних норм в галузі прав особистості, її свободи і захисту.

Принципи щодо проведення трансплантації сформульовані в таких міжнародно-правових актах: Резолюція Комітету міністрів Ради Європи "Про приведення у відповідність законодавства держав-учасниць у питаннях вилучення, пересадки і трансплантації матеріалів організму людини" (11 травня 1978 р.), Положення про торгівлю живими органами, затверджене 37-ю Всесвітньою медичною асамблеєю в м. Брюсселі (Бельгія, жовтень 1985 р.), Декларація стосовно трансплантації людських органів, прийнята 39-ю Всесвітньою медичною асамблеєю в м. Мадриді (Іспанія, жовтень 1987 р.) та Положення про трансплантацію ембріона, Положення про трансплантацію фетальних тканин, затверджених 41-ю Всесвітньою медичною асамблеєю в м. Гонконзі (вересень 1989 р.), Резолюція про ставлення лікарів до проблеми трансплантації людських органів, ухвалена 46-ю Всесвітньою медичною асамблеєю в м. Стокгольмі (Швеція, вересень

1994 р.), а також Гельсінська декларація "Рекомендації для лікарів, які проводять біомедичні дослідження на людині", прийнята 18-ю Всесвітньою медичною асамблеєю в м. Гельсінкі (Фінляндія, червень 1964 р.). До основних принципів належать: заборона торгівлі людськими органами; необхідність захисту прав як донора, так і реципієнта; незалежність обсягу медичної допомоги від того, чи пацієнт є потенційним донором, чи ні; необхідність констатації смерті донора мінімум двома незалежними лікарями, які не беруть участь у проведенні трансплантації, та деякі інші. Близько 50 держав світу в різний час прийняли закони про трансплантацію.

У низці західноєвропейських країн, таких державах як Австрія, Бельгія, Іспанія, Угорщина, Чехія, також правові норми орієнтовані на принцип презумпції згоди.

У США, Німеччині, Канаді, Італії законодавчо діє принцип презумпції незгоди, відповідно до якої використання органів і тканин людини без юридично оформленої згоди недопустимо.

До 1987 р. "презумпція згоди" існувала вже в більшості європейських країн: 21 держава — члени Ради Європи, а також Фінляндія. Винятком були Голландія, Румунія, Німеччина. В Азії, за винятком Сінгапуру, в Північній і Латинській Америці переважала модель "презумпція незгоди". В Африці "презумпція згоди" застосовувалась тільки в Тунісі.

Юридична модель, заснована на презумпції згоди померлого, існує в Перу, Бразилії, Сінгапурі, Ізраїлі, 60 % європейських країн і деяких штатах США. В Австрії органи можуть бути вилучені у будь-кого без винятку, навіть померлого іноземного підданого. В ряді країн, зокрема у Бельгії, Фінляндії, медичні працівники зобов'язані отримувати згоду родичів на вилучення органів і тканин для трансплантації навіть за наявності документально зафіксованої прижиттєвої волі померлої людини.

Бельгію часто називають прикладом ефективного застосування юридичної моделі "презумпції згоди". За період з 1985 до 1989 р. кількість вилучених органів у цій країні збільшилась більш ніж вдвоє — з 18,9 до 41,3 операцій на 1 млн населення країни. У зв'язку з цим трансплантологи Бельгії навіть пропонували постачати органи в інші країни в рамках "Євротрансплант" [5, *105*].

На думку головного позаштатного трансплантолога Міністерства охорони здоров'я України, директора Запорізького центру трансплантології Олександра Никоненка, нормально розвиватися вітчизняній трансплантології заважає насамперед відсутність державного фінансування — 10 % від передбаченого, та ухвалений Верховною Радою у 1999 р. Закон України "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини". Через його недосконаліть пошуки донорських органів розтягуються на роки [3].

Використання досвіду, вже накопиченого у світовій практиці, може полегшити розв'язання проблеми, було вивчене питання фінансування лікування ниркової недостатності в США, Канаді, Великій Британії, Франції, Італії, Румунії. У перших

п'яти країнах на фінансування діалізу та трансплантації нирки виділяється від 1 до 1,5 % з бюджету охорони здоров'я, в Румунії — 2,5 %. В Україні на ці цілі надходить не більше 0,2 %. Тому реальним виходом із такого становища є перегляд структури бюджету охорони здоров'я із збільшенням частки витрат на діаліз і трансплантацію нирки до 1,5—2 % [2].

Щодо торгівлі людськими органами, то на території України зафіксований лише один випадок — громадянка Ш. мала намір продати нирку свого чотирирічного сина за 50 тис. доларів США. Дарницький районний суд м. Києва визнав Ш. винною у скоєнні злочину, передбаченого ст. 15, ч. 4 ст. 143 КК України, та призначив їй покарання у вигляді чотирьох років позбавлення волі. Тому деякі автори вважають, якщо є випадки продажу донорами органів, жертви-донори виїздять для цього за межі України, оскільки тут недостатньо спеціалізованих медичних установ та кваліфікованого персоналу, а у сертифікованих трансплантологічних клініках існує суворий режим контролю і здійснити нелегальну трансплантацію органів ризиковано.

Слід підкреслити, що, на думку експертів Міжнародної організації з міграції, географічне положення України та наявні нині тут тенденції підтверджують можливість суттєвої загрози торгівлі людськими органами у майбутньому. Географічно Україна розташована неподалік від країн Східної та Південно-Східної Європи, яких часто пов'язують з торгівлею органами (Молдова, Болгарія, Румунія, Росія і Туреччина). Це створює ризик, що така форма торгівлі людьми з часом з'явиться і в Україні.

З метою отримання даних щодо існування чорного ринку людських органів було проведено опитування 145 працівників органів внутрішніх справ та 116 лікарів.

83,5 % опитуваних працівників міліції вважають, що незаконний ринок донорських органів і тканин є в Україні, а 79,3 % — і в інших державах, 16,5 % та 20,7 % відповідно — було важко відповісти.

На запитання про існування незаконного ринку донорських органів і тканин людини в Україні позитивно відповіли лише 32,8 %, а в інших державах — 58,6 % лікарів; заперечують існування такого ринку в Україні 24,1 %, а в інших державах — 5,2 %; 43,1 і 36,2 % відповідно — було важко відповісти.

Розбігаються думки працівників міліції та лікарів про ступінь реальності загрози стати потерпілим від незаконної трансплантації органів у медичних установах. 68,9 % правоохоронців вважають ступінь загрози стати потерпілим як високого (37,2 %), так і середнього (31,7 %) рівня, а лікарі (69,0 %), навпаки, визнають її як мінімальну (41,4 %) та таку, яка не існує взагалі (27,6 %). До того ж, 75,9 % правоохоронців вважають умови трансплантації органів і тканин у медичних установах "непрозорими", а серед лікарів такі умови визнають 51,7 %.

Ряд країн Європи та СНД мають кримінальні кодекси, які прямо передбачають відповідальність за злочини у сфері трансплантації органів і тканин людини (Азербайджан,

Грузія, Киргизія, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Таджикистан, Узбекистан, Російська Федерація, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка, Молдова, Іспанія, Болгарія, Франція).

Вивчення та аналіз зарубіжного кримінального законодавства свідчить, що норми, якими регламентується відповідальність за злочини у сфері трансплантації органів і тканин людини, закріплені у законодавстві багатьох держав світу. Водночас кримінальним законодавством деяких країн (КНР, Австрія, ФРН, Туреччина, Японія, Швеція, Швейцарія) не передбачена відповідальність за скоєння злочинів саме у сфері трансплантації органів і тканин людини, що зумовлюється морально-етичними, релігійними поглядами, використанням загальних норм кримінального закону щодо захисту життя та здоров'я донора і реципієнта тощо.

У контексті можливого запозичення до вітчизняного законодавства заслуговує на увагу світове законодавство:

- Франції щодо відповідальності за незаконний обіг не тільки органів, тканин людини, а й клітин і продуктів життєдіяльності людини;
- Естонської Республіки щодо відповідальності за схиляння до генного донорства;
- Республіки Узбекистан щодо відповідальності за вилучення органів або тканин померлої людини з метою їх трансплантації, консервації у наукових або навчальних цілях без прижиттєвої згоди на це померлого, або без узгодження з його близькими родичами;
- Російської Федерації, Литовської Республіки, Республіки Казахстан і Республіки Таджикистан щодо встановлення відповідальності за вчинення вбивства з метою використання органів або тканин потерпілого, умисного заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю з метою використання органів або тканин.

Аналіз рекомендацій ООН та інших міжнародних організацій дає підстави обґрунтувати висновок щодо необхідності:

а) оновити деякі положення Закону України "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини" від 16 липня 1999 р. шляхом ухвалення стандартів, якими регулюється трансплантація органів і тканин, відповідно до Керівних принципів, розроблених Всесвітньою організацією охорони здоров'я і Всесвітньою медичною асоціацією, організувати двосторонню і регіональну співпрацю на основі розробки загальних стандартів, керуючись конвенціями і рекомендаціями, прийнятими Радою Європи, а також привести національні закони і стандарти у відповідність з цими загальними принципами;

б) створити ефективну інформаційну мережу для розслідування, документування та моніторингу даних про торгівлю органами і тканинами, а також забезпечити двосторонню регіональну і міжнародну співпрацю між правоохоронними органами, що здійснюють боротьбу з цими злочинами [4].

Література

1. *Конституція* України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30.
2. *Денісов В. К.* Шляхи вирішення організаційних проблем трансплантації нирок та інших органів в Україні на сучасному етапі // Трансплантологія. — 2000. — Т. 1. — № 1. — С. 12—15.
3. *Мартиненко Ю.* "Україна — "чорний експортер" людських органів" від 16.10.2007.
4. *Мусієнко А. В.* Запобігання злочинам у сфері трансплантації органів та тканин людини: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. — К., 2010.
5. *Пищита А. Н.* Согласие на медицинское вмешательство. Медико-правовой анализ. Юрид. стандарты. Практика реализации. — М.: Центр. клиническая больница РАН, 2006. — 210 с.
6. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://news.liga.net/news/health/751427 transplantatsiya_v_ukraine_prakticheski_prekratilas_mediki.htm

УДК 342.7(477)

Д. О. ГАВРИШ
А. О. ДУБОВ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 235 —239

Людина, її права і свободи становлять у правовій державі найвищу соціальну цінність, саме на їх забезпечення і найповнішу реалізацію у суспільному житті має бути спрямована вся державна діяльність, і насамперед діяльність у сфері державного управління. Адже конституційний лад України ґрунтується на визнанні людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю, пріоритету її прав і свобод. Гарантування прав і свобод людини є головним обов'язком держави, держава відповідальна перед людиною та суспільством за свою діяльність (ст. 3 Конституції України).

Конституційним принципом є принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України), громадяни здійснюють свої права за принципом "дозволено все, що прямо не заборонено законом", а державні органи та їх посадові особи — за принципом "дозволено лише те, що прямо визначено законом". Україна визнає пріоритет загальнолюдських цінностей, дотримується загальновизнаних норм і принципів міжнародного права.

Забезпечення прав і свобод людини і громадянина є складною та дуже гострою проблемою сьогодення. Конституція України (ст. 3) офіційно проголосила, що "людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави" [1, *4*].

На 22-му році незалежності України принципи прав людини, закладені у законодавстві, міжнародних зобов'язаннях та Конституції України, поки що так і залишилися проектами та дороговказами державного й соціального будівництва, але не стали реальними підвалинами громадянського суспільства та механізмами державного управління.

Пріоритетами для будь-якої держави має бути дотримання прав і свобод людини. У 1991 р. Україна, ставши незалежною державою, зробила перший крок на шляху до створення демократичних засад побудови суспільства та верховенства права.

В Конституції України є окремий розділ, присвячений правам і свободам людини і громадянина. Ст. 21 Конституції України визначає, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Згідно зі ст. 22 Основного Закону держави права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, є не вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Ч. 3 ст. 22 Конституції України підкреслює, що за прийняття нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [2, *70—73*].

Більшість фахівців стверджує, що Україна не повністю відповідає ознакам демократичної, соціальної держави, де людина є найвищою соціальною цінністю; держави, де права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності державних органів. На жаль, на сьогодні це не так. Але слід зазначити, що в цьому випадку законодавець закріплює напрями діяльності всієї сукупності державних органів, політичних партій, громадських об'єднань, громадян та інших можливих суб'єктів правовідносин на створення саме демократичної, соціальної, правової України [4, *9—108*].

Принципово важливим є визнання людини соціальною цінністю, адже людина є цінністю не лише сама для себе, а й для всього суспільства, для соціуму, оскільки ця цінність "найвища" і жодне інше явище не може оцінюватися суспільством вище, ніж людина, не може перевершити її цінність. Усі інші соціальні цінності мають бути підпорядковані цінності людини.

Ці, на перший погляд, суто філософські міркування можуть набувати і значного практичного резонансу у випадку конкуренції цінностей, даючи відповідну орієнтацію державі, тим чи іншим осередкам суспільства, громадським організаціям, іншим суб'єктам (у тому числі й фізичним особам) при розв'язанні ціннісних колізій: не існує такої цінності, заради якої можна було б пожертвувати людиною.

Не випадковим є те, що крім поняття "людина", визначаються і такі її властивості, як життя і здоров'я, недоторканність і безпека. Адже саме вони є первинними, вихідними передумовами життя кожної людини. Відносячи їх до найвищої цінності суспільства, Конституція у такий спосіб немов би ієрархує потреби людини, а тим самим — і її права та свободи, які цими потребами зумовлюються та покликані забезпечувати їх задоволення. Тому, навіть погоджуючись із загальновизнаним нині положенням про те, що всі основні права людини є взаємозалежні, взаємопов'язані й неподільні, не можна заперечувати того, що насамперед мають бути забезпечені права на життя та здоров'я людини; її недоторканність і безпеку, тобто саме її фізичне існування, що є матеріальною основою і передумовою здійснення будь-яких інших прав. На такий самий рівень піднесено честь і гідність людини, оскільки йдеть-

ся про людину саме як про соціальну істоту, а не про суто біологічний вид [3, *30—41*].

Положення про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, визначає основний соціальний вектор у взаємовідносинах між людиною і державою: такий вектор відображається формулою "від людини — до держави", а не "від держави — до людини". Отже, це положення має соціальну спрямованість, є гуманістичною засадою діяльності держави. З нього випливає, що держава не всевладна щодо людини, у своїй діяльності вона має бути обмежена, "пов'язана" правами і свободами людини. У цій підпорядкованості держави правам і свободам людини й реалізується верховенство права — суспільний стан, утвердженню якого спеціально присвячена ст. 5 Конституції України.

Конституція фактично зазначає чинники, які мають пріоритетно визначати діяльність держави та її органів. Тому є дуже важливим належне розуміння змісту прав і свобод людини, гарантій їх здійснення, поняття утвердження та забезпечення прав і свобод людини, як головного обов'язку держави.

Права і свободи людини — це певні можливості, необхідні для її існування й розвитку у конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними та рівними для всіх людей. У чому ж полягає відмінність між поняттями права і свободи людини? Відмінність між цими поняттями є не абсолютною, а відносною. Принципова спільність поняття "права людини" і поняття "свободи людини" полягає в тому, що вони відображають людські можливості. Та все ж права і свободи людини не є цілком тотожними явищами: вони розрізняються головним чином за шляхами, засобами їх здійснення та забезпечення. Права людини забезпечуються, як правило, наявністю певних юридичних засобів, механізмів (наприклад, права на працю, охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, освіту). Соціальне забезпечення неможливо реалізувати, якщо не встановлено відповідної юридичної процедури. А свободи людини у багатьох випадках можуть забезпечуватись і без такого втручання держави; її місце щодо них полягає в охороні, у непорушуванні й захисті відповідних можливостей людини: свободи пересування; вільного вибору місця проживання; свободи думки і слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань; свободи світогляду і віросповідання; свободи об'єднань у політичні партії та громадські організації тощо.

Але одна справа, декларувати права і свободи людини і громадянина в Конституції та інших нормативно-правових актах, а інша — забезпечити їх реалізацію. У цьому випадку розглянемо наступний пріоритет держави, що закріплений у ст. 3 Конституції України, — гарантії прав і свобод людини. Наука конституційного права під гарантіями прав і свобод людини розуміє явища, які сприяють здійсненню прав і свобод

людини, забезпечують їх охорону та захист. Згадка про такі гарантії зобов'язує державу не лише проголошувати, декларувати у Конституції й інших законах права і свободи, а й дбати, піклуватись про їх здійснення та реалізацію. Гарантії прав і свобод людини прийнято поділяти на загально-соціальні і спеціальні.

До загальносоціальних гарантій належать: економічні — розвинена економіка держави, рівні умови для розвитку всіх форм власності, високий рівень продуктивності праці, розвинена банківсько-кредитна система держави, розвинений фондовий ринок держави, позитивне сальдо в експортно-імпортних операціях держави, як наслідок — низький рівень безробіття або взагалі його відсутність, належний соціальний захист населення і достатній життєвий рівень та інші чинники.

На жаль, зазначені економічні гарантії в Україні на сьогодні не набули належного розвитку, проте є найголовнішими завданнями держави, від виконання яких залежать можливості громадян країни користуватися своїми правами і свободами. Підстав щодо поліпшення ситуації немає. Для України на сьогодні характерна велика заборгованість, як зовнішня — перед міжнародними фінансовими установами (Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції і розвитку, іншими фінансовими об'єднаннями), так і внутрішня — перед бюджетними установами (медичними, освітніми, а також шахтарями, науковцями, працівниками правоохоронних органів та ін.). Крім того, для України характерна енергоємність економіки за відсутності власних енергоносіїв.

До спеціальних гарантій прав і свобод людини належать встановлені державою юридичні норми, спеціально спрямовані на забезпечення прав і свобод людини (чимало таких норм закріплено в Конституції), а також практична діяльність щодо їх застосування і правозастосовчі акти відповідних органів держави.

Отже, саме за умови прийняття Конституції держави шляхом всенародного референдуму, на думку фахівців, Основний Закон отримує свою юрисдикцію безпосередньо від самого народу і стає вищим від влади, яка не має змоги змінювати його на власний розсуд. Влада має бути не "верховною", а слугувати закону, дарованому народом. Прийняття Конституції України шляхом референдуму — важливий механізм забезпечення верховенства права і закону за умови, що має бути непорушним принцип, закріплений у ст. 22 чинної Конституції України. До того ж це змінює суть співвідношення права і влади: право отримує панівне становище, забезпечується верховенство права, стабільність і непорушність конституційних норм, а законодавча влада залишається не "панівною", а однією з гілок влади, що має виконувати і реалізовувати норми Конституції України загалом і норми, якими визначені права і свободи людини зокрема, як норми найвищої юридичної сили, зміна яких уже не перебуває в компетенції державної влади.

Література

1. *Конституція* України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
2. *Коментар* до Конституції України. — К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. — 376 с.
3. *Рікер П.* Право і справедливість: Пер. з франц. — К.: Дух і літера, 2002. — 216 с.
4. *Темченко В. І.* Правові та моральні аспекти забезпечення громадянських прав і свобод у контексті євроінтеграції: Монографія. — К.: Вид-во "К.І.С.", 2012. — 440 с.

УДК 336

Т. Л. ЖАЛДАК

АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗРОБКИ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕПОЗИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 240 —246

Акумулювання тимчасово вільних коштів суб'єктів господарювання та населення, а також їх спрямування в кредитно-інвестиційний процес є однією з основних та важливих функцій банківської системи [4]. Депозитну політику комерційного банку слід розглядати як стратегію і тактику щодо залучення коштів вкладників та інших кредиторів і визначення найефективніших їх комбінацій. Тому оптимізація депозитної політики банку — складне багатофакторне завдання, основою вирішення якого має бути врахування інтересів економіки країни в цілому, комерційного банку як суб'єкта економіки, клієнта і персоналу банку зокрема. Очевидно, що зазначені інтереси не завжди збігаються, і саме оптимальна депозитна політика передбачає узгодження їх інтересів. Крім того, депозитна політика має враховувати оптимальні співвідношення ліквідності, дохідності та ризику.

Теоретичні і практичні аспекти цієї проблеми, зокрема формування банками депозитних ресурсів, методи управління ними, активізація депозитної діяльності банків, досліджувалися в працях вітчизняних і зарубіжних учених-фахівців і спеціалістів: Г. Асхауера, І. Бланка, О. Васюренка, В. Геєця, А. Герасимовича, О. Гриценка, О. Заруби, А. Кириченка, Л. Кльоба, О. Коваленко, В. Колеснікова, Т. Коха, Л. Кроливецької, А. Мороза, С. Науменкової, Л. Примостки, П. Роуза, М. Савлука, Дж. Сінкі, Т. Смовженко, В. Усоскіна, Л. Хміль та ін. Однак значна кількість питань щодо вдосконалення методів, засобів та інструментів для аналізу депозитної політики банків досі залишаються невисвітленими і потребують більш глибокого теоретичного та методичного дослідження.

Аналіз являє собою сукупність підходів, прийомів та методів визначення поточних і минулих результатів для оцінки ефективності депозитної політики банку та є невід'ємною складовою процесу управління формуванням, удосконаленням та реалізацією депозитної політики. Він включає в себе такі складові:

- аналіз депозитного ринку;
- мінімізація депозитного ризику;
- оцінка конкурентоспроможності депозитної політики;
- аналіз витрат у процесі залучення коштів;

- виявлення шляхів оптимізації депозитного і кредитного портфелю;
- аналіз взаємозв'язку депозитних, кредитних та інших операцій банку;
- сегментування депозитного портфелю по клієнтам, продуктам і ризикам;
- аналіз життєвого циклу депозитного портфелю в цілому.

Види та методи аналізу дуже різноманітні. Так, наприклад, за рівнями управління виокремлюють стратегічний, тактичний та оперативний аналіз; за об'єктами — аналіз банку, регіонального структурного підрозділу, окремого продукту; за періодичністю проведення — попередній, поточний, підсумковий та перспективний.

Інструментів аналізу також досить багато. Виокремимо такі основні групи інструментів:

- інструменти стратегічного аналізу (SWOT, STEP, GAP-аналіз);
- інструменти фінансового аналізу (вертикальний, горизонтальний, оперативно-вартісний, факторний, коефіцієнтний, метод групувань);
- інструменти економіко-математичного аналізу (теорія масового обслуговування, лінійне програмування, методи кореляційно-регресивного аналізу).

Коротко розглянемо деякі найбільш поширені інструменти.

SWOT-аналіз — інструмент стратегічного планування, що передбачає розподіл чинників впливу на чотири основні категорії: сильні (Strengths) та слабкі (Weaknesses) сторони проекту; можливості (Opportunities), що відкриваються при його реалізації; та небезпеки (Threats), пов'язані з його здійсненням.

STEP-аналіз — комплексний інструмент оцінки впливу зовнішнього середовища на процес розробки та реалізації депозитної політики, завданням якого є виявлення сукупності факторів впливу, їх проявів та суттєвості в розрізі соціального, технологічного, економічного та політичного середовища.

GAP-аналіз — сукупність заходів, що допомагають робити висновки про невідповідність внутрішнього середовища маркетингу зовнішньому оточенню та виправляти виявлені невідповідності.

Вертикальний аналіз: вивчаються структури депозитних ресурсів банку за різними класифікаційними ознаками.

Горизонтальний аналіз: вивчається динаміка зміни депозитних ресурсів загалом.

Завдяки оперативно-вартісному аналізу розширюється уявлення про ефективність залучення того чи іншого виду фінансових ресурсів. Його застосування допомагає визначити, які види ресурсів потрібно зменшити в обсязі або в умовах його залучення, а які збільшити.

Факторний аналіз: статистичний метод аналізу впливу окремих факторів (чинників) на обсяг депозитних ресурсів та на витрати для їх залучення.

Коефіцієнтний: під час аналізу визначаються окремі показники, що

характеризують результати фінансової діяльності банку та рівень його фінансового стану.

Метод групувань дає змогу через систематизацію даних балансу розібратися в сутності аналізованих явищ і процесів. Під час аналізу банківської діяльності застосовуються різні угруповання рахунків балансу, а саме: власних і залучених коштів, довго- та короткострокових кредитів, термінів активно-пасивних операцій (для розрахунку показників ліквідності), видів доходів, витрат і прибутків. Статті можуть бути згруповані також за ступенем ліквідності, економічної сутності банківських операцій, рівнем прибутковості (за активом) і вартості (за пасивом). В межах цього методу аналізу виокремлюють структурний аналіз, який проводиться за видами фінансових ресурсів банку і дає змогу визначити склад і питому вагу економічних контрагентів за різними видами фінансових ресурсів банку, а також питому вагу кожного виду фінансового ресурсу банку в загальній сумі фінансових ресурсів.

Теорія масового обслуговування (теорія черг) — розділ теорії ймовірностей, метою досліджень якого є раціональний вибір структури системи обслуговування та процесу обслуговування на основі вивчення потоків вимог на обслуговування, що надходять у систему і виходять з неї, тривалості очікування і довжини черг. У теорії масового обслуговування використовуються методи теорії ймовірностей та математичної статистики.

Лінійне програмування — один з важливих розділів дослідження операцій, що зводиться до оптимізації лінійної цільової функції на множині, яка описується лінійними рівняннями і нерівностями.

Кореляційно-регресійний аналіз дає змогу оцінити міру впливу на досліджуваний результативний показник кожного із введених у модель факторів при фіксованому положенні на середньому рівні інших факторів.

Важливим блоком аналізу депозитної політики є оцінка її ефективності. Від об'єму, видів, структури та ціни залучення ресурсів залежать можливості банку підтримувати свою ліквідність й отримувати доходи та прибуток у необхідному обсязі. Дослідження ефективності депозитної політики банку вимагає розв'язання цілої низки економічних проблем. При цьому необхідно встановити:

1. Повне коло важливих аспектів аналізу ефективності депозитної політики банку.
2. Принципи розподілу доходів від використання залучених коштів між структурними підрозділами банку, тобто в міру їх участі у витратах та кінцевих результатах (доходах).
3. Показники ефективності депозитної політики та їх критерії, засоби визначення ефективності окремих компонентів депозитної політики.
4. Критерії зведення показників ефективності окремих компонентів до єдиного загального інтегрального показника ефек-

тивності депозитної політики банку.

Слід враховувати, що ефективність депозитної політики неможливо визначити абсолютно точно. Умовність показників ефективності є наслідком:

- використання банком усіх грошових коштів, що містяться на кореспондентському рахунку;
- застосування поряд із залученими та позиченими коштами власних коштів;
- наявності кредиторської заборгованості та інших пасивів.

Крім того, ускладнюють визначення ефективності депозитної політики такі особливості активних операцій, як їх короткостроковість і маневреність, у зв'язку з чим у ті або інші періоди може виникнути додаткова потреба в значних кредитних ресурсах [6].

До того ж, розкрити сутність депозитної політики і визначити вимоги, що висуваються до неї неможливо без урахування вимог кредитної політики. Неможливо депозитну політику формувати окремо від кредитної. Депозити володіють споживчою вартістю, яка полягає у забезпеченні ефективності діяльності різних галузей економіки, куди спрямовують залучені банком ресурси у вигляді позик. Цю споживчу вартість банк завжди розміщує на умовах збереження, збільшення та повернення з приростом.

Отже, в самому механізмі діяльності банку об'єктивно втілена вимога ефективного використання залучених ресурсів: вони мають бути не тільки збережені, а й повернені з приростом (депозитним процентом), який становить частку загального приросту авансованої вартості (позичкового відсотка). Останнє дуже важливо для визначення ефективності, оскільки своєчасне повернення позики може мати місце і у випадку її невикористання.

Ефективність депозитної політики банку можливо оцінювати за допомогою кількісного показника. Він повинен містити як параметри традиційні показники оцінки дохідності ресурсів, їх об'єм, а також враховувати ризики, взяті на себе банком.

Передбачається, що знаючи динаміку інтегрального показника, який відображає та підсумовує інформацію про дохідність пасивних операцій та ризиковість активних операцій банку: по-перше, можна буде своєчасно інформувати керівництво про конкурентоспроможність на фінансовому ринку; по-друге, можна завчасно, до виникнення надзвичайних ситуацій, підготуватися до можливих змін на ринку грошових ресурсів; по-третє, вживати своєчасні та відповідні заходи щодо поліпшення фінансового результату [5].

Використання запропонованого інтегрального показника в аналізі результатів банківської діяльності буде виконувати роль певного незалежного експерта, оскільки він за незмінними правилами та єдиним способом давав би вільну оцінку основним напрямам депозитної політики банку: розміру залучених і позичених коштів банку, кількості отриманих доходів від усіх залучених і позичених коштів, з урахуванням обов'язкового резервування та

формування страхових резервів по активних операціях; обсягу операційних витрат, що припасуються на співробітників, які займаються формуванням ресурсної бази банку.

При оцінці ефективності депозитної політики необхідним є аналіз інших показників. До найважливіших показників, за допомогою яких варто оцінювати конкурентну позицію депозитної політики банку, слід віднести такі [2, *3*]:

1. Надійність та імідж банку як визначальний показник для потенційних вкладників. Цей показник враховує такі фактори, як: строки діяльності банку в конкретному регіоні, його репутацію, місця в рейтингах, досвід діяльності на ринку депозитних послуг, відгуки клієнтів, відомості про банк, опубліковані в засобах масової інформації.
2. Обсяги діяльності банку на ринку депозитних послуг є кількісними показниками, які свідчать про розміри клієнтської бази банку, зростання обсягу депозитних операцій тощо.
3. Показники динаміки депозитних операцій банку характеризують підвищення або зниження депозитної активності банку, тоді як аналіз структури депозитних ресурсів дає інформацію про якість депозитного потенціалу банку.
4. Спектр депозитних продуктів, які пропонуються клієнтам, свідчить про спроможність банку задовольнити різноманітні потреби клієнтів у депозитних послугах, а здатність самостійно впроваджувати нові розробки у цьому плані — про широкі перспективи його розвитку на депозитному ринку.
5. Процентна політика є одним із найважливіших індикаторів оцінки конкурентної позиції депозитної політики банку, тому що процентні ставки за депозитами є найбільшим вирішальним чинником при виборі клієнтом банку, в якому можна відкрити депозит.
6. Технологічне супроводження депозитних операцій (можливість управління депозитними рахунками за допомогою телефону, Інтернету, якість ліній зв'язку і телекомунікацій, мережа POS-терміналів і банкоматів) також певним чином визначає конкурентну позицію депозитної політики банку.
7. Сервісні умови є ще одним вагомим показником, який обов'язково слід враховувати при оцінці конкурентної позиції депозитної політики банку. В межах цього показника слід оцінити якість обслуговування банком вкладників та можливості надання додаткових послуг.
8. Інтенсивність та якість рекламної кампанії дає змогу оцінити стратегію банку на ринку депозитних послуг та можливість впливу цієї інформації на вибір потенційного вкладника.
9. Рівень кваліфікації персоналу характеризує імідж керів-

ництва банку, кваліфікацію та компетентність співробітників, професіоналізм при здійсненні депозитних операцій та задоволенні потреб вкладників у відповідних послугах.

10. Масштаби витрат на формування та управління депозитним портфелем банку — це фактично величина процентних витрат, яку несе банк при здійсненні депозитних операцій. Цю величину доцільно порівняти із сумою отриманих банком процентних доходів, тобто визначити, наскільки ефективно банк вкладає в активні операції ресурси, залучені на депозитному ринку.

Одним з новітніх напрямів для вдосконалення аналітичного забезпечення розробки депозитної політики банку є застосування бенчмаркінгу. Під бенчмаркінгом, зокрема, розуміють комплекс засобів, що дають змогу систематично знаходити, оцінювати позитивний досвід інших банків, які є лідерами в галузі, і використовувати його у своїй роботі. Основний зміст бенчмаркінгу в аналізі депозитної політики полягає у виявленні еталонних банків, які досягли значних успіхів у цьому напрямі, ретельному вивченні їхньої депозитної політики та адаптації набутних знань до умов власного банку з метою істотного поліпшення його діяльності. Основною проблемою в реалізації окресленого напряму є небажання банків розкривати сутність, методи та способи успішної реалізації ними депозитної політики. Особливо швидко можуть досягти успіху у впровадженні бенчмаркінгу депозитної політики українські банки, які входять до складу міжнародних фінансово-банківських груп, адже вони мають змогу оперативно вивчати, аналізувати і впроваджувати у своїй діяльності кращий досвід іноземних банків. Однак бенчмаркінг може здійснюватись не тільки на міжбанківському рівні, а також і виходити за межі банківської системи, наприклад, вивчати досвід організації по залученню коштів страховими компаніями та інвестиційними фондами [1].

При виявленні недоліків у процесі реалізації депозитної політики банку розробляються шляхи вдосконалення з урахуванням таких правил:

- кожний банк повинен мати свою власну депозитну політику, що була напрацьована з урахування специфіки його діяльності та критеріїв оптимізації цього процесу;
- необхідне розширення асортименту депозитних рахунків юридичних та фізичних осіб до запитання, що дасть можливість навіть в умовах незначних фінансових накопичень задовольнити потреби клієнтів банку та підвищити зацікавленість інвесторів у розміщенні своїх коштів на рахунках банку;
- як один із напрямів удосконалення організації депозитних операцій є можливим використання різноманітних видів рахунків для всіх категорій вкладників та підвищення якості їх обслуговування;

• індивідуальний підхід.

Таким чином, комплексний аналіз депозитної політики банку є інформаційною передумовою для прийняття рішень, а також аналітичним забезпеченням для узагальнення та оцінки результатів реалізації депозитної політики.

Література

1. *Ашурбєкова А. А.* Застосування бенчмаркінгу для удосконалення аналітичного забезпечення розробки депозитної політики банку / І. І. Д'яконова, А. А. Ашурбєкова / Всеукр. наук.-виробничий ж-л. Інноваційна економіка. — 2012. — № 6 (32). — С. 229—232.
2. *Жуков С. А.* Маркетинг в банку. Опорний конспект: Навч. посіб. — К.: Кондор, 2008. —182 с.
3. *Кожель Н. О.* Оцінка факторів впливу на процес формування та реалізації депозитної політики банку // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. — Т. 12. — С. 223—233.
4. *Котковський В. С., Нєізвєстна О. В.* Банківські операції: Навч. посіб. — К.: Кондор, 2011. — 498 с.
5. *Рисін В. В.* Складові елементи ефективної ресурсної політики комерційного банку // Регіональна економіка. — 2009. — № 3. — С. 115—123.
6. *Саннікова Н. С.* Теоретичні та практичні аспекти ефективності депозитної політики банку // Регіональна економіка. — 2006. — № 1. — С. 121—125.

УДК-336.71.078.3

Н. В. ЗАВАДЕЦЬКА

СТАНОВЛЕННЯ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 247 —249

Початок банківського регулювання в частині України, що перебувала у складі Російської імперії, можна датувати 1860 р., коли було засновано контори Державного банку Російської імперії у Києві, Харкові, Одесі, а також 14 відділень (Чернігів, Ромни, Полтава, Кременчук, Катеринослав, Юзівка, Бердянськ, Феодосія, Севастополь, Херсон, Миколаїв, Кам'янець-Подільський, Житомир і тимчасове в Ялті).

До 1860 р. в дореформений період основне завдання банків полягало в підтримці поміщицьких господарств. Створення Державного банку відбулося одночасно із започаткуванням індустріальної банківської системи в Україні та лібералізацією банківської справи [1].

Уже тоді банківське регулювання в Україні істотно відрізнялося від того, що існувало в Західній Європі. Відмінності були пов'язані з різним рівнем розвитку національної економіки.

Як відмітив П. Мігулін у публікації 1904 р., на Заході банки від самого початку були приватними і діяли самостійно. Навіть створені урядом центральні банки були порівняно незалежними. Він констатував той факт, що хоча приватні кредитні установи в Україні створено штучно за державним сприянням, у їхній діяльності було багато недоліків — високі кредитні ставки, невміле ведення справи, прямі зловживання тощо. Економічні та адміністративні втручання увесь час стояли на порядку денному, проте не були ні ефективними, ні економними.

З огляду на це, П. Мігулін вимагав поступового повернення усієї банківської справи в державні руки та перетворення Державного банку в повноцінний центральний банк з повноваженнями щодо банківського регулювання і нагляду.

Ідею державного втручання в банківський сектор поширював у 70-х роках XIX ст. М. Бунге, який обіймав посаду директора Київської контори Державного банку Російської імперії. Він вважав, що свобода як чинник господарської діяльності необхідна, але суспільство має "дорости" для гідного користування нею.

Для ефективного функціонування банківської сфери передбачалось необхідним створити певні передумови. Повну незалежність банків дослідник відкидав з двох причин. По-перше, банки були установами, які мали вплив на все суспільство, тому могли стати засобом для спекуляції. По-друге, вітчизняна банківська система створювалася та

функціонувала за активної підтримки держави.

Інший науковець того часу А. Антонович відзначав, що банки, надавши іпотечний кредит під заставу, не контролювали ефективне використання коштів. Це призводило до того, що кредит використовувався непродуктивно. Тому держава була змушена здійснювати додаткову емісію грошей для забезпечення стабільності економіки. Він підтримував надання кредитів державою, оскільки тільки нею могли бути створені ефективні органи контролю. Держава могла б також кредитувати цілі сектори економіки, паралельно захищати їх виробників високими ставками імпортного мита, що надало б підприємствам, які одержали державний кредит, додатковий шанс на кращий розвиток [2].

Факт гальмування розвитку комерційних банків в Україні авторський колектив праці на чолі з І. Скоморовичем обґрунтовує багатолітньою негативною політикою Міністерства фінансів Російської імперії: обмеження кількості діючих комерційних банків та створення перешкод для заснування нових.

З багатьох заснованих у XIX ст. банків українського походження в 1917 р. налічувалося тільки 5 комерційних. Саме політика Міністерства сприяла виникненню додаткових конкурентних переваг московських банків, які й так були найбільшими в імперії. Останні здійснювали свою діяльність в Україні за рахунок відкриття філій, змушували місцеві банки займати визначену позицію, наприклад, концентруватися на кредитуванні малих та середніх підприємств [3].

Стосовно попередників НБУ, то київська контора Державного банку проіснувала до 1917 р. У рік заснування Української Народної Республіки натомість було відкрито власний Державний український банк, який продовжив свою діяльність у вигнанні (його архіви підтримувались до 1944 р.).

У 1918—1920 рр. у зв'язку з Першою світовою війною банківська система в Україні призупинила своє існування. Тільки в грудні 1921 р. вона запрацювала знову в рамках НЕП (Нової економічної політики радянської влади).

Головною метою радянського стилю банківського регулювання було не виконання фінансових функцій, а централізований контроль союзних республік державою. Тут проглядається антициклічна політика особливого типу, яка існувала з часів Російської імперії: там, де була необхідність більшого державного управління, його не вистачало. Коли ж кількість банків недержавного типу стрімко зростала, цей процес скасовувався.

Процес "перестройки", що розпочався у 1987 р., торкнувся також і банківської системи України. Вважалося за доцільне реорганізувати старі та створити нові банки. Незважаючи на докорінні зміни, був відсутній закон про банки, який визначав би правове регулювання взаємовідносин між банками. Сама банківська система не мала правового статусу. Діючи в умовах невизначеності, банки не мали права на зароблений прибуток.

20 березня 1991 р. розпочався новий етап розвитку вітчизняної банківської системи. Згідно з прийнятим Верховною Радою України Законом "Про банки та банківську діяльність" було засновано Національний банк України (далі — НБУ). Курс у напрямі незалежності держави вимагав створення власної грошової та банківської системи. Законом передбачено створення децентралізованого банківського сектору з самостійною державною установою в особі НБУ.

Побудова банківської системи фактично з нуля була надзвичайно складним викликом. В умовах синхронної трансформації економічних, правових та суспільних сфер, що проявляло себе у формі невизначеності політичного курсу, корупції, інфляції тощо, було досить важко сформувати ефективну систему банківського регулювання та нагляду.

Прикладом недосконалого банківського регулювання на початку епохи незалежності стали низькі ліцензійні вимоги до банків, зокрема, щодо розміру статутного капіталу, які призвели до виникнення великої кількості дрібних банків. Також не контролювалися професійні якості керівників банківських установ. Жорсткіший контроль з боку НБУ 1994—1998 рр. сприяв значному зростанню обсягів банківських капіталів. У рамках цього процесу було ліквідовано низку банків [4].

Література

1. *Кириченко О. А.* та ін. Банківський менеджмент: Підруч. — К.: Знання, 2005. — 831 с.
2. *Сайкевич О.* Українські економісти другої половини XIX — початки XX століття про необхідність державного регулювання банківської системи країни // Банківська справа. — 2002. — № 3. — С. 77—80.
3. *Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й.* Історія грошей і банківництва: Підруч. / За заг. ред. С. К. Реверчука. — К.: Атіка, 2004. — 340 с.
4. *Реверчук С. К., Владичин У. В., Кубів С. І.* та ін. Банківський капітал: історія, теорія, досвід / За ред. С. К. Реверчука. — Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — 276 с.

УДК 351.746 (477)

Т. О. ЛУКІЧ
А. І. КОКОРІНА
В. О. ХОМЕНКО

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 250 —255

Здатність держави використовувати переваги наявних матеріальних і нематеріальних факторів (силових і несилових) для досягнення певної політичної мети є передумовою її ефективної діяльності на міжнародній арені. В сучасній міжнародній стратегії Україна перебуває у складі однієї з ключових держав на політичній карті Європи.

Поява на політичній карті світу незалежної України започаткувала глобальні трансформації не лише в цьому регіоні. Досягнення суверенного статусу Українською державою, за визначенням американського політолога З. Бжезинського, є однією з найпомітніших геополітичних подій XX ст. Виваженість зовнішньої політики України, її миролюбні засади, мирний характер перетворень у суспільстві — гарантії безпеки на континенті. Підписання Україною на початку 1992 р. Гельсінського Підсумкового акту було увінчано самовизначенням і визнанням державності українського народу іншими країнами, що стало початком діяльності України в європейських структурах як рівноправного партнера [4].

З огляду на зростаючу взаємозалежність світу в ракетно-ядерну епоху, розуміння безпеки як винятково військово-стратегічної проблеми відходить у минуле. Безпека нині має багатокомпонентний характер. При цьому суто військові, зовнішньополітичні аспекти безпеки вже не є визначальними для держави чи нації, що належать до системи складних глобальних та регіональних відносин. Безпека кожної країни має і конкретно-історичний характер, детермінована внутрішніми і зовнішніми чинниками, залежить від наявності надійних партнерів та консолідуючої політики влади.

Геостратегія України законодавчо оформлена в Основних напрямках зовнішньої політики України, що були схвалені Верховною Радою у 1993 р. і втратили чинність з прийняттям Закону України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” (2010) [2], та в Конституції України. В її основу покладено базові принципи формування зовнішньополітичного курсу України, а саме: виваженість і передбачуваність зовнішньої політики, розбудова відносин з іншими державами та міжнародними організаціями на засадах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у їх внутрішні справи,

принцип неподільності міжнародного миру та міжнародної безпеки, принцип "безпеки для себе через безпеку для всіх", відсутність територіальних зазіхань чи претензій до сусідніх держав і невизнання жодних територіальних претензій щодо себе; визнання пріоритету права. Обґрунтованість цих принципів, їх універсальність дають можливість Україні здійснювати багатовекторну геополітичну стратегію, забезпечують прагматизм її міжнародної діяльності щодо відстоювання власних національних інтересів, встановлюють відповідний геополітичний баланс у відносинах зі Сходом і Заходом [3].

Принципово важливим новим виміром геополітичного становища в Центральній і Східній Європі стало взяте Україною і виконане нею зобов'язання про без'ядерний статус держави. Вивезення і знищення у 1996 р. третього за розмірами ядерного арсеналу світу, успадкованого від СРСР, значно підвищило межу безпеки країн континенту. Це безпрецедентне явище світової практики є внеском України в безпеку кожної держави, людської спільноти.

У сучасних умовах наслідків фінансово-економічної кризи, загальної нестабільності в міжнародних відносинах, для нас надзвичайно багато важить реальне бачення місця і ролі України у глобальному світі, що динамічно змінюється. Неупереджений аналіз розвитку подій свідчить: головна зовнішня небезпека для нашої країни полягає у тому, що посткризова міжнародна модель, зокрема, такі її елементи, як оновлена фінансово-економічна система та нова архітектура глобальної і європейської безпеки, може скластися без урахування інтересів України. При цьому наша держава все одно буде інтегрована у світовий політико-економічний простір, але вже не як повноправний суб'єкт, а як об'єкт зацікавленості або впливу тих чи інших сил. У зв'язку з цим Українська держава може втратити ініціативу в регіональній політиці, а також стабільно позитивні відносини з низкою країн та альянсів.

У цілому, міжнародні відносини на сьогодні не менш загрозливі і містять чимало викликів як світовій спільноті, так і кожному окремому її суб'єкту, ніж будь-коли за період нової і новітньої історії людства. Йдеться лише про зміну характеру загроз, а не їх загальне зникнення і тотальне убезпечення світу.

Для України це означає, що в середньостроковій перспективі особливого значення набуватиме зростання військової активності іноземних держав та їх блоків поблизу українських кордонів в умовах обмеженої ефективності міжнародних договорів у сфері роззброєння та контролю над озброєннями. При цьому істотну роль відіграватимуть недієвість нинішніх зовнішніх гарантій безпеки нашій державі, відтермінування перспектив її вступу до ефективних міжнародних систем колективної безпеки, нестабільність військово-політичної ситуації у зоні стратегічних інтересів України.

Негативно позначатимуться на безпековому становищі також поширення політичного екстремізму,

ісламського фундаменталізму, активізація міжнародного тероризму і піратства, збільшення масштабів нелегальної міграції, торгівлі людьми, протиправного обігу зброї та наркотичних речовин.

В економічній сфері найбільшими зовнішніми загрозами інтересам нашої держави будуть: наступні цикли кризових явищ у світовій фінансово-економічній системі в умовах значного скорочення їхніх часових інтервалів; відсутність масштабної виробничої, науково-технічної та фінансової кооперації і побудованого на довгострокових взаємних зобов'язаннях торговельно-економічного співробітництва України з іншими країнами світу; низька, обумовлена конкурентними міркуваннями, зацікавленість "світових грандів" у системній модернізації інфраструктури України, їх націленість лише на реалізацію локальних короткотермінових проектів, використання дешевих людських, земельних та інших ресурсів нашої держави [5; 6, *95—98*].

За цих умов найвигідніше для України, на нашу думку, буде поставити амбітну мету — досягти максимальної самодостатності у прийнятті доленосних для держави та нації рішень, торуючи свій власний шлях у майбутнє. Цей шлях ґрунтується на здатності України самостійно моделювати розвиток відповідно до національних інтересів, у широкій кооперації з іншими суб'єктами брати активну участь у формуванні міжнародної політики, мати достатній імунітет до глобальних загроз і коливань світової кон'юнктури.

Неупереджений аналіз експертами української розвідки світових тенденцій і власне загроз національній безпеці України дає підстави зробити висновок, що основою довгострокової стратегії розвитку держави мають стати: 1) інноваційна модель зростання економіки; 2) раціональне й ефективне використання власних природних багатств, вигідного геополітичного положення, потужного інтелектуального ресурсу; 3) мінімізація залежності від зовнішніх джерел енергоносіїв; 4) збалансована модель системи національної безпеки; 5) прагматична й економізована зовнішня політика; 6) розгалужена міжнародна кооперація у передових галузях і високих технологіях; 7) врегулювання конфліктних ситуацій у зовнішньому оточенні на базі ефективних міжнародно-правових механізмів.

Для нашої країни сучасні трансформації на глобальному і європейському рівнях актуальні у двох вимірах — зовнішньої та внутрішньої політики, що взаємопов'язані і обумовлюються необхідністю формувати на основі активної взаємодії з діючими системами гарантії безпеки України. Наша держава особливо зацікавлена в тому, аби було враховано її інтереси в майбутній міжнародно-правовій системі, яка створюється навколо реформованої ООН та G-20, а також включено її саму у світовий військово-політичний та економічний простір як повноправного суб'єкта, а в ідеалі — і як одного з лідерів цих процесів [5, *11*].

Україна має всі об'єктивні передумови і незаперечні переваги для

того, щоб посісти належне їй по праву місце впливового регіонального гравця/лідера. Зокрема, це її потужний кооперaційний і коаліційний потенціал, що охоплює вигідне геополітичне положення у центрі Європи та слов'янського світу, потужні запаси природних і мінеральних ресурсів, статус комунікаційного вузла Євразії, ємний внутрішній ринок, високий рівень освіти і виробничої культури населення, конкурентоспроможний рівень розвитку фундаментальних наук і деяких унікальних високотехнологічних виробництв, зокрема у сфері освоєння космосу, кооперативну аграрну культуру, адекватну інфраструктуру тощо.

Водночас набір стратегій зовнішньої політики України зведений на сьогодні до таких варіантів: 1) євроатлантизм (орієнтація на США і НАТО з можливим подальшим приєднанням до ЄС); 2) проєвропейська стратегія (пріоритет інтеграції в ЄС); 3) опора на власні сили; 4) проросійська політика. Але все це не відповідає повною мірою ані запропонованим вище цілям внутрішнього розвитку, ані характеристикам міжнародного оточення, ані реальним і потенційним ресурсам нашої держави. Так, з погляду безпеки, вступ України в НАТО — найоптимальніший варіант гарантування безпеки держави [5].

У сфері міжнародної безпеки в концептуальному плані ключовим завданням України є забезпечення довгострокової стабільності європейської регіональної системи. При цьому зовнішньополітична стратегія України повинна розглядати Європу як широкий простір, невід'ємною частиною якого є Росія та ряд пострадянських країн, а не обмежуватися уявленням про неї як про самі ЄС або НАТО. На часі створення стійких і взаємопов'язаних комплексів двосторонніх відносин України з основними регіональними гравцями, незалежно від їх географічного положення, належності до тих або інших блоків і теперішньої інтенсивності відносин із нашою державою.

Аби досягти тієї мети, яка була зазначена вище, слід продовжити роботу над внесенням відповідних змін у Конституцію України, Стратегію національної безпеки України [7; 8], Воєнну доктрину України [9], Закон України "Про основи національної безпеки України" [1]. Метою таких змін має бути стабілізація ситуації в суспільстві, гармонізація діяльності всіх гілок влади, забезпечення ефективного функціонування безпекового сектору, сприяння важливим структурним реформам. Також потрібно забезпечити ефективну координацію діяльності Міністерства оборони, СБУ, Державної прикордонної служби та розвідувальних органів у питаннях попередження, виявлення та подолання загроз національній безпеці України. Необхідно розробити й імплементувати державну програму розвитку конфліктогенних та "депресивних" регіонів країни через створення технопарків, спеціальних економічних зон, зон пріоритетного розвитку, стимулювання високотехнологічних, наукоємних і "чистих"

виробництв. У сфері енергетичної безпеки вжити термінових заходів для початку розробки нафтогазових родовищ Прикерченської ділянки континентального шельфу Чорного моря, а також Придніпровської сухопутної ділянки. Необхідно також подолати нарешті внутрішні й зовнішні конфлікти інтересів навколо використання нафтопроводу "Одеса—Броди", модернізації ГТС України, доцільності реалізації проекту "Білий потік" [3].

У Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу від 11 червня 1998 р. в першому розділі у пункті третьому під назвою "Інтеграція України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки" зазначено: "Безпека України у контексті загальноєвропейської безпеки ґрунтується на тому, що розвиток і зміцнення ЄС поглиблюють загальноєвропейську безпеку в усіх її вимірах. [...] Кооперативна безпека, пошук підходів до якої, поряд з іншими європейськими і трансатлантичними структурами, активно веде ЄС, має стати для України гарантією власної безпеки". Тому Україні, якщо вона не хоче залишитися поза глобальними процесами, необхідно взяти участь у процесі побудови кооперативної моделі європейської безпеки [10].

Отже, національна безпека України в сучасних геополітичних реаліях виглядає осмисленою в політико-правовому полі. З точки зору стратегії і тактики реалізації, виступає, на наш погляд, не завжди послідовною і узгодженою зі стратегічними національними інтересами держави.

Література

1. *Закон* України "Про основи національної безпеки України" // Уряд. кур'єр. — 2003. — 30 лип.
2. *Закон* України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" від 1 липня 2010 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua
3. *Кирилюк Ф. М.* Політологія: Навч.-метод. комплекс / За ред. Ф. М. Кирилюка. — К., 2005.
4. *Кудряченко А. І.* Україна в сучасному геополітичному просторі // Політологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — К.: Вид. центр "Академія", 2001. — 528 с.
5. *Маломуж М. Г.* Про стратегію подолання загроз національній безпеці України на початку XXI століття // Зеркало недели. Украина. — 2009. — № 46.
6. *Медвідь Ф. М.* Національна безпека України в умовах формування європейської системи колективної безпеки // Україна в нових реаліях: політичні, економічні та правові орієнтири розвитку: Зб. наук. праць за матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., 17 трав. 2011 р. / Нац. ун-т ДПС України, НДІ фінанс. права. — К.: Алеута, 2011. — С. 93—98.
7. *Указ* Президента України "Про стратегію національної безпеки України" від 12 лютого 2007 р., №105/2007 // Уряд. кур'єр. — 2007. — № 43. — 7 берез.
8. *Указ* Президента України "Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України" № 389/2012 // Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 р.
9. *Указ* Президента України "Про нову редакцію Воєнної доктрини Укра-

їни" № 390/2012 // Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 р.
10. *Стратегія* інтеграції України до Європейського Союзу затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 року №615/98. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615/98
11. *Тимків Я. І.* Сучасні концепції європейської безпеки: система кооперативної безпеки // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. К. Каразіна "Питання політології". — 2006. — № 737. — С. 190—198.

УДК 336.71

Є. О. ПЕШКОВ

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ПОЗИЧАЛЬНИКА БАНКУ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 256 —259

В системі кредитних відносин банку дуже важливо правильно та об'єктивно оцінити кредитоспроможність позичальника. Точність цієї оцінки має величезне значення для банку, оскільки від неї залежить рішення про надання кредиту та про його можливий обсяг.

Оптимізація кредитної діяльності насамперед має передбачити підвищення ефективності заходів, метою яких є попередження й уникнення несприятливих для банку ситуацій щодо повернення основної суми боргу за виданими позиками та нарахованих відсотків.

Наше дослідження полягає в обґрунтуванні оцінки кредитоспроможності позичальника в системі кредитних відносин банківських установ України з підприємствами-позичальниками, а також у вдосконаленні класифікації підходів до оцінки кредитоспроможності.

Помилки в оцінці кредитоспроможності позичальника і ризики, на які наражається банк при поверненні кредитів, а також відсутність спеціалістів, компетентних у підготовці та прийнятті рішень про можливість й умови кредитування, можуть бути причиною погіршення якості кредитного портфеля. Це призводить до погіршення фінансового стану або банкрутства банку.

Аналіз кредитоспроможності позичальника необхідний для визначення доцільності встановлення кредитних відносин з конкретним позичальником з позиції допустимого для банку рівня кредитного ризику. Базову методику аналізу фінансового стану позичальника визначено Національним банком України у "Положенні про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків" [1].

Інформаційною базою, покликаною забезпечити процес оцінки кредитоспроможності клієнтів банку, можуть бути матеріали, отримані безпосередньо від позичальника (його звітність), кредитна історія підприємства; відомості, які за необхідності можуть бути одержані із зовнішнього оточення клієнта (постачальників, кредиторів, покупців продукції, обслуговуючих банків), а також матеріали державних органів та зовнішніх аудиторів (галузеві аналітичні дослідження, статистична інформація, аудиторські виснов-

ки, результати перевірок державними органами) [2].

Оцінюючи кредитоспроможність позичальника, комерційні банки України керуються власними положеннями та методиками, в основу яких покладено методичні рекомендації Національного банку України. Водночас НБУ не забороняє банкам самостійно встановлювати додаткові критерії аналізу фінансового стану позичальника, що підвищують вимоги до показників з метою адекватної оцінки кредитних ризиків і належного контролю за ними.

Перелік елементів кредитоспроможності позичальника і показників, які її характеризують, залежить від цілей аналізу, видів кредиту, стану кредитних відносин банку з конкретним клієнтом, результатів господарсько-фінансової діяльності останнього, а також від наявного забезпечення.

Причому кожен банк розробляє власну систему оцінки, виходячи з особливостей кредитної політики, технологічних можливостей, спеціалізації банку, конкретних умов договору, пріоритетів у роботі, місця на ринку, конкурентоспроможності, стану взаємовідносин із клієнтами, рівня економічної та політичної стабільності в державі тощо.

Оцінка фінансового стану позичальника передбачає аналіз його фінансово-господарської діяльності за такими даними:

- обсяг реалізацій;
- прибутки і збитки;
- рентабельність;
- коефіцієнти ліквідності;
- грошові потоки;
- склад та динаміка дебіторської і кредиторської заборгованості;
- собівартість продукції (робіт, послуг).

Також мають бути враховані фактори суб'єктивного характеру: ефективність управління позичальника, ринкова позиція позичальника і його залежність від циклічних та структурних змін в економіці та галузі, професіоналізм керівництва, склад засновників, історія погашення кредиторської заборгованості в минулому [3].

Актуальною проблемою оцінки кредитоспроможності позичальників банківських установ залишається вироблення системи критеріальних значень коефіцієнтів фінансового стану для їхнього порівняння, оскільки існує множина значень, обумовлена галузевою належністю, а наведені в економічній літературі бажані значення фінансових коефіцієнтів не враховують галузевих особливостей і специфіки діяльності суб'єктів господарювання. Тобто результати порівняння фінансових показників підприємства із їх оптимальними (теоретичними) значеннями можуть дати кредиторові лише оцінку загальної тенденції розвитку потенційного позичальника.

У зв'язку з відсутністю єдиної бази даних середньогалузевих, мінімальних і найкращих для конкретної галузі показників реальна оцінка фінансового стану підприємства банком-кредитором ускладнюється. Було б доцільним створення міжбанківської інформаційної бази, до якої за результатами аналітичної роботи банківських працівників з підпри-

ємствами різних галузей економіки заносилися б значення показників фінансового стану підприємств, що належать до різних галузей економіки, з метою вироблення їхніх оптимальних величин по галузі.

З огляду на недоліки у практиці вітчизняної банківської сфери, а також на роль кредитоспроможності позичальників як основного інструменту мінімізації кредитного ризику, вдосконалення цієї сфери аналітичної роботи в комерційних банках необхідно здійснювати в таких основних напрямах:

1. Розширення складу показників фінансового аналізу для отримання інформації, яка б характеризувала всі аспекти діяльності потенційного клієнта. Систему коефіцієнтів необхідно доповнити, передусім щодо детальнішої оцінки фінансової стійкості підприємства та аналізу раціональності сформованої структури джерел коштів, які використовуються у виробничому процесі, що дасть змогу оцінити, наскільки ефективним буде залучення банківських кредитів.

2. Проведення аналізу можливих джерел погашення зобов'язань за кредитом. Найприйнятнішим для банку джерелом виплат за кредитом є внутрішні ресурси підприємства, особливо надходження від звичайної діяльності позичальника (адже це ознака рентабельності підприємства). Іншими джерелами виплати можуть бути додаткове залучення позикових коштів, ліквідація чи реалізація активів, новий внесок капіталу тощо. Такі фінансові ресурси передбачають вищий рівень ризику для банківської установи, оскільки впевненість у тому, що підприємство зможе скористатися ними, — невелика.

3. Активне використання аналізу грошових потоків підприємства, що дає можливість оцінити обіг коштів позичальника. Необхідно відстежувати грошові потоки між позичальником і його дочірніми та посередницькими структурами для недопущення відволікання коштів, які мають бути використані на фінансування конкретних виробничих потреб позичальника через пов'язані з ним структури.

Отже, правильно визначена система оцінки кредитоспроможності позичальника банком убезпечує його від багатьох ризиків і загроз, а саме ризику неповернення кредитів і банкрутства. Не існує й досі єдиної досконалої методики для оцінювання кредитоспроможності позичальника, усі вони мають певні вади. На нашу думку, необхідно використовувати комплексну оцінку кредитоспроможності позичальника, де б вдало поєднувались і враховувались як кількісні, так і якісні показники.

Правильність оцінки кредитоспроможності позичальника залежить і від таких факторів, як форма власності підприємства та специфіка його діяльності. Тому кожен банк вибирає для себе прийнятну систему аналізу й оцінки кредитоспроможності, в основу якої, зазвичай, покладено методичні рекомендації Національного банку України.

Проте це питання досі можна вважати невирішеним, адже на сьогодні не існує єдиної методики оцінювання кредитоспроможності, яка

була б достатньо наочною, адекватною і зручною, немає одностайної згоди щодо вибору показників для аналізу фінансового стану позичальників.

Література

1. *Постанова* правління НБУ "Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків" від 6 липня 2000 року.
2. *Галасюк В. В., Галасюк В. В.* Проблеми оцінки кредитоспроможності позичальників // Вісн. НБУ. — 2001. — № 9. — С. 54—57.
3. *Чайковський Я.* Удосконалення методики комплексної оцінки кредитоспроможності позичальників // Вісн. НБУ — 2003. — № 11 — С. 30—34.

УДК 327.56

О. Ю. СЕМЕНОВИЧ

ПРИДНІСТРОВСЬКА ПРОБЛЕМА В СИСТЕМІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 260 —262

Починаючи з 1988 р. Молдавію все більше поглинають румунські настрої щодо об'єднання Румунії. Ситуація в країні значно погіршується. Відбуваються утиски немолдавського населення, а восени — озброєне протистояння між Молдавією та Придністровською Молдавською Республікою.

Придністровський конфлікт, який виник на сході Республіки Молдова, поблизу кордонів України, перетворює його у важливий елемент системи регіональної безпеки, оскільки зачіпає інтереси багатьох країн.

Придністровський конфлікт — це проблема, яка впливає не лише на відносини між Молдовою та Придністров'ям, а й на ситуацію в Україні, Румунії, Росії.

Придністровська проблема має важливе значення і для нашої країни, оскільки нерегульованість придністровського конфлікту становить систему основних ризиків та загроз.

Питання класифікації загроз національної безпеки заслуговує на окрему увагу. Експерти виділяють такі загрози: за характером (економічні, політичні, екологічні, військові, гуманітарні); за джерелами (природні, технічні, демографічні, культурні, психологічні та ін.); за середовищем (природні, суспільні, науково-технічні, економічні); за ступенем досяжності (глобальні, континентальні, регіональні, субрегіональні, локальні); за шкалою (світові, міжнародні, державні, адміністративної одиниці); за критерієм спрямування (фізичні, психічні, інституційні, статусні); за ступенем сформованості (гіпотетичні, потенційні, реальні); за рівнем суб'єктивних оцінок (занижені, завищені, неусвідомлені, адекватні, уявні) [2, *176*].

Нерегульований придністровський конфлікт становить загрозу для національної безпеки України через те, що відбувається поблизу кордонів нашої держави. Це є проблемою нелегальної міграції, а також організованої злочинної діяльності, оскільки через кордон пересуваються великі потоки мігрантів як легальних, так і не легальних, більша частина яких залишається в Україні. Нелегальна міграція та її наслідки перешкоджають відносинам України та ЄС. Наприклад, здійснюється контрабанда імпортних товарів, попит на які є в сусідньому регіоні.

Відбуваються постійні спроби організованих злочинних угруповань та окремих осіб налагодити стійкі контрабандні канали цигарок через українсько-румунський кордон; ак-

тивізації переміщення лікарських препаратів психотропної дії та спроб переміщення з території Молдови наркотичних речовин рослинного походження; продовження спроб переміщення через державний кордон, з Молдови в Україну, товарів 1—24 групи УКТЗЕД (спирт, винно-горілчані вироби та саджанці) для їх подальшої реалізації на території України.

Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом президента України №105/2007 від 12.02.2007, згадує нерегульованість придністровського конфлікту серед ключових чинників, що ставлять під загрозу стабільність поблизу кордонів нашої держави.

Недоліки функціонування україно-молдовського кордону криються, на думку Я. Матійчика, в кількох проблемах. Насамперед неякісному функціонуванні митного кордону, в недостатньому його матеріально-технічному оснащені, а також в україно-молдовській недомовленості щодо завершеності демаркації кордону [1].

Для належного функціонування україно-молдовського кордону важливе місце займає розвиток стратегічного планування в рамках інтересів політики національної безпеки обох країн.

Хотілося б наголосити, що існує серйозна політична загроза, насамперед потенційна небезпека виникнення нового збройного конфлікту на території кордонів нашої держави, що матиме фатальні наслідки для всіх учасників конфлікту. Через нерегульований конфлікт Росія використовує придністровську проблему для постійного політичного тиску на Україну. Політичні лідери сторін конфлікту — керівництво Республіки Молдова й Придністров'я — намагаються втягнути Україну у вирішення власних кон'юнктурних проблем, перетворивши її на сторону конфлікту.

Але існують не тільки політичні загрози для України, а й економічні — це відсутність надходжень до бюджету України внаслідок значної контрабандної діяльності на українсько-молдовському кордоні. Високий рівень безробіття та низький рівень соціального захисту посилюють криміногенну ситуацію. Найгірше те, що наша держава фактично втратила контроль над вирішенням придністровського конфлікту.

Незважаючи на всі негаразди, Україна співпрацює з ПМР на соціально-економічному рівні. Найбільше на територіальному рівні з ПМР співпрацюють такі області, як Вінницька, Одеська та Миколаївська.

Негативний вплив на збільшення та пожвавлення бізнес-контактів між представниками зовнішньоекономічної діяльності України та Придністров'я має, на думку О. Чабали, і внутрішньополітичний конфлікт між виконавчою та законодавчою "гілками влади в ПМР" [3].

Для України розв'язання Придністровського конфлікту є не тільки питанням визначення державних кордонів, а й однією із зручних засад для швидшого просування шляхом європейської інтеграції. Адже не тільки зменшення, а й цілковите знищення транзиту через Україну наркотрафіку, позбавлення неле-

гальних мігрантів відкриває чудові перспективи на майбутнє. Хоча, на думку експертів, українська влада сама ще не вирішила, чого вона хоче: розвитку більш дружніх відносин з Росією, чи все-таки більше інтеграції у європейські структури.

Зараз ми повинні повністю зосередитися на Придністровській проблемі. Адже це не можна відкладати. Наша держава повинна створити ініціативну групу, яка б продовжила займатися, чи займалася б, альтернативними пошуками врегулювання конфлікту. Саме через цей конфлікт ми й стоїмо перед вибором: чи Росія, чи Євроінтеграція, що позначається на економічній ситуації, політичній та інших сферах впливу на Україну.

Література

1. *Матійчик Я.* Питання режиму українсько-молдовського кордону. Проект "Придністровська проблема: погляд з України".
2. *Тимків Я.* Особливості та класифікація сучасних загроз національній та міжнародній безпеці // Наук. вісник. — Одеський держ. екон. ун-т. — 2006. — № 11 (31).
3. *Чабала О.* Характер співпраці українських та придністровських бізнес-структур. Проект "Придністровська проблема: погляд з України".

УДК 341.123:355.357 (004)

Д. П. СОТНІКОВ

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ МИРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В РАМКАХ МІСІЙ ООН

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 263 —267

Сучасний світ перебуває у складній безпековій ситуації. Після закінчення "холодної" війни та фактичного унеможливлення ядерної війни світ не став більш безпечнішим. З'явилися нові загрози та виклики стабільності й розвитку у різних регіонах, які безпосередньо впливають не лише на окремі держави, а й на глобальну безпеку та розвиток. Міждержавні та внутрішні збройні конфлікти, етнічне протистояння, діяльність терористичних організацій, прояви сепаратизму, національного та релігійного екстремізму, транснаціональна організована злочинність, розповсюдження зброї масового ураження, екологічні катастрофи та епідемії тощо — все це є загрозою кожній державі.

У нинішньому світі одним із показових чинників міжнародного авторитету держави небезпідставно вважається її миротворча діяльність. І Україна визнається активним учасником та членом міжнародної співдружності саме завдяки такій роботі. Роль України як посередника та миротворця на сьогодні ще недостатньо досліджена. Існуючі матеріали здебільше присвячені впливу різноманітних конфліктів на національну безпеку країни, або військовим аспектам миротворчої діяльності України. Більшість публікацій з цієї тематики не носять академічного характеру та представлені різноманітними публікаціями у пресі. Тим не менш, необхідно відзначити таких авторів, як А. Дацюк [1], Г. Перепелиця [3], які працювали над тематикою ролі України в процесі врегулювання збройних конфліктів.

Окремо варто відзначити роботи І. М. Коропатніка, які зосереджені на організаційно-правових аспектах миротворчої діяльності [2]. Особливу увагу автор приділяє саме участі Збройних сил України у миротворчих операціях. Однак, автор розглядає питання миротворчості з військової та військово-організаційної точки зору і не пропонує політологічного аналізу проблеми та ролі миротворчої діяльності у загальному процесі мирного врегулювання конфліктів.

Фактично дослідження ролі та перспектив України щодо участі у миротворчій діяльності автор цієї статті зосереджує на першоджерелах, а саме — офіційних повідомленнях МЗС, МВС та Міністерства оборони України.

На сьогодні фактично не розроблена тематика миротворчої діяльності України. Недостатня вивче-

ність теми серед науковців та практично відсутність до 2009 р. державної стратегії у цій сфері призвели до несистемного, ситуативного підходу до реалізації миротворчого потенціалу нашої держави, а також відсутності належного рівня планування та підготовки військового та цивільного персоналу до виконання обов'язків у складі миротворчих контингентів.

Розглянемо сучасний стан та перспективи розширення миротворчої діяльності України у рамках ООН. Дослідимо причини й наслідки участі України у миротворчій діяльності та проаналізуємо нормативно-правову базу й історію миротворчої діяльності України, її участь в місіях ООН.

Участь України в міжнародних миротворчих операціях розглядається у контексті двох особливо важливих моментів: національної безпеки та боєздатності військ. Високі ділові якості, професіоналізм, готовність працювати в складних умовах — це тільки частина тих рис, що набувають українські миротворці під час служби в місіях ООН.

З початку 90-х років XX ст. в українському суспільстві жваво обговорювали доцільність участі нашої країни у миротворчій діяльності, не в останню чергу через намагання окремих політичних сил закріпити за Україною статус нейтральної держави. На початку XXI ст. головними питаннями щодо участі українських військових у міжнародних заходах стали фінансове забезпечення українських миротворців та доцільність їх участі в операціях на території країн, що розташовані на далекій відстані і безпосередньо не загрожують інтересам України.

Водночас, Україна продовжує активну миротворчу діяльність у складі місій різноманітних міжнародних організацій. Так, у 2008 р. представники ЄС обговорювали можливість запрошення України до участі у миротворчих операціях ЄС в африканському Чаді.

Наприкінці XX ст. держави, на території яких відбувалися міжетнічні, збройні та інші конфлікти, все частіше почали висловлювати побажання бачити миротворцями країн-сусідів через схожість менталітетів та розуміння специфіки регіону. Втім, присутність українських фахівців у таких місіях завжди сприймається позитивно завдяки їх неупередженості, толерантності та високому професіоналізму.

Не випадково участь України вітається як з боку міжнародних організацій, так і з боку учасників конфлікту. Цьому, не в останню чергу, сприяє позитивний імідж миролюбної держави, відсутність будь-яких конфліктів на території самої України, наявність добрих політичних відносин з усіма країнами Близького Сходу та Африки, наявність в українських миротворців досвіду завдяки неодноразовій участі в операціях з підтримки миру. Не останню роль займає і відсутність колоніального минулого чи експансіоністського сучасного.

Характер загроз та особливості сучасного світу обумовлюють посилення залежності національної безпеки кожної держави від ситуації у

будь-якому регіоні світу. Особливу небезпеку становлять збройні конфлікти, які не лише мають руйнівний потенціал, а й істотно впливають на міжнародну стабільність і безпеку. Вжиття ефективних заходів, спрямованих на запобігання виникненню таких конфліктів та їх врегулювання, як свідчить світовий досвід, можливе лише за умови колективних зусиль багатьох держав у рамках міжнародної миротворчої діяльності — дій держав з підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки під егідою ООН, ОБСЄ та інших міжнародних організацій у сфері безпеки [4].

Активне посередництво України створює сприятливі умови для реалізації її зовнішньоекономічних інтересів. Після розпаду Радянського Союзу Росія не зайняла його місце на всі сто відсотків. Тому заробляючи позитивний імідж на Близькому Сході та в Африці, завдяки участі у миротворчих операціях, Україна створює фундамент для майбутнього економічного співробітництва. Не останню роль відіграє і потреба України в альтернативних енергоресурсах. Присутність України у миротворчих операціях на Близькому Сході активізує та зміцнює співробітництво з арабськими країнами, багатими на нафту.

Однак, це розуміння прийшло лише у 2009 р., коли економічні фактори впливу конфлікту та майбутні економічні пріоритети нашої держави були закріплені у "Стратегії міжнародної миротворчої діяльності України". Зокрема, йдеться про те, що економічна взаємодія держав сучасного світу досягла рівня, коли жодна з них не може існувати поза системною взаємодією з іншими державами, а економічна криза в державі, охопленій конфліктом, може призвести до істотного погіршення економічної ситуації у світі, що безпосередньо вплине на національні інтереси багатьох інших держав [4]. Тому серед чотирьох пріоритетних цілей участі України у міжнародній миротворчій діяльності були зазначені і забезпечення реалізації національних інтересів та "сприяння залученню підприємств, установ та організацій України до відбудови економіки і соціальної сфери держав, на території яких проводиться міжнародна миротворча операція, та налагодженню з цими державами подальшого економічного співробітництва" [4].

Важливим елементом є те, що Україна не лише приєднується до миротворчих місій, а й координує свої позиції із впливовими світовими акторами, зокрема з Європейським Союзом щодо дипломатичного врегулювання конфліктів. Наприклад, 25 березня 2008 р. Україна приєдналася до заяви ЄС щодо ситуації на Близькому Сході, в якій Європейський Союз висловив свою повну підтримку Аннаполійському мирному процесові, і, зокрема, планам створення Палестинської держави, що співіснуватиме з Ізраїлем у мирі та безпеці, а також висловив стурбованість зведенням нових ізраїльських поселень на Західному березі річки Йордан".

Крім політичної підтримки та координації позицій, Україна актив-

но співпрацює з військовими контингентами інших держав, створюючи спільні батальйони і входячи до складу контингентів інших держав. Ефективність та доцільність такої співпраці була продемонстрована спільною діяльністю українських та польських військовослужбовців в Іраку й українських та литовських — в Афганістані.

Сучасна миротворча діяльність України не тільки активна, а й постійно має тенденцію до розширення географічних меж, зміцнюючи військово-політичний авторитет держави. Миротворчі операції — є одним із найвагоміших елементів підтримки високого рейтингу українських військових. Крім того, це можливість на практиці пройти справжню військову підготовку. А також, у деяких випадках, продемонструвати потенціал української військової техніки.

Однак, необхідно відзначити, що Україна недостатньо представлена серед міжнародного цивільного персоналу миротворчих місій. Фактично вся діяльність зосереджена лише у військовій сфері, тоді як наші партнери все більше уваги приділяють саме цивільному компоненту миротворчої діяльності. Такий перекіс зумовлений не лише висококваліфікованою роботою українських військовослужбовців, а й недостатньою роботою МЗС України. Адже участь цивільного персоналу дасть додаткові можливості для налагодження майбутніх взаємовигідних контактів у країні перебування.

Не останню роль у прийнятті майбутніх рішень щодо участі в нових миротворчих операціях відіграватимуть відносини України з її основними партнерами й подальший шлях європейської та євроатлантичної інтеграції, адже саме Сполучені Штати та Європейський Союз на сьогодні є основними посередниками й ініціаторами миротворчої діяльності та зусиль щодо врегулювання збройних конфліктів у різних куточках світу.

Необхідно зазначити, що незважаючи на той факт, що пріоритетними для України мають залишатися конфлікти на території країн, які розташовані у безпосередній близькості від її кордонів та мають прямий вплив на національну безпеку, тим не менш Україна повинна залишатися активним учасником миротворчих процесів у регіоні Близького Сходу та Африки. Така діяльність не лише сприяє її міжнародному іміджу та допомагає у налагоджені взаємовигідних контактів, а й відповідає національним інтересам країни — сприяє підтриманню боєздатності української армії та дає практичні навички роботи у кризових ситуаціях поліцейському та військовому персоналу.

Україні варто більш ретельно підходити до питань планування та підготовки своїх миротворчих місій, психологічній та культурній підготовці миротворців до роботи в умовах країн Близького Сходу та Африки. Крім того, важливими є активна дипломатична підтримка участі нашої держави в операціях з налагодження миру та швидкість у прийнятті рішень щодо направлення українського контингенту.

Література

1. *Дацюк А. В.* Політика України з урегулювання збройних етнополітичних конфліктів: досвід та перспективи // Стратегічна панорама. — 2006. — № 1.
2. *Коропатнік І. М.* Миротворча діяльність: організаційно-правовий аспект // Наук. вісник: Зб. наук. пр. НАДПСУ. — 2004. — № 4 (26). — С. 182—190.
3. *Перепелиця Г. М.* Політика України щодо миротворчості регіональних і субрегіональних організацій у Чорноморському та євразійському регіонах // Стратегічна панорама. — 2002. — № 2. — С. 123—138.
4. *Указ* Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24 квітня 2009 року "Про Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України". — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rada.gov.ua

УДК 327 (477)

С. Д. ТОКАР

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИКИ СНД

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 268 —270

Після розпаду СРСР пострадянський простір є не лише є вакуумом сили, а й відрізняється внутрішньою нестабільністю. Найбільшим наддержавним утворенням тут є Співдружність Незалежних Держав (СНД).

Співдружність заснована на засадах суверенної рівності усіх його членів: держави — члени Співдружності є самостійними і рівноправними суб'єктами міжнародного права [2].

Ініціатором створення СНД виступила Росія, ідею якої активно підтримали Україна і Білорусь (згодом до нового політичного утворення приєдналися і деякі інші пострадянські республіки). Основною метою Росії у цьому випадку було збереження колишніх "сестер" у зоні свого впливу, а формат СНД мав допомогти у вирішенні протиріч, що виникли в результаті розвалу СРСР [5]. Міжнародні спостерігачі відразу ж іронічно охрестили СНД "найбільшим у світі фіговим листком" на геополітичній карті світу (П. Гобл), оскільки ця структура, на жаль, носить багато в чому формальний, декларативний характер [2].

Усередині країн СНД серед експертів склалися переважно три точки зору щодо розвитку цієї організації. Прихильники першої відзначають, що Співдружність створено для цивілізованого "розлучення" країн колишнього Радянського Союзу. Цей процес практично завершений і поступово організація втрачатиме свою роль і значення на пострадянському просторі. Інші вважають, що завдяки існуванню Співдружності Незалежних Держав на пострадянському просторі значною мірою зберігається історично досягнутий рівень цивілізаційних взаємин. Треті бачать в СНД інститут реінтеграції, який з неминучістю має сприяти подоланню комплексу неадекватних процесів, що склалися в пострадянських країнах після розвалу Радянського Союзу. З документів, які юридично визначають статус СНД і наявну практику його функціонування, не ясно, яка із зазначених точок зору є домінуючою [3].

Але фактом є те, що СНД так і не стала ефективною співдружністю братніх країн. Велика частина досягнутих у рамках СНД домовленостей так і не була реалізована, але Співдружність все ще існує і створює видимість роботи.

СНД мала стати аналогом Європейського Союзу в Східній Європі, однак через явне домінування Росії в цій організації говорити про рівноправність усіх країн — учасниць Співдружності не доводиться. Верховенство Росії не випадкове, оскільки, мабуть, із самого початку Кремль

збирався відновити велику союзну державу на пострадянському просторі. Першим етапом проекту мала стати союзна держава Росії та Білорусії. Згодом приєднатися до нього було б запропоновано іншим членам СНД. Однак союз Росії і Білорусі так і не відбувся, а за двадцять років після розпаду СРСР стало ясно, що спільну державу в його колишніх межах (зрозуміло, на чолі з Росією) також не буде створено [5].

Між державами — членами СНД (Азербайджаном, Вірменією, Білоруссю, Казахстаном, Киргизстаном, Молдовою, Росією, Таджикистаном, Узбекистаном, Україною, Туркменистаном, як асоційованим членом, і до 2008 р. — Грузією) постійно виникають різні розбіжності. Інститути СНД слабкі й неефективні, а його організаційний статус незрозумілий. Спільні проекти в рамках Співдружності часто реалізуються з великими труднощами або зазнають краху. Частина країн-учасниць скептично ставиться до спільних ініціатив, вважаючи за краще альтернативні геополітичні напрями (зокрема, євроатлантичну інтеграцію). Живий приклад тому — метання України між Сходом і Заходом [6].

Сильним ударом по СНД стала російсько-грузинська війна у серпні 2008 р. і подальше визнання незалежності Абхазії і Південної Осетії з боку Москви. Цей крок Росії не підтримала жодна інша країна СНД. А Грузія залишила об'єднання.

Говорячи про фактори, які могли зміцнити СНД (але не зробили цього), слід згадати створення Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ). Якщо СНД мала стати аналогом ЄС, то ОДКБ — чимось на зразок НАТО. Однак навряд чи ця структура колективної безпеки якось допоможе збереженню СНД, адже в ОДКБ вступили тільки 7 із колишніх 12-ти членів Співдружності [5].

У жовтні 2011 р. Росія, Україна, Білорусь, Казахстан, Вірменія, Киргизстан, Молдова і Таджикистан підписали угоду про зону вільної торгівлі. Узгодження документа зайняло близько десяти років. У 1994 р. вже був підписаний подібний договір, але не всі країни СНД, у тому числі й Росія, його ратифікували. Тому він фактично не працював. Новий договір, як пояснили в апараті російського уряду, "буде більш системним, замінить сотні двосторонніх документів, і він буде адаптований до сучасних реалій, пов'язаних з процесами приєднання держав СНД до СОТ і створенням Митного Союзу" [6].

На думку економістів Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР), створення Митного союзу Росії, Білорусії і Казахстану стало першим успішним прикладом регіональної економічної інтеграції між країнами колишнього Радянського Союзу. Про це йдеться у повідомленні прес-служби банку з посиланням на "Доповідь про перехідний процес" за 2012 р. На думку економістів ЄБРР, колишні спроби домогтися економічної інтеграції на пострадянському просторі, наприклад шляхом укладення договору про зону вільної торгівлі в рамках СНД, на практиці не привели до реальної

інтеграції. При цьому погляди експертів з країн СНД на перспективи інтеграційних об'єднань на пострадянському просторі збігаються не в усьому [4].

Досвід функціонування СНД засвідчує, що однією з причин невисокої ефективності її діяльності є геополітичні та зовнішньополітичні пріоритети його учасників. Геополітичні інтереси країн СНД є вкрай неоднорідними. Існують амбіції Російської Федерації щодо повернення статусу "наддержави", прагнення до регіонального лідерства України, Узбекистану та Казахстану, до забезпечення стійкого незалежного розвитку Грузії (через членство в європейських та євроатлантичних структурах) і Туркменистану (шляхом визнання світового співтовариства статусу постійного нейтралітету), бажання будь-що отримати доступ до дешевих енергоресурсів, навіть ціною часткової втрати суверенітету та культурної самобутності (Білорусь) і, навіть, намір об'єднатися в майбутньому із сусідньою державою через спільність історичної долі, мови та культурних традицій (Молдова).

Однак, незважаючи на неоднорідність геополітичних орієнтирів, у принциповому плані держави СНД близькі між собою за внутрішнім станом та потенціалом еволюції своїх геополітичних позицій. У цьому процесі нові незалежні держави СНД прагнуть до створення стабільної системи міжнародного регіонального співробітництва — системи, що здатна забезпечити їхню політичну й економічну безпеку [1].

Література

1. *Дорошко М. С.* Геополітичне становище та геополітична ситуація країн СНД. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: pidruchniki.ws
2. *Геополитика* на постсоветском пространстве. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: nicbar.ru
3. *Содружество* Независимых Государств (СНГ): геополитические перспективы развития. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.iisr.ru
4. *Страны* СНГ адаптируются к условиям евразийской интеграции. Геополитика. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.geopolitics.ru
5. *Geopolitika* — СНГ как геополитический призрак. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.geopolitika.lt
6. *Geopolitika* — 20 лет СНГ. Что дальше? — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.geopolitika.lt

УДК [659.4:316.77] 17.022.1(477)

Ю. С. ЦЕСАРЕНКО

ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 271—274

На сучасному етапі розвитку незалежної України ми бачимо певні позитивні тенденції в галузі PR-індустрії. Проте постає питання: які саме тенденції та яким чином вони відображаються на суспільстві, на загальній довірі населення до держави? Оскільки дедалі частіше одні й ті самі явища щодо країни в науковій літературі та ЗМІ описуються через поняття іміджу, репутації, бренду тощо, виникає потреба у формуванні позитивного іміджу України як усередині самої країни, так і на міжнародній арені.

Ми знаємо, що PR, або зв'язки з громадськістю, покликані формувати довіру людей до фірми, організації, бренду. А держава тут де? Хіба країна не повинна викликати довіру з боку населення і навпаки?

Імідж країни — це найважливіший інструмент у налагодженні гармонійних відносин міжнародного співробітництва в різних сферах соціально-культурної, зовнішньоекономічної та політичної діяльності [1].

Провідну роль у формуванні іміджу країни відіграє соціальне проектування — конструювання індивідом, групою чи організацією дії, спрямованої на досягнення соціально значущої мети, локалізованої за місцем, часом і ресурсами [2]. Сутність соціального проектування полягає у конструюванні бажаних станів майбутнього. Виходячи з цього, можна дати визначення поняттю "соціальний проект" — це інструмент соціальних змін, що ґрунтується на природній людській властивості конструювати реальність [2].

Призначенням будь-якого соціального проекту передусім є зміна соціального середовища, здійснення інновації, тобто не просто оновлення (значення цього латинського слова саме таке), а свідома діяльність, спрямована на конструювання нового і його впровадження у життя на основі переосмислення попереднього досвіду.

Соціальне проектування у своїй основі передбачає певні соціальні зміни. Ці зміни осмислюються, отримують обґрунтування, плануються. З огляду на ситуацію України, що складається останнім часом, вкрай необхідним є саме осмислення, планування та проектування бажаних позитивних змін у сприйнятті України населенням та світовим співтовариством.

Спеціальне формування і спрямоване використання позитивного іміджу країни зумовлює станов-

лення позитивного статусу України в міжнародній громадській думці і відкриває нові можливості для всебічної інтеграції у міжнародне співтовариство цивілізованих держав. Особливо важливим це є для соціально-культурної сфери і туризму, які мають величезний потенціал для розвитку і процвітання України.

Якщо говорити про імідж держави, то на перший план виходять результати соціальної комунікативної діяльності: формування соціальної пам'яті, соціального інтелекту і соціальної свідомості [3].

Зосередивши свою увагу на комунікаційних проектах, які останнім часом здійснюються на території України, можна з упевненістю сказати, що це або суто комерційні проекти, або ті, що проводяться в рамках соціально-корпоративної відповідальності фірм та організацій. Державні (некомерційні, або профінансовані з державного бюджету) соціальні проекти, які мають формувати довіру всередині суспільства, проводяться на локальному рівні, не набуваючи при цьому загальнодержавних масштабів. Тим паче, з огляду на традиції, які склалися протягом десятиліть у нашій країні, усі проекти зазвичай приурочуються до виборів та мають короткостроковий характер, не приносячи при цьому відчутної користі українському народу.

Наочним прикладом стає "Євро-2012" з футболу. Починаючи з 2007 р., коли українсько-польська заявка на проведення чемпіонату виграла серед усіх інших країн, які прагнули приймати вболівальників у себе, і закінчуючи 2012 р. — безпосередньо самим чемпіонатом та пост-періодом. "Євро-2012" мав стати масштабним загальнодержавним проектом, який би об'єднав усі верстви населення та державні інститути навколо досягнення спільної мети — популяризації України у світі шляхом формування її позитивного іміджу та успішної підготовки і проведення чемпіонату.

Натомість увесь процес проходив на тлі політичних баталій. Політики, зокрема представники опозиції, зробили все можливе і неможливе для того, аби світова спільнота бойкотувала українську частину "Євро-2012", як повідомляли численні зарубіжні й українські ЗМІ. Велася масивна інформаційна війна в період активної підготовки до чемпіонату (2010—2011 рр.), зокрема у світовій мережі Інтернет розміщувалися численні заклики бойкотувати Євро-2012, якщо не звільнять ув'язнених опозиційних лідерів, якщо не припинять знущання над тваринами, якщо не припинять тиск на ЗМІ тощо.

У результаті Україна отримала вкрай негативний імідж в очах світової спільноти, постала у свідомості середньостатистичних європейців як недемократична, злочинна та расистська країна, в якій відсутня свобода слова та гуманістичне ставлення до тварин, переслідуються опозиційні політичні лідери та немає 100 %-вої готовності об'єктів та прилеглих територій до чемпіонату, достатньої кількості готелів та хороших доріг.

З огляду на все це, можна навести кілька істотних помилок, які завади-

ли правильно позиціонувати Україну як сучасну, розвинену і гостинну державу у свідомості європейської спільноти з моменту оголошення результатів жеребкування і до моменту проведення "Євро-2012" в Україні:

- нерозуміння деякими політичними силами факту: політика і спорт — різні речі;
- неспроможність владних структур вести інформаційну політику щодо формування позитивного іміджу України у світі та в межах самої країни;
- значна залежність процесу підготовки країни до проведення чемпіонату від політичної ситуації, зокрема, несистематичне фінансування;
- накалювання ситуації у ЗМІ, зокрема дисбаланс позитивної і негативної інформації щодо процесу підготовки в бік останньої, напередодні початку чемпіонату та формування негативного сприйняття його населенням;
- маніпуляція свідомістю та стереотипізація мислення європейців та українців щодо сприйняття України;
- неучасть усіх верств населення в процесі підготовки до чемпіонату;
- відсутність зацікавленості з боку більшості бізнес-структур до популяризації та промоції "Євро-2012" тощо.

Натомість, маючи майже п'ять років на підготовку до Чемпіонату з футболу, Україна могла не лише провести його з тріумфом, а й зарекомендувати себе як сучасна, гостинна, туристично- та інвестиційно-привабліва, цікава країна, економічно та культурно розвинена держава.

Завдяки сучасним засобам комунікації (Інтернет), стосунки між людьми всередині країни та за її межами є динамічним процесом, опосередкованим їхніми характерами, настроями, почуттями, схильностями тощо.

Оскільки технології розвиваються значно швидше, ніж людська свідомість, нашої реальної здатності обробляти інформацію стає недостатньо, щоб орієнтуватися в потоці змін та можливостей, характерних для сучасного світу. Імідж є природним продуктом обробки великих масивів інформації. Оскільки люди не в змозі зберігати весь цей обсяг, вони починають користуватися ярличками, що відсилають на подібні ситуації, далі діють згідно зі сценарієм, що міститься в мозку, призначеному для певного конкретного випадку. Таким чином, економиться енергія та час, які, за відсутності цього механізму, неодмінно були б витрачені на роздуми з приводу подальшої поведінки [4, *85—86*]. Тобто аналітична функція мозку фактично стає рудиментом і замінюється на вже готові коментарі та аналітичні матеріали, подані засобами масової інформації. Кожен комунікативний акт реалізується через взаємодію конкретних особистостей. Якщо особистості набувають статусу державних, політичних та бізнесових діячів, з одного боку, та найбільш активна частина населення — з другого, така комунікація може бути втілена в масштабному загальнодержавно-

му соціальному проекті. Важливим як у соціальному проектуванні, так і у формуванні позитивного іміджу країни є фактор цікавості. Тобто проект, у цьому випадку соціальний комунікаційний, має зацікавити населення брати безпосередню участь у різних його етапах та ділитися своїми досягненнями з друзями, рідними та знайомими, які перебувають у різних куточках земної кулі. Коли людина робить свій внесок у велику справу, то в неї формується відчуття причетності, вона відчуває власну користь і, таким чином, пишається власними досягненнями та поширює позитивну інформацію про цей проект, свою країну та прагне долучити якомога більше послідовників. Кожен проект може привернути до себе увагу, якщо спільна діяльність державних структур та населення діють в одному напрямі, спрямованому на позитивний результат; або не привернути, якщо всі структури діють у різнобій та неконструктивно критикують одне одного. Проте важливо пам'ятати, що проекти цікаві населенню лише тоді, коли в рамках проекту кожна людина може знайти для себе щось важливе та реалізувати себе у будь-якій сфері.

Отже, можна дати визначення поняттю "соціальний комунікаційний проект" — це керований план дій, згідно з яким здійснюється унікальний набір процесів, спрямованих на взаємодію влади, народу та ЗМІ із залученням широких верств населення, різних за віком, соціальним статусом, національністю, віросповіданням; на відродження патріотичного духу, моральне виховання дітей та молоді, підйому творчої, ділової активності молоді, зокрема в культурно- та економічно-депресивних районах країни, з метою поліпшення іміджу України як у свідомості українців, так і позитивного позиціонування держави у світі.

При правильному, виваженому і грамотному підході до організації соціальні комунікаційні проекти відіграють величезну роль у формуванні позитивного міжнародного іміджу країни.

Література

1. *Крашкина Л. И.* Что такое имидж // Тренинговый Центр имиджевой культуры "DEIMS": Имидж. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.deims.ru/imagery.html
2. *Луков В. А.* Социальное проектирование: Учеб. пособие. — [Електронна книга]. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд-во Моск. гуманит.-социальн. академии: Флинта, 2003. — 240 с.
3. *Курбан О. В.* Діагностика та моделювання PR-процесів: Монографія. — К.: Укр. конфедерація журналістів, 2012. — 160 с.
4. *Панарин И. Н.* Информационная война и выборы. — М.: ОАО "Издат. Дом "Городец", 2003. — 416 с.

УДК 327(327.5 НАТО+ 477)

Я. В. ШАБАНОВА
Ю. В. ЦИГАНОК

ВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНОЮ І НАТО В НОВИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЯХ

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 275 —277

Процес входження до НАТО є стимулюючим фактором для проведення внутрішніх політичних та соціально-економічних реформ усіх сфер суспільного життя, гармонізації законодавства з правовими нормами та демократичними принципами країн — членів НАТО, прискорення трансформації Збройних сил України, встановлення цивільного демократичного контролю над оборонним та безпековим секторами держави. Після вступу до Альянсу Україна братиме безпосередню участь у процесах вироблення і прийняття рішень щодо подальшого розвитку європейської і євроатлантичної безпеки, які не лише стосуються інтересів національної безпеки України та НАТО, а й формують сучасне середовище євроатлантичної безпеки, у тому числі безпеку України. При цьому варто звернути увагу на принцип прийняття рішень в Альянсі — усі без винятку рішення в НАТО приймаються консенсусом [4, *63—74*].

Україна отримає безпрецедентні додаткові гарантії забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів відповідно до Вашингтонського договору. НАТО надає ефективну практичну допомогу державам у випадку надзвичайних ситуацій та техногенних катастроф. І в Україні траплялись випадки, коли допомога НАТО була вчасною і потрібною. Це і ліквідація аварії на колекторних спорудах Харкова наприкінці 90-х років, і наслідків повеней у Закарпатті у 1998 та 2001 роках. Крім того, саме НАТО забезпечило оперативне надання допомоги США в ліквідації наслідків урагану “Катріна” та Пакистану у ліквідації наслідків землетрусу [3].

Вступ України в НАТО сприятиме поліпшенню інвестиційної привабливості країни в очах міжнародних інвесторів. Точну цифру фінансових вливань, які може отримати Україна, назвати неможливо, проте досвід країн попередніх хвиль розширення свідчить про значне зростання прямих зарубіжних інвестицій [5].

Щодо позитивів, які Україна вже має сьогодні, слід згадати проект НАТО щодо створення Трастового фонду для ліквідації надлишків застарілих боєприпасів, яких в Україні 133 тис. тонн, 1,5 млн одиниць застарілої стрілецької зброї та 1 тис. одиниць переносних зенітно-ракетних комплексів. Загалом проект розрахований на 12 років, і на його реалізацію передбачається

витратити понад 25 млн євро. Така утилізація допоможе уникнути ситуацій, подібних до пожеж на військових складах у Запорізькій та Донецькій областях, унаслідок чого постраждали місцеві мешканці, а держава зазнала чималих фінансових втрат [2].

НАТО надає допомогу Україні у вирішенні проблем звільнених у запас військовослужбовців. Завдяки фінансовій підтримці Альянсу з грудня 1999 р. по 2005 р. було організовано 39 курсів з вивчення іноземних мов (англійська, німецька, французька, італійська), які закінчили 447 колишніх військовослужбовців, і 15 курсів з основ ведення підприємницької діяльності для звільнених у запас офіцерів. У 2006 р. на фінансове забезпечення потреб програми перепідготовки військовослужбовців було передбачено 300 тис. євро. У березні 2007 р. у Севастополі за підтримки НАТО почали функціонувати курси з вивчення англійської мови для військових українського флоту, які залишають службу.

Членство України в НАТО матиме глибоке цивілізаційне значення для нашої країни. Адже входження до Альянсу означає для України насамперед приєднання до сім'ї націй, що мають спільні демократичні цінності, які цілком поділяє український народ. Національним інтересам України відповідає взаємодія з країнами — членами НАТО у боротьбі проти міжнародного тероризму, розповсюдження зброї масового знищення, нелегального обігу наркотиків, торгівлі людьми, в питаннях захисту навколишнього середовища, становлення громадянського суспільства тощо.

Оцінка можливих негативних наслідків будь-якого рішення має співвідноситися з його позитивами і перевагами. У цьому зв'язку переваг від членства України в НАТО значно більше, ніж потенційних втрат. Про це свідчить принаймні досвід 9-ти країн Центральної і Східної Європи, які набули членства в Альянсі останніми роками.

Приєднання України до НАТО вимагає величезних зусиль, послідовності дій та щоденної копіткої роботи. При цьому, демократичні перетворення українського суспільства, вдосконалення системи державного адміністрування, піднесення вітчизняної економіки, професіоналізація нашої армії на шляху до НАТО є, безумовно, позитивними процесами, хоча вони відбуваються повільно, складно та на деяких етапах можуть трактуватися неоднозначно [1, *54—55*].

Наприклад, реформа Збройних сил України відповідно до критеріїв побудови армій оборонного типу більшості країн — членів НАТО передбачає скорочення особового складу. Це, у свою чергу, може призвести до такого негативного наслідку, як тимчасове загострення соціальних проблем серед наших військових. Але закономірним кінцевим результатом процесу реформування Збройний сил України буде створення сучасної, мобільної, професійної, високооплачуваної та боєздатної української армії, спроможної ефективно захищати нашу країну. Це є

однозначним позитивом і необхідне Україні незалежно від можливого членства в НАТО. Крім того, саме НАТО вже кілька років допомагає Україні розв'язувати проблеми соціальної адаптації та перекваліфікації військовослужбовців, звільнених у запас [7].

Не менш характерним прикладом у цьому контексті може слугувати і український воєнно-промисловий комплекс. Можливе членство України в Альянсі відкриє українським підприємствам нові інвестиційні перспективи та ринки озброєнь в країнах — членах НАТО, про що свідчить досвід країн — членів Альянсу зі Східної Європи. Можливо, деякі підприємства не зможуть оперативно скористатися цією перевагою та в умовах жорсткої конкуренції з воєнно-промисловим комплексом високорозвинених країн ринкової економіки будуть змушені закритися, що є негативним. Однак, переорієнтація підприємств на створення високотехнологічних і конкурентоспроможних на світовому ринку озброєнь піде лише на користь як вітчизняній обороні, так і українській економіці в цілому.

Важливим є те, що членство України в НАТО не зобов'язує розривати існуючі виробничі зв'язки з воєнно-промисловим комплексом Росії, яка успішно розвиває та нарощує своє військово-технічне співробітництво з багатьма країнами — членами НАТО [6].

Таким чином, зважаючи на викладене, можна зробити висновок, що НАТО на сьогодні залишається єдиною потужною міжнародною структурою, здатною реально гарантувати безпеку своїх членів. Вона виконує цю функцію з 1949 р. і вже переконливо довела свою життєздатність. Це зайвий раз підкреслює та трансформація, якої зазнала НАТО у XXI ст., при цьому залишившись найголовнішим гравцем безпеки та оборони євроатлантичної зони.

Література

1. *Богданович В. Ю.* Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення. — К., 2003.
2. *Для* чого Україна вступає до НАТО? — К.: Т-во "Знання" України, 2007. — 27 с.
3. *Международные* отношения, социологические подходы / Рук. авт. кол. П. А Цыганков. — М.: Гардарика, 1998. — 352 с.
4. *Проблеми* Євроатлантичної інтеграції України // Матеріали та документи міжнар. семінару (Львів, 30—31 жовт.). — Л.: АРУ, 2003.
5. *Україна* на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / За ред. Г. М. Перепелиці. — К.: ВД "Стилос", 2004.
6. *Умови* вступу України до НАТО. — К.: Т-во "Знання" України, 2007. — 20 с.
7. *Що ж таке* НАТО? Створення, розвиток та сучасний стан. — К., 2007. — 24 с.

УДК 327:[061.1ЄС+(447)]

С. О. ШКРІД

ВИГОДИ Й РИЗИКИ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ УКРАЇНИ З ЄС

Становлення і розвиток української державності, вип. 9, с. 278 —284

Ми вступили у рік, який, безумовно, вирішить долю Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. На це рішення чекають як прихильники європейської інтеграції України, так і її опоненти. Це — справді момент істини, цивілізаційний вибір, зробивши який, Україна визначить вектор свого розвитку на десятиріччя вперед [3].

Підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом — єдиний засіб в арсеналі президента В. Януковича, який може зрівноважити драматичний, з погляду зовнішньополітичних наслідків для України, ефект торішніх харківських угод. Швидше за все, навіть за найкращого сценарію розвитку подій Україні вдасться лише повернутися до звичного багатовекторного балансування — формату, який аж ніяк не можна назвати вдалим для держави, подібної до нашої. Ця стратегія не принесла нічого хорошого за Кучми й навряд чи стане правильною у теперішніх, більш суворих умовах — розширення НАТО, ЄС і посилення Росії.

Менш оптимістичні сценарії — затягування процесу переговорів або їх зриву — найбільш негативно позначаться і на внутрішньополітичних позиціях президента, який багато разів підкреслював пріоритетність євроінтеграційного курсу, і (ще більшою мірою) на й без того слабких можливостях України відстоювати свої інтереси на міжнародній арені. Провал переговорів і зрив підписання угоди призведе до наростання не вигідної для України незбалансованості у відносинах з ЄС та, з іншого боку, — до подальшого послаблення можливостей нашої країни у відносинах з Росією. Погіршаться позиції України й з широкого кола загальноєвропейських питань [2].

Від Угоди про асоціацію між Україною та ЄС втратять лише найменш конкурентні сектори української економіки, водночас український споживач і уряд лише виграють. Про це під час оприлюднення результатів першого ґрунтовного аналізу Угоди про асоціацію сказав науковий директор Інституту євроатлантичного співробітництва Олександр Сушко. Натомість у провладній Партії регіонів запевняють: не можна говорити, що Угода про асоціацію з ЄС є однозначно вигідною для України.

Для ЄС угоди про асоціацію — досить практичний інструмент. З їх допомогою забезпечується створення сприятливого для Євросоюзу зовнішнього середовища. Залежно від специфіки конкретних країн і регіонів на порядку денному мо-

жуть з'являтися різні питання — від торговельних бар'єрів до проблем безпеки. В обмін на доступ до свого ринку та технологій ЄС прагне відкрити країни-партнери для впливу своєї "м'якої" сили — через нормативний, правовий, культурний і загальнополітичний вплив. Угоди про асоціацію стають частиною ширшої стратегії, спрямованої на навчання інших держав (зрозуміло, передусім сусідів) "розмовляти мовою" Європи, більшою чи меншою мірою поділяючи загальноєвропейські цінності [1].

Здійснення цієї стратегії визначається в кожному конкретному випадку комплексом обставин. Діалог з країнами Середземноморського басейну зачіпає важливі для ЄС проблеми безпеки поряд з економічними й торговельними питаннями. Партнерство з державами Східної Європи націлене, крім усього іншого, на пошук форм подальшого зближення або, як це буває в окремих випадках, на підготовку або пошук альтернативи повноправному членству.

Реформування України відповідно до положень Угоди про асоціацію з ЄС відповідає інтересам усіх сторін, у тому числі Росії: йдеться про зростання довіри до України як міжнародного партнера та зміцнення верховенства права і передбачуваності як основи для впевненості всіх, у тому числі російських, інвесторів (а російського капіталу в Україні, як відомо, чимало).

Економічна інтеграція з ЄС — це шлях до модернізації. Подивіться на прогрес європейських країн колишнього соціалістичного табору за останні 20 років. Абсолютна більшість з них — вже члени ЄС, тоді як економіка Росії залишається заснованою на сировинно-орієнтованому експорті. Росія сама потребує докорінної модернізації, доказом чого стало започаткування з ЄС спеціальної ініціативи під красномовною назвою "Партнерство заради модернізації" [5].

Для України ж угода не тільки інструмент, а й символ. З її підписанням пов'язана подальша доля європейського курсу і/або його альтернатив. Ведучи переговори з ЄС з приводу угоди загалом та умов зони вільної торгівлі як її невід'ємної частини, Україна вирішує свої одвічні геополітичні дилеми. Через це технічні аспекти переговорів часто набувають зайвого ідеологічного або політичного підтексту.

Цей підтекст справляє подвійний вплив. По-перше, він гальмує переговори, підвищуючи ціну окремих питань. Принципово важливими для України є проблеми квот на сільськогосподарську продукцію, адаптація до європейських норм і стандартів (у тому числі авторське право і найменування окремих видів продукції), енергетична політика і безвізовий режим. Якщо ці питання розглядати в рамках переговорів про створення зони вільної торгівлі, то рішення буде знайдено у взаємних компромісах (наприклад, збереження квот на експорт українського зерна до ЄС в обмін на підвищення квот на експорт м'яса). Якщо ж виходити за рамки торгівлі й надавати політичного значення цим питанням, переговори сповільнюватимуться.

По-друге, політизація переговорів відкриває шлях для втручання третіх сторін. Цього важко було б уникнути, але, наділяючи підписання Угоди про асоціацію геополітичним змістом (і наголошуючи на ньому), Україна підвищує ставки в політичній грі. Остання виходить за рамки власне угоди, торкаючись загальних питань архітектури європейської безпеки. Євроінтеграція України в цьому разі стає частиною процесу розподілу сил і функцій між ключовими європейськими інститутами — НАТО, ЄС, ОБСЄ, а також регіональними організаціями та окремими державами. Проблема полягає в тому, що в цих більш широких рамках панує невизначеність. А отже, Україна стикатиметься з конфліктами геополітичних інтересів великих міжнародних акторів, не маючи змоги впливати на ситуацію [2].

Не є секретом те, що в 2008 р. було закладено системну помилку в ході переговорів про документ під відомою всім назвою — Угода про асоціацію між Україною та ЄС, складовою якого є Угода про ЗВТ. Європа всіляко намагалася уникнути дипломатичних формул, які б давали Україні надію на майбутнє членство у Євросоюзі — європейські чиновники та дипломати висловлювали рішуче "ні" намаганням внести у преамбулу документа згадку про європейську ідентичність чи визнання України невід'ємною частиною Європи.

Учасники переговорів з української сторони кілька років вели складні переговори. Ще б пак! Адже саме ця норма — визнання єврперспектив — відрізняла б Угоду про асоціацію між Україною та ЄС від аналогічних документів, підписаних Євросоюзом з Ізраїлем, Марокко, В'єтнамом і Чилі.

Україна так захопилася здобуттям цієї норми, що поступово здала велику кількість економічних пунктів.

Експерти неодноразово говорили про них і про ризики, які можуть чекати на Україну з моментом набуття чинності документа. Варто відзначити: політична частина Угоди про асоціацію має бути ратифікована парламентами 29-ти країн, натомість економічна частина — Угода про ЗВТ — набуває чинності одразу ж після підписання.

Насамперед слід підкреслити, що Угода передбачатиме створення Ради Асоціації, до якої мають увійти 28 представників країн ЄС та 1 представник від України. Ст. 475 Угоди говорить про те, що рішення, прийняті цим органом, оскарженню не підлягають. Законодавство України та нормативні акти мають бути приведені у відповідність із законодавством ЄС.

Відповідно до Угоди Україна повинна у короткі терміни:

- запровадити європейські норми екологічної безпеки підприємств та закрити заводи, які не відповідають цим нормам. Реально — 80 % підприємств важкої промисловості;
- встановити європейські екологічні стандарти для ТЕЦ. Це призведе до фактичного закриття всіх ТЕЦ в країні;
- заборонити продаж на ринках продукції, вирощеної на присадибних ділянках;

- перейти на європейський стандарт залізничної колії. Це — багатомільйонні витрати;
- заборонити експорт енергоносіїв за цінами, вищими за внутрішні. Тобто для того, аби зберегти високі ціни на електроенергію, яку Україна традиційно експортує, потрібно буде підвищити і ціни для внутрішніх споживачів;
- протягом 4-х років запровадити понад 20 тис. стандартів у різних сферах — від гвинтів і лампочок до ширини тротуарів.

Це — лише частина ризикованих моментів, які, на жаль, серйозно вдарять по економіці України, а в майбутньому викликатимуть серйозні непорозуміння та невдоволення [4].

Важливо також, що Угода між ЄС та Україною ґрунтуватиметься на визнанні європейської ідентичності України. Цей дух спорідненості та географічної близькості відіграє не останню роль у поступовій глибокій інтеграції за ключовими галузями, оскільки за низкою прикладних сфер, приміром у контексті енергетичної безпеки або транспорту, можливості неєвропейських країн значно більш обмежені порівняно з потенціалом України.

Є ще одна форма політизації процесу переговорів, уникнути якої Україні не вдасться. Це висунуті Європейським Союзом вимоги щодо дотримання основних демократичних прав і свобод, у центрі яких — права людини. Комплекс демократичних норм — це базова цінність для ЄС, ключова вимога на початку будь-яких партнерських відносин. Вона пов'язана як з історією, так і зі стратегічним баченням Євросоюзом своєї ролі в сучасному світі й лежить у самій основі її нормативної сили. Ці цінності не можуть бути предметом торгу та компромісів, і ЄС, користуючись правом сильнішого учасника більшості переговорів, які йому доводиться вести, прагне "нав'язати" саме такі рамки. Для України було б принциповою помилкою не зважати на це, або думати, що ці вимоги можна якимсь чином обійти. Якщо вся історія української євроінтеграції чогось і вчить, то саме того, що без демократичних реформ про жодне зближення з ЄС йтися не може.

У цьому контексті відповідність нормам європейської демократії — ключова передумова укладання будь-яких важливих угод з ЄС, і Угода про асоціацію не виняток. Свідчення порушення прав людини, свободи слова і ключових політичних свобод стануть нездоланною перешкодою. Оскільки Угода про асоціацію містить політичний компонент, відхилення від демократичних стандартів напевне поставлять під питання її підписання і/або ратифікацію [3].

Вступ до Митного союзу може надати Україні лише короткострокові дивіденди: ті кілька мільярдів доларів, про які говорить Москва, — це лише плата в обмін на втрату суверенітету України у контексті здійснення власної торговельної політики та відмови від курсу на інтеграцію з ЄС.

Водночас Угода про асоціацію з ЄС юридично фіксує політичні га-

рантії суверенітету, незалежності та територіальної цілісності Української держави.

Плюси і мінуси європейського вибору зрозумілі. Досягнення Євросоюзу очевидні, так само як і труднощі, з якими він нині стикається. Натомість плюси та мінуси Митного союзу — річ більш гіпотетична, насамперед, у силу гіпотетичності досягнень цього об'єднання. Вони всі — у майбутньому, у планах і бажаннях його творців.

Вибір між ЄС та МС — це вибір між очевидним і гіпотетичним, перевіреним і ризикованим. Нам пропонують забути про "цивілізаційний вибір", про політичну риторику двох десятиріч української незалежності, про зусилля, докладені на європейському напрямі, — і зробити розворот на 180 градусів на користь відносно нового регіонального проекту, до якого в українського суспільства (так вже склалося) чимало питань політичного характеру. Не треба бути великим політиком, щоб зрозуміти ризикованість таких маневрів. Особливо для держави такого масштабу, як Україна.

Очевидно, що Україні необхідно шукати компроміс між європейським та російським напрямом зовнішньої політики. Але так само очевидно, що цей компроміс не повинен бути ціною відмови від європейського вибору. Асоціація з ЄС повинна бути. Так само, як і європейська інтеграція України. Якщо Росія як лідер Митного союзу керується інтересами не лише своїми, а й своїх партнерів, то вона дасть Україні можливість поєднати євроінтеграцію, з одного боку, та партнерство з Митним союзом, з другого. Якщо ж жоден компроміс не є можливим, то виникає питання, чи є цей союз справді альянсом рівноправних партнерів [6].

Варто припинити мислити з позиції об'єкта боротьби за сфери впливу і керуватися своїм свідомим вибором на користь європейської моделі розвитку.

Ситуація, що склалася через усі ці чинники навколо підготовки Угоди про асоціацію, показова своєю асиметричністю. Вона проявляється: а) у різній відносній цінності об'єктів переговорів; б) в акцентуванні різних сфер співробітництва; в) істотно відмінній питомій вазі партнерів у структурі інтересів один одного. Зважаючи на це, Україні доцільно дотримуватися таких принципів:

- цілісність. Угода про асоціацію, що готується, є системою взаємозалежних зобов'язань, загальний зміст яких зводиться до поглиблення режиму співробітництва України з ЄС. У цьому контексті політичні, нормативні й правові чинники невіддільні від економічних і торговельних аспектів, оскільки розглядаються Європейським Союзом як обов'язкові елементи загальної стратегії;
- гнучкість. Нинішня стадія переговорів вимагає поступок. Через ситуацію, що склалася протягом останнього року, Україна більше за інші зацікавлені сторони втрачає від зво-

лікань у переговорах. Із цього випливає необхідність іти на поступки й модифікувати тактику переговорів;

- широке стратегічне бачення. У кінцевій стадії переговорів потрібно знову поставити перед собою питання про роль, яку Угода про асоціацію відіграватиме для України в разі її підписання та ратифікації. По можливості бажано позбутися ілюзій про винятковість значення України для ЄС і сподівань на членство в Союзі як швидкий результат угоди. Натомість треба усвідомити, що підписання цього документа стратегічно означає включення України в орбіту нормативного впливу ЄС — з відповідними наслідками в політичній та економічній сферах, а також питаннях безпеки. Економічні вигоди, які Україна отримає від створення зони вільної торгівлі, це своєрідний "пряник", який видає Європейський Союз державам, які стають частиною системи безпеки по периметру його кордонів. Активність України на цих напрямках зможе максимізувати вигоди від угоди, тоді як пасивна зовнішня політика, швидше за все, перетворить її на технічний документ.

Отже, можна сказати, що основна небезпека для України на кінцевому етапі підготовки Угоди про асоціацію з ЄС полягає у перекручуванні — свідомому чи не дуже — її ролі й місця. Спокуса подати підписання цього документа як велику зовнішньополітичну перемогу, використати його для вирівнювання дисбалансів у відносинах з ключовими геополітичними гравцями може зіграти з Україною недобрий жарт. І навпаки — розуміння роботи механізмів, прихованих у документі (зокрема, на підставі вивчення досвіду інших країн — партнерів ЄС), готовність на практиці впроваджувати європейські стандарти й підходи у різних сферах суспільного життя, а також здатність частково компенсувати асиметрію у відносинах з ЄС зможуть перетворити угоду на справжню зовнішньополітичну перемогу.

Література

1. *ЄС погодився* згадати лише "європейську ідентичність" України // Українська правда, 11 лют. 2013. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2011/12/20/6851288/
2. *Капітоненко М.* Вигоди й ризики Угоди про асоціацію з ЄС // Дзеркало тижня, 15 лип. 2011. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/vigodi_y_riziki_ugodi_pro_asotsiatsiyu_z_es.html
3. *Коваленко Н.* Угода про асоціацію з ЄС — це кращі товари і послуги за нижчу ціну // Радіо "Свобода": 10.09.2012. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/article/24704046.html
4. *Бондаренко К.* Інтеграційна Одіссея України: поміж Сціллою та

Харибдою // Українська правда, 25 берез. 2013. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/columns/2013/03/25/6986369/
5. *Єлісєєв К.* 7 міфів щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС // Українська правда, 9 січ. 2013. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2013/01/9/6981110/
6. *Капітоненко М.* Чи є вихід з євроінтеграційного тупика? // Дзеркало тижня, 22 чер. 2012. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/chi_e_vihid__z_evrointegratsiynogo_tupika.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Алкум Майсара** — студент МАУП, м. Київ — *218*
- **Астаф'єва Г. І.** — докторант МАУП, м. Київ — *149*
- **Баєв В. В.** — д-р філос. в галузі екон., доц. МАУП, м. Київ — *131*
- **Баєва О. В.** — д-р біол. наук, проф. МАУП, м. Київ — *32*
- **Березовська-Чміль О. Б.** — канд. політ. наук, Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ — *39*
- **Боєва Т. І.** — канд. іст. наук, Луганський ін-т МАУП — *42*
- **Бондаренко С. В.** — магістр політології, здобувач, Донецький нац. ун-т — *153*
- **Бур'ян В. О.** — студент МАУП, м. Київ — *215*
- **Бушин О. О.** — студент МАУП, м. Київ — *218*
- **Вакуленко Н. А.** — докторант МАУП, м. Київ — *155*
- **Василевич Р. А.** — магістрант МАУП, м. Київ — *221*
- **Вітів В. А.** — студент Тернопільського ін-ту МАУП — *225*
- **Волобоєва Т. В.** — студентка МАУП, м. Київ — *229*
- **Гавриш Д. О.** — магістрант МАУП, м. Київ — *235*
- **Гаращук О. В.** — д-р екон. наук., доц., Управління організаційним та інформаційним забезпеченням, м. Київ — *12*
- **Гольцов А. Г.** — канд. геогр. наук, проф. МАУП, м. Київ — *45*
- **Доносо Варгас Дієго Хосе** — д-р філос. в галузі політол., професор Міжнародного ун-ту "UISEK", Еквадор — *137*
- **Доносо Варгас Сантьяго Феліпе** — магістрант МАУП, м. Київ — *137*
- **Доносо Варгас Хавієр** — студент МАУП, м. Київ — *137*
- **Дубов А. О.** — магістрант МАУП, м. Київ — *235*
- **Ємельянов А. С.** — докторант МАУП, м. Київ — *111*
- **Жалдак Т. Л.** — магістрант МАУП, м. Київ — *240*
- **Журжа І. В.** — канд. іст. наук, МАУП, м. Київ — *50*
- **Завадецька Н. В.** — магістрант МАУП, м. Київ — *247*
- **Ірха К. О.** — канд. політ. наук, Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля, м. Луганськ — *54*
- **Кокоріна А. І.** — магістрант МАУП, м. Київ — *250*
- **Колпаков В. М.** — аспірант МАУП, м. Київ — *163*
- **Костюк Т. О.** — д-р наук в галузі політології, МАУП, м. Київ — *128*
- **Кравченко Т. А.** — докторант МАУП, м. Київ — *169*
- **Красота О. І.** — докторант МАУП, м. Київ — *176*
- **Курчина Т. О.** — провідний економіст, здобувач, Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка — *178*
- **Куценко В. І.** — д-р екон. наук, проф., ДУ "Ін-т екон. природокористування та сталого розвитку НАН України", м. Київ — *12*
- **Ластовченко А. В.** — магістрант МАУП, м. Київ — *181*
- **Липчук В. В.** — д-р екон. наук, проф., Львівський нац. аграрний ун-т — *25*

- **Липчук О. І.** — канд. політ. наук, Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ — *57*
- **Лісовський П. М.** — канд. філос. наук, доц. МАУП, м. Київ — *113*
- **Ломака І. І.** — канд. політ. наук, доц., Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ — *60*
- **Лукіч Т. О.** — студентка МАУП, м. Київ — *250*
- **Магеррамзаде Алібала Саттар огли** — д-р філос. в галузі екон., МАУП, м. Київ — *141*
- **Медвідь М. Ф.** — аспірант МАУП, м. Київ — *181*
- **Медвідь Ф. М.** — канд. філос. наук, проф. МАУП, м. Київ — *64, 67*
- **Міщук М. Б.** — канд. політ. наук, доц., Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ — *79*
- **Мислюк Ю. В.** — канд. політ. наук, Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ — *73*
- **Михайловська О. Г.** — канд. політ. наук, доц., Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля, м. Луганськ — *75*
- **Немченко Н. В.** — канд. пед. наук, Луганський ін-т МАУП — *42*
- **Новальська Н. І.** — канд. екон. наук, проф. МАУП, м. Київ — *82*
- **Паршина Н. П.** — канд. іст. наук, доц., Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля, м. Луганськ — *86*
- **Пешков Є. О.** — магістрант МАУП, м. Київ — *256*
- **Подоляка С. А.** — здобувач, МАУП, м. Київ — *103*
- **Пузько В. О.** — магістрант МАУП, м. Київ — *64*
- **Радзієвський О. І.** — д-р екон. наук, МАУП, м. Київ — *7*
- **Радченко О. Б.** — канд. наук, Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ — *90*
- **Руденко А. Ф.** — магістр політології, здобувач, Донецький нац. ун-т — *185*
- **Рудницька Т. М.** — д-р соціол. наук, проф. МАУП, м. Київ — *17*
- **Семенович О. Ю.** — студентка МАУП, м. Київ — *260*
- **Смоль С. С.** — аспірант МАУП, м. Київ — *187*
- **Содель Ю. В.** — студентка МАУП, м. Київ — *64*
- **Соколовська К. М.** — канд. іст. наук, проф. МАУП, м. Київ — *93*
- **Сотніков Д. П.** — магістрант МАУП, м. Київ — *263*
- **Степахно І. В.** — канд. фіз.-мат. наук, доц. МАУП, м. Київ — *116*
- **Студінський В. А.** — д-р іст. наук, канд. екон. наук, проф., Житомирський ін-т МАУП — *28*
- **Таран Є. І.** — аспірант, Університет "Україна", м. Київ — *191*
- **Темник І. О.** — канд. екон. наук, зав. каф. Поліцейської фінанс.-прав. акад., м. Бровари — *123*
- **Тімашова В. М.** — канд. юрид. наук, Нац. акад. внутрішніх справ, м. Київ — *126*
- **Токар С. Д.** — студент Буковинського держ. фінанс.-екон. ун-ту, м. Чернівці — *268*
- **Тунік І. Ю.** — докторант МАУП, м. Київ — *195*
- **Федоренко О. А.** — здобувач, Ін-т політ. та етнонац. досліджень ім. І. Кураса НАН України, м. Київ — *67*
- **Фомін О. О.** — аспірант МАУП, м. Київ — *202*

- **Хоменко В. О.** — магістр політології, докторант МАУП, м. Київ — *250*
- **Цесаренко Ю. С.** — провідний фахівець, магістрант МАУП, м. Київ — *271*
- **Циганок Ю. В.** — студентка МАУП, м. Київ — *275*
- **Шабанова Я. В.** — студентка МАУП, м. Київ — *275*
- **Шкрід С. О.** — магістрант МАУП, м. Київ — *278*
- **Шусть В. В.** — канд. пед. наук, ст. наук. співроб., Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, м. Київ — *100*
- **Юлдашев С. О.** — доцент, Херсонський екон.-прав. ін-т — *109*
- **Яценко І. С.** — докторант МАУП, м. Київ — *208*

Розглядаються питання організації управлінської діяльності, управління персоналом в сучасних організаціях, досліджуються актуальні проблеми менеджменту, що свідчить про активне залучення студентів до проведення наукової діяльності. Це дасть можливість усім бажаючим ознайомитися із сучасним станом управлінської науки в Україні.

Для студентів, викладачів і всіх, хто цікавиться менеджментом.

Наукове видання

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Випуск 9

Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції "Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право, духовність", м. Київ, МАУП, 21 березня 2013 р.

Відповідальний редактор *Ю. А. Носанчук*
Коректор *М. М. Гігієва*
Комп'ютерне верстання *Ю. Ю. Попова*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 16.08.13. Формат $70\times100^{1}/_{16}$. Папір офсетний.
Друк ротаційний трафаретний.
Ум. друк. арк. 23,22. Обл.-вид. арк. 16, 45. Наклад 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП "Видавничий дім "Персонал"
03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.

Надруковано в друкарні ДП "Видавничий дім "Персонал"